

Lith. o. t. h. Schlachter & Seedorff, Stockh.

Eva Brita Mulka, född Gransfröm, 28 år.

Af Tuorpen by i Lule Lappmark.

Lith. o. tv. h. Schlachter & Seedorff, Stockh.

Per Olof Amundsson Länta, 27 år.

Af Sirkas by i Lule Lappmark.

OM
LAPPLAND OCH LAPPARNE,
FÖRETRÄDESVIS DE SVENSKA.

ETHNOGRAFISKA STUDIER

AF
GUSTAF VON DÜBEN.

MED 1 KARTA, 8 PLANCHER OCH 78 TRÄSNITT.

P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG.

Stockh. 1873.

FÖRORD.

Anledningen till och uppkomsten af ännu ett arbete om de mångbeskrifna Lapparne, är följande:

Redan för åtta år sedan började jag förarbeten till en katalog öfver Carolinska medico-chirurgiska Institutets, af A. Retzius gjorda kraniesamling. Efter då uppgjord plan skulle denna katalogs första fascikel omfatta kranierna af Lappar; och då detta folk, som ingår bland Sveriges innevånare, på mer än hundra år icke blifvit systematiskt beskrifvet af någon svensk, ansågs äfven en kortfattad ethnologisk framställning af sjelfva folket böra medfölja. Detta var af så mycket större interesse, som detta folk, oaktadt sitt ringa antal och sin inskränkta politiska betydelse, spelat en viss rôle i ethnografiskt hänseende. Det utgöres nämligen af en relativt föga blandad folkrace; Finnarne hafva än räknadt det såsom en del af sig, än stött det från sig; man har låtit det i förhistorisk tid hafva en stor, ja en mycket stor utbredning, och sett dess spår icke blott i hela Skandinavien, utan äfven i största delen af det öfriga Europa, åtminstone dess vestra nejder, hvilkas urfolk skolat vara Lappar eller någon närsläktad stam. Det gällde sålunda att försöka noga fastställa detta folks ethniska plats med anlitande af alla de hjälpkällor hvilka för sådant ändamål voro att tillgå.

Sedan kranier och skelett väl voro studerade, började jag att för den öfriga karakteristiken se mig om i literaturen, hvilken är särdeles vidlyftig, som förteckningen sid. 500 utvisar. De flesta af der i anförda skrifter innehålla något nytt och godt, men som hufvudverk kunna dock blott följande räknas.

Det äldsta är *Scheffers Lapponia* (1672), hvilken likväl för sitt faktiska innehåll mest grundar sig på de äfven af mig begagnade manuskripten af *Graan, Lund, Rehn* och *Tornæus*; Scheffer anför äfven ett par andra manuskript, hvilka dock nu sannolikt äro förlorade. På detta Scheffers arbete hafva de flesta icke svensk-norske efterföljare lefvat.

Der näst till tid (1746), men rent sjelfständigt, står *Högströms* utmärkta beskrifning öfver svenska Lappmarkerna. Visserligen hade

Linné redan 1732 berest en del af Lappland och öfver resan fört dagbok; men denna utkom först 1811 i engelskt utdrag och ehuru arbetet "*Lachesis*" är fullt af snillrika iakttagelser, interressanta upplysningar, saknar det mästarens sista handläggning och det är mer än en förmodan att öfversättningen både är ofullständig och felaktig.

Närmast i ordningen (1767) kommer *Leems* skildring af de norske Lapparne, med åtföljande *Jessens* afhandling om den lapska mythologien. Den förra är grundad på dels ett 9-årigt missionär-lif (1725—1734) bland Lapparne, dels på en derefter åren 1752—67 följande verksamhet såsom lärare vid missions-seminariet i Trondhjem; den senare stöder sig på missions-berättelser från början af 1700-talet. Dessa verk, hvilka utmärka sig för sak-kunskap och noggrannhet i uppgifter, äro för kännedomen om de äldre lapska förhållandena i Norge oumbärliga och det senare hufvudkällan för den äldre lapska mythologien. De fullständigas i förra hänseendet till 1830-talet af *Rodes* anteckningar (samlade åren 1826—1834 och publicerade 1842), hvilken skrift äfven måste hänföras till hufvudverken.

För Finland har man från äldre tider svenske författare (*Scheffer*, *Tornæus*) och först 1828 en finsk, *Sjögren*, hvilken dock icke uteslutande behandlar Lapparne. Lika litet uteslutande om dem skrifver *Castrén* hvars resor under 11 år sträckte sig öfver hela det stora landet mellan Ishafvet och Altai, mellan Finland och Kinas gränser. Det oaktadt måste hans rapporter, bref och afhandlingar anses såsom en hufvudkälla för kännedomen om Lapparne just genom de omfattande jemförelser han gör mellan dem och de med dem språkligt beslägtade och i urgammal beröring stående nord-asiatiska folken.

P. Læstadius journal under missions-resor (1827—1832), företrädesvis i Pite Lappmark, är skrifven med särdeles lif, värma och sak-kännedom, samt innehåller en mängd högst värderika uppgifter och tidsbilder; men det hela är rhapsodiskt, ett "causerie" om allt tänkbart, svårt att öfverse, omöjligt att till godo göra.

Stockfleths dagbok öfver sina missions-resor (19 år af tiden 1825—1852), är, som bekant, lika ledes ett särdeles interessant arbete att läsa och innehåller en mängd målande skildringar af lifvet bland folket. Men man kan icke fullt lita på de faktiska uppgifterna. Icke som skulle *Stockfleth* någonsin med vett och vilja tala osanning: *allt* visar att han var en ädel, rätt tänkande, sanning älskande man. Men han saknade förmåga att observera naturen, han var blindt intagen af Lapparne, han var lätt-trogen: läsaren af hans arbeten får derföre göra den kritik han försumnat vid deras författande.

Slutligen må nämnas två skrifter af personer som icke stöda sig på autopsy. Det ena, dansken *J. Vahls* skrift (1866), utgör ett lexicon för fakta rörande lapska förhållanden, ehuru det saknar kritik; för hi-

historien om skol- och kristendoms-undervisningen är arbetet oersättligt. Det andra, i "Läsning för folket" (ärgg. xv—xviii och xx), är under-tecknad L...r och författadt af nu 90-åriga komministern *Joh. And. Linder* i Umeå; det är rikt på historiska fakta rörande svenska Lappmarkerna, samlade med mycken omsorg ur offentliga och enskilda källor.

Under studiet af desse författare och talrike "dii minores" växte mina anteckningar — men ock min villrådighet, emedan jag fann de mest skriande motsägelser. Det blef mig nödvändigt att sjelf något se förhållandena och rådföra mig med ögon-vitnen, Lappmarks-kännare.

I sådant ändamål företog jag två resor till svenska Lappmarker, åren 1868 och 1871. Jag fick dervid tillfälle att se förhållandena i stor del af Lappmarkerna mellan Vindel-elfven och Stora Lule vatten samt åtminstone något lära känna Sorsele, Arjepluogs, Arvidsjaur och Lule Lappar, se dem hemma hos sig i full sommar-verksamhet, i skog och på fjäll, ända vid Sulitälmas jöklar.

Under dessa resor hade jag äfven tillfälle att göra bekantskap med en mängd personer, hvilka känna nu nämnda och andra delar af Lappland, och om dem meddelat mig upplysningar; såsom v. pastor Joh. Mörtzell i Malå, pastor P. Th. Winnberg i Arjepluog, v. pastor Joh. Fjellström och kommissarien Isr. Skarin i Arvidsjaur, jägmästaren S. H. L. Lothigius i Jokkmokk, hvilke alle, jemte flere onämde embetsmän och andre, i mer eller mindre mon i särskilda punkter främjat arbetet.

Med synnerlig tacksamhet bör jag dess utom nämna hrr pastor Joh. Læstadius, kapten H. A. Widmark och pastor A. Fjellner.

Pastor Læstadius, förut i Gellivare, så i Qvikkjokk och nu i Jokkmokk, samt skolvisitator der jemte äfven i Pite Lappmark, besitter en nära bekantskap med folket i nu nämnda vidsträckta område grundad på personlig be-röring, hvilken blifvit förtrolig genom hans noggranna kännedom at språket och hans förtroende väckande mildhet och humanitet. Hr L. har, såsom på sina ställen i det följande nämnes, tagit kännedom af delar af manuskriptet till detta arbete och lemnat talrika bidrag till dess innehåll, dels genom bref, dels under personligt umgänge, då jag åtnjutit hans gästfrihet i Qvikkjokk och i Jokkmokk.

Kapten H. A. Widmark har nu i 11 år eller mera för kartografiskt ändamål fot för fot genomvandrat Norrbottens Lappmarker och känner personligen de fleste innevånarne derstädes. Fästad med den sansade filantropens starka band vid dess folk, har han förstått att vinna dess aktning, och ett stort inflytande på den eljest så misstänksamma Lappallmogen. Huru många och värdefulla upplysningar jag för denna skrift vunnit af Hr W. visa icke de i det följande framträdande an-förandena af hans namn, huru talrika de än äro, ty inflytandet af personliga möten och en korrespondens tidtals under 5 år gör att man,

då dervid omhandlade tankar och fakta skola sättas på papperet, icke alltid kan, så strängt man vill, skilja mellan mitt och ditt.

Pastor A. Fjellner i Sorsele är född Lapp år 1795. Ännu till 25 års ålder, om jag icke misstager mig, brukade han under sommar-ferierna från skolan och universitetet vakta familjens renar på Herjedalens fjäll, dit han en och annan gång *vandrade* från Upsala. Af en jemnårig släkting, som var djupt genomträngd af gamla lapska sånger och sägner, lärde han sig talrika sådana och fick han hos sig inplantad den outsläckliga kärlek till sitt folk och den vackra uppfattning af detsamma, hvilka ännu glöda ur 78-åringens ord då han kommer till tals der om. Efter aflagd prest-examen tjenstgjorde han flera år hos den rygtbare L. L. Læstadius i Karesuando och verkade i Tornio Lappmark, hvarvid han, lefvande på lapp-manér, reste kring i denna Lappmarks alla delar samt äfven in i norska och finska Lappmarkerna. Under tiden gifte han sig med en af Peive-släktens döttrar (se sid. 219, 431) och förde slutligen 1842, då han fick Sorsele pastorat, den långa vägen dit ned och under vintern sin hustru, 2 små barn och en renhjord, således ännu vid 47 års ålder lefvande som Nomad-lapp. Den till följe af en sådan lefnads-bana rika erfarenheten och den verkliga lärdom i hithörande ämnen, hvilka förvaras i hans ännu håll-fasta minne, hafva välvilligt stått mig till buds och många spår synas deraf i det följande.

För desse tre Herrar ber jag att härmed få offentligt uttala min synnerliga tacksamhet och förbindelse.

Sedan sålunda materialier blifvit samlade, kunde jag gå till afslutande af det arbete hvar uti jag inlockats af dess för mig allt mera växande interesse. Embets-verksamhet och andra studier hafva dock vållat att författandet skett afbrutet, ryckvis; så skrefvos t. ex. de 2—3 första kapitlen åren 1867 och 1869, det 11:te år 1868, det 9:de och 10:de år 1869, det 13:de år 1870, o. s. v. Manuskriptets tillväxt under denna behandling gjorde det allt mera olämpligt att ingå i katalogen, och då det syntes mig innehålla en någorlunda fullständig skildring af folket, samt uppfatta vissa ethniska frågor från nya synpunkter, beslöt jag 1871 dess utgifvande såsom särskildt arbete. Sedan detta års slut har ock det hela varit färdigt till tryckning, hvilken dock af åtskilliga yttre hinder ty värr blifvit fördröjd.

Då, enligt hvad literatur-förteckningen utvisar och jag redan antydt, en särdeles stor mängd författare skrifvit om Lapparne, både i äldre och yngre tid, är det klart, att jag med afseende på den allmänna skildringen af deras lefnadssätt icke kunnat lemna synnerligen mycket nytt. Jag har hufvudsakligen refererat, ibland ordagrant, af skäl dem jag flerstädes (sidd. 30, 56, 125, m. m.) anført. Men jag vågar tro att jag framhållit allt viktigt, och detta kritiskt sofradt, så att en mängd från gamla tider medförda eller under senare tillkomna apokryfiska upp-

gifter försvunnit. Någon gång har jag upptagit dem till behandling, för det mesta hafva de helt tyst lemnats å sido, för att icke skymma den sanna bilden. — Kapitlen från och med det nionde äro mera sjelfständigt behandlade.

Kapitlen 9 och 10 hafva visserligen sin motsvarighet i Friis' mytologi och för mitt som för hans arbete ligger till största delen samma material till grund; men vid jemförelse skall hvarje läsare finna att jag behandlat ämnet fullt sjelfständigt. Jag vågar ock tro att af min framställning, som var skrifven innan Friis' bok utkom, den forn-lapska guda-läran blifvit både rensad och klarare än hon hittills varit.

För kap. 11 har jag länge, mig ovetande, haft föregångare i *tryck*, i *Thomsen* och *Ahlqvist*. Utom af den ofvan och sid. 293 i boken lemnade uppgift om tiden för författandet af detta kap., torde dock af kapitlets innehåll äfven der bearbetningens sjelfständighet vara klar; de många fullständigande språkprof (bevis) jag lemnat torde försvara sin plats oförändradt som jag gifvit dem.

Kap. 12 är till största delen nytt; det behandlar den lapska poesien, om hvilken man hittills haft ett ganska ofullständigt begrepp.

Kapp. 13 och 14, framställande Lapparnes historia, äro ock nya, så till vida att jag, på anförda skäl, i dem vågat afvika från föregående förf:s åsigter om den äldsta, den för-historiska tiden. Grunderna här för hafva åt kap. 13 gifvit en vidlyftighet, hvilken jag blott kan beklaga, icke afskära; äro de drifna satserna riktiga, torde dock omfånget kunna anses i någon mon ursäktligt.

Kap. 15 är icke skrifvet af mig, utan af H. A. Widmark, hvar på saken i hög grad vunnit.

Med afseende på det vidlyftiga land Lapparne bebo eller besöka är mycket mera att säga än hvad denna skrift innehåller. Der finnes en betydlig jordbrukande befolkning, der stå sedan snart 300 år på dagordningen frågorna om lämpligheten af åkerbruk, om nyttan af vidgad boskaps skötsel, om möjlighet af bergverk, om förbättrad skogshushållning. Dessa frågor har jag lemnat vid sidan, och blott berört dem i den mon de kunnat inverka på Lapparne. Desses fullständiga och opartiska skildring, sådane de varit och äro, har varit mitt enda mål; det har jag allt igenom strängt hållit för ögonen. Har det vunnits, vore jag särdeles lycklig; äfven om jag blott närmat mig der till, har mitt fler-åriga arbete icke varit förgäfvets.

Stockholm i April 1873.

Författaren.

INNEHÅLL.

Kap. 1, sidd.	1—30.	Lapplands naturbeskaffenhet.
» 2, »	31—59.	Allmän skildring af Lapparnes lefnadssätt.
» 3, »	60—88.	Renen.
» 4, »	89—113.	Lappen i det fria: gång, båtfärder, åkning.
» 5, »	114—149.	Kåtan; Lappens arbeten hemma och hans föda.
» 6, »	150—165.	Klädedrägt.
» 7, »	166—178.	Utseende och kroppsbeskaffenhet.
» 8, »	179—213.	Psykiska och sociala egenskaper.
» 9, »	214—246.	Gamla religionen: större gudomligheter.
» 10, »	247—288.	Odödligheten; offer; trolltrummans bruk; trollmän; qvinnan ohelig. Björnen.
» 11, »	289—317.	Lapska språket; dess kulturord.
» 12, »	318—347.	Skaldskap: sång och saga.
» 13, »	348—402.	Lapparnes äldsta historia; deras för-historia, ankomst till och utbredning i Norden.
» 14, »	403—455.	Öfversigt af Lapparnes senare historia och behandling.
» 15, »	456—495.	Lapparnes nuvarande tillstånd och blick på deras framtid.

Tillägg (sidd. 496—499).

Literatur-förteckning (sidd. 500—512).

Förteckning och förklaring öfver illustrationerna (sidd. 513—515).

Sak-Register (från och med sid. 516 till bokens slut).

FÖRSTA KAPITLET.

Namnet Lapp. Lapplands utsträckning och natur. Klimatet. Naturskildringar. Växter och djur. Metaller.

Det folk, som af Svenskar kallas *Lapp*, *Lappe*, *Lappar*, benämnes af Norrmännen *Fin*, *Finner*. Från det svenska ordet härledes folkets namn i öfriga europeiska språk: *tyska* Lappe, Lappländer; *franska* Lapon; *engelska* Laplander; *italienska* Lapone, Laponese, etc.

Folket sjelft erkänner dock icke detta namn som sitt, ja betraktar det väl ock såsom ett vedernamn. Sjelft kallar det sig *Sabme*, eller *Same*, pl. *Sameh*, eller *Samelats*, i hvilka namn man tydligen igen känner ljuden af Suomi (= Finland) och Suomalaiset (= Finne), och af Samojed, två med Lapparne språkligt beslägtade folkstammar. Landet kallas på lapska *Same-ädnam*. Ehuru benämningen Lapp, Lappar fått stor utbredning är den likväl icke-särdeles gammal, ty det är förgäfvets man sökt visa dess identitet med Ptolomæi *Lupiones*. Folket omtalas, som det vill synas, första gången med namnet Lappar i den kring år 1200 författade *Fundinn Noregr*, snart derefter eller samtidigt af Saxo, och i en påflig bulla af 1230 omtalas Lappien. Förut kallades de af alla gotiska folk Finnar, efter denna tid blir Lappar det vanliga hos alla, utom hos Norrmän och Danskar, som ännu i denna dag, till stor förvillelse, säga Finner.

Men om ursprunget till ordet Lapp var man villrådlig ända till sista tiden. Tornæus (Ms., kap. 2) talar om åtskilliga härledningsord, såsom finska ordet *lappa* = inhemta, indraga, syftande på Lapparnes girighet, eller *lapio* = skyffel, utan hvilken de aldrig kunna resa, o. s. v. Högström anser (sid. 56, not) ordet icke härledas från lapskan, ehuru t. ex. *lappet* = förlora och *lappo* = laf kunde synas dertill gifva nå-

gon anledning; snarare då, menar han, af svenska ordet *lapp*, finska *läppu* = lapp hvarmed man lagat kläder, eller af *läppa*, som man i Norrland kallar flädermöss, eller af *löpa*, det "gör honom lika mycket". P. Læstadius anser (II, sid. 476) namnet sannolikast härledas af *lapa*, *lappa*, = bergsklyfta, hvadan Lappar skulle beteckna "bergsfolket, klippans söner, jordhålornas folk". Fjellner och Skogman tro ordet komma af det finska *lappaa* = flytta fram och åter. Ihre (Glossarium) härleder det från det gotiska *lopp*, *lupp*, *lof*, hvilket betyder förgift, af det skäl att Lapparne ansågos bruka förgiftningar och trolldom; *leppotet* betyder i lapskan ställa sig in, förtrolla. Hvad förgiftningar angår skulle det vara af interesse att veta hvar Lapparne beskyllas för sådana.

Men jemte dessa härledning, hvilka blifvit anförda för att tjena såsom exempel på beskaftenheten af flertalet sådana, förekommer redan hos Tornæus en, som synes häntyda på det rätta. "Likare är det", säger han, "at de skola nämde vara af det finska ordet *läppu*, det är ett slut eller en ända på något; likasom desse vore ändan, slutet, det allra yttersta af allt folk, som de nordiska orterna bebo". Till denna åsigt ansluter sig äfven i viss mån Scheffer (sid. 4—5), ehuru han vill tolka namnet såsom betecknande flykting. Ännu bestämdare är Lehrberg, hvilken (sid. 220) från Orig. Livoniæ anför en berättelse af två rigiske missionärer, hvilka år 1220 färdades genom Estland samt derefter begåfvos sig till Lappegunda, den yttersta provinsen mot Vironia. Gunda eller kunda betyder på finska distrikt, område och lappe, lappa, = ytterst. Castrén utvecklar (V, 5—7) saken ytterligare och bättre. Det lapska ordet *loap*, *laptem* eller *läpto*, efter olika dialekter, betyder ända, slut; omplanteradt i finska språket blir det efter vanlig analogi *lappi*. Det var väl i början en beteckning på den yttersta norden; "men till följe af den gängse föreställningen, att ett folk är desto rårare, ju högre upp i norden det är bosatt, och emedan de sydligare bosatte Lapparne i sjelfva verket tidigare kommit i besittning af kristendom och yttre civilisation, än deras nordligare bröder, så öfvergick ordet hos de förre så småningom till att beteckna råhet, och begagnades såsom ett smädeord för de nordligare Lapparne". Så kallar än i dag Enare-bon de på fjällen vistande samsläktningarne för Lappar, under det han förnekar sig vara sådan. "De kunna icke", säger han, "läsa uti bok, begå aldrig nattvarden, gå ej i

kyrkan, hafva ingen kunskap om frälsaren, låta icke döpa sina barn, men der imot *joiga* (skrika), supa bränvin, dricka blod", m. m. Nordligast vistas i Finnland Fjäll-lapparne, så innevånarne i Enare, Sombi, Sodankylä, de i Kemiträsk bo sydligast; hvarje af dem kallar sin nordlige granne Lapp, under det han förnekar sig sjelf vara det.

Genom språklig utredning och genom denna från finska Lappmarken hemtade erfarenhet har Castrén gjort den af Tornæus först framställda åsigten om ordets härledning högst sannolik, ja till och med säker, samt undanröjt lhres motiv för ordets härledning ur svenskan, det nämligen, att då Lappen icke gerna sjelf gifvit sig ett vedernamn, ordet Lapp måste härledas från sist nämnda språk.

Det i fråga varande folket bebor ett ganska vidsträckt område, nämligen största delen af Europa — Ryssland, Finnland, Norge och Sverige — norr om 66° nordlig latitud; det är i Sverige och Norge till och med spridt nedom 63°. Denna landsträcka utgör den nordliga, i hafvet upp stickande afrundade ändan af dessa riken, och den af Lapparne bebodda delen deraf beräknas af Friis (Russ. Lapl. 362), troligen något högt, för Ryssland till 2,900 geogr. qvadr. mil, Finnland till 1,250, Norge till 756 och Sverige till 2,300, eller tillsammans till 7,206 geogr. kvadratmil. Närmast kring Bottenviken, som gör en sydlig inskärning i området och ger det hela formen af en njure, bebos landet icke af Lappar utan af Svenskar och Finnar; på Nordhafvets kuster hafva vesterut Norrmännen, norrut de och Finnarne (der af Norrmännen kallade Quæner) samt österut Ryssarne mer eller mindre bofasta tillhåll. Synnerligen är detta förhållandet på den norska sidan, hvarest befolkningen nu beräknas till omkring 150,000.

Genom hela detta land går en väldig vidsträckt bergsplatå, hvilken på vattendelaren mellan Pite och Lule elfvar i Sulitälma uppnår sin största höjd öfver hafvet; enligt Elowsons afvägning 1868 går höjden af Sulitälmas högsta spets i Sverige till 6,326 fot*), den i Norge är något högre. Här ifrån utgå i söder och norr bergsträckningar, hvilka uti södra delen af Lule och större delen af Pite Lappmarker hafva många branta och höga spetsar, men i öfrigt äro temligen jemna och mot svenska sidan långsamt sluttande. Högst i norr viker denna platå hästskoformigt af mot öster och söder i en lägre fortsättning, en landrygg, på finska

*) Se Vet. Akad:s förhandlingar för 1869, sid. 190.

Maanselkä, hvilken skiljer vattnen som löpa till Bottnen från dem, som gå till Nordhafvet och, klyfvande sig i två armar, med den ena stupar i Hvita hafvets vestra strand, med den andra i form af lägre åsar öfvergår i Ural. I Norge och Sverige, hvilkas gräns ligger ofvanpå och långs åt denna bergsträcka, är hon belägen närmare Westerhafvet än Östersjön; på ryska sidan håller hon sig längre in åt landet.

Ryska och finska Lappmarkerne äro i allmänhet ganska låga. Den finska utgöres till största delen af torra, sandiga moar och hedar, omvexlande med berg och steniga höjder, sankt myrar och kärr, med mellanliggande större och mindre träsk och vattendrag. Enare-landet skiljes från det sydligare genom en tre dagsresor bred ödemark, en mossbevuxen höjdsträckning, som trotsat alla odlingsförsök. Landet är i allmänhet skogbevuxet liksom angränsande delar af ryska Lappland, och antages skogslandet innefatta mer än $2\frac{1}{2}$ miljoner tunnland; söder ut är skogen större och tätare, norr ut svagare; barrträden sträcka sig genom hela landet, men norrut finnas de föga utom i dalgångarna; endast björken finnes ett stycke upp på kullarna; på topparna och vid hafvet blott vide. År 1860 funnos här 811 Lappar. (Rein, Materialier, sidd. 20—24.)

Ryska Lappmarken motsvarar i det närmaste halfön Kola*), men inne fattar dock ett ganska stort stycke vester derom ända till 29° — 30° ostl. long. från Greenw. Lappar bo der enligt Friis numera endast ned till Imandra-sjöns södra ända på $67,30^{\circ}$ nordl. latit. Om man på kartan öfver detta land drager en linea från Boris Gleb vid Paswig-elfvens utlopp öfver Kola-staden och Lovosero till Sosnovets-ön, så följer denna linea, med undantag af små krokar söder och norrut, i allmänhet trädens norra gräns och går just i björkregionen. Söder derom, nedåt Karelstranden och Finnland är landet täckt af "ett väldigt haf af urskog" (Daa), norr derom är en trädlös tundra**). Då hela ryska Lappland har en vidd af omkring 2,900 geogr. qvadr. mil, falla vid pass 2,600 på halfön och mer än hälften här af hör till tundran; således högst betydande område, med större utsträckning från norr till söder uti sin östra del än uti sin vestra. Denna tundra och halföns nordliga kust äro ödsliga största

*) Namnet härstammar från det lapska *quele* eller *quola* = fisk = finska *kala*. Staden Kola hette fordom Malmus eller Malmis af ryska *malaja-mys* = litet näs.

**) Tundra (finska = *tunturi*, lapskt = *tuoddar*) betyder egentligen högt belägen skoglös trakt, deraf t. ex. benämningen Gellivare-dunder för berget söder om detta ställe. Men till följe af de skoglösa trakternas allmänna beskaffenhet i norra Europa och Asien har ordet mera fått betydelsen af trädlös sumpmark, bevuxen med mossor, frusen största delen af året, under högsommaren otillgänglig. Kolas tundra har naturen af båda.

delen af året, endast befolkade af några få Nomadlappar; men från början af April till slutet af den korta sommaren råder der ganska raskt lif genom närvaron af de s. k. *Murmanski*. Detta namn härledes af några (t. ex. Daa, Friis) af normansk, emedan *n* i främmande ord ofta af Ryssen, då han upptager dem i sitt språk, förbytes till *m*. Castrén åter (I, 150, 159) säger namnet vara ett mixtum compositum af ryska ordet *morje* = haf och *man*, således etymologiskt = hafsman. Man skulle ock hafva största anledning att antaga denna förklaring, då Murmansk i icke bestå af Norrmän, utan utgöra en blandning af Ryssar, Karelare och Lappar, hvilka då komma dit upp för att fiska i hafvet. Säker är likväl härledningen icke, ty Norrmännen kunna hafva gifvit kusten namn, då de en lång tid der hållit till och tagit skatt och då deras fiskarefartyg ännu hvarje sommar i ganska betydande antal gå dit upp. Murmanska kusten sträcker sig från Norska gränsen till udden Sviatoinos; der vidtager Terska kusten, de gamles Trinnäs, hvilken går kring halföns hela östra ända och troligen gifvit anledning till det för denna del af landet brukliga namnet *Turja*. Lapparnas antal 2,207 (Friis).

Om denna kust och i allmänhet om det ryska Lapplands beskaffenhet råda öfverallt några högst oriktiga föreställningar, hvilka, ehuru icke egentligen hit hörande, vi likväl anse skäl vara att något vidröra. Det är bekant att den s. k. Novembertraktaten mellan Sverige—Norge och Vestmakterna år 1855 i allmänhet antagits afse att förhindra Ryssland från vinnande af hamn vid Vesterhafvet och tillträde till de norska fiskerierna. Orsaken hvarföre Ryssland eftersträfvat detta skulle åter vara det förhållandet, att den ryska ishafskusten har sämre fiske och dåliga hamnar, hvilka mer än de norska äro stängda af is och omöjlig göra en flottstation der eller i allmänhet en lifligare sjöfart. Detta beror allt igenom på misstag. Redan 1581 berättas (Handl. Skand. Hist. XXXIX, 10—103) att vid Trinnäs är mäktigt stort fiske, så att året förut dit kommo ur Ryssland 7,426 båtar med 4 man i hvarje, således 29,704 personer; att der kommo många skepp från Norge, Holland, England för att fiska; att i Kandalax funnos 296 saltpannor; att i Malmis funnos 226 gårdar med 2 saltpannor i hvarje gård och att Nederländare och Engelsmän der hafva mäktigt stor handel; att på Helgön finnes en stad Kärpenpäll (förmodligen Gikker-njarg med Karabelnaja?) med 937 gårdar och stor handel; att Malmis var befästadt och att vid Silvester klostret (Solovetzi?) och Kolensuo funnos skansar; etc. Allt detta hänvisar onekligen på viktigt

fiske och stor handelsrörelse vid den tiden, och å daga lägger att inga naturhinder finnas i vägen för sådana. Förhållandet kunde ännu i denna stund vara lika dant, ty naturen är ännu den samma; Daa och Friis, som berest denna trakt 1867, bevisa detta klart, med stöd af ryske författare. Ryska ishafskusten är längre än den norska, ligger något sydligare än denna, på stränderna finnas der och hvar gräs och skog, ankarplatser finnas flerstädes så goda och väl skyddade, att de kunna anses vara bland de bästa i hela världen, många dugliga äfven för krigskepp (Kola intogs 1809, bombarderades och brändes 1854 af engelska krigskepp); Jekaterinhamnen vid Kola-flodens mynning fryser aldrig; fiskbankarne äro rikare än de norske: "genom rätt begagnande af dessa fiskerier", säger Dolinski, "kunde vi icke blott mätta Europas hela befolkning med fisk, utan ock smörja alla Europas maskiner med tran"; årligen draga en mängd norske fiskare dit, oaktadt kusten är öde och de icke få landa der, ja så talrika att 1868 på en enda natt 23 norska fartyg och 50 fiskarbåtar förliste och 50 människor omkommo på ett enda ställe. Den norska isfriheten och den ryska isbundenheten äro myter, säger Daa, och Golfströmmen förhåller sig fullt opartiskt mot Norge och Ryssland.

Men sanning är att ryska Lapplands fiskerier sjunkit, att landet är öde och i ett uselt tillstånd. De två anförde norske författarne fråga hur detta kommer sig och de svara derpå sålunda. Vigten och beskaffenheten af dessa fiskerier är icke känd af kapitalstarkt folk; inga kommunikationer finnas, hvarken genom vägar eller ångare; ingen uppsigt, ingen rättskipning, intet egendomskydd finnes; inga bosatta handlande eller i allmänhet befolkning som kan strax i första hand köpa produkterna af fisket och förse de fiskande med deras behof. Slutligen komma här till Ryssarnes dolskhet och religiösa fanatism, hvilka icke medgifva andra folk att slå sig ned och sätta lif i rörelsen. Rein berättar (Materialier, sid. 291 följ.) huru finska senaten 1862 förgäfvos försökte att åt Finnarne bereda tillfälle att nedsätta sig på kusten som kolonister och fiskare; ryska regeringen ser hellre att den rika inkomstkällan förspilles och Finnarne svälta, än hon upptager dem bland sig och låter den lutherska, den frihet älskande nationen få luft vid ishafvet; Finnen får utvandra till Norge, der han möjligen i en framtid kan bilda ett slags Schlesvig-Holstein och göra gagn som "en undertryckt nationalitet". Skamligt nog hafva *Finnar* redan skränat i den riktningen. — Få se om Sidorows sträfvanden kunna förbättra tillståndet i det ryska Lappland.

Såväl i finska som i ryska Lappmarken finnas ganska långa elfvar och stora sjöar; t. ex. Muonio-, Tornio- och Tana-elfvar, som bilda gränserna mot Sverige och Norge; Ivalojoiki och Jokienjoiki utfalla i Enaresjön, hvilken genom Pasvigs elf tömmer sig i ishafvet; rötterna till Kemi elf, med dess 900 geogr. qvadr. mil vida flodområde, springa äfven upp i det finska Lappland; Tuloma elf som tömmer Notosero och Kola elf, som tömmer Guolle-jaure, äro de största elfvarne i ryska Lappland, om man icke dit räknar Kandalax elfven, som tömmer Imandrasjön. Enare, sjö och trakt, kallas af Lapparne stundom Anara, stundom Einara, hvilket senare ger Sjögren (sid. 188) anledning att tänka på namnets härledning från forn-nordiska namnet Einari, så mycket snarare som Isländare och Norrmän af gammalt besökt dessa trakter och namnet hvarken är finskt eller lapskt. Enare-sjön är stor, nära 15 mil lång, 8 mil bred men föga djup; han kallas äfven Indiager, eller *öfre* Imandra, till skillnad från den i ryska Lappmarken belägna, nyss nämnda *nedre* Imandra. Denne är ännu längre än Enare, men icke så bred och beskrifves af Daa (sidd. 65—71) såsom rik på öar och närmast lik Mälaren.

I Norge finnes största delen af de norske Lapparne i nordliga delen af Nordlanden, i Tromsö och i Finmarkens amter, åt de inre bergen samt kring Mals-, Alten- och Tana-elfvar. Men dessutom träffas sådane i små kolonier på några ställen i norra och södra Trondhjem och i Hedemarken. Antalet beräknades 1845 till 14,538 individer. Det land Lapparne bebo, är i södra delen temligen smalt, sönderdeladt af djupa fjordar, mellån hvilka nedskjuta höga åsar från gränsplatån. I fjordarna utfalla korta floder och dalarne äro både korta och trånga, men det ingående hafvet skänker ett mildt klimat och dalarne äro äfven ganska frugtbara, lämpliga både för boskapsskötsel och jordbruk, hvilka ock på senare tider ofantligt utbredt sig i dem. I norra delen, Lapparnes hufvudsakliga tillhåll, är landet mellan hafvet och landgränsen betydligt bredare, men för öfrigt af samma natur, och utanför sträcker sig hela vägen en örik skärgård.

Näst det ryska är det svenska Lappland det största, omfattande en sträcka af 2,300 geogr. qvadr. mil (Friis) med 7,248 individer år 1860; det har en utsträckning i längd af nära 60 mil och i bredd på flera ställen af öfver 20. Denna stora sträcka har man administratift och med hänsyn till de af Svenskar bebodda angränsande trakter vid Bottenviken eller an-norstädes, benämnt Jemtlands, Åsele, Ume, Pite, Lule och Tornio Lappmarker, från söder mot norr liggande efter hvarandra i den ordning de

nu uppräknats och den först nämde i Jemtlands, de två följande i Vesterbottens, de tre sist nämnda i Norrbottens län.

De svenske Lappmarkerne genomdragas af långa och grenrika floder, med ett hufvudsakligen från vest-nord-vest till ost-syd-ost riktadt lopp. Dessa floder äro hufvudsakligen följande, från söder mot norr räknadt: Ångermanelfven och Gideån, med den i den förra infallande Åsele-elf, som ger namn åt den sydligaste af Vesterbottens Lappmarker, och ehuru relativt liten likväl har så stark vårflod, att Ehrenmalm jemför den med Nilen! I Ume Lappmark flyter Uman (af lapska ordet *wuoma* = skog), med sina två stora rötter, den egentliga Uman och Vindel-elfven (af *vid-dol* = kringpridd, med anledning af dess vidt spridda ursprung). Pite (= helig, af *pjettot* = förbjuda) Lappmark omfattar Skellefte, fordom Sjeldeft (af *sildut* = fors) och Pite elfvar. I Lule (= öster) Lappmark rinna stora och lilla Lule elfvar, förenande sig strax ofvan Porsi (= den fräsande) -forsen till den gemensamma Lule elf. Mellan Lule och Tornio Lappmarker flyter Kalis*) elf; i den senare flyta Tornio (af *tarrhat* = skälfva, som marken vid ett vattenfall, darra?) och Lainio elfvar, den förra infallande i Muonio elf. Från Tornio elf afgår vid Jonusuando, innan hon förenar sig med Lainio elf, en ganska stor flod: Tärendö, hvilken utfaller i Kalis elf och således, märkvärdigt nog, sammanbinder dessa två flodsystem med hvarandra. Då man under senaste åren trott sig märka en starkare utskärning af och rikare vatten i Tärendö elf, så är fara för handen att öfre delen af Tornio elf håller på att öfvergå i Kalis, hvarigenom Muonio skulle komma att ensam lemna vatten till floden nedom Kengis bruk!

De flesta af dessa floder, ända till 30—40 mil långa, upptaga i sig eller utvidga sig under sitt lopp till sjöar = *jaure* på lapska, af Norrländingen liksom af Finnen kallade *träsk*; stundom bilda dessa sjöar långa rader efter hvar andra. Så upptager Skellefte elf: Sädvajaure, Hornavan**), Udjaure, Storavan; Pite elf: Pjeskajaure***), Tjäggelvas; lilla Lule elf: Saggat, Tjåmotis, Skalka-, Parki-, Randi-, Purki- och Vaiki-sjöarne; stora Lule elf:

*) Namnet härledes af lapska ordet *kalas*, som betyder grundt ställe, vad. Men detta var för simpelt, hvarföre man härledt det från latinska ordet *calix* och satt en kalk till vapen! Rudbeck söker här Gallia eller de Gallers land!

**) Lapska ordet *ape*, genit. *avi* betyder kärr, haf; finska ordet *ava*, genit. *avan* betyder vid, öppen. Ordet kan ock vara af gotiskt ursprung; det träffas i sanskrit.

***) Kallas ock af Lapparne Saivo-jaure eller den heliga sjön, emedan han "icke tål fisk", utan om sådana komma dit kastas de snart döda upp på stranden. S. Öhrling, de Arieplög, sid. 4, not A. Saken är att bottnen och vegetationsförhållandena äro odugliga för underhåll af fisk.

Virihaure, Vasten-, Situs-, Satis- och Stuor-Lule-sjöarne, för att blott nämna några, de större, af de svenska Lappmarkernes "träsk".

De tre sist nämnda elfvarna uppspringa alla i grannskapet af Sulitälma, lilla och stora Lule elf inom ett till några hundra fot begränsadt afstånd från hvarandra, om man så vill. Kalis elf utgår från de stora sjöarna Kolas och Paitas och upptager Kaitom-elf från Kaitomjaure; Tornio-elf utgår från det stora Tornioträsk och upptager Vittangi och Lainio m. fl.

Alla tömma de Kölens kalla isvatten i Östersjön, dymedelst mäktigt bidragande till dennes köld och vårens fördröjande vid dess stränder. Sjöarne sjelfve äro i allmänhet rätt vackra, de östliga och sydligare skog-omgifna, de vestligare och nordligare, de egentliga fjällsjöarne ödsligare, men äfven i allmänhet genom fjällens närhet mera storartade. Alla utmärka de sig genom sitt kristallklara vatten, genom våldsamheten och plötsligheten i de kastvindar som uppkomma på dem utan något föregående tecken, och genom den lätthet hvarmed de af vinden uppröras i höga vågor. Vattnet är fullkomligt rent. I granskapet af glacierer få dock sjöarne tillblandning af jordpartiklar, så att vattnet blir mjölkigt, såsom t. ex. händelsen är på vissa ställen i Virihaure.

Hvarje Lappmark i Sverige utgör således i det hela en eller flera närliggande, mer eller mindre parallela floddalar, hvilka från Kölen i nord eller nord-vest sträcka sig syd eller syd-ost till Bottnen, en längd af 20—30 mil. Vid flodernas utlopp ligga oftast stora byar eller städer, t. ex. Hernösand, Umeå, Skellefteå, Piteå, Luleå, Råneå, Neder-Kalix, Haparanda och Torneå. Stundom har staden eller byn fordom legat längre upp i landet; men af uppgrundning i floderna, af fartygs numera större djupgående än förr, eller af annat skäl sedan blifvit flyttade längre ut mot Bottnen, t. ex. Luleå, hvars "gammelstad" ligger en mil innan för den nu varande staden.

I och omkring dessa städer samt flodernas nedre lopp bo svenske och till någon del äfven afkomlingar af finske kolonister; först längre in i landet, inom "sjögränsen", förnämligast inom "lappgränsen", förekomma Lapparne, ehuru de om vintrarna der och hvar äfven komma ned till städernas granskap, mest dock för kortare tid, för att uträtta sina affärer, uppköpa hvad de behöfva och försälja sina varor.

Mellan de nämnda floddalarna gå fjällkammar eller höjdsträckningar, hvilka emot Bottnen och i allmänhet mot sjögränsen aftaga i höjd, så att der blott qvarstå lägre kullar. Dessa kullar, af 4—500 fots höjd, sträcka

sig ojemnt fram längs hela kusten på 5—8 mils afstånd derifrån. De äro täckta med barrskog, aldrig nakna eller subalpina. De börja vid Kemiträsk, gå till öfre Tornio och Öfver-Kalis, derifrån genom Lule Lappmark öfver Edefors, och slutligen till Tafvelsjön i Ume Lappmark. De utgöra Lappmarkernes naturliga gräns mot Bottnen (Wahlenberg, *Flora Lapp.*, Introd. xxx). Oaktadt höjden är ringa, är han dock tillräckligt stor att inne stänga alla de större sjöarne och göra det ofvan liggande landet mycket vattensjukt, med utom sjöarne vidsträckta myrar, i stort sedt en myr- och sjöfylld skogslett.

Enligt H. A. Widmark får man äfven en naturlig lappmarksgräns om man gifver akt på elfvarnes stigning från hafvet. Man finner då, att de stiga långsamt tills de uppnå 150—500 fots höjd öfver hafvet samt att de sedan på korta afstånd af få mil stiga flera 100, ända till 1000 fot. Så Pite elf vid Storforsen, Lule vid Porsiforsen, Lina elf vid Lina-linka, Kalis vid Jokk, etc. Den gräns mellan låglandet (nedre landet) och Lappmarken, som uppkommer genom sammanbindning af de punkter i elfvarna, der den hastiga stigningen börjar, synes vara naturlig. — Denna *naturliga* gräns är en annan än den *officiela*, hvilken i Vesterbotten samt sydliga och mellersta delen af Norrbotten dragen vid pass 10 mil från kusten, i Kalis åter går vid pass 16, i Tornio och Muonio ända till 30 mil från Bottnen, dermed betecknande nybyggenas utsträckning, eller om man så vill Lapparnes inskränkning, vid den tid då gränslinien uppdrogs. (P. H. Widmark, underd. Ber. sid. 8.)

Nämnda fjällkammar skilja emellertid dalarna åt, synnerligen i de närmast riksgränsen belägna trakterna, hvarföre man i Lappmarkerna vanligen icke färdas från den ena dalen till den andra, utan längs åt dalarna, hvilka sålunda blifva de egentliga stråkvägarna ej blott för den tillfällige vandraren, utan ock för Lappen, hvilken äfven drages till dem af vegetationsförhållandena. Fjällkammarne äro nämligen i hög grad ödsliga och fattiga på växter, tjenliga till renens näring; dalarne deremot erbjuda rikt tillfälle till bete.

Man kan med allt skäl, enligt Wahlenberg (*Mätningar och Flora lapp.*), uppfatta Lapplands vegetation på de skilda ställena såsom bestämd af bergens höjd, eller rättare af snögränsens afstånd från stället, och karakteristiken kan uttryckas genom angifvandet af blott några få växter. Man kan uppställa åtta olika regioner, hvilka Wahlenberg (ll. cc.) sålunda beskriver:

1) Första, lägsta är *Granregionen*: regio sylvatica. Denna sträcker sig från kusten till en höjd af 3,200 fot nedom snögränsen. Redan förut har granen förändrat utseende; hon har blifvit rank och smal, stammen är ofta starkt vriden mot-sols, som anmärkts redan af Linné (*Lachesis* I, 139), grenarne, som gå ända från roten, äro korta, nedåt böjda, svarta, och hela trädet får ett utseende af magerhet och stripighet. Som bevis på trädens svaga växtlighet kan nämnas, att man sett furuträd från god jordmån af blott $\frac{1}{2}$ fots diameter, ehuru de varit öfver 200 år gamla. Vid Stuor-Lulejaure äro tallar af $\frac{1}{2}$ fots diameter redan 100—120 år gamla, och timmertallar om 9 tums diameter 200 år eller deröfver (*Roman*, sidd. 117 och 118). Åkerbären hafva redan upphört att mogna. Tillika med granen upphör *Rosa cinnamomea*, *Convallaria bifolia* m. fl., och sjöstränderna prydas icke mer af *Arundo phragmites*, *Lysimachia thyrsiflora*, *Galium boreale* och *Carex globularis*. Här har *Tussilago nivea* sin rätta plats; "de sista bäfverhusen synas" (syntes förr) "vid bäckarna och här uppom finnas icke aborrar och gäddor i sjöarna". Medeltemperaturen är vid pass + 3° Celsius. Här vid bör anmärkas, att gädda, liksom sik och harr gå ända upp i björk-regionen (*H. A. Widmark*).

I Flora lapp. delar *Wahlenberg* denna region i två, den nedre och den öfre. Den *nedre* har mera kustbygdens natur och hyser utom granen äfven *Trifolium pratense*, *Lysimachia*, *Convallaria majalis*, *Nymphæa alba*; men der börja några subalpina växter, såsom *Tofieldia borealis* och *Serratula alpina*. Den *öfre* saknar dessa och har redan subalpina berg. Gränsen för den *nedre* går från Sodankylä, mellan Kengis och Muonioniska till Jokkmokk och Falträsk; den *öfres* gräns går från trakten af Enare (Kyrö), mellan Vittangi och Palojoensuu, något ofvan Gellivara, Stuor-Lulejaure, Tjåmotis och Peuraur, mellan Rappen och Tjåggelvas, Hornavans öfre ända till Gautträsk och Laisträsk. Vid Gillesnuole och Qvikkjokk går dock granen vida högre.

2) Andra eller *Tallregionen*, regio subsylvatica. Tallen fortfar ännu, men lägre, mera grofgrenig än i trakten nedom. "Här ser man de sista af *Ledum palustre*, *Salix pentandra*, *Veronica serpyllifolia*, m. fl. Kärren antaga redan ett öfvermåttan sterilt utseende". Vid tallens öfre gräns, 2,800 fot nedom snögränsen, växer *Phaca alpina*; hit gå björn, sik och harr; blåbären mogna ännu. Litet nedom öfre gränsen, omkring 3,000 fot under snögränsen, upphör kornet att mogna. Medeltemperaturen är omkring + 2,5° Celsius.

Denna region är af mycket mera ojemna dimensioner än den föregående; i norra Lappmarkerna är hon ända till 8 mil bred (i Kemi Lappmark mellan Kyrö och Petschojaur m. fl.), på andra åter smalare.

Af denna granregionens placering lägre än tallregionen, synes Wahlenbergs uppfattning om dessa träds utbredningsförhållanden. Men Boethlink (sid. 202) och Schrenk funno på Kola och i Samojedernes land att granen gick längre mot nordn än tallen och syntes bättre fördraga kustklimatet. Äfven H. A. Widmark säger att på många ställen i svenska Lappmarkerna granen går högre än tallen; synnerligen är detta förhållandet på fjällplatåernas sluttningar, der man kan få gå "milslånga sträckor mellan första granen och första tallen". Wahlenberg synes således hafva dragit sin slutsats af allt för få facta.

Hvad i öfrigt angår dessa skogstrakter, så äro de ofantliga och uppskattas i Norrbotten af Forssell till öfver 16 miljoner tunnland; men af mycket olika beskaffenhet: bäst kring nedre delarne af Pite, Skellefte och Lule elfvar till Kalis elf; sämst kring Tornio och Muonio. De förödas genom skogsbrand, afsigtlig eller tillfällig, vållad af bönderne; Lapparne äro ytterst omsorgsfulle i skogens skyddande mot eld.

3) Tredje eller *Björkregionen*, regio subalpina, karakteriseras deraf att björken är det enda der växande träd. "Med en kort och tjock stam samt stela och vidt utsträckta knöliga grenar, tyckes den här sätta sig till motvärn mot den häftiga fjällblåsten. Dess ljusgröna lifliga färg fägnar väl ännu ögat, men bevittnar tillika vegetationens vanmakt. Snart blir denna skog så låg, att man, uppstigen på en tufva, kan öfverse den hel och hållen; dess öfre gräns (der buskarna icke äro mer än manshöga) inträffar 2,000 fot nedom snögränsen. Redan långt förut saknas *Alnus incana*, *Prunus padus*, *Populus tremula*; och litet förr än björkskogen upphöra *Sorbus aucuparia* (som dock långt förut blifvit utan frukt), *Erica vulgaris*, *Rubus arcticus sterilis*, *Aconitum lycoctonum* o. s. v. Der björkskogen begynner blifva gles, der är solvärmen mot fjällsidorna starkast, och der finnes flerstädes en förundransvärdt yppig vegetation af *Sonchus alpinus*, *Struthiopteris*, *Aconitum lycoctonum* o. s. v. Torrare fält äro nu öfverhöljda af *Lichen rangiferinus*. *Tussilago frigida* och *Pedicularis sceptrum Carolinum* hafva sin bästa plats i sjelfva björkgränsen. Till densamma finnes endast röding i sjöarna och uppom den upphör allt fiske".

Denna regions gränser äro svåra att geografiskt bestämma, enär björken i allmänhet stiger temligen upp på bergen och på vissa trakter finnes i bergdalarna på små lokaler vida högre upp än hon såsom skog kan räknas bestämmande för en regions benämning. På minst tre ställen går björken i fortsatt sträckning öfver Kölen från norska till svenska sidan. Det ena är vid Tornio-träsk, der ifrån Malangerdalen björken går fram genom Audje-vaggi vid Polnoträsk ända till Tornioträsk, hvarifrån hon nedstiger i Sverige. Det andra stället är med Altenfloden, det tredje med Tana-elfven. Således alla tre ställena märkligt nog i nordligaste Lappland; men dels är landet der icke högt (enligt v. Buch 1,295 par. fot), dels måste hafsvindarne verka något.

4—8. *Fjällregionerne* ligga nu här ofvan. Den lägre fjällregionen, 4:o *videregionen* till 1,400 fot nedom snögränsen, saknar alla träd och har endast mer eller mindre sparsamt några pilarter, mest *Salix glauca*, långa vatten, bäckar och kärr, på fälten *Betula nana* och *Juniperus*. "Alla backar klädas af *Arbutus alpina* och prydas af *Andromeda cœrulea*, *Trientalis europæa*". I bergsidorna växa *Veronica alpina*, *Viola biflora*, *Pteris crispa* och *Archangelica*. Dit upp går järfven och hjortron mogna ännu der.

5) Der ofvan försvinna äfven buskarna. Den hvita *Salix lanata* är högst 2 fot hög, ännu oansenligare *Salix myrsinites*. *Betula nana* blir krypande. Backarna äro bruna af *Azalea procumbens* och *lapponica*, som gifva karakteren åt denna region. På grönnare fläckar i bergsbranterna växa *Lychnis apetala*, *Erigeron uniflorum*, *Astragalus leontinus* och *montanus*, *Ophrys alpina*; på kärraktiga *Aira alpina*, *Carex ustulata* och *Vaccinium uliginosum*. De enda bär som här mogna äro kråkbär, men som också till ersättning blifva dubbelt större och välsmakligare än i skogslandet. Öfre gränsen för denna region är 800 fot nedom snögränsen. Högre upp sätta Lapparne nästan aldrig sina tält, ty betet för renarne upphör snart derofvan. Medeltemperaturen är der ungefär + 1° Celsius".

6) *Snöfjällen* = "de fjäll, som ega aldrig bortsmältande snöfläckar på öppna marken". När marken är blottad finnas derpå några mörka, risaktiga växter: *Empetrum nigrum* (utan bär), *Andromeda tetragona* och *hypnoides*, *Diapenzia lapponica*; på grönnare branter *Gentiana tenella* och *nivalis*, *Campanula uniflora*, *Draba alpina*; på kallare ställen *Pedicularis hirsuta* och *flammea*, *Dryas octopetala*. — Regionen sträcker sig till 200 fot nedom snögränsen.

7) *Den eviga snöns region.* I dess nedre del börjar snön ständigt betäcka större eller mindre sträckor af marken; högre upp blifver blott en och annan fläck bar; slutligen ligger snötäcket jemt, afbrutet endast af klippor och bergspetsar. Snögränsen inträffar olika på olika ställen; "vid 4,100 fots höjd öfver hafvet på Qvikkjokks-fjällen, samt vid ungefär 3,100 fots höjd på denna del af fjällryggen, isynnerhet mot norska sidan". Till snögränsen gå *Saxifraga stellaris*, *rivularis* och *oppositifolia*, *Ranunculus nivalis* och *glacialis*, *Rumex digynus*, *Juncus curvatus*, *Silene acaulis*. Medeltemperaturen $+ 0^{\circ},4$ Celsius.

8) "*Öfver snögränsen* mildras kölden någon gång så mycket, att ett och annat stånd af *Ranunculus glacialis* och dylika stundom finnas i springorna af någon genom snön uppstickande mörk klippa, och det till 500 fot öfver snögränsen". Ännu högre upp några lafvar. Vegetationsgränsen inträffar 2,000 fot öfver snögränsen, der temperaturen tyckes vara $- 1^{\circ},1$ Celsius. "Snösparfven är den enda lefvande varelse som kommer så högt".

I denna med mästarehand och efter flera års undersökningar gjorda framställning har man en god öfversigt af naturförhållandena i det land Lappen bebor, så vida det gäller den alpina och subalpina delen deraf, samt de allmänna grunddragen af land och klimat. Skildringen af de olika årstiderna har L. L. Læstadius lemnat för de norra Lappmarkerna och den lyder i sammandrag sålunda:

Januari: kallt och klart. Ingen dag; fyra timmars morgonrodnad. Likväl synes solen 3, 4 till 6 timmar öfver horisonten i den södra Lappmarken samt äfven i den norra efter Trettondagen. Qvicksilfret faller ofta ner i termometerkulan. Medeltemperaturen $- 17^{\circ},50$.

Februari: 30 till 40 graders köld med omvexlande snö och blåst; dagsljus från 6—7 på morgonen till 5—6 om aftonen; vid klart väder ser man äfven solen några timmar. (I Lappmarken synes morgonrodnaden åtminstone half annan timme före solens uppgång; äfvenså aftonrodnaden efter solens nedgång.) Medeltemperaturen $- 18^{\circ},6$.

Mars: dagarne förlängas och solen börjar under middagstunden förmå bryta den bistra kölden; men ännu fortfara de ymniga snöfallen. I medlet af månaden plägar svanen visa sig i de öppna strömvakarna. I sednare kvartalet infaller merändels några dagars töväder. Medeltemperaturen $- 11^{\circ},40$.

April: väderleken ostadig, blandad med snö och urväder, köld och blåst; men redan bebåda dock några sträckfåglar med sin ankomst den

annalkande våren; kråkan och snösparfven inträffa i månadens midt, och vid denna tid börjar snön tina af taken. Man har ljust icke allenast hela dagen, utan ett stycke på natten. Medeltemperaturen — 3°.

"*Maj*: är nästan den angenämaste tiden af hela året i Lappmarken. I luften hvimla otaliga fågelskaror, de der, ledsna vid söderns heta luftkrets, söka nordens renare sferer och helsa så gladt sin fädernejord, hvar och en med sin egen behagliga stämma. Skogarne genljuda af sångfåglarnes qvitter, af hvilka hvarje individ instämmer i Skaparens lof, eller besjunger med harmoniskt modifierade toner sin älskogs ömma föremål. Vattnets tysta innevånare samla sig ock efter naturens vink på bestämda möten till sitt släktes fortplantning. Nu vaknar ock björnen ur sin långa sömn och rhenkorna framföda sina späda foster på den kalla snödrifvan. Och blomstergudinnan, ännu skynd under vinterns kalla täckelse, börjar äfven smycka sina gyllne lockar med den gullgula honungsdaggen: *Salices*, för att ånyo, på denna vårens friska morgon, med isig barm och rosenkind möta den åter i sitt väldiga majestät framträdande lefvande naturen". I slutet af *Maj* börjar såningstiden i Lappmarken. Under vanliga år har man merändels sått kornet innan början af *Juni*. Senare veckorna af *Maj* utmärka sig stundom genom kall nordvest, men då den uteblifver, så är väderleken ganska fruktsam. Det händer ofta, att värmen om dagen stiger öfver + 20 grader, och en sådan temperatur, blandad med duggregn, drifver upp brodden 8 dagar efter sådden. Men nätterna äro ej särdeles varma, hvadan medeltemperaturen ej stiger högre än + 2°, 50.

"*Juni* börjar med smärre sjöars och elfvars islossning, hvilken, stundom åtföljd af ett hiskeligt brak och dån, förorsakadt af fördämningar, gifver en kraftig signal till sommarens annalkande. Snösmältningen påskyndas i skogarna, och vårfloden tilltager märkbart med hvarje dag. Omkring den 10 framskjuter brodden; ängar och dalar grönska; löfskogarne utspricka. Vid denna tiden släppes boskapen på bete; sjöfåglarne värpa; fiskarne gå upp ifrån djupet. Ändtligen börjar ock islossningen på de större sjöarna ungefärligen 8 dagar före midsommaren. Den 20 beständig dag. Allestädes inom polcirkeln, der icke höga berg äro i vägen, ser man då solen hela natten såsom ett glödgadt klot. Nu kan man se henne skarpt i synen, utan att besväras af hennes strålar". — Medeltemperaturen + 9°, 70.

"*Juli* månad är ganska varm i Lappmarken. I början af denna månad inträffar fjällfloden, som har en vigtig inflytelse på resor, gräsväxt,

fiskeri och andra ekonomiska mål. Den 20 Juli börja kornåkrarne skjuta i ax. Vid samma tid infaller äfven höbergningen; 8 till 14 dagar förut börjar man med löftäkten. Omkring den 12 löper björken, ehuru olika efter olika årstider. Då passar man på att taga eller rifva näfver. Nu äro ock nybyggarne ganska ifrigt sysselsatta med fiske. Gäddan och aborren gå upp under solskenet på grundt vatten och bada sig, som det heter. Då kan en man med några nät, om lyckan är god, insamla 3 à 4 lispund om dagen. De flesta gröe- och tåtelarter (*Poa* och *Aira*) stå nu i sin blomma, och då är det bästa tiden att skörda dem. Deremot är starren (*Carex*) knappt halfväxt vid denna tiden".

Nu står väl naturen i sin högsta fägring, men också har man nu att lida af Lappmarkens landsplåga, myggen, som hvarken skona menniskor eller djur och för hvilka endast renarne på de högsta fjällspetsarne äro fredade.

"Juli månad är ock en gyllene tid för jägare. Alla sjöfåglar byta då om fjädrar och mista sina vingar, "rugga" såsom det kallas. De gömma sig väl i gräset, men träffas ofta af jägarnes hundar.

Mot slutet af Juli månad mogna hjortronen; då plägar man skicka barn och mindre arbetsfört folk att insamla dem i tunntal". Medeltemperaturen i Juli + 15°, 33.

Augusti månad utmärker sig merändels genom mycket regn, hvarigenom höbergningsarbetet betydligt hindras. Snart infaller äfven skörde-tiden. Omkring Larsmessan eller den 10 Augusti har man att vänta jernnätterna, och om då himmelen klarnar upp i norden, står hela Norrlands välfärd på spel. Är det åter mulet vid den tiden, gå jernnätterna vanligen lyckligt förbi och då kan årsväxten utan fara stå 8 dagar längre. Imellertid bör åkern vara skördad den 24. "I Lappmarken vet man ännu icke (säger L.) hvad det vill säga att meja en åker. Med skäran i handen stå de der och kröka sina ryggar. Det är sannt, de hafva icke stora åkerfält att skryta med; men de kunde likväl lära sig huru det går till att skörda en åker. Ty hvad som nu sysselsätter fyra personer en hel vecka, det kunde ju på ett beqvämare sätt vara skördadt på en aftonstund. Höbergningen fortgår, men redan vid medium af Augusti infaller det ohyggliga höstmörkret om nätterna. Den enda förmån dervid är, att man kan ljustra med fördel". Medeltemperaturen är + 13°, 36.

September: korta dagar, ruskig väderlek med omvexlande regn, blåst och snöslask. Nu samlas hallon, smultron, vinbär, lingon, blåbär och

åkerbär, som erbjuda en angenäm omvexling med "Lappmarkens ymniga sofvelvaror". Men löfskogarne blifva bara, växterna på marken vissna, och "hela naturen ikläder sig den sorgliga dräkt, som vittnar om den analkande vintern". — Medeltemperaturen + 5°,40.

"Oktober. Denna månad plägar kallas den gyllene korftiden. Lapparne slagta nu sina brunn-rehnar, och de nybyggare som hafva rehmar, följa deras exempel. Hvar och en, som nu har klingande mynt eller annars står i förbindelse med Lappen, är betänkt på att skaffa sig sofvel för vintern. — Ifrån medium af denna månad måste boskapen stallfodras. De mindre sjöarne tillfrysa och marken höljes med snö. I denna månad infaller äfven några fiskars stimningstid, hvarföre nybyggarna mest sysselsätta sig med fiske". Medeltemperaturen — 2°,50.

"November: full vinter. Man har väl redan haft snöföre allt sedan medium af förra månaden; men nu först isläggas de större sjöarne. I denna månad sysselsätter man sig gemenligen med att köra hem ved och hö. Äfven fiskas mycket denna tiden med nät och isnot, hvilket verkliga är ett nöjsamt göromål, då man ingenting annat har att uträtta". — Medeltemperaturen — 10°,98.

"December är i det mesta lik Januari. Köld och mörker äro de fiender, mot hvilka man måste strida, af hvilka den förre öfvervinnes med goda eldbrador, och det sednare endast med tålmod och hopp. Det är sannt, nu tyckes det vara den ledsammaste tiden i Lappmarken; men man kryper in i stora skinnpelsar, tar lappskor på fötter, handskar på händer, samt ludna mössor öfver hufvud och öron och går ut oförskräckt att bjuda vintern spetsen. Då man en gång kommit i rörelse, så är det verkliga icke så farligt, som man tror. Sålunda utrustad går man ut till strids mot björnar, vargar, järfvar, räfvar, mårdar, uttrar, harar, hermeliner, ekorrar och snörpor, kommer hem isrimmad, men stolt öfver bytet, omringar nordens vintersol, den präktiga brasan, och tillbringar den långa vinterkvällen med berättelser om dagens hjeltedater eller om forna bragder och fabelverldens jättesagor. Sålunda lefver ett folk, fritt från verdens buller, i ett ostördt och kanhända för mången furste afundsvärdt lugn. Hvar och en är nöjd med sin lott och missunnar ingen dess lyckligare land eller rikare bord, ty *han känner ej annat land än den af ödet honom beskärda fädernejorden*". Medeltemperaturen — 17°,20.

Om vi förbise de poetiska och fantastiska utflygterna i denna beskrifning af hufvudsakligast nybyggarelifvet, är skildringen af klimatet just icke särdeles leende. Snön tinar af marken mot och i juni. Men därför är icke kälén ur jorden; ännu vid Lule-elfs mellersta del finner man vid midsommar isen på 5—6 fots djup. I brunnen vid Jokkmokks prestgård uppstår hvarje vinter svall-is; denna ligger delvis kvar ända till nästa vinter; i aug. 1871 var isen från 1870 ett par fot tjock. Från juni till september är barmark; således 3, högst 4 månader för vår, sommar och höst; öfriga 8—9 månader råder vinter, under hvilken snön i skogarna stiger till 4 fot, isen å sjöarna till 3 fot, kälén i jorden till 5—6 fot, o. s. v.

Öfvergångarne mellan dessa årstider äro äfven förfärliga. Så beskriver P. Læstadius (I, sidd. 312, 315, 471) det vid dessa perioder inträffande så kallade "förfallet":

"Den inträffande vårvärmen börjar angripa den djupa snön och då är det omöjligt att komma någorstades. Först och främst hindras man af den uppblöttnande snön, hvilken blir mycket svårare för skidgångaren än den lösa snön om vintern. För det andra uppflöda alla bäckar och åar, så att man ej kan komma öfver dem, och isarna på sjöarna blifva landlösa och ofarbara. — Förfallet räcker ofta ända in i halfva Juni och enhvar måste under denna tid hålla sig stilla der han är". — Den genom töväder uppblöttnande snön kallas *blutun*, på Lappska *säbla*, och att "vada blutun är ett talesätt, hvarvid man fäster begreppet om det svåraste och mödosammaste arbete". "Om hösten, när sjöar och kärr hålla på att tillfrysa, är äfven en ofarbar tid, ett "förfall". Somliga sjöar äro små och grunda: de tillfrysa snart; andra åter äro stora och djupa samt gå länge öppna eller tillfrysa på somliga ställen, men hålla sig öppna på andra, så att man hvarken kan färdas med båt, gå eller köra öfver dem. Om det inträffar så, att djup snö faller strax sedan sjön tillfrusit med en tunn is-skorpa, dröjer det länge innan isen bär att gå eller köra på och då kan man icke färdas i detta af sjöar och elfvar uppfyllda landskap. Detta "förfall" räcker vanligen flera veckor". — Om denna skildring anmärker H. A. Widmark: "Höst och vår inträffar verkligen en svår tid för alla som skola färdas. Egendomligt nog göra Lappmarkernas bebyggare dock mera väsen af "förfallet" än det förtjenar. Under 11 års tid har jag både höst och vår varit ute i förfall, utan annan olägenhet än att de lappmarksfärderna åt-

följande besvärligheter och mödor blifvit fördubblade. Fram kommer man nästan alltid, blott man vill".

I vissa hänseenden är den naturföreteelse, som ligger till grund för höst-"förfallet" en sann välsignelse. Vanligen snögar det i Lappland strax på första kölden. Derföre blir isen på sjöarna helt tunn under första snö-täcket, och tjocknar icke särdeles mycket under vinterns lopp. Om lång bar-frost inträffade, skulle säkert de grunda sjöarne bottenfrysa och fisken i dem dö. Att tjock snö faller på tunn is gör ock att sjöarne tidigt bryta upp, hvar igenom klimatet mildras och andra stora fördelar beredas.

Huru hemsk Læstadii skildring än må låta för oss och än mera för sydländingen, huru hindersamt förfallet än må vara, huru sträng och kuslig den långa vintern, huru ödliga och ogästvänliga de snöiga fjällen, så erbjuder dock detta land mycket skönt och sjelfva de ofantliga snö-fälten imponera djupt på det för naturen öppna sinnet. Jag tror mig med allt skäl kunna för den rätta kännedomen om Lappmarkernas utseende och det intryck de gifva betraktaren, anföra några skildringar af personer, som väl känna och lifligt beskrifvit dessa landsträckor, helst då jag af egen erfarenhet kan bekräfta en del.

Så här lyder t. ex. Anderssons beskrifning (sid. 340) af en nattlig utsigt öfver Qvikkjokks-trakten: "Knappt ha våra raska roddare tagit ett par kraftiga tag, och vridit båten åt höger förbi udden, förrän framför oss ligger hela det omätliga, hela det obeskrifliga panorama, som heter Qvikkjokks-dalen med de omgifvande fjällen. Rundt omkring i en vidt famnande båge kring hela horisonten sträcker sig en enda rad af snö-täckta kolossala fjäll. Än häfva de sig upp, likasom oförgängliga dömer, helt hvita af den is eller snö, som betäcker deras högburna hjessor, än skjuta de fram den ena himmel-stormande piken efter den andra, syl-hvassa eller tvärhuggna, med sin mörka massa skarpt brytande af mot de bländande snöfälten och den klara natthimmelen. Der var Staika, liknande en spetsig lappmossa, tecknad af långa och breda snölinier från sin 6,000 fot höga topp ända ned mot basen; der var det väldiga Tarrikaisin, der Vallispiken lik en ispyramid af 4,100 fots höjd, der det underliga Velkispoulta, Tjågnorris och derinvid hela raden af Portifjällens spetsar och hjessor — allt stort, allt isigt, allt imponerande, allt gamla bekanta — men som ej förändrat sig på dessa tvänne decennier. Der nedanför breda sig fjällplåtarna likasom pallar för de höga jättarne, äfven dessa nu helt hvita af oafbrutna snöfält; och der under, nedanom all denna kyla

och död, öppnar sig åt tvänne håll de leende dalarna, der den nyss komna våren smält drifvorna, den ånyo strålande solen lockat fram späd grönska och vågsamma blommor, der träden, buskarne, örterne stodo klädde i denna det nya livvets saftfullt kraftiga dräkt, som så smeker ögat och talar till känslan, framför allt häruppe i den höga norden, der vårens stund så snabbt ilar bort och sommarens dag är så kort. Och der fram i fonden, ned i mynningen af dalen, inbäddad mellan de höga fjällen invid det hvitskummiga fallet, utför hvilket Kama löser fjällens is i Saggats vågor, ligger Qvikkjokk (= den fräsande elfven), prestens och grannarnes små byggningar och det lilla fridfulla kapellet, lefvande människor midt ibland den dock alltid lefvande naturen”.

”Det var nära midnatt, när vi med ansträngning arbetade oss fram mot den allt mera växande fjällfloden, som slingrade sig emellan guldgula pilhäckar och ungt grönskande björkdungar. Solen stod villrådigt darande der uppe på fjällkammen, likasom obenägen och obeslutsam att för några ögonblick leka hvila der bakom; hon kastade ett blekt, osäkert, ej värmande ljus öfver fjällen, snöfälten, bergväggarna, skogarna och öarna; det var en tafla så enkelt storartad, så stilla lefvande, hvilken vi alla betraktade i stum hänryckning, hvilken vi aldrig skola glömma, men hvilken ingen må försöka skildra”.

Det var nära midnatt, säger Andersson, och ändå såg han all denna skönhet. Det påminner oss om en annan sida af Lapplands natur, dess ljusa sommarnätter. Från början af maj till slutet af juli är, såsom Læstadius här ofvan antydt, ingen skarp skilnad mellan dag och natt, de gå så i hvarandra, att man emellanåt måste taga uret till hjälp för att bestämma om det är aftonrodnad eller morgonrodnad som purprar himlahvalfvet. Hela juni och början af juli ser man vid midnatt att läsa liten stil utan artificiell belysning; kring midsommar går solen icke ned om horisonten i orterna norr om polcirkeln.

Detta ständiga ljus är för djur och människor en ofantligt stark retning på nervsystemet, hvilken framkallar en ständig oro och sömnlöshet hos de flesta, en verklig plåga och kraft-uttömning hos några.

På växtverlden inverkar det äfven mäktigt. Det är detta ständiga ljus och den mellan bergen så att säga kondenserade värmen, som framkallar den rika växtligheten på berg och i dal, det hastiga mognandet af skördarna. Vi se af L. L. Læstadii här ofvan (sidd. 15 och 16) införda uppgifter, att kornet, som säs i slutet af maj, skjuter brodd kring den

10 juni, går i ax den 20 juli och bör vara skördadt den 24 augusti. Tilläggas bör att Lappmarkerne och angränsande trakter hafva mildaste klimatet bland alla polarländer.

Till den rika växtligheten bidrager ock hvad P. H. Widmark anför (Underd. Ber., sid. 14), att jorden under vintern och långt fram på våren är mot köld och bläst skyddad af snö, och att dennes hastiga upptining åstadkommer en verklig öfversilning; 8—10 veckor äro tillräckliga mellan sådd och skörd, och 4 veckor efter fjällflodens öfversköljning såg han ängsholmar i Tornio elf afbergade från en rik grässkörd, flerstädes ända till 3 alnar hög.

Men låtom oss återvända till författarnes teckningar af Lapplands natur; denna gång är det Pettersson, som skildrar (sid. 9) mindre poetiskt, men icke derföre mindre gripande det stora vattenfallet Harsprånget, på lapska *Niommel-saska*: "Trakten omkring Niommel-saska är den vildaste man kan föreställa sig. Höga bergskedjor löpa parallelt med elfven (stora Lule-elf) å bägge sidor. För att komma ned till Harsprånget måste man än utför halsbrytande klyftor, än klättra bland ofantliga, på hvarandra uppstaplade klippstycken. Stora Lule-elf framkommer fullbildad ur stora Lulevattnet och går redan ofvanför Harsprånget fram med rök och dån *). Der detta börjas ligger en ödslig klippö, på hvilken här och der en ung tall fått rotfäste. Elfvens stränder äro på begge sidor om klippön mycket branta, och blifva längre ner alldeles lodräta, bildande en smal ränna af endast 60 till 70 fots bredd samt en qvart mils längd. Den öfversta delen af rännan, på klippöns östra sida, är der fallet börjar 80 till 100 fot bred, men vid öns nedra ända, 500 fot längre ned, endast 30 fot. Denna del af rännan är betydligt brantare än de öfriga. Den väldiga vattenmassan nedstörtar öster om klippöns öfversta ända, först lodrätt 35 à 40 fot och kastar sig derefter med den förfärligaste våldsamhet utför den stupande rännan, hvarvid tvänne ofantliga vågor af vildt brusande skum uppstå. Längre ned, midt i vägen för hvirflarnes lopp, utskjuter från östra stranden eller väggen en klippa. Mot denna vräkes den i vildt raseri framstörtande vattenmassan, och kastades vid ett tillfälle stundom hela 50 fot mot höjden. I hvarje ögonblick förändras sec-

*) Hon bildar der tre på hvar andra följande fall, de s. k. Porjusfallen, hvilka äro väl värda att beses och såsom *fall* mera egentliga än Niommel-saska, som är en storartad och brant fors. Rätteligen lärer blott det öfre kallas Porjusfallet, det andra Napar, det tredje Luspakoski (Läsn. f. Folket XV, 160). Det öfre är 14.07 fot, det mellersta 88.63 fot, det nedersta 69.47 fot, enligt H. A. Widmark. D.

nen; öfverallt uppkastas stora vattenmassor högt i luften, och höga molnstoder af skum sväfva öfver det hela, stundom så täta, att de bortskymma de bakom liggande föremålen. Omkring klippan midt framför rännan tvingas det hvitkokande svallet att vika åt sidan och möter den från andra sidan klippön kommande smalare grenen, sedan denne först kastat sig lodrätt ned. Derefter framilar det sjudande afgrundssvallet i sin trånga ränna och bildar en kontinuerlig kedja af fall utefter en sträcka af en fjerdedels mil. Ifrån den 120 till 150 fot höga klippstranden ser man i djupet endast rök och skum, hvars bländande hvithet gör en märklig kontrast mot de svartglänsande klippväggarna. Endast på några få ställen, och ej utan lifsfara(?), kan man komma ned till vattnet. Lättast låter det sig göra just der fallet är mest gripande att åse, nämligen strax nedanför dess öfversta del. Å ena sidan ser man här den vackert mörkgröna, med döfvande dån lodrätt fallande väldiga strålen, och å den andra den utför den stupande rännan med snabbaste fart och i ofantliga vågor af skum ilande vattenmassan med dess liksom ur en kokande afgrund ständigt uppstigande täta dimmor". (Hela forsen är 251,62 fot, det egentliga fallet 102,39 fot. H. A. Widmark.) "Harsprånget är således två och en half gånger så högt som de beryktade Trollhätte-fallen och öfverträffar dessa ojemnförligt i storartad effekt. Det är, efter hvad jag har anledning förmoda, det högsta vattenfall i Europa med så stor vattenmassa. Dånnet höres vida omkring såsom en mullrande åska. Enligt trovärdig försäkran lär det stundom höras ända till det 5 mil derifrån aflägsna Gellivara Dundret".

"Ännu väldigare är dock vattenfallet *Ädna-muorki-kortje*. Sjön Gjertejaure störtar här lodrätt ned i sjön Pajiplolilujaure öfver en klippvägg, som vid anställd afvägning befanns hafva icke mindre än 134 fot i höjd. Vattenmassorna återkastades nedanför fallet ungefär 200 fot i höjden. Vi måste tillerkänna detta vattenfall priset framför Harsprånget". (Pettersson, sid. 46.)

Då man i Læstadii beskrifning härofvan läser att solen är osynlig åtminstone två månader i den nordliga svenska Lappmarken, hos Stockfleth (sid. 35) att hon i Finnmarken icke visar sig under 9 veckor, och hos Keilhau (sid. 176) att hon vid Talvig är borta från början af November till sista Januari, så måste man naturligtvis tänka sig denna tid såsom särdeles dyster. Men det synes han i sjelfva verket icke vara. Sjögren säger (sid. 195): "Den mörka tiden kallas af Lapparne naivt nog *skaabmo*,

förmodligen af det svenska *skam*. Är väderleken der under tillika mulen, så är denna tid, isynnerhet för en ovan, högst främmande och nog besvärande. I motsatt fall belönas både yttre och inre sinnen af alldeles nya och höga njutningar. Man kan ofta hela dagen se månen och omkring middagstiden flammar det sydliga himmelstreet af en stark, hög rodnad, hvarigenom dagens drott förkunnar sin snara återkomst och upphörandet af "skaabmos" herravälde. Intet öfverträffar den djupa högtidligheten af den lappländska natten med dess stilla månglans, den bländande klarheten af dess tusende stjernor, eller den majestätiska prakten af dess med beständigt nya gestalter oupphörligt vexlande norrsken".

Stockfleth berättar (sid. 148): "Fredagen den 15 december 1843 kom jag till Vittangi. En så skön och praktfull morgon- och aftonrodnad hade jag ännu aldrig sett, som den dag jag kom hit. Sedan morgonen, då jag lemnat Skibotn och bestigit fjället, hade en skön morgon- och aftonrodnad dagligen i olika vexlingar upplyst den sydliga himmelen, från omkring klockan 9 på morgonen till 2—2,30 eftermiddagen. Men fredagen den 15 var himmelen lik ett stilla glödande eldhaf, på hvilket några skyar sväfvade såsom oändligt stora glöd af olika storlek och rödhet. Vi körde genom en skog, och ett öfver och framför oss liggande berg eller fjäll bildade under lång tid medelpunkten för den skarpaste belysningen; derifrån utbredde sig denna till alla kanter af himlen. Ingen vind rörde sig, dunklare och mörkare blefvo efter hand de glödande skyarne, hvilka nu allt talrikare uppträdde och slutligen inhöljde allt i mörker och natt".

Hos Castrén (I, sid. 159) läsa vi: "Man har i Lappland hvarken sommar eller vinter att söka det natursköna i en rik omvexling af föremål och en sträng begränsning af den för handen varande taflan, såsom jag skulle definiera det *täcka*, det *vackra*, det som vanligen kallas skönt. I Lappmarken anträffas det sköna, om det annars ej är förvist från detta land, i det täckas raka motsats, det *omätligt enahanda*. Vi befinna oss nu på Imandra sjö "(i ryska Lappland)" och skåda rakt framför oss fjärdar, åt hvilka ögat förgäfvets söker någon annan begränsning än den dunkelblåa horisonten; åt venster resa sig de dunkla molnlika konturerna af jättefjället *Umptek*. Så enförmig och kaotisk denna anblick än må vara, så verkar den dock med en underbar makt på det menskliga sinnet. Trots allt sitt filosoferande är och förblir menniskan sådan, att hon igenkänner Skaparens hand tydligare i det stora och kolossala, äfven om för-

men der ej blifvit så tydligt utritad, än i det lilla och dvergartade, vore det än aldrig så formfulländadt. Men skulle det tyckas någon, att en natur, sådan som den närvarande, måste förefalla död och verka tryckande på sinnet, så må man blott föreställa sig att luftens vindar spela på de vidsträckta fjärdarna, eller att åskan dånar på de skyhöga fjälltopparna, och man skall ej sakna lif. Men den som ej finner behag i ett sådant lefverne må färdas här en vacker vinternatt, då himlen lågar af stjernor och norrsken. Så långt man förmår skåda framför sig ser man på hvarje punkt af det omätliga snöhafvet en viss obetydlig rörlighet, en fin dall-ring *), så förtjusande att ens hela väsende hotar bortsmälta vid dess åskådning. Vill man åter rikta blicken på fjälltopparna, så ser man dem omhöljda af ett fladdrande sken, som synes flyga upp ur sjelfva fjället, likt lågan ur kratern på eldsprutande berg. Skenet sprider sig öfver hela himlen, fladdrar någon tid och försvinner, för att efter en stund på samma sätt åter uppstiga och försvinna".

Såsom en kontrast härtill och för att visa att äfven det tåcka i Lapp-land finnes representeradt, meddelas, såsom slut på dessa naturmålningar, följande rader af Andersson (sid. 354): "Qvikkjokks lilla kyrkoby är belägen i yttersta nordändan af Saggat-jaure. Härifrån till Sulitelma är vid pass 10 mil **), och något mera än halfvägs häraf, öster om nämnde fjällklump, upprinna utur två ej synnerligen långt från hvarandra belägna små sjöar tvänne bäckar, som snart under sitt lopp genom tusentals bifloder växa ut till strida fjällfloder. De heta Kamajokk och Tarrajokk och böja sig först bågformigt från hvarandra, tills de slutligen sammanfalla vid Qvikkjokk i Saggat. Kama kommer der dansande och hvit-skummig norr ifrån, och sedan den under nära nog en half mil bildat en oafbruten, stenuppfylld fors, kastar han sig här i sjön utför ett fall, som om våren och efter starkare regnväder är bland de allra grannaste man kan se. Tarrajokk deremot har visserligen ungefär tre fjerdedels mil från Qvikkjokk visat sig lika bångstyrig i ett präktigt sjudande vattenfall; men när den närmar sig intill kyrkobyen, blir den stillare och framflyter i Saggat så lugn och djup, att den mot den trotsiga Kama bildar en förundransvärdt allvarlig och högtidlig motsats. Af det betydliga slam, som dessa båda floder under tusentals år fört med sig från de fjäll, der

*) "Snöns yta syntas hafva en vibrerande rörelse, likt sakta vågadt vatten, eller likt ett stort segel, svällande för vinden". Linné, *Lachesis* I, 299.

**) Denna beräkning är öfverdrifven. Enligt H. A. Widmarks uppgift och egen erfarenhet är geografiska afståndet omkring 6 mil; gångvägen i Tarradalen högst 7 mil. D.

de upprunnit, och från de dalar, de genomströmma, har här vid deras sammanflöde bildat sig ett ganska anseeligt deltaland af väl en half mils utsträckning, som fyller Saggat-jaures hela norra hörn. Detta land, liknande en grönskande äng i den dalbotten, som bildas af de omgifvande höga fjällen, genomskäres af Tarrajokks talrika förgreningar; och svårigen lär man i hela det nordliga Sverige kunna få se någon punkt, som är ljufvigare och mera egendomlig än denna. Ror man upp i Tarrajokk och låter sedan båten efter egen instinkt glida fram i en af flodens talrika förgreningar, som genomslingra detta deltaland och likasom till ett nät af strömmar fördela sig åt alla sidor, så tycker man sig lustfärdas i en engelsk park, der dessa af det klaraste vatten fyllda kanaler bilda en fantastisk anläggning af oregelbundet formade, i yppig täckhet med hvarandra täflande öar. På båda sidor kantas dessa kanaler nämligen af lummiga, flera famnar eller alnar höga pilar, hvilka med sina än smala, än breda, än glatt glänsande, än tjockt ulliga blad skifta i det renaste grönt, stålblått eller silfverhvitt och med sina rika oräkneliga blomhängen lysa i gullgult, och när vinden leker i de täta bladmassorna, uppstår af alla dessa färger ett spel, som endast kan åstadkommas der, hvarest en lika stor mängd hvarandra olika former äro så hopblandade som här. Och öfver dessa pilhäckar skjuta topparne af smärta björkar, frodiga alar, tätblommande hägggar och prydliga rönnar; och bort om dem, intagande ö-remsans midt, mellan träd- och busksamlingarna, breda sig ängarne, i juli månad så emaljerade af den rikaste fjällfloras skönaste representanter, med färger så djupa och klara, att de knappt af söderns blommor öfverträffas. Och står man här, invid kanalernes kristallvatten, midt bland häckarnes sirliga bladverk, lundarnes lummighet, de feta ängarnes grönska och hör i den stilla sommarqvällen fåglarne qvittra sina enkla lofsånger, och ser, huru öfver denna vårens och sommarens blomsterprydda ljufviga ängd skjuta de höga, allvarliga, vintrigt isiga fjällarne, då tycker man i sanning att allt är så harmoniskt stort, så obeskrifligt skönt, att det väl förtjenar namn af Lapplands paradis, hvarunder Qvikkjokk varit så länge och med så mycken rätt känt och beryktadt".

I förbigående må här omnämnas det factum, att Lappland, fast det har en kort sommar och en bister vinter, starka, isiga stormar och lång natt, dock njuter af ett särdeles helsosamt klimat. Redan Linné anmärker (Lachesis I, 359) att han mådde särdeles väl af vistandet bland fjällen och tillägger (sid. 361): "Jag är öfvertygad att de som kunna företaga

en resa till detta upp-land, skulle hafva fullt så stor nytta af att komma hit och dricka snövattnen, som att besöka mineralkällor, synnerligen sådana som äro belägna å låga, dimmiga och kärriga platser. En sak skulle åtminstone lända till deras nytta, den nämligen att de icke så lätt kunde finna tillfälle att öfverskrida de måttlighetens regler, som vid en brunn vanligen gifvas, om de än icke följas". Alla, som efter Linné besökt Lappmarkerna, hafva funnit fjällvistan det helsosamt, äfven då vädret varit ganska fult. Så är ock förhållandet vid Spetsbergen, enligt erfarenheten vid de Svenska expeditionerna. Beror detta på frånvaron af mikrozoer och mikrofyter, till följe af den låga temperaturen, den starka luftvexlingen, den ringa vegetationen och den glesa befolkningen? Vi återkomma här till, vid tal om Lapparnes helsotillstånd.

De ofvan gifna skildringarna visa sålunda en ganska stor växling i naturförhållandena, i landets bildning och i dess vegetation. Äfven djuren inom denna stora landsträcka äro af flera slag; och om der icke finnes den artrikedom, som i de sydligare landen, så är här i det isiga landet, liksom i polarhafven, rikedomerna på individer så mycket större i de fall då jagten eller andra omständigheter icke rotat eller tunnats ut dem. Bland rofdjuren äro björn, varg, järf och räf de största och viktigaste. Björnen är i det hela temligen from och är, eller var åtminstone förr, föremål för en vördnad, som gränsade till dyrkan; han jagas gerna och med lätt framgång, mången fälles årligen. Vargen och järfven äro, såsom framdeles närmare skall omtalas, Lappens värsta fiender; de utgöra bägge föremål för ifrig jagt. För att visa vigten af jagten på dessa djur må blott nämnas att enligt Landshöfdinge-embetets i Norrbotten femårsberättelser 1860 och 1865 hade under 10 år inom länet dödats tillsammans 257 björnar, 437 vargar och 787 järvar, samt af rofdjur dödats omkring 5,000 renar, värda minst 50,000 R:dr. — Räfven, hvaraf flera varieteter finnas (svart, hvit, blå, etc.), ger den jagande Lappen god inkomst genom skottpenningar och skinn. Slutligen hör till denna grupp utter, mård och hermelin, alla tre lemnande ypperligt pelsverk. Bäfvern, som fordom funnits i temlig mängd, är nu mera fullständigt utödd, bygger åtminstone inga hus och inga kolonier. Inom svenska Lappmarkerna säges sista bäfvern vara skjuten för omkring 40 år sedan uti Laid-ädno mellan Aktzik och Snavva (H. A. Widmark).

Af gnagare förtjena dessutom att omnämnas ekorren, som lemna pelsverk, och fjäll-lemmeln, om hvilken mera längre fram. Råttor finnas icke hos de vandrande Lapparne; hos de inom Lappmarks-gränsen boende nybyggarna endast *Mus musculus*.

Af matnyttiga vilda däggdjur är vildrenen det enda af vigt inom vissa delar af Lappmarken. Visserligen har elgen förekommit och förekommer väl ännu ibland. Så omtalas han någon gång af äldre författare (se Tornæus, sid. 43) och H. A. Widmark meddelar om honom följande: "För några år sedan dödades en elg i närheten af Vaiki-jaure uti Jokkmokk; 1867 dödades en icke långt från Piteå. Uti Öfverkalix hafva äfven några elgar uppehållit sig för några år sedan, men äro nu dels dödade, dels försvunna. I Gellivare vet man ock att omtala att elgar någon gång för längre tid tillbaka visat sig, och uti Arvidsjaur påträffade jag 1869, öfverst på ett berg under en stor gran, ett affallet horn efter en stor elgtjur, hvilket allt tyckes bevisa att elgen, ehuru han icke förekommer allmänt, så att han kan egentligen räknas till Lapplands och Norrbottens fauna, dock stundom och icke så alldeles sällan förirrar sig dit". Våren 1871 vandrade en elg från Lule elf mot södern och sköts i Arvidsjaur. — Måhända sprider han sig mera nu, under mera skyddande jagtlagar.

Haren finnes ock i Lappmarkernes skogiga delar, temligen ymnigt; fordom jagades han aldrig af Lapparne, hvilka, i likhet med flera andra folk, mot honom hyste en viss fördom, han ansågs nämligen som ett lyckosamt djur (Fjellner), men nu mera skjutes han gerna, hans kött ätes och hans skinn brukas äfven. Björnens kött ätes gerna och fordom med många ceremonier, såsom framdeles skall omtalas, men han jagas icke ensamt eller ens företrädesvis för köttet, utan för skottpenningar och skinn. Vildrenen är således det viktigaste matnyttiga föremålet för jagten. Han finnes, enligt Nilsson (Fauna I, 1847, sidd. 503—511), i Norge ned till 60°, i Sverige till 62° å och omkring fjällryggen; denna följer han och öfvergår på den samma ned åt finska och ryska Lappmarkerna. Han jagas och dödas med spjut eller bössa, för hund eller på lock för brunstiga renkor; han har fångats (Tornæus, sid. 45) och fångades ännu 1841 (Malm, sid. 83) med snara, i fallgrop, i gårdar = *wuomen* (se Tornæus sid. 49). Åtskilliga af de s. k. "Lappgrafvarna" i Finland anser Castrén (I, sid. 45) vara sådana af Lappar eller Finnar fordom för vildrenfångsten anlagda gropar. Vildrenfångsten är och isynnerhet var en ganska inbringande

sysselsättning och för Enare-Lapparne en bland de viktigaste för lifsuppehållet. Castrén (I, sid. 45) har hört Lappar berätta att de i sednare tider under höst- och vårfångst ofta skjutit 30—40 renar; Fellman berättar (Suomi, 1846, sid. 81), att per medium 15 vildrenar i Kemikylä, 8 i öfre Sombio och 10 i Kuolajärvi kapell då årligen fångades på hvarje hemmans rök eller lott, och Nilsson (l. c. sid. 509) uppgifver att i vestra Norges höga fjälltrakter en renskytt årligen plägar fälla ett och annat dussin renar. I de svenska Lappmarkerna och synnerligen i de lägre delarna deraf är vildrensjagten icke af någon synnerlig betydelse och har till största delen upphört.

Om således jagten på matnyttiga däggdjur icke är betydlig, till följe af det ringa art- och individ-antalet, så är deremot förhållandet med afseende på matnyttiga foglar och fiskar ett alldeles motsatt: af dem finnas många slag och i stor mängd, och Lappen fångar nu mera åtminstone foglarna med samvetsgrann hänsyn på deras vid makt hållande.

Bland foglarna må nämnas i skogarna boende: tjäder, orre och hjerpe, samt fjäll- och dal-ripa, hvilka dels skjutas, dels fångas i snaror eller fallor (= flakar) i stor mängd; dock olika under skilda år: de senare åren hafva varit särdeles fattiga, 1871 lofvade godt.

I sjöarna finnas flera arter gäss och änder stationära under sommarna; svanor, andra arter gäss och änder m. fl. förbi flyttande; dessutom lommar, skrakar och en hop andra mer eller mindre traniga sjöfoglar, hvilka heller icke föraktas, åtminstone lemna äggen en högligen värderad föda ej blott för Lapparne utan äfven för andra. De bosatta vattenfoglarnas ruggningstider begagnades fordom flitigt af Lappen till fångst och då insamlade han goda förråd, såsom framdeles närmare skall beskrifvas.

Bland fiskar äro sik, lax, lake, aborre, asp, gädda, röding, harr samt flera former af laxöring eller forell de förnämsta, allt efter sjöarnes olika höjd öfver hafvet och beskaffenhet i öfrigt.

Detta gäller dock blott de svenska och till en del de finska Lappmarkerna. Vid hafskusten är faunan en annan. Der finnas, utom de nämnda däggdjuren, äfven hvalross, tumlare och säl; der fångas hafsfoglar af flera slag samt de egentliga förnämligare hafs fiskarna: torsk, kolja, sej, långa, flundror och sill, m. fl.

Öfver hela den egentliga Lappmarken och för den genuina nomadiserande Lappen äro renen och hunden de enda husdjuren. Endast den

stillasittande har getter och får, i lyckligaste fall kor och hästar. Renen och hunden omtalas längre fram utförligare.

Inom dessa vidsträckta landamären träffas äfven en betydlig metallrikedom; i de svenska Lappmarkerna äro funna talrika lager af silfver-, af koppar- och isynnerhet af jern-malm; guld är funnet i de norska och finska elfvarna och allt häntyder på att sådant äfven finnes i de svenska, om någorstädes i sådan mängd att vaskning lönar sig, det får framtiden utreda; i Finland synes det dock vara fallet.

Bland jernmalmlager må främst nämnas Gellivare, både med afseende på dess betydenhet och på den ryktbarhet det för några år sedan vann genom de stora arbeten (jernväg och kanaler), som föreslagits och till en mindre del företagits för malmens till godo görande. Malmen der är, enligt Erdmann, dels blodsten, dels oxidulsalter, utan någon för ögat synbar inblandning af svafvelkis. Halten af metalliskt jern vexlar mellan 60 och 70 procent. En mängd malmparaller finnas och *en* af dem antager Erdmann innehålla 70 millioner centner malm. När dertill kommer att malmen ligger i öppen dag, så är klart att Gellivare malmberg är en af de bästa och rikaste malmtillgångar på jorden. För hela orten, ja för hela sträckan af Lule elf vore dess bearbetning af högsta vigt, och för den, som ser de påbörjade arbetena och jemför tillståndet vid elfven nu mot hvad det var under det de pågingo, måste det förefalla såsom en stor olycka om icke saken åter komme i gång; bäst vore om det skedde med inländskt kapital.

På tal om Lapplands naturprodukter må dessutom icke lemnas oanmärkt, hvad redan Olaus Magnus omtalar, att i flera dess bäckar funnits och sannolikt i de flesta skall finnas perlmusslor i stor mängd, hvarföre ock der ifrån årligen utföres en icke ringa qvantitet perlor; samma är förhållandet i finska och ryska Lappmarkerna, enligt Sjögren (sid. 192). Önskligt vore dock att perlfisket bedrefves med bättre urskilning än som nu sker, då under torra somrar (såsom den 1868) bäckarna plundras på största delen af sina mussleförråd.

Som vi af det föregående sett, är Lappland af ganska stor betydelse från flera synpunkter betraktadt. Det är dock icke blott här för, som den

summariska skildringen här ofvan blifvit meddelad, utan af det skäl, att kännedom om landet är nödvändig för en klar och fullständig uppfattning af det folk, som der nomadiserar, enär detta folk, vida mera än den bosatta människan, ja i vissa hänseenden helt och hållet, är för sin tillvaro beroende af sin naturomgifning. Om i denna skildring icke finnes något nytt för flertalet läsare, om i ett eller annat stycke teckningen gått utom det för nämnda ändamål alldeles nödvändiga, så torde likväl de meddelade skildringarne både genom sin beskaffenhet och genom de källor, hvarifrån de hemtats, försvara sin plats och ega nog intresse att icke såsom oväsentliga förbigås. Författarne hafva sjelfve fått tala, stundom något på bredden, på det icke genom förkortningar gången och lifvet i de gjorda naturteckningarne skulle störas.

En sådan teckning af naturen lemnas ock i träsnittet här nedan, hvilket är en trogen afbild af ett år 1868 taget stereogram öfver

Napar, eller mellersta fallet vid Porjus i Stora Lule elf.

ANDRA KAPITLET.

Lapparnes indelning efter lefnadssättet; i Sverige: fiskare-, fjäll- och skogslappar; i Norge: haf-, fjäll- och elfflappar; i Finland och Ryssland: fjäll- och fiskarelappar. Olikheter i lefnadssättet. Jemförelse och slutsatser.

Det nyss beskrifna stora landets ur-inneväånare, Lapparne, voro ursprungligen alle fiskare eller nomader, med en gifven typ, troligtvis mycket lik den nu varande Fiskare- och Fjäll-lappens. Men civilisationens utbredning och fram för allt intrånget af *hofasta* kolonister har inskränkt Lappens område och medfört stora förändringar i hans seder och bruk, så att några af detta folk nu mera stå på öfvergång till bofast lif, om ock en stor del ännu förer samma fria nomadlif som fordom. Hos ett i trångmål försatt folk, såsom Lapparne, måste en mängd skiftningar i lefnadssättet uppstå under kampen för tillvaron; när dessa små vexlingar fortfarit en tid, blifva de större eller åtminstone fastare, och gifva åt lynne och natur, äfven hos små delar af folket, en för hvarje del egendomlig prägel. Vid granskning af dessa förhållanden hos Lapparne i de olika landen hafva dessa lands etnografer funnit sig föranlätne, att bland det för öfrigt till samma race hörande folket efter dessa yttre anledningar särskilja flera grupper, hvilka mer eller mindre naturligt äro afgränsade från hvarandra.

I Sverige och i Finland har man sålunda uppställt såsom till karakteren väsentligen olika: Fiskare-, Fjäll- och Skogs-lappar och i Norge: Haf-, Fjäll- och Elf-lappar; i Ryssland finnas mest blott Fiskare- eller Haf-lappar. Vi skola nu taga hvarje af dessa grupper i skärskådande och börja med Sverige, hvars Lappar i vissa hänseenden renast framställa nomad-typen. Till grund för skildringen ligger P. Læstadii journal, stundom ordagrannt. *gule skinn af 2 fisker*

Fiskare-lapparne = *jaure-kadde-sameh*, äro i Sverige oftast blott utarmade, före detta ren-egande Lapp-individer; de böra således knapt

räknas som en särskild grupp och jag gör det endast därför att föregående förff. så gjort och att de så väl på norska kusten, som i Finland äro mera egentligt grupp bildande. Fiskare-lapparne i Sverige hafva, såsom L. L. Læstadius säger, vanligen liten och dålig redskap och måste därför ofta svälta. Ibland är Fiskare-lappens fångst mera lyckad och då förtär han massor af fisk — något annat har han icke — dricker derefter spadet och sofver. Fisksorterna vexla i sjöarna och gå till eller leka på olika tider; han måste därför vandra fram och tillbaka, från den ena sjön eller elfven till den andra. Vid hvarje och på bestämda ställen, s. k. *visten*, der erfarenheten lärt honom att fisket för tillfället är bäst, håller han till för lämplig tid; der har han sin sjelf-förfärdigade, ofta usla båt och sin lilla koja = *kåta*, oftast af det mest primitiva slag, stundom dock bättre, gjord af björkgrenar eller stammar, belagd med näfver och torf; någon gång till och med af timmer, hvilket dock först inträffar vid större välmåga. För kåtans placering väljer han ett ställe, der det finnes en frisk springkälla. (Det har dock förefallit mig som om Lappen vanligen icke besvärade sig med att uppsöka en sådan; han begagnar sjöns yatten, hvilket oftast är alldeles rent.) Kring kåta-stället vill han gerna hafva godt förråd på skog, synnerligen torra furor, och i närheten en jemn och stenfri strand eller s. k. ländning, på hvilken båten kan lätt uppdragas.

Om denna skildring en gång var sann, så är den icke fullt så nu, åtminstone icke öfver allt. Vid Stuor-lule-jaure, hvarest flere Fiskare-lappar hålla till, är förhållandet vida bättre. Väl äro Fiskare-lapparne der fattige — hvilken Lapp är icke det efter vanliga civiliserade begrepp? — men de hafva ganska välbyggda kåtor, med timrade uthus, de hafva goda båtar och goda nät, och de hålla sig hela sommaren på ett ställe, för att om vintern flytta ned till skogsbygden. I Lule Lappmark äro dock Fiskare-lapparne ganska få, ty utom de nämde vid Stuor-lule-jaure, inalles 6—8 familjer, finnes blott en vid Saggat-jaure. I Sorsele stå sig de Fiskare-lappar ganska bra, som bo upp mot fjällen; de öfrige undanträngas der, liksom i alla de södra Lappmarkerna, af nybyggare, eller blifva sjelfve sådane. Den följande skildringen gäller därför mera en förfluten tid och företrädesvis Arjepluog-Arvidsjaur.

Vid det ofvan nämnda vistet håller Fiskare-lappen till längre eller kortare tid; der torkar han genom upphängning i luften den fisk han om sommaren får öfver dagliga behovet, sedan han förut fläkt och rensat den

samma; i dess granskap fångar och skjuter han fogel, mest om vintern (Lappen är nämligen ofta god skytt); der utsätter han sina ägg-stommar.

Vid vattnen häcka nämligen en del sjöfoglar, hvilka lägga sina ägg uti ihåliga träd, t. ex. storskraken och knipan. Lappen afhugger en stock af vid pass 8 tums tjocklek till 20 tums längd, urhållkar honom och gör midt der på en rund öppning af den storlek att fogeln bekvämt kan komma derigenom. Båda ändarna betäckas med en fastspikad trälapp, och uti den ena, som blir botten, inlägges mossor och fjäder till en mjuk bädd. Denna ihåliga cylinder, sålunda tillredd och nu kallad *uu* (på Lule-lapska *vuovda*), uppslås på en afqvistad tallstam till 5 à 10 alnars höjd från roten, vid stranden af elfven eller någon insjö. Skranken, som blir varse denna öppning, begifver sig genast dit, väljer denna låda till sitt bo och lägger der uti sina ägg. Sedan fyra äro värpta, borttager man de tre; fogeln, som blott har ett kvar och vill ha ett stort antal innan hon börjar ligga, värper nu flera, och så fortfares med äggläggningen och beskattningen, tills man förmått fogeln att skänka sig hela tjoget och der öfver. Sådana "uu" ut-sättas på flera håll, 10—12 stycken, och uti sådana lägger äfven knipan sina ägg. (Zetterstedts resa i Lappmarken, I, sid. 171.)

Nu mera lär man mest plundra dessa stommar på en gång, utan att lemna några ägg kvar; så uppgafs åtminstone flerstädes i Lule Lappmark för författaren 1868, i Sorsele 1871; men öfver hufvud synes denna äggplundring åtaga år för år, allt som man lär sig inse dess skadlighet. Ännu synas dock på vissa trakter hållarne öfver allt långs vattnen.

Om nu vid ett sådant viste eller i sjöar i dess granskap finnas fiskar af flera olika slag, synnerligen sik i mängd, så att Lappen kan hafva fiske der hela året om, stannar han för det mesta der. Finnes löfskog till löftägt och gräs till något bete, och är Lappen för öfrigt sparsam, så anskaffar han sig till en början ett par getter, längre fram en ko. Hans kåta förstärkes och förbättras; i början bo äfven getterna i henne, men vanligen om deras antal ökas och säkert i fall kon tillkommer, bygger han först ett skjul åt dem, sedermera ett fähus och slutligen en hölada, utom det visthus han långt förut bygt för eget behof. Kommer Fiskare-lappen så långt, då är han räddad, om han fortfar att väl sköta sig, men på det sätt att han är ombildad till nybyggare.

Så hafva flera nybyggen uppstått förr (P. Læstadius, I, 50) och uppstå väl ännu, ehuru de flesta nu för tiden anläggas af Svenskar, eller, såsom händelsen är i Sorsele, af sådana köpas, då det visar sig att de nybyggen anläggande Lapparne icke kunna sköta dem *).

Ligger nu Nybyggare-lappens kåta i stråkvägen för Nomad-lapparne och lyckas han ingifva förtroende, blir hans kåta en vigtig punkt. Han förfärdigar korgar, trädkärl och redskap af flera slag, hvilka han af-sätter till de förbi flyttande Fjäll-lapparne, som hafva mindre färdighet och tid till sådana arbeten. Der finnes alltid sådant att få, åtminstone på beställning, och de vandrande Lapparne uppsöka honom redan af detta skäl. Men andra skäl gifvas äfven. Nomaderne få nämligen vid hans hem en nederlagsplats för de effekter, hvilka de icke vilja eller kunna föra med sig på sina flyttningar. Kring honom bygga de derföre bodar, hvarest de förvara sina vinter-don, sina bästa kläder och redskap samt sina dyrbarheter, ty i vishuset på kyrkoplatsen är icke samma säkerhet som här. De qvarlemna derstädes äfven icke sällan gamla och orkeslösa personer och barn mot en vedergällning, hvilken ofta består deri att Lappen medtager nybyggarens renar till vård, hvilket vanligen kallas "sytning". Mellan nybyggare och Lapp sker vänligt utbyte af hvarderas arbets-produkter. Stundom sällar sig en eller annan släkting till den förste nybyggaren, eller någon gammal hedersman till Fjäll- eller Skogs-lapp slår sig ner der för att njuta ro på gamla dagar, och på detta sätt kunna riktiga kolonier uppstå, grundvalar för kommande byar, om platsen ligger så långt ned mot kusten.

Sak samma om nybyggaren är svensk. (Se t. ex. P. Læstadius, I, sid. 321.) Gifttermål ega då någon gång rum mellan nybyggaren och någon lappqvinna, hvilket naturligtvis än mera befäster vänskapen. Det är företrädesvis desse nybyggare, jemte ren-egande bönder, prester och embetsmän, som till skötsel utlemna sina djur åt Lappar, och man klagar, må hända icke utan skäl, att bönderne dervid blifva rike, Lappen der imot utarmad; de senare kategorierna af ren-egare (prester och embetsmän) vinna, till följe af deras större humanitet, på sådant ren-egande icke annat än att de slippa köpa sitt renkött.

* Derstädes är nämligen, som vi i Ammarnäs (Gautsträsk) hörde omtalas i en samling Svenskar och Lappar, vanligt att Lappar upptaga det ena nybygget efter det andra längs Vindeln samt vid sjöar i dess granskap. När de haft dem en tid, under frihetsåren, och icke fullgjort sina åligganden — ty Lappen kan sällan i första generationen blifva åkerbrukare — öfvergå nybyggena i svenska händer, men Lappen säger då att han *uttränges* af Svensken!

Men tyvärr! är det ofvan beskrifna sällan det sätt hvarpå Fiskare-lappen slutar. Vanligen är han redan på förfall, i fattigdom, har förlorat sina renar, *innan* han gör fisket till hufvudyrke och han förfaller oftast allt mera genom superi eller bristande energi uti kampen mot nöd och svält. Han slutar då som tiggare eller fattighjon, om han icke stupar under utöfningen af sitt usla och mödosamma yrke.

Det är sådana afsigkomna varelser, s. k. *fattiglappar* (*hājoh*), hvilka slå sig på kringvandring och tiggeri i hemlandet, eller uppträda som vallhjon i sydligare delar af Norrland och vid dess kuster. Ur dem rekryterades äfven fordom de s. k. Socken-lapparne, hvilka åtog sig profoss- och afdragare-befattningarna i orterna omkring. Afskum finnes i alla samhällen och till Lapp-afskummet höra de nu nämnda; men, derföre är ock intet skäl att uppställa dessa Socken-lappar såsom särskild grupp, hvilket bröderne Læstadius gjort.

I stor kontrast till Fiskare-lapparne stå Fjäll- och Skogs-lapparne. Desse äro de ende svenske Lappar, som bibehållit sitt ursprungliga lefnadssätt; de äro nomader och renskötare. Men äfven de förete sins emellan ganska stora olikheter i lefnadssätt och skaplynne.

Fjäll-lapparne vandra årligen upp dels mot Kölens bergsplåt, dels åt de bergåsar som derifrån utgå mellan flod-dalarna. Långa elfvarna och dess små bäck-rötter i fjällen vandra de fram, sällan i vidsträcktare mon öfver åsarna. Höst och vår vistas de bland dessa små fjäll och der hafva de sitt mera egentliga hem, sina höst-visten (*tiaktja-saje*); af denna vistelseort härledes ock deras svenska namn. Der ifrån tåga de under sommaren upp mot de högre fjällen, om vintern ned åt skogarna. De äro således hvad L. L. Læstadius kallar *half-fjäll-lappar* (*kärrohah*), till skilnad från de genuina Fjäll-lapparne (*paijelahah* = öfver-boar), hvilka stryka från nordhavvet till Bottniska viken samt om sommaren vistas på högsta fjällryggen och i norska skären. Skilnaden torde dock vara ringa eller ingen, och gäller mest Tornio Lappar.

Fjäll-lapparnes höst-visten äro belägna på gränsen mellan skogs- och fjäll-bygden, just der skogen slutar. Der finnes en *njalla* (fig. 2 å följ. sida), ett litet hus eller en bur af bräder, på fyra fötter eller på ändan af en påle, så högt upplyftad för att hindra besök af järfven, hvilken, om boden finnes på marken, lätt skulle bita sig in i och plundra henne, samt tät så att icke mesar eller lafskrika skola kunna tränga in. Vid njallan har Lappen ock ibland ett skjul: *luove* eller *luopte* (= det

svenska ordet lafve eller loft), ett trädtag på fyra stolpar, utan väggar, men ibland omgifvet af spjelor. Der upphänger han sina kläder, sitt kött och sin fisk till förvar och torkning; der insättes under sommaren all vinter-redskapen.

Fig. 2. Njalla.

Vid detta höst-viste håller Fjäll-lappen äfven till om våren, der ifrån drager han vid sommarens början, när ren-korna kalvfat, upp mot de höga fjällen, på det han och renar skola undgå hettan och myggen, och förnämligast på det de senare måtte finna nytt och friskt bete. På fjällen, de skoglösa, kala, ofvan (sid. 13) under n:is 4—6 skildrade, än i Sverige än öfver Norska gränsen, vistas den svenske Fjäll-lappen hela

sommaren. Under den tiden mjölkar han sina ren-kor och gör ost, hvar jemte han sjelf mest lefver på mjölken, på köttet af då och då slagtrade renar, samt på mjöl, såsom framdeles skall omtalas. Den ost, som icke under sommaren konsumeras, medför han om hösten till vinterföda. En del har dock äfven medtagits på resor till Norge, der han, jemte skinn, kött och andra varor, blifvit utbytt mot vadmal, filter, fårskinnpelsar eller Lapplands-nektarn: bränvin. Det senare dock blott förr, icke nu mera, sedan bränvinsbruket blifvit betydligt inskränkt, på somliga ställen alldeles upphört.

Der lärer han ock förr (Högström, sid. 118) hafva ibland uppköpt kor och får, hvilka under sommaren fått åtfölja hjorden och lemna mjölk, till hösten slagtats, när betet börjat tryta. Detta brukas ännu i norra Lappmarkerna; äfven som att ibland hyra in korna i Norge under vintern, för att om sommaren låta dem följa hjorden (Fjellner). Så förfara ock ännu visse Arjepluogs Lappar (Winnberg).

Vid medlet af augusti, något förr, något senare, allt efter naturförhållandena (väderleken, mygg och isynnerhet bete), börjar Fjäll-lappen stiga ned åt dalarna, och i slutet af denna månad eller i början af september är han åter till baka vid sin njalla. Äro vargarne beskedliga, släpper han här sina renar att fritt ströfva kring, hvarvid de dock icke aflägsna sig långt. Mot slutet af september eller början af oktober slagtar han sina brunn-renar (= ren-tjurar) både till vinterföda

och till försäljning, till skatt och till tionde. Denna är den bästa tiden för slagt, ty då är köttet icke fränt som det snart blir under brunsten, och då äro hålen läkta efter de under renarnes hud vintertiden boende, vartiden genom huden framträdande ren-bromsarnes larver.

Längden af den tid han nu qvarstannar på stället, beror dels på vargarne, dels på vinterns beskaffenhet. Äro vargarne talrike och börja de angripa renarne, då drager Lappen genast bort; äro sjöarne tillfrusne och marken snöbetäckt, så gifver han sig äfven af dessa skäl på väg. Vanligen börjar hans färd mot skogarna och södern eller östern vid medlet af november.

Om dessa färder några ord af P. Læstadius (II, sid. 13): "De Lappar, som hafva sina höst-ställen på samma fjäll, hafva vanligen en gemensam flyttningssväg genom öfra skogslandet". Dock ej blott der, utan ock i fjällen, och märkvärdigt nog äro de ännu de samma som Scheffer omtalar 1673, derföre att de, som lapp-landen, gå i arf. "Deras flyttning går då vanligen till på det sättet, att den som flyttar, passerar med sin hjord förbi alla andra, som redan förut lägrat sig vid flyttningssvägen, och när han hunnit någon fjerdedels, half eller hel mil fram om den främste, så slår han der ned sitt tjäll. Den af hans kamrater, hvilken han farit förbi, som då först kommer flyttande efter, passerar på samma vis förbi honom, och så den ena efter den andra". På allmänningar uppehåller den flyttande Lappen sig så länge renbete finnes, på enskild mark blott öfver natten eller någon mellan kommande högtidsdag.

Färden sträcket oftast blott ned till närmaste skogsland, om tillräckligt bete der finnes, till kyrkplatsens granskap (Jokkmokk, Arjeplog), ibland dock ända ned till närmaste Lappmarksgräns; der ströfva hjordarna för vinterbetet kring i skogarna. Sjelf besöker Lappen städerna längre ned, dels på släde, dels på skidor; ja skrinna väl från de södra Lappmarkerna någon gång ned till Gefle, Upsala och Stockholm, om han har något att uträtta der. Hans resor till kuststäderna afse dels att för eget behof, dels såsom forman uppföra varor till Lappmarken, dels att afsätta renkött, fogel, hudar och pelsverk till köpmännen. Då är ock hans latmanstid, då far han kring på besök, då roar han sig. "Männen tillbringa mycken tid på vandringar i verkliga eller diktade ärender, ty de älska det kring ströfvande lifvet", säger Siljeström (sid. 120).

Vid lapp-gränsen qvarblifver Lappen till senare hälften af april. Då ligger ännu snön qvar der nere, och än mera uppe bland fjällen. Dock: värmen stiger; om dagarna smälter snön på ytan, men får ännu under nätterna skare (*tjarva*). Af denna begagnar sig nu Lappen och ilar med skyndsamhet upp åt dalarna. Han gifver sig icke tid att slå upp sin kåta, utan hvilar under dagen så godt han kan, i sin släde eller på snön, färdas der imot om natten. I början af maj är han åter vid sitt höstviste, hvarest han på hösten i njallan qvarlemnad sin vårkost (*kitan-åse*).

Detta är det vanliga sättet för Fjäll-lapparnes vandringar till och från fjällen. Men många variationer gifvas. Så t. ex. hafva under 1869—1871 års vintrar, en del Lule Lappar på fjällen qvarlemnad sina renar *hela vintern*, emedan skogen afbrunnit på större delen af de land dem de under vintern skulle bebo. Detta var möjligt, emedan vintrarne varit ganska milde och emedan vinden sopar af snön på de högre kul-larna, så att mossan blir tillgänglig för renarne. Men alltid lida de deraf och isynnerhet är de nyfödda kalvfarnes vid makt hållande på våren svårt. I Tornio lappmark är det icke alls ovanligt att Lapparne sjelfve på detta sätt dväljas på fjällen. De medföra dit näfver och furustickor att tända elden; till bränsle ha de i bästa fall vide, eljest rip-ris och ljung, hvilka, klädda med tumstjockt islager, tinas vid elden, allt som de behöfvas för dennas underhåll (Fjellner).

Fjäll-lappen i allmänhet hvarken fiskar eller jagar under sitt vistande på fjällen, och endast helt litet höst och vår. Detta blott de förmögnare, som hafva flera fullvuxna, renarna vaktande barn, eller kunna hafva råd att hålla sig vallhjon och derigenom vinna tid till sådana för dem mindre viktiga sysselsättningar. Renens skötsel och vård upptager eljest i allmänhet Fjäll-lappens tid fullständigt; hjorden måste drifvas och vaktas allt jemt. Blott ibland höst och vår, då frid är för vargen, eller som det på lapska heter: *alas*, kunna renarne släppas lösa för en kort tid; vid den förra årstiden hålla de sig gerna beskedligt kring vistet; vid den senare åter löpa de på kända stigar i förväg upp åt fjällen, af gammal vana och i viss mon äfven för att undfly hetta och mygg. Under vintern jaga dock de yngre Fjäll-lapparne varg och björn, både för att skydda hjordarna och för den stora inkomst som af björnens fällande kan vinnas: 50 rdr i skottpenningar, lika mycket eller mera för skinnets, och dessutom köttet till föda; kunna de der-

jemte sälja cranium eller skelett till naturhistoriska sanlingar, så fås ännu 20—30 r:dr dertill.

Skogs-lapparne (*vuovdekah* *) äro mera stilla och uppehålla sig under sommaren i skogs-regionen; deraf deras nu varande namn; af äldre förff. (= Rehn m. fl.) kallas de vanligen *Gran-lappar*. Skogs-lappen gör inga vidsträckta vandringar, utan vistas på bestämdt område, på sitt s. k. lapp-skatte-land, å hvilket han, för att trygga sin besittningsrätt, ej sällan insynat torplägenheter, hvilka visserligen icke äro mycket upparbetade, men dock tillräckligt att underhålla hans kor och getter. På detta sitt område har Lappen flera kåtor af trä uppförda på tjenliga ställen, helst vid sjö eller elf, på $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ mils afstånd från hvar andra. Vid hvarje har han ett skjul och en omhägnad plats (*kerda* = gärde!), hvar uti renarne under somrarna indrifvas för mjölkning. Vid några visten har han äfven en stolpe-bod eller flera, lafvar, nätställningar, etc., synnerligen der han förnämligast har sitt tillhåll, vid hufvud-vistet. Ej sällan bo 2—5 familjer inom samma land, hvilka alla ha samma anordning af visten, hvarföre dessa ligga temligen tätt.

"I slutet af april eller början af maj", säger P. Læstadius, "kommer Lappen till sina betesland, *quotomsaje*; renarne släppas då "i vildan", som det heter, och så få de springa fria ända till midsommar. Under tiden jagar och fiskar Lappen. Strax efter midsommar kommer myggen, och då börjar man att söka rätt på renarna. Det sker på det sätt, att hvar och en ströfvar igenom skogarna på sitt lappland och samlar ihop alla renar han der finner. Det gifves vissa ställen, dit renen sjelf söker sig, när han plågas och jagas af myggen: det är sådana platser, som äro öppna för vindar, så att myggen blåser bort. Lapparne, som känna dessa ställen, begifva sig först dit, taga fast någon ren och sätta en skälla på honom. Sedan drifva de med sig dem som de funnit och hopen förökar sig ständigt. Ty hvar helst man kommer passerande, stöta de renar till, som finnas i den trakten. Instinkten drifver dem att söka sig tillsammans, emedan myggen säges hafva mindre makt med dem, när de äro tätt tillhoppa i en skock. När de nu höra skällan, springa de ditåt, emedan de äro vana att der finna andra renar. På detta sätt far man och, så att säga, drar not kring hela trakten".

*) Kallas ock *lullilahah* = öster-boar af Fjäll-lapparne, hvilka åter kallas *paijelulahah* = öfver-boar af Skog-lapparne; allt i anseende till relativa bostaden. P. Læstadius, I, 230.

"Men nu tillhöra dessa renar många egare, ty vid sådana tillfällen samla alla allas renar; ingen gör dervid skilnad mellan sitt och en annans. Här gäller att få dem ihop. Sedan blir frågan om, huru hvar och en skall få sitt. Det går till på det sättet, att hvar och en Lapp går till sin närmaste granne och skiljer ifrån den renhopen, som befinner sig hos honom, alla sina renar och äfven alla andras, som äro vistande på andra sidan om honom, i förhållande till den grannen. Således om en Lapp går till sin nordliga granne att skilja renar, så tager han äfven sin sydliga grannes samt alla längre söder ut boende Lappars här befintliga renar och drifver dem med sig till sitt hem och den renhjord, som han på sitt land samlat ihop. Nu kommer hans sydliga granne och tager ifrån honom på samma sätt alla sig och sina sydliga grannar tillhöriga renar. Den nordliga grannen infinner sig ock ofta vid samma tillfälle och skiljer åt sig sina och de nordliga grannarnes renar, och så går det undan för undan".

"Detta skiljande kallas *rarkam* eller *ratkam*, och man har vanligen i förväg aftalat dagen för sådant. Befattningen härmed tillhör husfadren eller den i hans ställe är, det öfriga husfolket eger att emellertid hafva vården om de hopsamlade renarna. Ofta aftala de båda grannarne, eller till och med flera, att på bestämd dag och trakt mötas med sina hjordar, då de på en gång skilja å ömse sidor de renar som de skola taga. Inom en à två veckor är hela detta väsende fulländadt — — och en hvar har endast sin egen renhjord i sin vård".

Enligt uppgift äro dock Skogs-lapparnes renar icke alltid så fromma att de låta på det beskrifna sättet fånga sig; stundom springa de hela året kring i skogarna och då Lappen vill hafva kött måste han smyga sig på dem, som på annat villebråd och nedlägga dem med kula, ty de låta icke taga sig.

"Under hela juli och början af augusti äro renhjordarna under närmare vård och uppsigt: *sytning* (*syto*) af hvar sin egare; ren-korna drifvas en, två à tre gånger dagligen inom hägnaden för att mjölkas". Denna är en temligen trång, trädbevuxen, stenfri plats i skogen, omgifven af en gärdsgård. "Man upptänder stora eldar" (på vindsidan) "och framkallar rök medelst pålagd sur torf för att drifva bort myggen", och mjölkar, sedan renarna hvilat en stund efter indrifningen och mjölken runnit till. "Efter augusti börjar det blifva svalt i luften och myggen minskas; då börja äfven renarna att vilja skiljas åt, och de släppas

ånyo i "vildan". Under tiden derefter och till michaeli-tid (början af oktober) är Lappen åter fri för renarnas omedelbara vård; då fiskar och jagar han; då är äfven den bästa tiden att fånga skogsfogel, hans hufvudsakligaste jagt".

Detta är regeln; men somliga år är det för Skogs-lapparne alldeles omöjligt att samla sina renar, nämligen under *kalla* och *myggfria somrar*. Så hade de fleste Arvidsjaurs Skogs-lappar sommaren 1871 antingen alls icke eller blott för kort tid kunnat samla sina renar, och ingen alla; något egentligt "skiljande" egde icke rum. Äfven är *bruket* ganska olika; några sköta sina renar längre, andra kortare tid; i senare fallet sker det på det att kalvarne genom längre och ymnigare diande skola blifva större och starkare. Så är händelsen i Herjeådalen, hvarest renarne stundom sommartiden begifva sig till fjälls utan egaren. Rika Lappar derstädes bruka ock med flit sända en del af sina renar till fjällen, framför allt nyburna kor med kalvarna, på det dessa skola få behålla all mjölken och derigenom frodas. (Fjellner.)

Kring 1:sta oktober börjar renarnes brunst-tid; då samlas de ånyo, liksom förra gången, vid midsommar. Men sedan Lappen nu fått dem samlade släpper han dem icke förr än nästa vår. Vid snö- och vintertid börjar Skogs-lappen med sin hjord att draga dalarna utföre, på samma sätt som Fjäll-lappen och ströfvar ända ned mot lappgränsen, de från Pite Lappmark ända ned mot kusten. Andra åter röra sig icke längre än inom en eller annan mil, ty man kommer allt mera under fund dermed att renen icke behöfver vandra om tillräckligt bete finnes. Deras renar, som gå mera fria och hafva bättre bete, äro större än fjäll-renarne.

Skogs-lapparne anser P. Læstadius stå på den högsta kulturgraden och vara de bästa af alla Lappar. Sjelf af lapsk härkomst på modrens sida och många år såsom missionär verksam bland Lapparne i Pite Lappmark, kände han dem väl, och i följande skildring har han nedlagt en jemförande karakteristik öfver Fjäll- och Skogs-lapparne i nämde Lappmark. Då jag anför denna ordagrant, tillägger jag, utom citationstecknen, några anmärkningar i texten, der min egen eller andras erfarenhet icke stämmer med den citerade. Så här yttrar Læstadius (Del. I, sid. 225 ff.) sig om Skogs-lapparne:

"Deras lefnadssätt synes mig så lyckligt, att jag icke vet om något annat lefnadssätt förtjenar företräde, när man nämligen betraktar dem,

som skola äta sitt bröd i sitt anletes svett och med bekymmer nära sig af jorden, som det heter. Fattigdomen är i alla klasser ett besvärligt inhyses-hjon och således äfven hos Skogs-lappen, men här är fråga om en Skogs-lapp som är behållen. Skalderne prisa herdelefnaden, jagt är ett nöje, till och med för konungar, och mången känner säkerligen icke en nöjsammare sysselsättning än fiske *). Alla tre förenade utgöra nu Skogs-lappens hela lif. Dess utom är han fri från Fjäll-lappens vanliga hund-lif, som på öppna fjället måste kläda skott för allt slags oväder samt natt och dag oupphörligt sköta sina renar" (Ja, men blott en Lapp i sender, de andre hvila sig under tiden makligt i kåtan.) "Trädens' lummiga grenar gifva denne intet skydd för regn och slask; när han kommer till kåtan är han äfven illa nog skyddad. Han har intet ställe der han kan hänga upp sina kläder att torka, sådana finnas endast på höst-vistet". (Jo, han har kåtan, som är tillräckligt rymlig.) "Han kan till och med ibland icke få upp någon eld, ty på fjällen, der han vistas om sommaren, finnes intet annat bränsle än fjällriset (*Betula nana*) och äfven på detta är tillgången knapp. Det är spädt och lågt som lyng (blåbär- eller lingonris) och af regn så fuktigt, att det icke tar eld, utan ligger endast och ryker!" (Öfverdrift och sällsynta undantagsfall! Lappen väljer alltid sitt kåta-ställe der bränsle finnes, ej blott rip-ris utan äfven vide och en; näfver till eldens upptändande tar han med i förslag; "på ställen, der större videarter finnas, samlar han större upplag åt sig från ena året till det andra, hvilket han för med sig på renarna, då det antingen är för lång flyttning på en dag emellan ställen, der bränsle finnes, eller då berg, som skola afbetas, ligga så till att man måste dit flytta med kåtan". H. A. Widmark.) "I hela sin rustning, så våt han är, måste han vräka sig i kåtan". (Hvarför skulle han icke kläda af sig? han har godt om tid och om kläder.) "Det är förmodligen detta, som bannlyst all snygghet och ans i klädseln för honom. Han kammar icke ut sitt hår, tvättar sig icke, har föga ombyteskläder; ohyran får fritt hålla kvarter både i hufvudet och kläderna". (Sommaren 1868 observerades icke ohyra hos någon enda Fjäll-lapp af de många som besöktes i Lule Lappmarks fjäll;

*) Detta påminner om Linnés yttrande (*Lachesis* I, sid. 131): "Ovidii beskrifning på silfver-åldern är ännu användbar på infödingarne i Lappland. Deras jord är icke sårad af plog, ej heller höres vapens jerngny; icke har människan funnit sin väg till jordens inelfvor, icke ligger hon i krig för att vidga sina gränser. De byta ständigt uppehållsort, lefva i tält och föra ett herdelif, just som patriarkerne fordom".

sommaren 1871 så mycket mera hos Arvidsjaur's Skogs-lappar! Smutsen är en sanning, men Lappen kammar och tvättar sig och kläder till ombyte saknas icke, om han anser sig behöfva göra sådant.) "Fastän han kan vara rik, får han ändå ofta svälta, ty på de vida fjällen aflägsnas han ofta längre än han hade ämnat, och kommer icke hem så fort han beräknat". (Ytterst sällsynt.) "Att snygga till sig när han skall till kyrka eller eljest främmande ställe, det bryr han sig alldeles icke om. Huru han ser ut, det qvittar honom lika". (Icke i Sorsele och Lule Lappmarker; der snyggar man sig vid alla sådana tillfällen och till Söndagen, som der är en hvilodag; der gifvas verkliga sprättar.) "Och fastän han på kyrkoplatsen kan taga på sig en högtidsdräkt, som är rätt dyrbar, med silfverbälte och silfverkrage, så är det dock utan all smak. Kolten är öfverhöljd med sopor och renhår, sedan han sist hade den och låg tumlande någon städes i fyllan, ty att putsa den och damma upp den något, det besvärar han sig icke med". (Nu mera är bränvins-supandet försvunnet i alla nordliga delar af Lappmarken och brukas ganska litet i Sorsele; i Arvidsjaur och Arjepluog supes grymt!)

"Sådan är Fjäll-lappen, synnerligen i de nordligare Lappmarkerna". (Torde väl snarare böra heta: de södra och synnerligen Arjepluogslapparne, åtminstone för att döma af hvad vi sett och hört om dem; om de nordliga Lapparne säga författarne helt annat.) "Vintertiden är hans bästa period, ty då är han i skogslandet och derigenom icke exponerad för det obehagligaste vädret. Då kan han ock, i händelse han har två skinnpelsar, hänga ut en i sender att låta ohyran frysa ihjäl" (metoden omtalas äfven af Lund, sid. 39!!), "och om det är fredligt för vargar, kan han lefva rätt tranquilt, det är ligga och sofva i kätan både natt och dag, koka och äta; han behöfver blott då och då gå att se efter sina renar. Kött är ^{ofta} hans enda och hans allt". (Ingen enda någorlunda bergad Fjäll-lapp ställer sig utan mjöl till välling; han bakar till och med bröd, fast ojäst och på glöden.) "Det finnes många Fjäll-lappar som icke ens om sommaren kunna mjölka sina renar". (Hvarföre? Kunna de kanske bättre mjölka sina renar någon annan tid af året? Fjäll-lappen mjölkar alltid sina renar under sommaren 1 à 2 gånger dagligen, så vida ej oförutsedda hinder, stormar m. m. uppstå; Skogs-lappen händer det deremot, som jag nyss sade, under kalla och till följd deraf myggfria somrar, att ej kunna sammanhålla renarna, hvarigenom han helt och hållet går miste om att mjölka dem.)

"Skogs-lappen kan, medan hans barn eller tjenstehjon gå i vall med renarna, i de närbelägna nejderna, sjelf med sin hustru fara ut och ^{fiska}meta (!?) på sjön, som ligger vid kåtan; och när han hör skällor-nas ljud närma sig till vistet, begifver han sig också dit med sin fångst. Då springa barnen nyfikna till stranden, att se huru mycket han fått, samt taga och rensa fisken. Innan man slutat att mjölka renarna, är också fisken kokad. På hösten fås ännu dertill fogel. Man plockar bär att blanda i renmjölken. Denna är ganska god: med hjortron och lingon är hon förträfflig. — Färsk fisk och fogel samt renmjölk med bär äro delikata saker, en föda som icke är att förakta. Bättre och mer välsmakande ånrettningar fås sällan på de bästa bord".

"För regn och oväder är Skogs-lappen lika väl skyddad som Svensken i sin stuga. Blir han våt, så byter han om och hänger kläderna under skjulet, eller ock på stänger i sjelfva kåtan, att torka". (Hvarför skulle nu icke Fjäll-lappen göra det samma?) "Hvar helst han vandrar i sina välkända skogar, har han icke långt till ett hemvist, dit han kan begifva sig, om det så behöfves".

"Det är ock ett visst behag med den der omvexlingen af vistelse-ort: nyheten eger för mennisko-naturen en underbar tjusningskraft. Det enförmiga är tröttsamt. Sedan ögat och sinnet blifvit mättade af omgifningarna vid ett viste, får man liksom nytt lif på *det andra*. Man mötes vid ankomsten af förflutna minnen, liksom af vänliga penater, och välkända kullar, sjöar och lunder emottaga såsom oförändrade väner". (Alldeles samma förhållande med Fjäll-lappen; han triffes aldrig rätt väl, utom på sina fjäll, och der har han ofta och i än högre grad kontrasterande vexlingar. Naturen är ock der vida större än i de magera, glesa skogarna och äfven mera gripande, oaktadt sin ödslighet.) "Också hör man ofta de kommande vid anblicken af vistet utgjuta sina känslor i någon af de enkla, för skogens eko så väl passande lapska melodierna; isynnerhet inträffar det när den ankommande är ensam".

"Skogs-lappen iakttagar också i hela sitt väsende mycken snygghet. Han tvättar sig ofta, kammar håret: qvinnorna fläta det i två flätor. Kärlden tvättas och hållas snygga; Fjäll-lappen slickar vanligen med tungan eller gnider med fingret sin skål eller sitt tråg, och sedan kastar han det afides, tills han nästa gång behöfver det; derför äro ock hans käril kolsvarta. — När Skogs-lappen skall fara till kyrkan, då isynnerhet putsar han sig och snyggar till sig. Han prålar mindre

med silfverprydnader än Fjäll-lappen". (Af Lule och Tornio Fjäll-lappar begagnas nu mera knapt några sådana silfverbälten eller andra silfverprydnader, ehuru de äldre ännu förvara sådana.) "Men hans kläder sitta nätt på kroppen samt äro snygga och rena. Han har också vanligen mindre talrik renhjörd än den andre, men deremot mera lösören, hvaribland koppar är den hufvudsakligaste artikeln: en Skogs-lapp har ofta en hel mängd kopparkittlar. På kyrkoplatsen hafva Skogs-lapparne egna kåtor" (så äfven Fjäll-lapparne i Arjepluog). "De hafva der ock nödtorftigt kok-kärl och träkärl, då Fjäll-lapparne deremot koka hvar de komma åt i kyrkostugorna. När en af dem fått låna en gryta att koka med och deri lagt sitt *kok-kött*, och en annan sedan kommer och får se grytan på spiseln, så lägger han också dit sitt, och så den ena efter den andra, så att grytan snart blir full". (Han begär dock alltid först om tillåtelse. H. A. Widmark.) "Man måste förundra sig huru de sedan kunna åtskilja en hvar sitt köttstycke, när det bär åstad att taga upp och äta, men jag har dock aldrig sett något missförstånd härvid".

"Om vintern, då Skogs-lapparne lika med Fjäll-lapparne bo i tält (vadmals-kåtor) och flytta ned på landet, är likväl så stor skilnad, att när man kommer till ett kåta-ställe, så kan man strax se, om det varit en Fjäll- eller Skogs-lapp, som der haft sin kåta. Den förre slår upp sina tält, som han kommer, på snön och bryter endast ris, som han lägger öfver den och sedan renhudar ofvanpå. Men Skogs-lappen skottar först bort snön från marken, der han ämnar slå upp tältet, väljer lokal med mera omtanka och breder ut mera ris på marken". (Det förra sättet att gå till väga är helt enkelt omöjligt. Elden skulle smälta en grop i snön till 4—5 fots djup, full af vatten, och någon värme skulle icke meddelas till människorna i kåtan etc.!)

I dessa P. Læstadii teckningar hafva vi, trots deras öfverdrift i många fall och deras partiskhet för Skogs-lapparne, en allmän och i hufvudsak trogen öfverblick af de olika svenska Lapparnes lif, sådant det visat sig för den intelligente och flerårige betraktaren. Skildringen gäller visserligen företrädesvis Pite Lappar, befolkningen i Arjepluog och Arvidsjaur, och denna till och med i en förfluten tid. Men naturen bestämmer öfver allt den vilda eller halfvilda människans lif — hon är sig temligen lik öfver allt under samma yttre förhållanden — och Lapparne ändra först mycket långsamt seder under civilisationens tvång,

hvidan de i hufvudsak ännu äro sig lika, och samma drag igen kännas hos befolkningen från alla de svenska Lappmarker vi sett i verkligheten eller beskrifna. Läsaren skall äfven finna dem ganska snarlika i de skildringar från andra land, hvilka vi nu gå att anföra.

Först ifrån *Norge*. De der befintlige Lappar, som der kallas *Fin-ner*, indelas i tre grupper. De vid hafvet och inne i fjordarna boende kallas *Haf-lappar* (Haf-folket); de som bo vid flodstränderna benämnas *Elf-lappar* (Elf-folket); de nomadiserande kallas *Fjäll-lappar* eller Fjäll-folket (Stockfleth, sid. 7).

Den norske **Fjäll-lappens** lefnadssätt beskrifves såsom högst ore-gelbundet; helt och hållet beroende dels af årstiden, dels af tillfälliga omständigheter. Han sofver, äter och dricker när det bär till. Kött är öfver hufvud hans käraste och om vintern nästan hans enda föda. Litet frusen renmjölk med kråkbär, öst och på elden stekta kakor af råg- eller korn-mjöl (s. k. "gloe-kager") förtär han en och annan gång mellan hufvud-måltiderna. Han är än fattigare, än rikare. Minskas hjorden för någon, så måste han gå i tjenst eller blifva Haf-lapp. Den rikare spisar mera, dricker mera brännvin, håller flera tjenare, latas mera och nedgräfvit mera penningar i jorden än den fattige; hans hustru och döttrar hafva flera silfverringar och spännen än den andras — se der hela skilnaden.

Hvarje familj har gerna vissa trakter eller ett visst distrikt, hvilket årligen genomströfvas. Vid jultiden bruka Kautokeinos och Karasjokks Lappar vanligen uppehålla sig någorlunda i granskapet af kyrkoplatserna; sedan draga de efter hand mera söder ut, till en del in öfver ryska gränsen, hvarest de den tiden af året, då snön ligger högst, i de tätare skogarna finna mera lugn för vargarna. Så var förhållandet fordom, men efter kejserliga ryska ukasen 1852 är det slut med denna rätt att vandra in på ryskt område. Emot våren draga de samma väg tillbaka mot norr och komma fram på sommaren ned till hafskusten, eller till de omkring fjordarna liggande höjderna, hvarifrån de om höstarna åter draga sig upp mot Kautokeino och Karasjokk. Keilhau omtalar (sid. 207) att några Lappar, dem han besökte, på detta sätt flyttade från Fasko-Jokk till Magerö, således en sträcka af hela två geografiska breddgrader! Hur länge Lappen uppehåller sig på hvarje ställe beror af omständigheterna, särskildt på ren-mossans mängd och pen större eller mindre faran för vargar; men sällan kan han blifva i

ro på samma fläck längre tid än 3 till 4 dagar; då skall tältet nedtagas och flyttas $\frac{1}{4}$ eller $\frac{1}{2}$ mil längre bort. Då packas hela bohaget samman och transporteras — om vintern lätt och hastigt på slädar, men om sommaren med större besvär på renens rygg — till nästa station.

Detta korta vistande på ett ställe är dock icke egendomligt för den norske flytt-Lappen; Högström berättar (sid. 98) samma sak om den svenske sålunda: "När Fjäll-lappen samt alla andra som hafva renar, kommer vintertiden på ett ställe, begynna strax hans kreatur på alla sidor om hans hemvist att söka föda och slå sig ned genom snön till mossan. Och ehuru de icke hinna förtära den mossan, som på samma ställe finnes, så går han dock aldrig igen till de samma rum, hvarest han förr gräfvit, utan söker ett nytt, som är otrampadt. Det tjänar Lappen till den olägenhet, att så snart hans renar på alla sidor vandrat omkring, så måste han begifva sig till annan ort. Midt i vintern har han ens icke alltid nödigt att flytta så långt stycke i sender. Men vårtiden sker ofta att de måste med allt tillbehör flytta till 3 och 4 mil om dagen. Och sedan han slagit upp sitt hus, får han stundom ej längre uppehålla sig på ett ställe än en dag eller ock en natt, då han måste åter bort. Helst då snön begynner blifva hård och renarna mena den tiden är inne, på hvilken de skola fara ju förr ju hellre till sina sommarställen".

Haf-lapparne lefva till en del såsom Finmarkens öfriga kustboar. De äro bofasta vid eller nära hafstranden. De bebo der s. k. "gammor", ett slags hus liknande på stänger bygda torfkojor. Vid dessa kojor hafva de en "stolpebod", ett eller ett par hö- och redskapslidor och ett båthus. Haf-lappen lefver mest på kokt fisk; der jemte på rågmjöls-välling, med der uti lagdt finskuret saltadt eller torkadt kött eller talg; färsk köttmat vankas sällan. Här till kommer får- och get-ost. Måltiderna äro oregelbundna till följe af vinstandet på hafvet; likaså softiden. Kortligen: Haf-lappen är en bosatt fiskare och lefver som vanligen en fattig sådan.

Elf-lapparne bilda ett slags mellanting mellan Fjäll- och Haf-lapparne: de hafva fasta bostäder, men ega dock äfven renar samt hafva litet anstrykning af nybyggare. Elf-lappar i egentlig mening finnas väl blott i sjelfva Kautokeino och Karasjokk, samt i Aldagaska och Polmak i Ost-Finmarken; dock kunna äfven invånarne vid Lax- och Börs-elf-

varna med flera ställen i Porsanger-fjordens inre, samt största delen af de i Altens-dalen med fog räknas till denna klass. De träffas ingenstades enstaka boende vid elfvarna, såsom händelsen är med nybyggare flerstädes. De härstamma till största delen från Quæner (Finnar). De hafva vanligen några renar, men kunna icke, såsom Fjäll-lapparne, sägas lefva af dem. Deras hufvudnäring är litet boskapsskötsel, fiske i elfvar och sjöar, samt jagt och ripfångst. Så väl vid Kautokeino som i Karasjokk har korn-odling blifvit försökt. — Renarne de ega skötas af fattiga Fjäll-lappar, som uppehålla sig med hjordarna i granskapet af Elf-lappens bostad och vintertiden dagligen infinna sig med dennes renar för verkställande af körslor. Han är oftast skjutsare för resande och varor, samt har deruti en ganska vigtig inkomstkälla. — Enligt Leem (sid. 142) bruka Elf-lapparne äfven hafva sina renar under tak i ordentlig ladugård under vintern, då de äfven sägas fodra dem med förut "insköflad" renlaf. — Laxfångst bedrifves i hela Tana elfven med dess grenar; i öfriga strömmar fås forell-arter; ingen säljes, men fisken utgör ett viktigt bidrag till folkets underhåll.

Liksom Elf-lapparnes näringssätt är en blandning af Haf- och Fjäll-lapparnes, så kunna de ock i sin ekonomi tillegna sig bägges företräden, utan att till samma grad vara underkastade deras mödor och brist. Bland Finmarkens allmoge synas öfver hufvud de jemförelsevis få Elf-lapparne i flera väsentliga punkter lefva under gynsamma förhållanden. De kunna föra ett mera stilla lif och njuta af alla de der af och från ordentligare hushållning härflytande fördelar, så väl i intellektuellt som i dietetiskt och ekonomiskt hänseende. De ligga icke i den oafbrutna och ofta farliga striden mot en hård natur, hvilken de öfriga invånarne måste underkasta sig, och då Haf-lappens kost nästan uteslutande består af fisk och mjölvälling, Fjäll-lappens nästan beständigt är renkött, så hafva deremot Elf-lapparne en utan tvifvel sundare och behagligare omvexling af kött, fogel, fisk, rotfrukter och mjölk. — Keilhau omtalar (sid. 63) Elf-lapparne vid Seida (i Tana-elfven) såsom Ost-Finmarkens dugtigaste folk; de voro dock till en viss grad blandningar mellan Lappar och Finnar (Quæner).

Med denna, hufvudsakligen efter Rode (sidd. 223—243, m. fl.) gjorda teckning, stämmer äfven Stockfleths. Vi se deraf, att endast Fjäll-lappen bibehållit de rena, genuina dragen af nomad, de andre äro degenererade, Elf-lapparne, om man så vill, civiliserade Lappar.

"Fjäll-lappen", säger Stockfleth (sid. 215), "är moderstammen för de två andra. — Till fjället, till ödemarken, till lifvet i Guds fria natur är Fjäll-lappens, är nomadens hela tillvaro bunden, äro all hans glädje, alla hans sorger bundna, med ett ord: lifvet, det inre så väl som det yttre; här och blott här är hans rätta, hans egentliga, hans naturliga hem. Sommar och vinter, vår och höst drager Fjäll-lappen kring med sin hjord, han måste vakta denna dag och natt, med den har han vuxit upp och sett den uppväxa; renarna äro hans arfgods, nomad var hans fader, nomader voro alla hans förfäder. För att vid makt hålla och om möjligt föröka sin ärfda rikedom: hjorden, har nomaden arbetat och vakat, lidit och lefvt, som bonden för sin ärfda fädernejord. I fjällets, i ödemarkens gömmor nedlägger han det silfver, han förvärfvat genom försäljning af sin hjords afkastning. — Hvarje familj har i allmänhet en bestämd trakt, som den genomvandrar; ofta måste man dock välja nya trakter. — Om sommaren ses visserligen Fjäll-lappen vandra kring på Ishafvets strand, men man ser strax att här är han blott en tillfällig vandrare, här är för honom ingen varaktig stad, *här är icke hemmet*, här inandas han icke den friska upplifvande fjäll-luften *). Lifvet på stranden är icke lifvet bland de muntra renarna på fjällen".

Orsaken hvarföre Fjäll-lappen om sommaren från sina fjäll och ödemarker stiger ned till hafvets stränder, säger Stockfleth vara den, att "renen vid sommarens början drager ned till sjön, till hafvet, hvarest det är mindre varmt och myggorna äro färre, för att simma och bada sig uti hafsvattnet, må hända äfven för att dricka detta, hvilket skall vara ett botemedel mot den mask i munnen, hvaraf renen plågas under månaderna april och maj". Denna mask är larven (= *sadkem*, *sarkem* Lul. Lp.) af *Oestrus Trompe* (*trompi* är imago), hvilken insprutar äggen i renens nos (icke munnen), likasom en eller annan gång i Lappens egen näsa. Den omtalade kuren utan tvifvel en myth!

Utom de af Stockfleth nämnda finnas äfven andra skäl, hvilka troligtvis mera än de uppgifna bestämma renens vandring till hafvet. Skogs-renarnas förhållande visar att renen icke nödvändigt *behöfver*

*) Efter en färd till norska kusten från Sirkasluokte vid Virihaure öfver den stora glaciären Tuolpajägna, utbrast en återkommande Lapp: "Gud sike lof man åter får andas ren luft! der nere var det så gvaft att man knapt kunde andas och luften så tjock som i en full och stängd kåta". Under sommarfärden 1868. D.

lemnna skogen under sommaren, icke behöfver saltet, och det är anledning tro att dessa vandringar till hafvet äro införda temligen sent. De verkliga skälen till denna vandring äro: att vistandet vid hafvet skonar sommararbetet i skogen och gör detta följaktligen ymnigare till vintern, samt att Lappen under vintern slagtat och jagat, och der igenom skaffat sig diverse saker att sälja, hvilka han förer till kusten under sommaren, då de fleste köpmännen finnas der, så att han kan betinga högsta pris för sina varor och få köpmannens billigast. Det är således Lappens egen förmån, icke renens behof som framkallat dessa hafsfärder.

"Ishafvets strand", säger Stockfleth vidare, "upplifvas under nämnda tid af tusentals renar, som i stora flockar ses här och der vanka kring på stranden och simma i hafvet med sina sköna hornade hufvuden högt öfver vattenytan, så att man på afstånd tror sig se en simmande skog. När renen drager till hafvet, måste egaren och herden följa med. Men icke heller renen trivdes der länge. Mot slutet af augusti drager han tillbaka mot fjällen och ödemarken, och då måste herden åter följa efter. — Under Fjäll-lapparnes ungefär tre månader långa vistelse vid hafvet medför flertalet af dem sommartält; många bland dem idka då äfven fiske, än här än der, för att vara i granskapet af sina hjordar, hvilka icke ständigt uppehålla sig på en och samma strandvall. Under detta vistande vid hafvet förer Lappen sitt vanliga nomadlif. Hösttiden, innan vintern fullt inträdt, är vanligen den svåraste tiden för Fjäll-lappen; han måste då vandra i mörker, regn och storm, stundom både ett och två dygn, efter det att den proviant, hvilken han vanligen förer med sig, redan tagit slut; allt som hungern nu tilltager, spänner han bältet hårdare och trängre om sig, och vittnar då bältet om huru mycket han hungrat".

"Fjäll-lappen, folkets kärna och stam, lefver ensamt af och genom sina renar; han kläder sig med deras skinn, han föder sig af deras kött, till en del ock af deras mjölk och den deraf beredda osten; för renen skaffar han sig alla sina förnödenheter, ibland dem mjölet, hvilket emellertid är en underordnad del af hans föda. Förstöra vargar, laviner eller annan olycka hans hjord, så att hon blifver otillräcklig att nära honom och hans familj, så antingen förena sig flere att gemensamt vakta sina blandade hjordar, under det skiftesvis en del drager

ned till hafvet för att drifva fiske *), en del kvarblifver vid hjorden; eller ock säljer han hjorden, flyttar ned till hafvet, anskaffar sig erforderliga fiskredskap för de sålda djuren samt blifver Haf- eller Elf-lapp. I vissa trakter, så väl i Nordlanden som i de svenska Lappmarkerna, draga der imot renarne om sommaren till fjälls, till de högsta fjälltopparna, för myggens skull, om vintern draga de åter ned från höjderna”.

Så yttrar sig Stockfleth på skilda ställen, mest sidd. 214—222; det är blott en vidare utläggning af hvad vi redan anfört efter Rode, skildrad med litet mera poetiska färger.

I *Finland* hafva Lapparne nu mera en ganska ringa utbredning. Enligt Sjögren fanns redan på hans tid föga eller intet lapskt i Kusamo och Kemiträskes församlingar med Kuolajärvi s. k. Lappmark, hvilka sist nämnda just utgöra vaggan för Kemi Lappmarks redan omkring 1635 började kolonisering. I Sodankylä var förhållandet annat; der var folket dels finske nybyggare, dels Lappar, dels blandningar af båda, de först nämde dock öfvervägande. Der imot i Utsjoki församling med Enare var och är största delen af befolkningen Lappar.

”I Utsjoki”, säger han, ”finnas både Ren- och Fiskare-lappar; de senare underhålla både får och kor. Utom fiske utöfvas äfven jagt, hvarjemte handaslöjder flitigt bedrifvas. I Enare äro Lapparne mest fiskare. De drifva sitt yrke hela sommaren öfver, till en del ock om vintern. Äfven idkas något renskötsel, ehuru ringa, då hela ren-antalet i Enare år 1828 skattades blott till 1000. Enare-lappen underhåller äfven ett och annat får. — På sina förfäders vis lefver endast Fjäll-lappen, vankande från det ena stället till det andra, med sina renar, hvaraf man i Utsjoki räknar ända till 40—50,000. Hela sommaren uppehålla sig Fjäll-lapparne med sina renar i Norge och återvända först till vintern, för att följande vår åter lemna orten”. Så långt Sjögren, sidd. 203—8 företrädesvis.

Fullständigare och äfven senare (1838—44) skrifver Castrén (I, sidd. 42—46 och 121—125): ”I Enare har den fiskrika sjön lockat Lapparne ifrån sitt ursprungliga, mödosamma nomadlif till fiskarens bekvämligare lefnadssätt. För det närvarande finnes i hela Enare Lappmark ingen enda verklig Fjäll-lapp, det är en nomadiserande Lapp, som endast sys-

*) Till och med vid Lofoden. Det är icke heller ovanligt att svenske Lule-lappar gå öfver till Norge endast i afsigt att deltaga i fisket. D.

selsätter sig med renskötsel, utan Lapparne äro här antingen Fiskare- eller s. k. Skogs-lappar, bland hvilka de sist nämde om sommaren selsätta sig med fiskafänge och om vintern med renvård. Lika väl hålla äfven Skogs-lapparne fiskafänget för sin hufvudsak och åsidosätta vården om sina renar, hvilka derföre, enligt invånarnes egen utsago, äro i starkt aftagande”.

Enligt Malm (sidd. 32 och 90) låta Enare-lapparne sina renar från maj till slutet af november half-vilda vandra kring på sjöns klippiga holmar, hvarefter de hemtagas.

De i finska Lappmarkerna och företrädesvis de i Enare socken boende Lapparnes lefnadssätt är hufvudsakligen följande: ”Den vigtigaste epok i deras enformiga lif bildar bland årets alla tider våren eller Marie-tiden. Vid denna tid draga Fiskare-lappar från Utsjoki och Enare, stundom äfven bönder från Sodankylä, till norska hafskusten, för att der efter gammal lag och häfd idka fiskafänge i det s. k. ”Fälleds-distriktet”. Tillgången vid detta fiskeri är sådan, att två eller tre personer af de finska slå sig tillhoppa med en vid hafvet boende norsk fiskare, som är försedd med båt och bragder, låta honom behålla ena hälften af fångsten och dela den andra sig emellan. Af denna fångst måste likväl både finske och norske fiskare åt der varande presterskap erlägga tionde, som på stället utkräfvdes af handlande, hvilka under sommaren ligga i fjordarna och mot mjöl tillbyta sig fiskarens besparingar”. Genom 1852 års kejserliga ryska ukas förbjödös visserligen Finnar och ryska Lappar att fiska vid norska kusten, men saken bedrifves fortfarande på samma sätt som förr, ehuru med bättre ordning och mindre utgifter för Lapparne.

Omkring midsommar begifva de sig från hafskusten och börja fiska i sina egna insjöar, hvilka då hunnit blifva isfria. ”Nu instundar Lappens gyldene tid — en tid som han under hela den påföljande vintern betraktar som ett förloradt paradiset, hvilket skänkt honom den högsta jordiska sällhet: att få sofva i sitt tält, fredad för mygg, med mättad mage och utan bekymmer för morgondagen. Denna sällhet vill Lappen säkert icke utbyta mot halfva världens skatter; men beklagligtvis förekommer en omständighet, som i någon mån förmår störa hans makliga ro. Han måste en och annan gång under sommaren förflytta sig från ett träsk till ett annat. Denna flyttning måste nästan hvarje Fiskare-lapp i Enare underkasta sig. Här hafva Lapparne genom häfd kommit

i besittning af en mängd smärre träsk, och allt efter fiskens lektid idkar man sitt fänge, antingen uti det ena eller andra träsket*). Ofta sammanhånga dessa träsk med hvarandra genom en liten ådra, och i detta fall kan flyttningen i all bekvämlighet verkställas med båt; men då träskan ej ega något samband med hvarandra, måste Lappen underkasta sig det mödosamma besväret att landvägen transportera båtar, nät, husgerådssaker, m. m."

"Sedan sommaren till ända lupit, uppsöka Lapparne sina vinterstugor, för att der lifnära sig med sina under sommaren gjorda besparingar, hvilka till större delen bestå af torkad fisk. Dessa förråd äro dock allt för otillräckliga att fylla den långa vinterns behof. Höstfisket under isen tillfredsställer knapt dagens behof. Mera lönande är der imot jagten och isynnerhet vildren-fångsten, som eger rum ifrån Korsmessan (14 september) till Allhelgona dagen (1 november) om hösten, och om våren från Marie-tiden (20 mars) tills marken blir bar. Redan i äldre tider var vildren-fångsten en vigtig näringskälla för Lappen, och för detta ändamål begagnades ett nu mera obrukligt fänge, benämndt "*vuomen*" = indrifning af renarne uti inhägnader och deras dödande der" (se ofvan sid. 27). "Enligt Lapparnes berättelser har man äfven i forna dagar fångat vildren i gropar. Bruket att fånga vildren med snara har bibehållit sig intill våra dagar. Nu för tiden älskar dock Lappen mest att fälla renen med sin säkra lodbössa. Men huru lönande vildren-fånget också må vara, så ligger det i sakens natur, att denna näringskälla alltid måste vara opålitlig. Det säkraste medlet för Fiskare-lappen att betrygga sitt uppehälle för vintern, var förut bränvins-handeln med Fjäll-lapparne. Men i anseende till bränvinets demoraliserande verkan har handeln med denna vara i senare tider blifvit helt och hållet förbjuden i vår finska Lappmark. Hvad Enare-lappen här igenom förlorat i yttre förmåner, torde han med tiden kunna ersätta genom en förbättrad och mera ändamålsenlig lefnadsart".

"Fjäll-lapparne stå i religiöst och sedligt hänseende vida under Fiskare-lapparne. Der till är vållande icke blott deras nomadiserande lefnadssätt, utan äfven obekantskapen med de tungomål, hvarpå religions-undervisningen blifvit dem hittills meddelad". — "Med vekhet i

*) Ett eget sätt att fiska, då flera sjöar finnas nära hvar andra, omtalar Acerbi (sid. 367) från Enare Lappmark, det nämligen att Lapparne låta näten stå i sjöarne för långa tider och blott vittja dem då de behöfva fisk för dagen. Näten äro således på samma gång fångst- och förvarings-redskap. D.

sinnet förenar Fjäll-lappen en djerfhet och frimodighet, som stundom öfvergår till trots och förakt för skick, sed och lag. Deras vildhet röjer sig ögonskenligt redan i deras yttre lif. De uppehålla sig, liksom de flesta andra vildar, i eländiga tält. I dem bo hustru, barn och ålderstigna personer. Sjelf följer han och hans tjenstfolk med ren-hjorden, lägrande sig stundom i snödrifvan, stundom i en s. k. *lavvu*, som är en ännu bristfälligare inrättning än kåtan. Den uppslås så snart ren-betet kring kåtan tager slut och renarne aflägsna sig blott ett litet stycke der ifrån. Finnes ren-bete ej mera på nära håll, så blir en allmän flyttning af tält, husgeråd, matvaror och annan egendom. Sådana flyttningar inträffa, enligt uppgift, två gånger hvarje månad. Dess utom draga sig Fjäll-lapparne om våren till hafskusten och vända om hösten till baka till fjällen. — Så besvärliga dessa flyttningar än äro, så har dock Fjäll-lappen ännu mera omak med den ständiga bevakningen af sina renar. Natt och dag måste han vara på vakt mot vargen — denne listige ovän, som lurar i buskarna och begagnar sig af det första tillfälle att gripa sitt byte. Oaktadt all sorgfällig omvårdnad, händer det likväl ofta, att vargen får tillfälle att döda flera renar på en enda natt. Under hela vintern behöfver Fjäll-lappen ej hafva besvär med att slagta någon ren för eget behof; han äter i sitt dagliga lif endast vargfrat och går således miste om de bästa styckena, samt isynnerhet blodet — denna läckerhet, som han älskar dricka rå. — Man hyser vanligen den falska föreställningen, att Lappen endast lifnärer sig med kött. Det är väl sant, att han till qvällen kokar sig kraftig köttsoppa, hvilken han, i motsats till Fiskare-lappen, äter osaltad, men sjelfve Fjäll-lapparnes domestiker har jag sett bespisa sig med bröd, smör, salt fisk, ren-ost m. m. Till bark, som utgör ett viktigt näringsmedel för fiskaren, behöfver Fjäll-lappen ej taga sin tillflykt. Han är rik på sitt sätt och detta är hans enda väsentliga företräde framför fiskaren. Denne tillbringar större delen af vintern i en kanske allt för ostörd ro hemma i sin stuga, då der imot Fjäll-lappen har att kämpa med köld, storm och oväder, samt öfver hufvud nödgas föra ett lif, som mera liknar djurets än människans”.

Det ryska Lappland eller halfön Kola är ännu glesare befolkadt än den finska Lappmarken, säger Daa (sid. 122). Lapparne äro ytterst fattige och försvinnande: år 1859 funnos i Kola 1,249, år 1867 blott 1,201; år 1859 i Kandalax 275, år 1867 blott 196; på 1600-talet funnos

Lappar längs hela Karel-stranden i talrika bostäder; nu mera ingen enda som talar lapska! Lapparnes lefnadssätt i dessa trakter skiljer sig ej obetydligt från det vid Enare. Castrén (I, 129—149) skildrar befolkningen sålunda:

"De ryske Lapparne lifnära sig hufvudsakligen genom fiskande och lefva under sommaren kringspidda vid sina träsk, vid floder och hafstränder, boende i kåtor eller andra slags fiskare-kojor. Men om hösten och senast efter julfastans utgång flytta de till sina vinterboningar, hvilka ej äro så vidt skiljda från hvar andra, som Enare-lapparnes, utan efter det ryska sättet mestadels sammanpackade i trånga byar". Anmärkningsvärdt är dock hvad Daa (sid. 85) anmärker, att, oaktadt detta sammanboende är en följd af ryssarnes inverkan, så bo dock högst få ryssar samman med Lappar; i byn Ponoj med 173 invånare voro blott 21 Ryssar. "Sjelfva detta boningssätt bevisar till fyllest, att de ryske Lapparne ej kunna vara i besittning af stora renhjordar, emedan i sådan händelse nejden innan kort skulle blifva utblottad på ren-bete och byns invånare följaktligen nödsakade att den ena gången efter den andra byta boningsplats. Men så ringa är antalet af deras renar, att smärre byalag kunna uppehålla sig tiotal af år på ett och samma ställe". Daa hörde knapt talas om någon familj som hade mer än 20—30 renar. "Att de ryske Lapparne vant sig från ren-skötseln och nästan uteslutande slagit sig på fiskeri, der till gifves mera än ett skäl. Först och främst är naturen utmärkt gynnande för sistnämnda yrke. Ishafvet och hvita hafvet äro verkliga guldgrufvor för fiskaren. Dessutom finnas inom ryska Lappmarken ett par stora och fiskrika träsk: Imandra och Notosero, samt en oräknelig mängd smärre insjöar. Hvi skulle ej Lappen begagna dessa näringskällor och utbyta det vilda fjäll-lifvet emot fiskarens jernförelsevis mycket lättare värf? Också torde den grekiska religionen i sin mon hafva bidragit till att vända Lapparnes håg åt detta yrke. Ty då denna religions beännare nästan halfva året" (150 helgdagar på året, enligt Daa!) "måste umbära den slags föda, som Lappen kunnat erhålla från sin renhjord, så blef det äfven af religiös grund en nödvändighet för den ryske Lappen att kasta sig på en annan näringsgren. Då han vidare måste afhålla sig från köttmat äfven på den tid, då han, en gång vorden fiskare, har vård om sina renar, och blott ett par månader af året är i tillfälle att lif-

nära sig med denna föda*), så har han i sanning föga skäl att underhålla stora renhjordar, om detta annars vore möjligt för en Fiskarelapp. Emellertid är, näst fiskafånget, renvården den ryske Lappens förnämsta näringsgren. — Äfven handeln tjänar honom till ett bergningsmedel. Således finner man gudabilden och besmanet vanligen hängande till samman på väggen i hans stuga. I allt röjer sig en öfver hand tagande handels-esprit, men de ryske Lapparne äro ännu för fattige att företaga några egentliga spekulationer, göra resor, besöka marknader". Enare och Salla besökas dock. "Om man öfver hufvud vågar tro på de ryske Lapparnes stigande i ekonomisk förkofran, så är utan tvifvel deras handels-esprit det medel, hvarigenom de skola gå framåt". — Boskapsskötseln är för dem alldeles främmande. — De förtjena, åtminstone långs stråkvägen, vissa tider af året äfven bra penningar genom att skjutsa de förut (sid. 5) omtalade murmanski.

Om Lapparne i Pasvig och Neiden berättar Keilhau (sidd. 48—50) drag, som visa huru djupt ryska seder och fram för allt rysk religion kan inverka. Ehuru de bo på norskt område och fastän norska styrelsen är mildare, säger han dock, att de icke ville öfvergifva sina gamla herrar, af fruktan att barnen skulle tvingas öfvergå till den norska tron. De hängde strängt vid den oreformerade ryska tron: Staroverskie, med många dess fördomar; de försökte att få skägg, de liknade ryssarne till fysiognomi, så mycket de kunde, och till klädedrägt. Hvad deras bättre framtid angår, deras framsteg, hvaraf Ryssarne skryta, så torde båda vara tvifvelaktiga; befolkningens antal har starkt aftagit, och dessa trakter, som förr hade blomstrande handel med utlandet, stora fiskerier och salterier, hafva nu sjunkit djupt i alla kulturens riktningar, enligt hvad Daa flerstädes ådagalägger och förut (sid. 5) blifvit framhållet.

Efter olika författare är nu meddelad en allmän öfversigt af befolkningen i de olika Lappmarkerna. Författarne hafva äfven här för det mesta fått sjelfve tala, på det deras bilder måtte framstå så rena som möjligt. Vål hafva utdragen derigenom blifvit långa, en del omsägelser inträffat och mycket influtit, som väl egentligen efter arbetets plan hör till andra ställen deraf, och som derföre till en del der åter-

*) Ripor förtära dock de ryske Lapparne jemt och, för att lugna sina samveten, kalla de dem "flygande fiskar". (Friis, Russ. Lappland, sid. 364.)

kommer. Men jag har ansett för vida bättre att drabbas af förebräelsen för repetitioner än anklagas att stympa anförde författares uttryck och tankegångar. De citerade författarne äro dessutom icke i hvarje läsareshand, och hvad de säga, torde för mången vara nytt.

Öfverblicka vi nu det anförda om Lapparnes lefnadssätt på olika ställen inom det vidsträckta område der de hålla till, så finna vi bekräftelsen på det i början sagda, nämligen att det till en stor del är naturbeskaffenheten eller i allmänhet yttre förhållanden, som bestämma Lapparnes lefnadssätt.

Ursprungligen nomad, sedan han tämt renen, med denne till enda husdjur och hunden till sin hjälpare, vandrar den genuine Lappen nu och sedan urminnes tid fram och till baka öfver stora landsträckor, på tider som bestämmas af ren-betet och vanan, samt till en del äfven af temperaturen och af myggen.

Litet mera rörligt lif, mera vidsträckta vandringar ända upp på fjällen, ända ned mot sjögränsen eller hafvet, karakteriserar den mera uteslutande renskötsel drifvande *Fjäll-lappen*.

Litet mindre rörligt lif, mindre utsträckta vandringar och dessa ned om sjelfva fjällen, föranledas af tillfälle till binäringarna jagt och fiske, närma honom till den stilla sittande befolkningens seder och karakterisera *Skogs-lappen*.

Har han icke beten åt stora renhjordar, är fisket året om lönande vid vattnen, finnes tillfälle der jemte till uppfödande af någon boskap, så slår han sig ned vid en flod, som tillika är sommarvägen för kommunikationer mellan hafvet och lågfjällen, han blir *Elf-lapp*.

Tränges Lappen af ett eller annat skäl ned mot hafvet, vistas han i ett sjö- och fiskrikt land, med på samma gång otillräckligt sommarbete för erforderligt antal renar, råkar han på obestånd der igenom att vargen dödar hans renar, genom någon annan olycka eller sjelfförvalande, ändrar religionen hans diet — så griper han till jagt och fiske, såsom enda eller hufvudsakliga näringsfånget: han blir *Fiskare-lapp* och slutar i bästa fall antingen såsom boskapsskötande och åkerbruksidkande, såsom *"nybyggare"*, eller såsom ånyo *Nomad-lapp*.

Fjäll- och Skogs-lappen är ännu nomad, mest dock den förre; Fiskare-lappen står i sitt lefnadssätt på öfvergången från Lapp-typen. De förre vandra regelbundet genom skog och mark, öfver eller åtminstone upp på fjäll. Deras territorium är alla de svenska Lappmar-

kerna och största delen af fastlands Finnmarken, samt en mindre del af finska Lappmarken. Der stryka de fram: i södra delarna af Sveriges egentliga Lappmarker från Kölen till Bottnens närhet; der gå de ock *ibland*, i norra delarna *allmänt*, öfver bergshöjderna till Vest- eller Nordhafvet samt i förbifarten in i Finland—Ryssland, dock mindre nu än förr, då de dertill hade lof.

Deras lefnadssätt i stort är öfver allt under dessa vandringar så lika, att hvad som säges om den ene kan med få och obetydliga modifikationer tillämpas äfven på den andre. Denna likhet går ända in i små detaljer, som vi vid granskningen och special-beskrifningen af deras hushållning här längre ned skola finna.

Af de före gående skildringarna synes äfven huru författarne vexla i åsikter om de olika Lapp-gruppernas plats i rangordningen. P. Læstadius prisar Skogs-lappen, Rode Elf-lappen, Castrén Fiskare-lappen vid Enare; P. Læstadius och Castrén omtala Fjäll-lapparne såsom vilda, snuskiga sällar, Stockfleth åter flerstädes och äfven vi berömma Fjäll-lapparne såsom folkets kärna. Detta beror icke på misstag eller blott tycke, utan är motiveradt af förhållandena i de trakter, der förf:ne lärt känna Lappen. P. Læstadius verkade mest i Arjepluog, hvarest, efter uppgifterna derom, Fjäll-lapparne synas stå ganska lågt. Den enda representant af detta folk, hvilken jag sett hemma hos sig och under vistande på fjället, var enkan Sparaka, hvilken jag mötte på slutningen af Kasak-fjället vid Sulitälma, och var hon, så väl hvad hennes egen person, som bostaden vidkom, det smutsigaste och obehagligaste jag sett, ej blott på fjällen utan någorstades. Var *hon* en typ af Pite-Fjäll-lappar, som mina följeslagare af Sirkas-stammen påstodo, så har P. Læstadius rätt; men allt häntyder derpå, att hon var ett af undantagen, och de Arjepluogs Skogs-lappar, jag sett, hafva varit rätt aktningssvärde och civiliserade, ehuru supige, då de kommo åt.

Castrén beskriver endast förhållandena i finska och ryska Lappmarkerna; de äro sådana han skildrar dem, och der är i sjelfva verket icke Fjäll-lappen af någon betydelse, liksom han är till antal ringa. Fiskare-lappen står sig der väl och är den bästa formen af Lapp i den trakten, till följe af omständigheterna; deraf Castréns förkärlek för denne, hvilken der imot af Rode från norska hafs-kusten och P. Læstadius från Pite Lappmark sättes temligen lågt, och på begge ställen

mest utgöres af afsigkomna individer. Min erfarenhet öfverensstämmer med de sist nämdes.

Rode kände mindre till Fjäll-lappen, Stockfleth kände honom, genom fleråriga vandringar i fjällen, så väl, som denne något svärmiske man kunde uppfatta facta. Derföre satte den förre, som blott såg en sida af hans lif — det vid hafskusten — Fjäll-lappen temligen lågt bredvid Elf-lappen, Stockfleth der imot högt, som vi isynnerhet längre fram skola erfara. Jag delar i detta fall obetingadt Stockfleths mening af det skäl att Fjäll-lappen är den ende fullt genuine Lappen, så till vida, att han bibehållit nomad-naturen renast och derföre att han, der förhållandena äro goda, eger den högsta moraliska ståndpunkten, äfven om hans lefnadssätt mera än de öfrigas är olíkt de civiliserade folkens. Efter hvad jag sett är Fjäll-lapps-idealet att söka i Sorsele; Lule Lappar stå dock föga efter, och bland norska Fjäll-lappar måste finnas ståtligt folk.

Bevisen för denna uppfattning blifva fullständigare i de följande kapitlen, som afhandla detaljerna af Lappens lif och hushållning; vi återkomma derföre ånyo till ämnet.

Fig. 3. Skogs-laps-viste vid Spänningsvallen mellan Seutner och Jerfo-jaure i Arvidsjaur. Till höger luopte; renslagt i förgrunden.

TREDJE KAPITLET.

Renen: beskrifning; namn; lefnadssätt; tamhet; fångande; mjölkning; uppträdande i massa; antal renar som behöfves för ett hushåll; sjukdomar. Vargar. Hundar. Broms.

Mygg. Hvarför renen om sommaren drager till fjälls.

Det allra viktigaste i Lappens hushållning är renarne; de äro Fjälllappens allt i allom, eller som Högström (sid. 84) uttrycker sig: "De äro Lappens åker och äng, hans hästar och kor. Han har af sina renar allt hvad vi hafva af land och strand, från Indien och Levanten". Om ock detta icke alldeles skulle slå in, lemna dock, som Högström vidare säger, renen Lappens föda, kläder, bädd och dragare; kon gifver honom mjölk och ost samt kalvar; hon och oxen slaktas till föda och försäljning; huden begagnas till kläder, fällar och bäddning; pann- och ben-huden användas till skodon; genom försäljning af dessa och andra produkter af renen — och det är nästan det enda, som Lappen har att aflåta — skaffar han sig hvad han i öfrigt behöfver: vadmal och lärft till kläder och tält, mjöl, salt, bränvin, verktyg och prydnader; af renens senor göra qvinnorna tråd till skin-sömnader; af ben och horn fabriceras skaft till verktyg och andra husgerådsaker eller kokas lim, förr offrades de äfven åt gudarne, o. s. v.

Ett för Lappen så viktigt djur — hvilket äfven har det intresset att, då det förr var vida utbreddt kring Europa, det nu mera endast tillhör den höga norden — förtjenar väl att närmare omtalas, så mycket mera, som vi i sammanhang der med komma i tillfälle att kasta många sidoblickar in i Lappens hvardags-lif, i skog och på fjäll, ty deri spelar renen en betydande rol.

Renen, hvilken, som vi nämt, äfven finnes vild på den skandinaviska halföns centrala berg samt i Tornio och Kemi Lappmarker, är då, liksom i det tama tillståndet, ett vackert, raskt och snyggt idislande

djur, fullvuxen omkring 4—5 fot från hornens rot till svansfästet, 3—3½ fot hög, 1½ fot från buken till ryggradens höjd. Den vilda är något större; liksom de tama från Helak- och Skar-fjällen (Sylarne), Herjedalen samt i Sibirien.

Renen liknar till sin form hjortarne i allmänhet, men är klumpigare och har större hufvud, och nosen liknar kons; skulderbladen stå temligen högt upp, hvarigenom ett slags puckel bildas; den är låg, men märkbar.

Sommardräkten är mörkt brungrå och mörkast längs ryggen, ett förhållande som eger rum icke blott vid sommar- utan ock vid vinterdräkten, då han eljest är vitgrå; stundom är färgen alldeles vit både vinter och sommar, en färg, hvilken Lapparne högligen önska hos några bland sina renar, enär de genom blandningen af bruna och hvita lättare kunna urskilja flockarna på långa afstånd mot de bruna bergen. När kalfven födes är han rödbrun, blir sedan mörkbrun och efter hand ljusare.

Ögontrakten är alltid svartbrun. På undre sidan af den svankiga halsen, mot bringan, finnes en knippa långa hår (= *njavvi*), hvilka stå fram såsom en tofs. Nosen är vit; likaså den qvarters långa svansen, och der under finnes en hjertformig vit fläck å stussen. Benhåren vanligen ganska mörka. Fötterna vid öfvergången till klöfvarna hvitringade. Hårbeklädnaden, synnerligen om vintern, ganska tät; håren styfva, åtliggande, omkring 1½—2 tum långa. — Hvad för öfrigt beträffar renens hårfärg, så vexlar denna ganska mycket; den vildes är vanligen ljusare än den tames; hvarje hjord har sin temligen konstanta färg, hvilken afviker från andra hjordars och derföre låter Lappen på stora afstånd igen känna sina renar; ljus blås finnes nästan hos alla, äfven den vilda; någon gång äro renarne från födelsen fläckiga (Fjellner)*).

Sällan är renen hornlös, kullig. Vanligen äro hannens horn hos fjäll-renen 2½ fot långa, större hos skogs-renen; de äro bakåt och uppåt riktade, på midten krökta framåt; de äro half-trinda och hafva en kort

*) Såsom bevis på den skarpa skilnaden i hjordars hårfärg och på Lappens otroliga förmåga att igen känna renen på hårfärgen, anför Blom (Bemærkn., sid. 208) följande: Presten Stub i Lyngen köpte på en resa till Kautokeino ett par vinter-hårnskor; en tid der efter uppstod frågan af hvem han köpt dem; en Lapp såg dem och förklarade strax, på grund af hårens utseende, hvem som sålt dem; vid efterfrågan bekräftades sedan Lappens utsägo.

tagg bakåt. Spetsarne äro från sidorna hoptryckta och fingerdelade i flera taggar. Öfver pannan sticker, nästan från hornets bas, rätt fram en gren, stundom två, ofta lika långa som nosen, vertikalt sammantryckta i spetsen, svagt grenade och mycket olikformade. Afståndet mellan båda hornens spetsar motsvarar ungefär hornens total-längd. Stundom finnes blott ett horn (hos honorna), ibland 3, hvaraf ett midt i pannan; ibland bildas hornen i flere afdelningar ända från roten, så att de forma en krona kring hela hufvudet. Variationer i horn-formen äro mycket vanliga.

Honorna hafva mindre horn än hannarne, finare och mindre greniga, och i öfrigt af ganska olika form.

Ren-kalfvens horn börja utväxa 4—5 veckor efter hans födelse och fortväxa till oktober månad, då de äro cirka 8 tum långa, vanligen utan spets, någon gång med en eller annan. Ren-oxens horn nå sin fulla längd vid $4\frac{1}{2}$, kons vid 3 års ålder. Tjuren fäller sina horn i medio af november; de börja åter växa strax efter fällningen, äro i

medio af april omkring 3 tum, vid midsommar halfvuxna, under senare hälften af augusti fullvuxna; de väga vanligen kring 30 Å , men kunna nå en tyngd af 44 Å , enligt Fjellner. Oxen fäller sina i medio af april, kon i medio af maj, omkring 10 dagar efter kalfningen; bägges äro fullt utvuxna till medio af augusti. De kor, som kalfva senare, få äfven hornen senare. De sterila fälla sina horn under vintern. Då de nya hornen bryta fram, äro de mjuka och öfverdragna med sammetsluddigt skinn (håren = *nameh*); de växa mot

Fig. 4. Renhorn med kvar sittande hud.
En bit af pannan är flädd. $\frac{1}{4}$.

spetsen (på längden), men föga till tjockleken. Fullvuxna hafva det utseende, fig. utvisar. De äro under utväxten särdeles bräckliga och skinnnet mycket känsligt för den allra minsta beröring. På detta tunna skinn hålla myggorna gerna till. I augusti affläs hornens hud.

Renens, liksom i allmänhet hjortarnes horn äro, som bekant, verkliga benbildningar under huden. Vid sin utväxt, från den knöl på pannbenet der de bildas, föra de huden fram för sig och denna växer med dem. De näras från de ytliga tinning-pulsåderna, hvilka under horn-utbildningens tid ofantligt tilltaga i omfång. Men denna näring sker icke blott från roten och der i hornet ingående kärl-grenar, utan hela den hornen betäckande huden är så kärlik att han kännes helt varm, och på de hvita renarna äro hornen, sedda mot dagern, purpurfärgade. Genom dessa hudkärl näres benhinnan och ur henne utvecklas till stor del hornen. Endast denna dubbelkälla för näringen kan förklara den hastiga växten. När nu mot genital-utvecklingens tid (augusti) näringsdriften får en annan riktning, involveras dessa kärl, den svagt närda huden lossas eller rifves af, och djuren gå en tid kring med hudtrasor hängande från de blödande hornen. Huden afstötes slutligen fullständigt och hornen qvarstå nakna och torra; tjurarnes bruna, de andras ljusare. Att med Cuvier antaga, det rosenkransen genom sin utväxt till klämmer kärlen och der igenom stannar växten, är icke möjligt med afseende på renen, då rosenkrans icke finnes på hans horn, annat än i rudiment.

Klöfvarne äro stora, dess insidor urhålkade. Vid stödjande mot marken utspännas de starkt. Lätt-klöfvarne äfven stora.

Renen blir i allmänhet icke äldre än 14—16 år. Holsten påstår (sid. 132), att tänderna vid den tiden börja falla ut, så att renen icke längre kan äta. Grape säger det samma. Fjellner menar, att tänderna mest skadas der igenom, att renen har kort och dålig mossa, hvarföre han vid dennas afbitande får sand och jord med i munnen. Han vet ock flere renar, som nått en ålder af öfver 20, ända till 30 år. Denna höga ålder hinna dock endast de väl inkörda ren-oxarne, hvilka Lappen för dresseringens skull sparar, samt honor, som visat sig bära starka calfvar; andra renar slagtas vanligen vid yngre ålder. Vid 4—4½-år är renen fullvuxen och efter den tiden förändras icke hornens storlek eller form, hvadan icke hos renen, som hos en del andra hjortar, åldern kan af horn-taggarne antal bedömas; dock blifva de hos äldre kör-renar kortare och tjockare (H. A. Widmark). De kastrerade horn äro porösare och mindre än tjurarnes; skinnet lossnar senare. Hornens storlek vexlar olika år, och beror detta på betets beskaffenhet (Holsten, sid. 126), äfven som på sjukdom, då några taggar ytterligare

skjuta ut, etc. (H. A. Widmark.) Grape säger (1804, sid. 88), att de efter 7:de—8:de året aftaga årligen i storlek, och stundom kan med tiden en och annan af de minsta grenarne försvinna.

Renarne para sig under sista veckan af september och första af oktober, aldrig under första året, sällan i andra, men sedan årligen. Vid denna tid stängas tjurarne vildt, och dervid berättar man att de ibland så inveckla hornen, att de icke kunna sjelfve skilja sig från hvar andra, utan dö sammanlänkade, om de icke observeras och af människor åtskiljas. Tjurarne äro då äfven mycket folk-ilskne; man har exempel på att de stängt och trampat ihjel människor under inflytande af denna ilska. Honorna kalvva i 33:dje veckan, således omkring medlet af maj; få en, rätt ofta två kalvvar, dem de gifva di minst till slutet af september, oftast till den 15:de november, då de flesta mödrarna köra bort kalvarna. Då har äfven vanligen något snö fallit och mossan är mjuk, således födan passande för kalvvarnes afvänjning.

Mot hösten, då renarne samlas för vinter-sytningen, märkas kalvarne på det sätt, att en enkel eller dubbel klippning göres i öronen, stundom utklippes ett stycke. Dessa märken äro af bestämd, alltid repeterad form inom samma familj och hafva namn efter grundformen. De utgöra de positiva bevisen på egande-rätt, och Lapparne kunde icke nog förundra sig då en här om okunnig domare en gång icke ville sakfälla en Lapp, för det han märkt sina kalvvar med ett förut af en annan brukadt märke. Fordom åtminstone, om icke nu mera, brukade Lappen, då han märkt kalvarne, lägga de utskurna öron-bitarne vid eller under en björkrot, sägande: "ditt löf föder renen, ditt ris skall skydda kalvven åt mig" (Fjellner).

Renen har ett eget läte, hvilket närmast kan jämföras med grymtande, och hvilket oupphörligt i en hjord utstöttes af korna, då de locka sina kalvvar, samt af dessa, som svara eller söka sina mödrar. Äfven tjuren grymtar starkt under parningstiden.

Då renen rör sig fort, håller han svansen upprest och nosen framsträckt, hornen vagga från sida till sida, tungan hänger ut ur munnen och han flämtar, som hunden; han har då hvarken vackert eller lätt utseende, men det går temligen fort undan. Då han stannat, äfven efter ganska kort ansträngning, flämtar han än mer och ibland så våldsamt, att det ser ut som skulle han vara nära att störta: det går dock snart öfver. — Då renen rör sig, går eller springer, höres ett egendomligt

ljud, hvilket blifvit liknadt än vid detonationen af saltkorn, kastade på elden, än vid sprakandet af elektriska gnistor. Linné (*Lachesis* I, sid. 311) uppgifver orsaken till ljudet ligga i klöfvarna sjelfva. "Då djuret står på sina fötter", säger han, "äro klöfvarna vidt utspända och deras spetsar mest aflägsnade från hvar andra; men hvarje gång foten lyftes från marken slå de samman och föranleda det nämnda ljudet". Nilsson (*Fauna* I, sid. 494) säger detta ljud skola uppkomma deraf att lätt-klöfvarna vid fotens upplyftande slå hastigt mot fotsålan eller hvar andra. Detta tyckes vara omöjligt, om man ser till dessa organs relativa läge. Holsten (sid. 125) härleder ljudet från ett litet ben under qvicken i klöfvarna, och säger att ljudet är af vigt för igen finnandet af renarna under mulna och töckniga dagar. Det senare säga äfven Lule Lappar.

Ingendera förklaringen af ljudets uppkomst torde dock kunna vara riktig. Ljudet bildas endast i bakbenen, men företrädesvis, om icke uteslutande, då renen *sätter ned foten*; således kan hvarken det af Linné eller det af Nilsson uppgifna skälet vara det rätta. Dess utom är ljudet, som synes af de fenomen hvarmed man jemfört det, så tunnt och skarpt, att det redan af detta skäl icke kan utgå från de med matt och tjock ton samman slående klöfvarna. Det påminner lifligt om ljudet vid de s. k. ande-knackningarna och måste, liksom detta, hafva sin orsak i senornas för *musculus tibialis posticus* (eller för andra fotens sträckmuskler) gnidning i deras fåror. I denna åsigt instämma äfven Fjellner och H. A. Widmark.

Renen förtär nästan alla vegetabilier han kommer öfver: gräs, örter, trä-knoppar och lafvar; på Spetsbergen äfven mossor. Linné uppräknar i sina *Amoenitates academicæ* (vol. IV, sid. 151) en mängd näringsämnen, som det vill synas efter Hagström, som fått uppdrag att der om göra undersökning. Fräken (*Equisetum*) synes renen tycka bra om såsom en läckerbit; men länge kan han icke äta sådan, ty läppar och tandkött blifva såriga (Fjellner).

I en mängd skrifter anføres en flerstädes hos Lapparne gängse sägen, att renen äfven förtär fjäll-lemmeln, och det icke blott af okynne, utan af smak. Redan Rehn omtalar saken (kap. 6). Linné säger (*Lachesis* I, sid. 162) att renen stundom "förföljer lemmeln till så stort afstånd att han icke hittar till baka". Saken omtalas af Regnard och

Pennant; jag har hört den nämnas i Lule Lappmark; Mörtzell, Winnberg och Fjellner hafva alla hört saken omtalas, och med tillägg att renen af sådan ätning blir sjuk, men ingen af dem har sett det; dock har Fjellner sett att renar förtärt multnade lemlar och deras ben och blifvit sjuke der efter. Malm berättar (sidd. 6, 7) att renen genom lemlarnes förföljande hindras att förtära sin naturliga föda, hans kött blir under lemmel-år magert och dåligt, och Lapparne påstå att lemmeln är giftig*). — Brooke har vidlyftigt upptagit samma ämne och behandlar det flerstädes (I, 308, II, 92, 382, m. fl.). Han säger sig hafva sjelf sett renen förfölja lemmeln och slå honom med foten. Han anför ock följande berättelse af en Lapp, nämligen att denne, som en dag dödat en mängd lemlar, lagt dem i en hög vid sin kåta; då nu renarne om aftonen kommo hem, fingo de syn eller lukt på lemlarne, rusade genast till högen och *åto upp allt sammans*. Han omtalar ock huru en Mr. Richards, som till England öfver förde renar för att acclimatisera dem, på sin färd öfver fjällen sett en gång en ren-tjur och en annan gång en ung ren-ko *förtära* en lemmel. En gång uppgifves för honom att lemlarne voro så talrika, att Lapparne icke kunde hålla sina hjordar samman, utan spridde sig dessa för att jaga lemlarna.

Detta låter högst besynnerligt; men med så många samstämmande uppgifter kan man knapt helt enkelt förklara saken omöjlig, huru otroligt det än förefaller att en gräs-ätare skulle uppträda som kött-ätare. Jag tviflar dock, och möjligen har saken sin ganska naturliga förklaring.

Vid slagtrandet af en ren i Qvikkjokk 1868 fann jag i hans mage en bezoar, eller boll af samman rullade inslickade renhår. På fråga till biträdande Lappar hvad det var, förklarade de utan tvekan, att det var en af renen förtärd lemmel, och på ytterligare frågor omtalade de att sådana fynd icke voro ovanliga och att de väl kände att renarne *åto* lemlar. Häraf sannolikt hela historien: en myth uppkommen ur ett orätt tolkad factum. Renen nosar på allting, således ock på lemlar, då han får se sådana. De äro hans fiender, emedan de förtära hans föda; derföre kan han möjligen stampa ihjel dem, då han träffar dem. Att renarne magra under lemmel-år är högst naturligt, då deras bete förstörs af lemlarna. Detta är likaledes en naturlig anledning hvarföre de af lemlarna skingras. Sålunda förstår man lätt en del af de anförda

*) Mörtzell omtalar att Lapparne sjelfve vårtiden äta lemlarna, men ej längre fram, då de till smaken blifva fräna.

facta. Återstå dock förföljandet och uppätandet af lemmel-högen — om de äro sanna!

Huru som helst det må sig förhålla med denna sak: renens rätta föda är den ofvan nämnda vegetabiliska. Denna förskaffar han sig sjelf hela året om, utan att foder insamlas, ehuru, som vi ofvan (sid. 48) sett, sådant någon gång sker och sannolikt kunde med fördel mera allmänt göras, åtminstone på samma sätt som det sker i hjortparker. "Han behöfver icke mycken föda åt gången; han synes ej taga stort mera till lifs, än hvad man kunde hålla i sina händer", säger Högström (sid. 81). Hans vinterföda är den efter honom s. k. renmossan: Lichen (Bæomyces) rangiferinus, hvilken finnes temligen utbredd i skogarna och bland fjällen. Han påstås kunna urskilja denna laf (lapskt = *viste*), på flera fots djup under snön. "Då renen begynner gräfva", säger Högström (sid. 80), "så vet Lappen att der är mosse till fångs; men börjar renen sträcka hufvudet upp åt trän och söka efter laf, så måste landet ock vara otjenligt att slå opp tjäll och bo uppå". Lappen är derpå så säker, att han genast utan betänkande bryter upp och går åt annat håll, om möjligt är. Denna renens förmåga att urskilja (lukta?) mossan äfven genom tjock snö omtalas ofta af författarne. Så t. ex. af Brooke (sid. 502): Vi kunde, säger han, på slätterna icke veta när vi voro på land eller sjö; men renen urskiljde det strax: det föll honom aldrig in att gräfva på det senare stället.

Genom snön till marken, hvarpå lafven växer, skaffar renen sig ned medelst krafsningar med framfötterna, som hafva särdeles breda, spadlika klöfvar; han kan gräfva ganska djupt. Snön sparkas upp i hög kring det ovala hålet, som der igenom blir skenbart ändå djupare och vidare. Man uppgifver visserligen att han vid gräfningen äfven tager till hjälp de breda skofvel lika horntaggarne = *aude man-nameh*; så berättas t. ex. af Stockfleth sid. 64. Men "då ren-tjuren fäller sina horn före jul, korna strax efter, och följaktligen den egentliga snötiden infaller under den period af året, då de fleste renarne äro utan horn, så är deraf klart, att de ej till det uppgifna ändamålet fått dem. Aldrig har jag hört, ännu mindre sjelf observerat, att renarne begagnat sina horn att med dem rödja undan snön; dertill äro visst ensamt klöfvarne ämnade" (H. A. Widmark). Fjellner säger att Lapparne ibland till och med hugga bort dessa skoflar, på det renarne bättre skola komma åt att beta! Dessutom äro dessa taggar för ända-

målet alldeles för svaga och bräckliga, samt sitta så till mellan nosen och öfriga hornkronan, att de omöjligt kunna till gräfning användas, utan att nosen skulle skofla med, som närstående fig. visar. Det tyckes

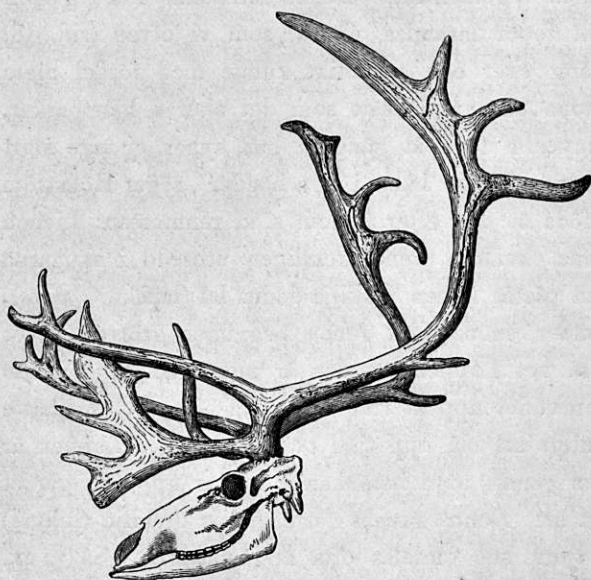

Fig. 5. Ren-skalle med horn (från sidan). 13.

som hade deras spadliknande form narrat folk till ett sådant antagande. Stockfleth säger efter hvad han hört, i detta som i många andra fall utan kritik; om naturforskning har han intet det aflägsnaste begrepp.

Der är klart att då om hösten snö faller och denna genom regn eller blidväder smälter och åter fryser till is, marken måste blifva öfverdragen af en ishinna. Detta kallas i

Lappland "flen" af nybyggarna, *tjukke* eller *tjuöke* af Lapparne och är bland det olyckligaste som kan hända, ty renen förmår icke genombryta denna is; vid bemödandet härför skadar han sina fötter och följden deraf blir att han icke vidare kan gräfvä sig ned till och komma åt renlafven, och om han får upp laf är denna frusen till is samt sandblandad. Man har från fötternas skadande här vid härledt klöfsjukan; men denna kommer i slutet af juli och fortfar i augusti och september, till dess snön faller på marken; och hon måste således hafva en annan orsak och motsatt det tillstånd marken får genom snön.

Då intet vinter-foder för renen är samladt, så är han under sådant förhållande för sin föda inskränkt till trä-lafvar, mest till man-lafven (*Alectoria jubata*) och till spåda qvistar. Manlafven kan han dock blott ofullständigt komma åt, så framt den icke af stormen kastas ned. Lappen får då hjälpa honom, genom att vid snön afhugga och fälla träden, så att lafven blir tillgänglig för renarna. I skogarna ser man ock derföre allmänt trä-stubbar af 4—6 fots höjd kvarstående efter de

om vintern ofvan snön afhuggna träden. Emellertid är denna föda dålig; en mängd renar svälta ihjel; endast de största och starkaste öfverleva, men äfven de ofta ganska medtagna och köttet blir illa smakande; lafven är ohelsosam, säger Fjellner.

P. Læstadius berättar om ett sådant "oår" (II, sid. 205 ff.). "Vintern 1828 var för Lapparne en svår och olycklig vinter. Vid Andersmäss-tiden 1827 inträffade töväder, som till största delen bortsmälte snön. Det deraf uppkomna vattnet frös på marken till "flen", och der igenom blef ren-betet förderfvadt. Sedermera föll mycket djup snö, som förorsakade svårigheter. När renen icke kan krafsa upp mossor på marken och deraf hafva sin föda, så lifnärer han sig med laf på träden. Detta är likväl en svagare och sämre föda än renmossan, den är också mera sparsam. Det går an när snön icke är djup, så att renen obehindradt kan springa omkring åt alla håll och få uti en laf-flinga här och der på träden, men när snön är djup, då svälta isynnerhet de små renarne ihjel. Dels nå de icke så högt upp på träden, dels orka de icke springa så vidt omkring. Renens långa ben och stora klöfvar göra väl att han aldrig helt och hållet hindras af snön att ströfva omkring, men det är honom dock tröttsamt, hvarföre han vid djup snö icke far vidt omkring. — Vid djup snö krafsa väl ändå de stora renarne ned till marken och få uti mossan, men de små, som icke förmå det, hålla sig vanligen i groparne, som de stora uppsparkat, och måste hålla till godo hvad desse lemnat. Är det tillika "flen" måste, såsom redan sagt är, både de stora och de små hålla sig endast till träden. Lapparne pläga då fälla en myckenhet lafträd till bete, och icke obetydligt skog förödes der igenom. Det vill ändå icke förslå till kreaturens behof. — När den svåra renbetes-bristen inträffade, flyttade somliga Lappar tillbaks till fjällen, i förhoppning att der finna bete. Men redan under flyttningen förlorades mycket renar; de redan utmagrade kreaturen uthärdade icke den forcerade marchen: de dogo som flugor efter vägen. I fjällen blef det ännu värre. Äfven der var flen och dertill ingen resurs i lafträden, ty träd finnes der icke". L. anför att mången Lapp på sådant sätt förlorade hälften, ja två tredjedelar af sin hjord. "De som qvarblifvit i skogarna förlorade också mycket, men bergade sig dock vida bättre för lafvens på träden skuld. De kunde dock icke sammanhålla sina hjordar, utan måste låta dem skingras, för att på det sättet lättare förskaffa sig födan. — Lapparne återkommo detta år till

fjällen endast med små renskockar, en och annan till och med alldeles utan. Renarne sprungo, till Fjäll-lapparnes stora förargelse, öfver allt i skogarna, likväl ständigt ströfvande vester ut till fjällen, der de voro vana att vara, och under denna vandring narrade de äfven Skogs-lapparnes renar med sig, hvilka eljest, vana att vara i skogen, icke pläga draga sig till fjälls. Stora hopar af renar kommo under sommaren till trakterna af Arjepluog och summo öfver sunden, ströfvande vester ut. Så återfingo Fjäll-lapparne småningom sina renar, så vidt de voro vid lif. — Följden af ett sådant hård-år är äfven, att de kalvvar, som då om våren födas, icke blifva vid lif. De utmagra vajorna hafva ingen mjölk och sjelfva fostren torde vara svaga af mödrarnas lidande under vintern. Det fanns Lappar, som förr om åren haft 50 à 60 kalvvar, men nu endast 2 à 3. Lapparne pläga i allmänhet under sommaren lefva med mjölk, men nu lät det sig icke göra".

Sådana oår pläga äfven uppstå, när fjäll-lemmeln, såsom stundom händer och ofvan är antydt, i ofantliga skaror nedvandrar från fjällen mot hafven. Der han strukit fram ser då marken ut, "som om elden gått öfver den: gräs, mossor, löf och qvistar, som sutit nära marken, allt är förtärdt och sjelfva svålen fårad"; "han afgnager barken på träd och buskar, så att dessa ofta om våren ses ha en hvit ring nära roten och gå ut" (se Nilsson, l. c. sid. 378 ff.). Efter ett sådant lemmel-år brukar vegetationen åter blifva mycket starkare, hvarföre man anser lemmeln göda (Fjellner).

Renen kallas visserligen husdjur och tamdjur, men han är ett husdjur som aldrig vistas i hus och hjorden i dess helhet är aldrig tam. Man kan väl gå in i hjorden utan fara, äfven lägga sin hand på djuren, röra vid deras horn o. s. v., men försöker man hålla fast dem, eller med ett ord någon sådan beröring som häntyder på närgångenhet, så glida de hastigt undan. Hur skulle renen ock kunna blifva tam? Meniskan ger honom aldrig foder, hon lefver aldrig länge till samman med den ena eller andra individen, hon drifver honom för sig, hetsar hundar på honom och gör honom besvär, utan att egentligen någonsin göra honom någon tjänst och välvilja, annan än att släppa honom lös *).

*) Lika litet som man lyckats tämja detta djur till någon jemförelse med andra tamdjur, har man förmått i andra land acclimatisera det. Sådant har blifvit flere gånger försökt i England och Scotland, dit man fört Lappar med renarne att sköta dem; de ha dött ut ganska snart: jag har någorstädes sett uppgifvet att, besynnerligt nog, de som höllas instängda i hus i London lefde längre än de som sprungo fria i Scotlands berg. — För-

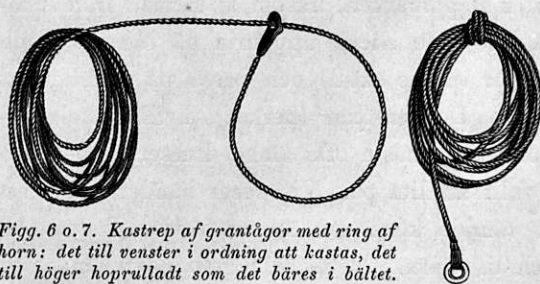
Hans tämjning, sådan den då är, går långsamt; för att få kör-renen trogen och lära honom igen känna sin herre, brukar Lappen med handen servera honom en blandning af salt och angelica, eller låta honom smaka urin, hvilken han förtär med begärlighet (Fjellner). Det senare omtalas allmänt i Lappmarken, liksom af Erman från Asia-tiska ren-egande folk (sid. 328); de slicka upp urin på vägarna, både efter menniskor och djur (för saltets skull) och passa på tillfället att få honom varm från källan. De ren-oxar (herkar), hvilka skola användas såsom bär- eller kör-renar, måste ofta länge dresseras, men äro ändock sällan eller aldrig fullt att lita på. Vid resor händer oftast att den jemförelsevis mycket tämjda kör-renen än rusar vildt framåt, än stannar, än kastar fram och till baka. Detta är regelbundet händelsen vid affärden. Pådrifves han då, så händer någon gång, fast mera sällan, att han blir ond, vänder sig om samt anfaller med horn och framfötter den åkande, hvilkens enda tillflykt då, der han sitter insnörd i släden, är att välta om denna och blifva liggande så, tills renen mot slädbotten uttömt sitt raseri. Detta renens sätt att gå till väga uppgifves af gammalt (af Scheffer t. ex.), förnekas af flera, men bekräftas nyligen af Stockfleth (sid. 208), som der jemte berättar en annan ren-fantasi sålunda: "När man kommer förbi en stor sten, så hoppar renen stundom upp på denna, blir der helt lugnt stående och ser på den resande, som då vanligen måste ur släden". — Bayard Taylor omtalar (sid. 84) huru en för en släde spänd ren vildt rusar fram på en förut åkande person och sparkar denne samt drager hela släden öfver honom. B. T. härleder detta från dumhet, eller som han på annat ställe säger: "ohjelpig slöhet" hos renen. — Brooke afritar ett sådant äfventyr som träffade hans svenske betjent, hvilken till en början var dålig körsven. Det är ock sådane som företrädesvis hemsökas af renens vrede.

Graden af renens tamhet visar sig bäst vid de tillfällen då han skall fångas för mjölkning eller resa. Stockfleth beskriver (sid. 60) sålunda en scen hos Lappen Ivar Aslaksen i norska fjällen.

---

sök i Sverige äro ock gjorda, bland andra af Carl IX. I en instruktion för sändemän till Lappmarkerna omtalas att renar redan 1603 voro förda till Ångermanland och Medelpad, och anbefalles sändemannen att från Lule och Pite Lappmarker föra sådana äfven till Helsingland och Gestrikland. 1606 rapporterar sändemannen, att han ditfört 54 renar med "tu par Lappfolk"; han hoppas det måtte gå dessa renar bättre än det gått dem i Medelpad, ty der voro då alle döde och Lapparne, som vaktade dem, "förpassade blotte och bare till Lapland igen". — Med de senare gick det på samma sätt.

Djuren blefvo sammandrifna kring tälten. "Midt ibland renarne vandrade Ivars två fullvuxna söner, hvardera med ett långt rep *) i handen, följde af andra som buro tömmar. Bland den hvimlande mängden af flera hundrade renar urskiljer Fjäll-lappen redan på betydligt

Figg. 6 o. 7. Kastrep af grantågor med ring af horn: det till venster i ordning att kastas, det till höger hoprulladt som det bäres i bältet.

afstånd, med sitt skarpa och öfvade öga det ena djuret från det andra, och finner snart det som han vill fånga. Icke mindre färdig är hans hand, som på ett afstånd af 30—40 fot, ja längre, förmår att kasta repet med snaran och fånga det djur han vill hafva. När han kastar är han tätt omgifven af djuren, och öfver dem far snaran hän. Då det träffade djuret känner sig berördt af något, lyfter det förskräckt sitt hufvud i vädret och sätter åstad, hvarvid det än fastare tilldrager snaran. Är det en tam och lugn ren, så gör han, då snaran träffar, icke några betydliga språng, utan låter snart tåligt lägga en töm om hufvudet på sig, hvar efter snaran aftages och han bindes vid ett träd eller dylikt. Men stundom träffas ett otämjdt djur och då uppstår ofta mycket spektakel. Då repet far fram öfver djuren, förskräckas dessa, lyfta hastigt sina hufvuden och fånga med hornen den kastade snaran; händer detta ett otämjdt djur, så sätter detta ögonblickligen åstad i vild hast. Fjäll-lappen vet hvad nu skall ske och fasthåller derföre repet med all magt. Oväntadt och ögonblickligen tillbakahållet vid hornen, faller djuret ikull i snön; dess våldsamma ryckning kastar oftast äfven Lappen till marken, utan att han dock derföre släpper snaran. Snabt som blixten är åter djuret på benen, stegrar sig högt i vädret och galopperar i vildt raseri fram och till baka; då repet härvid än kommer om frambenen än om bakbenen, gör djuret de lustigaste kaprioler och luftsprång för att få benen fria. Ögat kan knapt följa hastigheten af dess rörelser. Lika gerna som djuret vill blifva löst, vill Lappen vara det qvitt, blott han kunde få lös repet, i hvilket dock djuret allt mer insnärjer sig genom sina vilda och obändiga språng; det drager

*) Detta rep kallas i svenska Lappmarkerna *sjuoppa* eller *sjuoppenja*, och att kasta det heter *sjuoppet*. Kastrepet snos dels af fina renhud-remmar, dels och vanligare, af tågor, klufna och beredda af gran- eller tall-rot. De äro af olika tjocklek, 30—50 fot långa. Ett par sådane äro afbildade i figg. här ofvan. D.

Lappen med sig långa stycken. Under denna kamp har hela den öfriga hjorden förskräckt sprungit undan. Der igenom att han småningom lindar repet mer och mer omkring armen, kommer Lappen ständigt renen närmre och närmre på lifvet. Ursinnig häröfver stegrar sig renen och söker med frambenen, hvilka röra sig som trumpinnar, att svalka sin vrede och slå Lappen till marken. Så stilla och obemärkt som möjligt har under tiden en annan Lapp närmat sig; nu märker djuret äfven honom och fördubblar sin häftighet. Slutligen lyckas det den sist komne Lappen att från sidan komma renen på lifvet, och raskt och behändigt famnar han denne. Med bakbenen söker djuret att sparka sina motståndare från sig, men förgäfvets. Plötsligt blir djuret helt stilla och rör sig icke, men står med lutadt hufvud, under det att ögonen lura och dansa i hufvudet. Med ens lyfter det hufvudet, stångar, reser sig, slår med frambenen, störtar ikull, tager bägge Lapparne med sig i fallet, och alla tre ligga nu, vältrande och kämpande i snön, än den ene, än den andre uppe och ikull. Slutligen hafva Lapparne fått snaran af djuret och i vildt galopp ilar detta bort öfver snön, ty det tror sig icke säkert förr än det har trängt sig djupt in i den tätaste hopen af de öfrige renarne, der det sprider en ögonblicklig förskräckelse, förvirring och flygt".

I allmänhet äro således renarne just icke mycket tama, oaktadt daglig beröring med menniskor.

För att, såsom här ofvan beskrifves, kunna fånga en enstaka bestämd ren, fordras naturligtvis att Lappen skall väl känna sina renar. Detta visar sig än mera då korna skola mjölkas, ty då skall den ena fångas efter den andra och så småningom alla, hvarvid det gäller att för hvarje gång välja en omjölkad. Korna fångas då på samma sätt, som Stöckflech nyss beskrifvit, men de äro frommare och blifva snart vana vid rörelsen. De sparka och streta dock ofta ganska duktigt till en början, de måste alltid bindas vid ett träd eller påle, eller hållas af en person medan de mjölkas af en annan, och då antalet är stort går mjölkningen följaktligen ganska långsamt.

En sådan mjölknings-scen beskrifver v. Buch (II, 148) sålunda: "Det är en ovanligt ny och skön syn, då hjorden mot aftonen samlar sig kring tjället för mjölkningen. På alla kullar ända långt bort är plötsligen all ting fullt af lif och rörelse. De beskäftiga hundarne gläfsa öfver allt och bringa massan närmre och närmre; renarne hoppa

och springa, stå stilla och hoppa igen, under obeskrifligt vexlande rörelser. När det ätande djuret, uppskrämdt af hunden, lyfter hufvudet och de stora stolta hornen resas högt i vädret, hur skönt, hur herrligt! och när det smärta djuret ilar fram öfver marken, hur sväfvande, hur lätt! Man hör aldrig foten slå i marken, utan blott det eviga knittret, liksom af hoppande elektriska gnistor, ett underbart ljud, som höres på långt håll, då många renar springa till samman. Och när då alla tre eller fyra hundrade slutligen hunnit kätan och stå eller ligga, eller förtroligt springa, den ena om den andra, eller försöka hornen mot hvar andra, spridda i grupper på mossfältet; när då flickorna med mjölk-kärl af trä ila från djur till djur, brodern eller tjenaren kastar bast-snaror om hornen på den af dem utpekade renen och drager honom till dem; djuret stretar imot, vill icke följa snaran, och flickan skrattar och gläder sig åt broderns stora möda, ja låter väl, gäckande, djuret åter någon gång slippa löst, på det att brodern än en gång skall ha besvär och fänga det; fadern och modern hafva stillsamt dragit till sig sina renar, redan fyllt flera kärl och nu förebrå de barnen deras lekfullhet, hvilken skrämt hela hjorden — hvem skulle icke då tänka på Laban, på Lea, Rachel och Jacob”.

Till denna skildring kunna följande detaljer läggas. Renarne sammandrifvas alltid för mjölkning på något lämpligt ställe: *sjaljo* (en renvall) eller *kerda* (en gård), hvilken i skogsbygden ofta är en verklig omhägnad gård, med portar; i fjällen drifvas de samman på ett snöfält,

Fig. 8. *Nappe* =
mjölkstüfva. 1/2.

der de icke ofredas af myggen så mycket som på det gräsbevuxna fjället och derföre äro mera stilla af sig. Den som verkställer mjölkningen, stundom en man, oftast en qvinna, mjölkar med ena handen i en träskopa, *nappe* kallad, som hålles i den andra, samt går dervid ganska hårdhänt till väga och söker, med starka slag på jufret, framkalla den trögt rinnande mjölken.

Somligstädes brukar man efter mjölkningen stryka dynga på jufret för att afskräcka kalffvarna från att dia; denna aftvättas åter vid nästa mjölkning; denna bestrykning sker blott hvar annan dag. Detta sätt begagnas af Skogs-lapparne och Arjepluogs Fjäll-lappar, men sällan af Lule Fjäll-lappar (H. A. Widmark). För samma ändamål berättar Lund (manusc. sid. 58), att spetsiga stickor bindas vid renkalffvens nos, och då modren af dessa såras, vid försök till diande,

sparkar hon bort kalvfen; så brukas ock i Norge (Leem, 150). I Sorsele binder man en kafvel i kalvfens mun, så att han icke kan suga.

Den i skopan vunna mjölken slås sedan i ett större träkärl, stundom liknande en liten ankare (se fig. 9, till höger) eller i en renblåsa, som bäres i barmfickan. Då mjölken är tjock och vanligen får surna och segna i kaggen, kan hon endast med svårighet fås ut; man konstruerar för detta ändamål en hornsked af särskild form (se fig. 9, till venster) grof och stark och ända till 12 tum lång, hvarmed manövern underlättas.

Det finnes uppgifvet att hvarje ren-ko blott gifver omkring $1\frac{1}{2}$ kub.tum mjölk åt gången och således, då hon mjölkas två gånger dagligen om sommaren, tillsammans 3 kub.tum på dygnet. Detta är dock icke sant, hon gifver mer än dubbelt, Grape säger ända till 20 kub.tum; men detta är ändock litet, och förklarar hvarföre så stor hjord behöfves för att underhålla en familj. Mjolk-tiden räcker i bästa fall blott 3—4 månader.

I de före gående citaterna framlyser huru vackert och storartadt renens uppträdande i massa är. Öfver allt finner man hos förff. anspeladt härpå, och hvarje olika skildring håller fram något nytt drag.

Så skrifver Stockfleth (sid. 67): "Alla fyra renbyarne blefvo samlade. I den skogrika trakten togo renarne sig väl ut. De fyra renbyarne kunde tillsammans utgöra omkring 1,700 djur, men mellan träden syntes antalet dubbelt så stort, och fjällen och träden syntes i ordets egentligaste mening lefva och röra sig. Jag trodde att redan alla djuren lägrat sig kring tälten, då plötsligt alla blickade upp till ett skogklädt högt fjäll, vid hvars fot vi befunno oss, och i samma ögonblick vände äfven jag mina ögon dit upp. Jag märkte då att högst uppe något började röra sig; denna rörelse tilltog allt mera; snart sågos äfven herdar och hundar, hvilkas rop och skall ljödo ned till oss. Ned åt och ut öfver fjällets sidor och branter kastade sig flera hundrade renar i lätt och flygande galopp; vacker visade sig djurens resning och hållning under deras lätta och sväfvande språng. Fjällets hålor och träden mång

Fig. 9. Mjolk-kagge ($\frac{1}{2}$) med sked ($\frac{1}{4}$). Genom öglorna trädes band för kaggens bärring; kärlet stänges genom ett skjutlock, här märkt med två kors.

dublade djurens vändningar och rörelser; i ohejdad och ohejdelig fart sprungo de kring de lösslitna klippblocken, med raska och muntra vändningar försvunno de bakom dessa och träden och blefvo åter synliga. Några hundrade steg från det ställe, der vi stodo, störtade de nu fram i flygande galopp; det ljud som om en stormvind susande farit genom skogen, som om ett slagregn plaskade; och åter voro stormen och regnet i samma ögonblick tysta, ty de berodde på det förr omtalade underliga ljudet i lederna på de förbi skyndande renarne. Lemnande de skällande och förföljande hundarne långt efter sig, störtade de sist komne djuren midt in ibland de kring tälten lägrade och uppskrämde dessa åt alla himlens väderstreck. Som ordnande och styrande genier sågos herdarne fara fram på skidorna och skicka ut hundarne i alla riktningar. En fjerdedels timme, och allt är åter samladt och lugnt, för så vidt renarne kunna vara lugna. I fåfängeligt öfvermod och förtjust öfver klangen i sitt skall, förföljer en eller annan fjeskig och bjäbbande hund en ren, äfven sedan denne kommit in i hjorden. Hastigt vänder sig renen om, stöter till med hornen, och hunden ligger sprattlande på ryggen; nu är dess tur att fly och han gör det äfven, skamflat och tjutande, med svansen mellan benen. Med lugn och stolt hållning ser renen efter den flygtande, liksom ville han säga: utom hjorden är din plats, inne i hjorden har du intet att göra! — och vänder sig derpå lugn till sina kamrater”.

Det är en ganska sann anmärkning Stockfleth här gör i förbi gående, att nämligen en renhjord nästan alltid synes i rörelse. Om renen ligger och idislar, är han stilla, men då han är på benen aldrig, om han icke är mycket trött eller då det är mycket varmt. Djuren hålla sig i större flock (t. ex. vid mjölkning) gerna tätt intill hvar andra; en höjer, en annan sänker hufvudet; en vänder sig åt ett, en åt ett annat håll; en går, en springer, en tvärstannar; den ene viker för den andra; kortligen: rörelserna äro så oupphörliga, att det hela förefaller såsom en jäsande massa af brun, vit- och svartfläckig grundfärg, hvar öfver hornen vagga som aflöfvade trädgrenar, öfverskuggande hela hjorden.

Såsom särdeles imposant beskriver Fjellner mötet mellan två renhjordar under brunst-tiden. Så snart de få väder af hvar andra rycka alle tjurarne fram i spetsen för hjordarna och uppställa sig på linie i slag-ordning. Efter åtskilliga utmaningar och små förpoststrider mellan enskilda individer, rusar den ena flocken på den andra till allmän ba-

talj, hvarvid det vill synas som önskade hvarje ren-tjur utmärka sig genom yttersta ansträngning och lysande bragder. Finnes, som ofta är händelsen, i hvardera hjorden en tjur, betydligt öfverlägsen alla andra, så inlåta sig dessa två icke i den allmänna striden; de blott afstraffa grundligt hvarje oförsämd fiende, som, obekant med deras styrka, vågar anfalla dem. Men de uppmuntra och liksom leda sin hjords kämpar. Först då striden är oviss eller då nederlag hotar gripa de egen-hornigt in, anfallande hvar andra på lif och död. — Rätt ofta bildas verkliga fostbrödralag mellan ren-tjurar, äfven fordna rivaler; de följas ständigt, de strida mot andra tjurar, mot järfvar och vargar, den enes sorg och glädje är den andres.

Hos författarne förekomma någon gång uppgifter om antalet renar i de skiljda Lapplanden, stammarna o. s. v., ja man har försökt statistiskt sammanfatta dessa uppgifter. Men de äro alla opålitliga. Lappen sjelf har aldrig fullt noga reda på antalet af sin hjord, ty ehuru han känner hvarje ren-individ, samman räknar han dem aldrig; må hända ligger här under någon fördom; säkert är att han fruktar högre beskattning om man skulle noga få reda på ren-antalet. Faktiskt är att man aldrig direkt eller indirekt kan locka ur Lappen någon uppgift härom *), om han icke någon gång i fyllan på skryt skulle kunna släppa ur sig en sådan, och ber man flere Lappar göra en uppskattning af en hjord, som synes för ögonen, så kunna de variera på flera hundraden.

Rode lemnar (sid. 231) följande kalkyl för bedömande af huru stor hjord en Lapp behöfver för att kunna lefva deraf. "Förmögen eller välmående är den Fjäll-lapp, hvilkens hjord är talrik nog att kunna tåla en årlig slag af 30—40 vuxna renar, hvilket antal man antager ett medelmåttigt hushåll vid pass förtära". Samma säger Stockfleth (sid. 28). Linné (Ammono. IV, sid. 161) anser att fyra personer spisa en ren i veckan; Holsten (Om renen, sid. 147) anser en ren tillräcklig för 6 personer under samma tid; Brooke säger (II, 384) att en rik familj på 10 personer slagade 3 renar i veckan, hvilket stämmer rätt bra med Linnés uppgift. Det ofvan angifna talet skulle således för ett mindre hushåll räcka 30—40 veckor, låt oss säga 32 veckor, från och

*) Detta af flere förff. anmärkta faktum beror på nyss anförda skäl, icke, såsom Brooke menar, på fruktan för Davids öde, då han af högfärd räknade Judafolket, ty så bibelsprängde äro icke Lapparne. De räkna på karfstock, då de se renarne från en höjd och göra ett streck för hvarje tiotal = *läk*; de indela dem ock i årsklasser, på hvilka de ha väl reda; men de kunna icke hopräkna dessa läk och klasser i hast; deraf deras oförmåga att säga hjordens antal (Högström, sid. 82).

med halfva oktober till och med halfva juni. Från denna tid till medlet af nästa oktober fås mjölk och behöfves då mindre slag; men knapt blifver det ändå. — Rode fortfar: "Tio à 20 stycken behöfver han att slagta till salu eller för att tillbyta sig andra förnödenheter"; likaså Stockfleth. Men detta måste vara det allra minsta, ty en fjäll-ren är i penningar värd 10—16 r:dr r:mt, skogs-renen något mera; i södra Lappmarkerna kostar en ren ända till 24 r:dr; men ändå blir icke den summa stor, för hvilken Lappen skall inköpa eller tillbyta sig mjöl, tyg, kaffe, tobak, etc. — "För att kunna tåla sådan slag, utan att förminskas, måste hjorden minst bestå af 2—300 stycken, inberäknade tjurar, oxar, kör-renar och kalvvar. I en sådan hjord kan man räkna 100 vuxna "simler" (kor), 30—40 ren-oxar, hvaraf 10—12 tjurar och resten kalvvar. Antages nu att hvarje ko årligen lemnar en kalv (några ingen, några två), så får egaren om våren 100 kalvvar*), hvaraf emellertid knapt flera än hälften upplefva nästa vinter; många omkomma, några måste slaktas för att få skinn till kläder åt synnerligast barnen. Hjorden får alltså knapt en tillväxt af omkring 50 renar att ersätta åtgången: de som uppätas, säljas, komma bort eller blifva vargar-nas rof".

Linné (*Lachesis* I, sid. 113) säger: "De fattigaste Lapparne hafva 50 till 200 af dessa djur; medelklassen 300—700, och den rike besitter omkring 1,000". Grape (*Enontekis*, sid. 277) antager en hjord på 200 vara tillräcklig för ett hushåll och beräknar en ko på hvar 3—4 ren i hjorden. P. Læstadius omtalar (I, sid. 452) att Arvas-lappen Sjaggot räknat sina renar och haft omkring 700 kor, hvilket efter Rodes ofvan stående beräkning ger en hjord af 1,400—2,000 renar. "För några år sedan", säger P. Læstadius 1833 (II, sid. 473), "funnos i Arjepluog flere Lappar som hade öfver 1,000, i Kautokeino lära ännu åtskillige gå upp till 2,000, och i min fars barndom fans en i Arjepluog, som egde sina 3,000 renar". Enligt Mörtzell hade 1871 Lappen John Andersson Grahn i Sorsele omkring 2,000 renar, Anders Enarsson omkring 5,000. Enligt Winnberg hade samma år Skogs-lappen Sven Clemetsson uppgifvit sig ega öfver 1,000 renar, flere förmögne Fjäll-lappar egde 2,000 och deröfver, och hela antalet i Arjepluog skattades af honom till 25,000. Sjelfve hafva vi sett Lule-Lappen Granströms hjord strax vid

*) Mörtzell der imot uppgifver, att den som årligen märker 200 kalvvar har en hjord på 2,500—3,000 renar.

Jägnafo i Lule Lappmark, utgörande sannolikt mer än 2,000 renar; deruti ingingo dock äfven barnens. Stockfleth nämner (sid. 64) att flere personer i Finnmarken egt ända till 5,000 renar och deröfver, samt att Fjäll-lappen Per Banner, kallad "Gamle Per", 1828 ansågs ega omkring 8,000 renar, det högsta antal jag sett anført för en Lapp.

Denna egendom, hvilken i penningevärde går till en rätt betydande summa, är dock ganska osäker. Utom den nyss, sid. 68, omtalade flen kunna andra natur-förhållanden skada renen. Så t. ex. kunna de unga till och med årsgamla renarne icke få sin föda de år då särdeles mycken snö faller, utan måste gå i de gropar de äldre grätt och en stor del af dem svälter derföre i hjel, så framt icke mossan är särdeles rik. Då våren är sen, då korna således föda på drifvorna och sjelfva lida brist på föda, dö kalffvar mycket af snöyra, af köld och af mödrarnas svaghet. Man gräfver då visserligen gropar till skydd åt korna och deras kalffvar, men maten saknas. Klöfsjukan är förut omtalad såsom förödande för renhjorden. Andra sjukdomar kunna äfven komma till och decimera renhjordarna. Sådana omtalas ibland, t. ex. af Högström (sid. 90), som berättar att en gång i Sjokksjokks by i Lule Lappmark en så stark boskapssjuka inträffade, att af 100 skattlappar knapt 10 hade sina hjordar i behåll. Det måste hafva varit samma sjukdom: *sudda-takka*, hvilken Linné beskriver (*Amoenitates acad.* IV, sid. 165) och som kring 1754 under 5 år grasserade äfven i Tornio Lappmark.

Stundom hände ock fordom att en eller flera renar, ibland stora flockar, kommo i sällskap med vild-renar och med dem lupø bort, utan att någonsin åter komma eller kunna fås rätt på. I anseende till vild-renens ringa antal torde detta nu mera vara sällsynt.

Ständigt har renen öfver allt i Lappmarken en svår fiende i jårffven, som, då föret är lämpligt för honom och svårt för renarna, dödar talrika sådana. Skottpenningen af 15 r:dr för jårff, är nästan väl liten, vore han större skulle jårffven snart minskas. — I de norra Lappmarkerna gör björnen renhjordarna föga eller intet för nära: slår en eller annan kalf, det är allt. Men i Sorsele omtalas björnen såsom en svår plåga för hjordarna, värre än vargen, ehuru denne under sista åren derstädes varit ganska talrik. Vissa år är denne synnerligen svår för renhjordarna, och näst jårffven deras värsta fiende. Vargen, som på lapska har flera namn, kallas vanligen icke med något af dessa, utan antingen

quotsanje = han som springer, eller *seipeg* = han med svansen, ett par så att säga smek-namn, ännu fortfarande från gamla tider, då vargen som en ond ande skulle med fagra ord dāras till beskedlighet.

Då man kommer på besök till Lapparne, säger P. Læstadius (I, sid. 392), "har man i allmänhet tre slags ingresser till vidare samtal: I dag är det vackert (fult) väder — Tack för sist! — Hur mår du? Den sista är Lapparnes, och derpå följer: Hvad nytt? = *Mah sakan?* — — De vanligaste nyheterna röra *Lappar, renar* och *vargar*; hvar den och den nu befinner sig, hvilka andra man haft några underrättelser ifrån, hurudant renbetet är på det eller det stället, men isynnerhet om det är fred, *alas*, det vill säga om man är fri från vargar".

Kring detta koncentrerar sig samtalet länge, ty vargen gör stor skada. Vi hafva flera gånger här ofvan sett anförda uttryck, som hentyda derpå. Stockfleth nämner (sid. 53) vargarne såsom ren-byarnas ständige följeslagare, och säger sig hafva varit i ren-byar, der de hvarje natt dödat 2—3 renar. Under vintrarna 1842 och 1860 voro de i Finnmarken så talrika, att hjordarne blott ett par timmar den ljusaste tiden af dygnet kunde lemnas utan vaktare. H. A. Widmark berättar, att under hösten 1862 en enda varg på en natt ref i hjel öfver 30 renar för Sirkas-lappen Länta. Högström omtalar (sid. 89) att han sjelf varit i Lappens koja, då denne genom vargen på en natt mist 40—50 renar. Ja, Friis säger det kunna hända att en Fjäll-lapp om aftonen eger flera hundra renar, men på morgonen är af vargen gjord till tiggare. Värst är vargen under de mörka-höstnätterna, innan snön till någon betydlig mängd fallit, och den tid på året, då på snön finnes skare, så tjock att den bär honom, men icke renen. — Vanligen angriper han renen lömskt, och går icke alltid som segrare från striden. "Der finnes exempel", säger Rode (sid. 84), "att en ren-tjur, bragt till förtviflan, satt sig till motvärn till och med mot två vargar"; Leem berättar (sid. 145) att till och med en *kullig* ren med framgång medelst sina klöfvar bekämpat två vargar, och Lundius omtalar (manuser. sid. 18) såsom en känd sak, att vargar ihjelstängas af renar, isynnerhet af kor med kalvvar. Fjellner förtäljer detsamma och huru renarne bära skinnstycken af vargarne på sina horn, med lukten skrämmande hjorden; ja till och med spetsa vargen lefvande på hornen. "Vargen synes ock sjelf betvifla sin öfverlägsenhet; han vågar sällan ett öppet angrepp, sällan att rusa in i en renflock, icke heller att anfalla en bunden ren (?); först när fruktan

skingrat hjorden och denne tager till flykten, då förföljer vargen den ensamme renen. Han öfverfaller alltid mot vinden. Vild-renen skall hafva den instinkten att, då han flyr vargen, så snart han kan, fly med vinden, hvar igenom han ofta räddas; denna klokhet visar icke den tame”:

Vissa år finnas vargarne talrikare än andra, och i större antal på en trakt än på en annan. Anledningen här till är icke känd, dock synes äfven vargen företaga vandringar (Nilsson, Fauna I, sid. 225); säkert är att han mot vintern följer Fjäll-lappen ned mot skogarna.

Lappen gör årligen slut på en mängd vargar; genom öfverraskning dödade man julafton 1868 i Sorsele på en gång 6 vargar! Om det sätt, på hvilket Lapparne alltid döda varg och järf samt stundom äfven räf, har H. A. Widmark benäget meddelat följande: ”När djup och lös snö täcker marken, spåras dessa rofdjur och förföljas på skidor, till dess de uttröttade upphinnas och dödas med spjutet, som är fästadt uti öfre ändan af skidstafven och omgifvet af ett fodral, för att ej tillfoga skada åt dess bärare. Räfven upphinnes och dödas på detta sätt ganska snart. Järffen, hvilken i förbigående sagt, näst vargen är Lappens värsta fiende, är mer uthållig och svårare att uttrötta, till följd af fötternas och hasarnas byggnad, som gör att han har större yta att erbjuda snön och hvar igenom han ej uti denna nedsjunker så djupt. — Vargen tager alla förföljarens krafter i anspråk genom sin stora uthållighet. Han måste förföljas nästan dag och natt, måste stundeligen oroas, för att till sist ut-tröttas och upphinnas. Vid varg-jagt äro derföre många Lappar i rörelse, ehuru blott en eller annan är den egentlige jägaren. I Jokkmokk finnas för närvarande blott två, som kunna hålla ut till dess vargen upphinnes. Det är nämligen icke mången Lapp gifvet att kunna ”rädda upp” en varg, och de, för hvilka det lyckas, förstöra snart nog sin helsa genom dessa idrotter. Att icke under hela dagen hvila; att för ledighetens skull kasta af sig det ena klädes-plagget efter det andra — de upphemtas af efter kommande mindre snabba skidlöpare; att, såsom det ganska ofta händer, till sist, när man måhända har vargen helt nära, tvingas uppgifva förföljelsen, der före att det lyckats denne uppnå det skoglösa och med fast snö betäckta fjäll-landet, till hvilket han alltid, så vida det ej är allt för aflägsset, ställer sin kosa; att då åter passa på honom när han vägar

sig ned i skogen och närmar sig renhjorden; att, med ett ord, uti flera dagar, ja stundom veckor, med korta hvilotider, hängifva sig åt denna ansträngande sysselsättning, kräfver en sällspord uthållighet. Den lön, en sådan jägare erhåller, består icke allenast uti den njutning, hvilken han erfar, då han äntligen efter så många mödor får stöta spjutet i sin fiendes kropp, utan äfven i den aktning, det erkännande som skänkes honom af alla hans stamförvanter”.

”Mot vargen använder Lappen aldrig bössan. ”Skott biter icke på honom”, säger Lappen. Detta är ett axiom, som ej kan kullkastas.

Björnen dödas äfven helst med spjutet”. I norska Lappmarken skjutes dock vargen, vanligen efter ett längre tal till ”erkefienden”; men om Lappen har brottom, dödar han icke strax vargen, utan blott gör honom oskadlig genom ett förlamande slag öfver korsryggen (Friis).

Malm berättar (sid. 79) att vargen, om han blott är lätt sårad, stundom rusar på sin angripare, synnerligen om denne råkar tumla kull på skidorna. Då uppstår skarp strid; Lappen skyddas dock af sin yfviga pels, och så snart han får fatt i sin knif är vargen inom kort expedierad.

Spjutet, som i allmänhet heter *saite*, kallas i sin större form och sådant det begagnas mot björn: *spaggok*; närstående fig. 10 visar utseendet af ett sådant spjut, som länge tillhört Lapp-familjen Länta af Sirkas stam i Lule Lappmark. Spetsen göres af jern (hårdadt); han fasthålles af en messingshylsa; der öfver skjutes en slida af trä eller af renhorn, i senare fallet ofta ganska rikt utsirad; skaftet göres af björk, vuxen rak, icke rätad genom hyfling, ty i senare fallet skulle det blifva skört och lätt krossas af björnen. Dessa spjut äro så tunga, att det förefaller märkvärdigt att de småväxta Lapparne kunna handtera dem.

Fig. 10.
Spaggok.
Spjutet med
slida $\frac{1}{3}$,
spetsen $\frac{2}{3}$ af
naturl. storl.

Stundom, då föret är lämpligt och varg-jagten till följe häraf lyckats väl, kan man till och med utrota *alla* vargar i en trakt. Så var händelsen i Lule Lappmark vintern 1867—1868; der visade sig inga förr än våren 1869; dessa dödades och vintrarna 1869—70 och 1870—71 voro vargfria. År 1867 uppgafs för Friis att i ryska Lappland varit ”fred” för vargar i 10 år.

Dels såsom skydd mot eller varnare för vargen, dels för att, på sätt ofvan flerstädes omtalats, hålla renhjordarna till samman, har Lappen talrika vallhundar, hvarje familj 3—12 eller flera, på hvilka han dock försigtigtvis för det mesta bryter ut hörntänderna, så att de icke kunna sarga renarna.

"Hundarne", säger Rode (sid. 236), "spela i Fjäll-lappens lif och hushållning en vigtig rôle; det är de, som hålla hjorden samlad och der igenom bevarar denne så väl för vargarnas angrepp, som för att skingras och komma bort. Då renen är Lappens allt, så beror till en stor del hans välfärd på hundarnas omsorg. De betraktas derföre nästan som husets barn". Hvarje husbonde, hvarje fullvuxet barn och hvarje tjenare har sin egen hund, som följer honom då han i sin tur tillser hjorden och som förstår och lyder endast hans tillrop. — "I hvarje familj finnas derföre flera hundar, hvilka väl få nöja sig med den uslaste föda, men för öfrigt sitta till bords med sina herrar och njuta nästan samma ära och bekvämlighet som barn och tjenare. De äro derföre ohyfsade och besvärliga sällar, och den resande ser icke gerna att hans vägvisare medhafva många hundar, ty han är osäker för att icke de slita maten ur handen på honom. När han sofver, tveka de icke att springa öfver hans ansigte och välja sitt läger på honom, hvar de finna det beqvämast. De äro vanligen små, långhåriga bestar och oftast magra, enär man icke gifver dem mer föda än som är af nöden för deras lufs uppehälle".

Lapplands-hunden, *piädnak* (på Lule-lapska vanligen kallad *päna*, på norsk lapska *pän*, *pen*, *ben*), är af två slag, dels den af Rode här till beskrifningen antydd, egentliga lapp-hunden, med små upp stående öron och långlagd kropp, med långa och lurfviga hår ända ut på nosen; dels af en race som står nära den isländska och grönländska spetsen, med släta hår, långsträckt kropp, spetsig nos, upp stående öron, långhårig svans. Äfven finnes björnhunden såsom renhjord-vaktare. — En högst egendomlig hund-race omtalar Friis (En Sommer, sid. 35) från Kautokeino och Enare, hvilken jag måste nämna, äfven derför att han kan tjena som bevis för Darwinismen. Denne hund födes utan svans, sannolikt på grund deraf att man, den ena generationen efter den andra, afhuggit svansen på föräldrarna för att skydda dem mot vargen. Äfven om hyndor af denna race paras med långsvansade blifva hvalparne svanslösa.

Enligt P. Læstadius (I, sid. 394) sätter Lappen så stort värde på hunden, att han "för en god sådan gerna betalar den största ren han eger, eller väl två". Samma värde uppgifver Fellman (sid. 45) från Finland och tillägger, att Fiskare-lapparne hafva en god inkomst af att uppföda sådana vallhundar.

En annan fiende, vida mindre än vargen och icke dödande, men ändock i hög grad plågsam, har renen uti *bromsen* (Oestrus tarandi), åt hvilken Linné egnat en längre beskrifning (i Vetensk. Akad:s Handl. 1739, sidd. 119—130). Han berättar deri att han en dag i fjällen såg "huru en renhjord plågades af en osynlig fiende. Alla reste upp hufvudet på en gång, spärrade ut ögon och öron, sparkade med föttren, stodo helt stilla någon liten tid, men begynte ånyo sin förra rörelse, så hastigt och tillika att ett compagnie soldater aldrig skulle kunnat snällare och färdigare göra sina exercitier". I Amoenitates (IV, sid. 157) omnämnes huru renarne vid dessa tillfällen skaka hela kroppen, eller snarare skinnet, något som är alldeles egendomligt. Han fann snart att den osynliga fienden var en broms och omtalar närmare dennes lefnadssätt. Han lägger sina ägg, ett och ett, i håren på renarnas rygg. Der kläckes larven ut, genomborrar huden och förpuppas der inom. Sommartiden utvecklas sjelfva insektet, kryper ut och flyger fritt om kring. Sjelfva knölen på skinnet och larven kallas båda af Lapparne *kurbme* eller *kuorbma* (*kuorsma* i Lule Lappmark); imago heter *patta-påske*.

Dessa djur anser nu Linné vara de som drifva renarna till fjälls, föranleda att renen icke i fjällen blir fet, enär de hindra honom att äta, skämma bort skinnet genom de hål de borra derpå, och slutligen "dö också renarna väl till tredjedelen efter dessa bromskulor" (V. A. H. sid. 129). Linné talar i slutet af denna afhandling om sättet att hindra saken, och den rygtbare Mårten Triewald tillstyrker omedelbart der-efter (sidd. 130—5), i en särskild afhandling, hela djurets bestrykning med tjära såsom ett säkert medel att förekomma detta onda!

Dessa afhandlingar, hvilka voro för Högström kände, gifva honom anledning att (sidd. 94—5) göra flera grundade anmärkningar. Så invänder han, att bromsen bor i fjällen och att följaktligen renen icke flyr undan utan till "denna ohyran", samt att olägenheten icke är så stor, ty dels dö inga renar deraf, endast de som tillika plågas af svält, dels läkas hålen till nästa höst. Smörjan tror han icke på. Vi in-

stämma gerna i allt detta, och vilja här ännu en gång framhålla, att det är förgäfvets man söker från sådana yttre förhållanden härleda renens fjäll-vandringar: de bero nu mera endast på *vana*.

En värre plåga för renen och en olidlig äfven för menniskan är under de eljest så angenäma lappmarks-somrarna de tallösa *myggorna*. "Strax efter midsommar", säger P. Læstadius (I, sid. 351), "framkomma dessa Lappmarkens plågoandar, dessa snåla gäster och vedervärdiga sångfoglar, milliardtals ur sitt intet. Främst bland dem är den s. k. *långnäsan* (*tjueika*), eller egentliga myggan, som utmärker sig genom sin sång. Man är lika besvärad af henne både natt och dag, ute och i rum. Litet längre fram kommer *knotten* eller *knorten* (*muokkir*), som liknar en mycket liten fluga, är snäll i sin flygt och alla sina vändningar, en stor blodsugare, kryper in i alla hål och öppningar på kläderna, svärmar omkring så otaligt, att man måste blifva rädlös för honom. Han ofredar dock ej i rum, icke heller om natten sedan solen gått ned" — n.b. om han icke krupit in i kläderna förut. "Sist kommer en ännu mindre fluga" (mygga), "så liten att man knapt kan se henne; hon kallas *hyan* eller *svedan*, *mueiva*" (*sitssa* i Lule Lappmark). "Det senare svenska namnet ger till känna hennes åverkan. Hon är dock ej så otalig som de öfriga tvänne myggsorterna".

Om dessa myggor har P. F. Wahlberg benäget upplyst följande: *Långnäsan* utgöres af flera arter *Culex*, hvilka förhålla sig olika under skiljda förhållanden: det ena slaget sticks blott ute, det andra blott inne, det ena blott om dagen, det andra blott om natten, etc. *Knotten* tillhöra släktet *Simulia* och äro likaledes af flera arter. De finnas talrikast i trakter med stilla stående vatten, ej vid snabt rinnande floder. Det är honorna som sticka, hannarne icke, och de senare hålla sig dessutom i höga luften. *Hyen* omfattar flera arter af släktet *Coratopogon*.

Af dessa odjur plågas renen på det sätt, att de dels flyga in uti hans öron och näsborrar, dels angripa alla ställen der skinnet är tunnt. De fram stickande eller ännu icke fullt utbildade hornens hud angripes starkt och är stundom alldeles öfvertäckt af mygg eller rödprickig af små fram sipprande blod-droppar. Lappen sjelf tyckes icke bry sig särdeles mycket om myggen; han underhåller en ständig eld och rök i kåtan, det är allt. Men nybyggaren, alle icke lapske invånare, och den resande måste begagna flor eller smörja sig med tjära, beckolja eller dylikt; utan någon sådan åtgärd kan man knapt uthärda

några timmar i fria luften under värsta mygg-tiden. I ryska Lappland äro myggorna så bistra, att man till och med i *båten* måste underhålla rök; man uppgör eld på en flat sten, och lägger sur torf der på (Friis).

Dessa myggor härstamma mest ur de sankade myrar eller starr-bevuxna ängar, hvilka förekomma så talrika genom hela Lappland, såsom rester af forna sjöar och vattendrag, eller i allmänhet: ur vattnen. I dessa läggas deras ägg, af hvarje hona ända till 300 ägg åt gången; der uppammas larverne, hvilka tjena fiskarne deri till näring, så att de t. ex. för rödingen utgöra enda födan; kring dessa vattens stränder framkomma (3 veckor efter äggläggningen) och svärma de utvuxna insekterne i sin glada, men korta sommardans, och allt lefvande djur, som kommer i deras grannskap, är hemfallet åt deras osläckliga hets-hunger. De förekomma i alldeles ofantliga skaror, om äfven icke bok-staffigen så som Högström säger (sid. 9), "att de kunna sätta mörker för solen, som molnstoder"; de bita värre än tropikernas illa beryktade mosquiter, och äro vida mera efterhängsna än dessa, ty de ordentligen förfölja menniskan i tallösa svärmar öfver land och sjö, och endast en stark vind kan sopa dem ur vägen.

Myggorna sägas ock mäktigt bidraga att drifva renen upp till fjälls. Ehuru jag sett och känt dem ända upp på Sulitälmas glacierer, äro de dock på fjällen skapligare och i mindre antal, samt hållas betydligt till baka genom der rådande lägre temperatur, ymnigare regn och starkare vindar, än ner om fjällen och i dalarna. Renen finner således der ett bättre om icke ett fullt bra, och är denna relativa frihet från myggen utan tvifvel en af anledningarna hvarföre han, då han dervid är van, så gerna drager dit, liksom att hans vilde broder ofta lefver i fjällens grannskap och på dem, hvilket dock äfven har ett annat viktigt skäl, nämligen att han der är bäst fredad för menniskor.

Men en annan anledning gifves äfven, hvarföre renen vill till fjälls. Hans pels är temligen tjock, han lider derföre af värme: så väl för svalkans skull som för att slippa broms och mygg vandrar han derför helst *imot* vinden, och af dessa anledningar söker han äfven sin väg upp åt fjällen, hvarest han har det svalare och friskare. Detta röjer sig äfven deri, att renhjorden till och med uppe bland fjällen endast med svårighet låter samla sig i dalarna och på grön mark, bland videt och rip-riset; der är varmare, der finnes mera mygg. För mjölkningen måste renarne derföre, som förut nämndes, vanligen sammandrifvas på

snöfält, ty der är bättre än i dalen; men när mjölkningen är slut och flocken sätts i rörelse, rusa de åter upp på de kala fjällen, stundom löpande i ett sträck en mil eller mera. — Huru kär svalkan är för renen visar sig äfven deraf, att han till och med vintertiden gerna går mot vinden och söker blåsiga ställen (Fjellner).

Å andra sidan är det myggen, som under sin välmagtstid håller Skogs-lappens renar till samman; utan myggen skulle det vara honom svårt att få mjölka sin hjord. Då mygg-tiden är förbi söker icke skogs-renen, som är vildare än fjäll-renen, upp eldarna och röken i "kerdan", utan kan ströfva och ströfvar verkligen vida längre omkring i skog och mark. För att befria sig från myggen brukar han då att med största våldsamhet rusa fram genom skogsnår, ju tätare desto bättre, dervid bort sopande myggen, eller att som vår boskap stå i vattnet under den varmare delen af dagen.

Dessa små förhållanden äro icke att förakta, ty de hafva stort inflytande på Fjäll-lappens vandringar och hela hans lif. Man må icke tro att det alltid eller företrädesvis är Lappen som afgör dessa tåg; tvärt om: det är nu mera mången gång renen. "Renarne", säger Högström (sid. 99), "fråga ej stort Lapparne till råds, då de mena den tiden är inne, på hvilken de skola få fara, ju förr desto hellre, till sina sommar-visten. Man vet vara händt i en viss Lappmark, att medan Lapparne för några år till baka voro i januari månad till marknads, kom en sådan väderlek, som satte renarne i den rörelse, att våren vore inne; och togo alltså afsked samt begåfvo sig på resan, medan deras herrar voro till marknads: då det ej annat var till görandes än skynda sig efter till deras vanliga sommar-hemvisten".

Detta är dock öfverdrift; ty till vandringen föranleddes renen *ursprungligen* icke af bromsen, icke af myggen, icke af värmen hvar för sig, icke ens af alla tillsammans, utan af Lappens vilja; icke ens *nu* äro de det bestämmande. Det här till viktigaste momentet är *vanan*. Ty som Högström säger (sid. 99): "de Lappar, som icke flytta till fjällen, hafva ingen svårighet att behålla sina renar qvar, sedan de fått vanan att blifva här nere. Men då det under tiden händt, att dessa Skogs-lappar mistat sina renar och måst af Fjäll-lappar köpa sig andra i stället, hafva de ock måst med dessa sina nya renar följa till fjälls och blifva Fjäll-lappar". — Det samma gäller om vandringarna ned till norska kusten. Vi komma åter till saken längre fram.

Det anförda må tills vidare vara nog om renen. Han ingriper så i Lappens lif, att hvilken sida deraf man än vill skildra måste renen vara med. Vi komma derföre allt framgent att ofta omtala detta djur och särskildt äfven då i nästa kapitel skildras vinterfärderna i Lappmarken.

Vi taga för denna gång afsked af renen med att i bild visa, å

Fig. 11, en Skogs-lapps renhjord, indriven i omhägnad (= kerdä) och hvilande före mjölkningen.

FJERDE KAPITLET.

Lappens färder. Gång. Skidgång. Färder i båt: uppför och utför forssar. Bär-bördor. Renens dressur till dragare; seldon, slädar; slädresor. "Raido".

Det vanligaste sätt på hvilket Lappen färdas om sommaren är till fots, gående. Han går raskt, af skäl som framdeles skola närmare omtalas, och det är för honom en obetydlighet att gående till rygga lägga 4—5 mil dagligen, att, då det gäller, gå 6—7, ja man säger ända till 14 mil; det senare måste dock vara lapska mil, hvilka vanligen äro betydligt kortare än våra.

Fjäll-lappen medför vid sina vandringar nästan alltid en 6—8 fot lång, 1½ tum tjock staf af björk, *såbbe* (se fig. 12, venster), dels för springet i bergen, dels för öfvervadandet af de tallösa bäckar, som möta på hans väg. Denna staf är äfven ett ganska godt vapen, hvarmed Lappen öfvar sig att fäkta: "hvilket (enligt P. Læstadius, I, sid. 153), genom ett slags harmonia imitativa, kallas *skalastet*". Skogslappen nöjer sig sommartiden med kortare staf, med käpp, och har rätt ofta ingen.

Vid sådana vandringar är Lappens utrustning ganska lätt: han gifver sig af sådan han går och står, endast fattar sin staf, binder en töm eller annan "kark" på ryggen vid bältet, och slänger en ren-ost eller ett stycke torkadt kött i barmfickan. Det förstås dock att der förut finnas pipa, tobakspung och eld-don — nu mera sällan eldstål och flinta, vanligen en ask med strykstickor — samt att han drager till sina skoband, hvilket för Lappen är en ytterst vigtig sak, dels på det att han må gå jemt och behagligt, dels för att han skall slippa få vatten in i skorna.

Han tager icke med sig något packgoods för nattläger, ty detta gör honom icke stor omsorg: om sommaren kryper han i lä af någon sten

eller något träd, om vintern krafsar han sig en grop i snön; i dessa hus rullar han hop sig i sin "kapte" och sofver godt, vaknar väl i senare fallet någon gång öfversnöad. Är det mycket kallt gör han upp en stock-eld åt sig. Ett sätt att hålla eld hela natten omtalar Högström (sid. 109) sålunda: "Man fäster två furustockar ofvan på hvar andra, samt tänder eld emellan, hvaraf sker att de gifva en mycket stark hetta ifrån sig, utan att brinna ned i snön eller slockna, emedan de hålla sig sjelfva till hopa så länge de räcka, hvilket kan ske hela dygnet. Sådana eldar kalla de *nuorso*". De brukas ock annor städes i landet, och ofta af vilda folkslag.

Om vintern, då snö ligger öfver allt, går Lappen ständigt på skidor: *sabbik*. Skidorna äro 6 fot eller mera långa, stundom den ena något kortare än den andra, i Jämtland den ena 4 den andra 8 alnar lång; de äro vanligen af 4—5 tums bredd och 5—6 liniers tjocklek. Lapparne göra dem oftast af björk, någon gång af "töre" (= tjärhaltig fur); men nybyggarna i Pite Lappmark göra dem för det mesta af fur, den ena af hårdare, den andra af lösare träslag. På midten af skidans öfre flata yta fästes ett stycke näfver eller renhud att stå på, och tvärgående remmar (*jukseh*) att sticka fötterna uti, på det man skall stå stadigt och skidorna kunna af fötterna lyftas. Då till skidplatta begagnas jernbleck, messings- eller kopparplåt, på det icke snö skall klibba under foten, måste skidan fastbindas vid foten, ty eljest halkar hon af. Undre ytan är något konvex, med en långs midten gående fåra, för mera stadga i skidans gång på snön. Fram och bak äro skidans spetsar något uppåt böjda; kanterna äro icke skarpa, utan afrundade. Flerstädes berättas, att man under skidan fäster härbeklädd renhud, så att håren vetta bakåt, på det man må kunna stiga upp för sluttningar, utan att glida ned till baka; vi hafva aldrig sett något sådant. Härtill tagas bellingar, men saken brukas sällan af Lapparne (Fjellner). Bruket är alldeles bortlagdt i Arvidsjaur (Mörtzell) och Jokkmokk, men följes ännu i Arjeplog, dock mest af nybyggare (Winnberg). Alldeles egendomlig är i vissa hänseenden Ahlqvists upp-

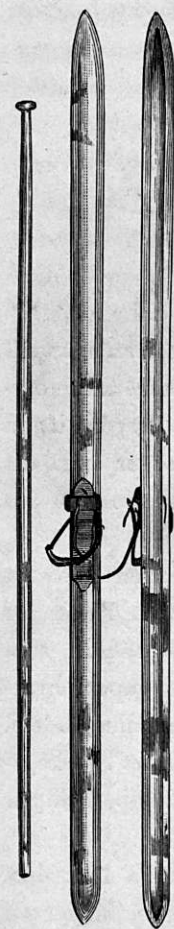

Fig. 12.
Skidor och staf. $\frac{1}{3}$.

gift (sid. 114). Han säger den högra fotens skida skola vara kortare, ibland skinnklädd, då hon heter *golas*; detta är fördelaktigt, ty med den sparkar man sig fram; det är hon som heter *savek* på lapska, *si-vakka* på finska; den venstra är längre, starkare, under refflad och heter på finska *tyly* = den hårdare sidan af björk eller tall, hvaraf denna skida vanligen göres; hon uppbär kroppens tyngd, på henne glider man. Det hela synes i hög grad sannolikt häntyda på det äldre bruket.

På dessa skidor dels gå (klifva) Lapparne, dels skjuta de sig fram medelst en björkstaf, liknande den förut nämnda "såbben", eller något annorlunda inrättad. Nära ena ändan finnes nämligen ibland anbragt en trä-ring af omkring 8 tums diameter, lik ett hjul, med skinnremmar till ekrar, fästade vid stafven. Denna ring är afsedd att, då man trycker stafven mot snön för att skjuta sig fram, hindra denna att sjunka ned. Är nu till största delen aflagd bland Lapparne; jag har icke fått se ett enda exemplar af sådan staf. — Om vintern vid ren-vaktning brukas, synnerligen af qvinnorna, en staf med spadlik utvidgning på öfre ändan, hvilken kallas *klakka* (fig. 13) och begagnas att undan skrapa snön, för att se om mossor finnes der under.

Skidorna äro för Lapparne, liksom för alla polar-folk, af allra största vikt under hela den långa vintern, ty der inga *banade* vägar, ja icke ens *några* vägar finnas, göra endast skidor, eller de Nordamerikanska s. k. "snö-skorna", det för människan möjligt att komma fram på och genom den djupa

snön; de hos oss brukliga donen synas dock vara vida bättre än de amerikanska, som bestå af en oval trä-ring, öfver-spänd med rutor af snören, på hvilkas midt foten bindes; de måste vara ytterst klumpiga och duga naturligtvis icke till skridning. Med skid-gång öfvar sig Lap-

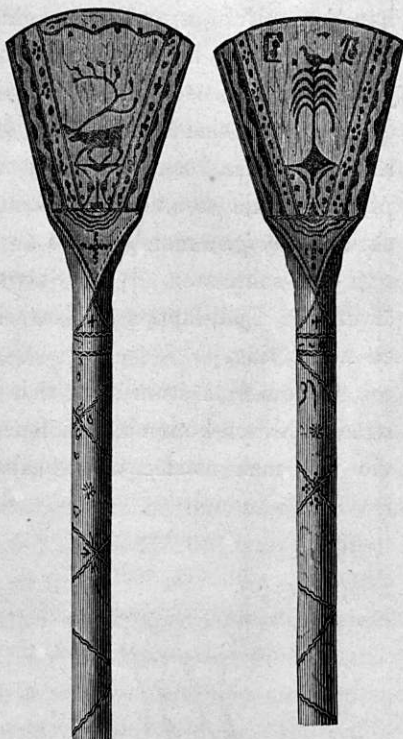

Fig. 13. Klakka från Arvidsjaur, den spadformiga ändan; på ena sidan är inristad en ren, på den andra en tjäder i toppen af en björk. $\frac{1}{2}$.

pen från det han är ett litet barn, och vinner der uti stor färdighet; han går på dem upp för och ned för stora branter, det senare med en hisklig fart, under hvilken han dock kan från marken upptaga en vante, mössa eller dylikt föremål, utan att stanna; han går öfver sjöar och kärr, genom skog och mark; på dem förföljer han vargen, uppsöker björnen och dödar bägge; på dem jagar han fast den ur hans hjord förlupne renen, eller jagar och fäller han vildrenen; på dem företager han oerhörda vandringar, då han följer sin hjord eller besöker andra landskap. Vintern 1866—1867 kom en bekant Lapska från Wilhelmina församling i Åsele Lappmark till förf. i Stockholm, och på fråga hvar hon kom ifrån svarade flickan: "Jo, vi voro med hjorden nere vid Hernösand; jag hade litet att göra här för skolan, och därför skinnade jag hit". Vägen är eljest 46 svenska mil!

Skrinna, skrida och ränna äro de svenska benämningarna på detta sätt att färdas, och från detta egendomliga fortskaffningsätt har Lapparnes gamla benämning "skridfinnar" uppkommit. På lapska heter skrinna *tjuoiget*, men *gerastet* är att glida, som ned för berg.

Om sommaren är för Skogs- och Fiskare-lappen isynnerhet, men äfven för Fjäll-lappen till en viss grad, båten (*wints, wanas, wadnas*) en nödig ting.

Genom sina stora sjöar och långa elfvar eger Lappland ganska vidsträckta vatten-kommunikationer, och dessa begagnas äfven flitigt. Der vid *ror* man mest i de svenska Lappmarkerna i anseende till de på sjöarna så vådliga kastvindarna; på hafven der imot *seglar* man, seglar mycket och väl. Haf-lapparne äro, till följd af sitt långa vistande vid hafvet och sin uppfostran af Norrmännen, ganska raska sjömän, till motsats mot öfriga Lappar, som mest äro dåliga sådana.

Fig. 14. Lapp, som bär båt. Kopia efter Linnés handteckning. $\frac{1}{2}$.

De på floder och insjöar brukliga båtarna äro dels små och lätta, så lätta att Lappen "tager dem med åror, skott och ös-kar och ändå sin matsäck der till på hufvudet och ryggen" och bär dem öfver länd från ena vattnet till det andra (Högström, sid. 112). Linné har (*Lachesis* I, sid. 97) en särdeles komisk teckning

af en sådan bärning, hvilken i fig. 14 är kopierad. "Lappen sprang", säger han, "bort öfver berg och dalar, så djefvulen sjelf kunde icke hinna fatt honom". För sådan transport äro båtarna, eller voro de fordom, gjorda af ytterst tunna, blott ett par linier tjocka furu-klyftor, hvilka samman bundos med vidjor, grantågor, skinnremmar eller tunna snören. Sådana båtar förfärdigades på några timmar (P. F. Wahlberg). De finnas nu mera icke i Pite och Lule Lappmarker; men väl i de finska och ryska (Daa).

Men äfven större båtar brukas, så väl ekor med platta bottnar, som riktiga båtar med köl, och begagnas de senare af t. ex. Fiskare-lapparne vid stora Lulejaure af särdeles god beskaffenhet, bygda af Lapparne sjelfve. En seglingsmetod med dessa båtar, hvilken mest brukas på norska sidan, är den, att man uppsätter en åra på hvardera sidan af båten i de vidjor, som tjena för årtullar, och vid dessa åror fäster en filt, en s. k. rana, hvilken står tvärs öfver båten och i styf vind drar bra; naturligtvis seglar man så endast när vinden är rätt akter.

Utom på sjöarna begagnas äfven de mindre båtarna på elfvarnas spakvatten, s. k. *sel*, d. v. s. de ställen i floderna, der dessa vidga sig och vattnet rinner mera sakta. Af sådana sel hafva en mängd platser i Norrland sina namn, t. ex. Åsele, Lycksele, Gransele, Sorsele m. fl. Stundom finnas mellan sjöarna, eller i de med båt farbara delarna af elfvarna, ställen der båt af ett eller annat skäl icke kan komma fram, t. ex. en hög eller stenig fors; då brukar man, om båt icke finnes tillgänglig på andra sidan hindret, att draga båten öfver land, hvilket på Lule-lapska kallas *muorkat*, i andra Lappmarker riktigare *muotkat* (så äfven Stockfleth i Ordbogen), af det finska *muotke* eller *muötke* = m. 26 land mellan vatten; sådana ställen kallas i de svenska Lappmarkerna allmänt för morka, morkor.

Upp för elfvarna rör man fram i bakvattnet (*ida*) vid stränderna, eller stakar man sig fram, der floderna äro något stridare. Med stakning hjälper man sig äfven upp för forsar, då de äro små eller icke mycket strida; i annat fall drages båten upp med rep af någon båt-förare, som går på stranden, och föres af en annan ut från stranden med en stång, eller styres af någon i båten qvar sittande, allt som forsens beskaffenhet fordrar.

På en sådan färd *upp för* en fors lemnar, bland andra, Stockfleth (sid. 16) en ganska underhållande och karakteristisk beskrifning från

Tana-elfven. "Med en 8—10 fot lång stake eller stång står den ene skjutsaren i framstammen, den andre akterut, och stakarna sättas ned mera under än vid båten. Vanda och behändiga, som de äro, stöta Lapparne raskt och kraftigt båten fram emot strömmen, lutande sig långt ut öfver båtanten, under det de med knäna stödjade sig mot kantens inre. Uppdragen ur vattnet, bringas staken framåt med en svängande rörelse. Äro flera båtar i sällskap, hvilket nästan alltid var fallet när jag var på Tana-elfven, så stakas båtarna efter hvar andra, i hvar andras kölvatten, dock först när de stakandes första hetta och täflingslust något saktat sig, ty i början af resan kappas man alltid om hvem som skall komma främst. En sådan täfling åtföljes alltid af skratt och muntert snack".

"Sådana upp för elfven stakande båtar gifva i klart solsken en liflig och behaglig anblick, särdeles för den som sitter i bakersta båten, och synnerligen när man har solen på ryggen; ty vattnet, som rinner ned åt de i ständig och vexlande rörelse befintliga stängerna, ger återsken af solstrålarna, ett återsken som än försvinner, än blixtrar fram igen, allt som stängerna sättas ned i vattnet eller dragas upp der ur. Då stängen skall dragas upp ur vattnet, förlorar stakaren stundom jemvigten och faller ur båten i elfven, till största nöje för alla de andra. I seg, klabbig och lerig botten blifver nämligen stängen ibland sittande så fast, att antingen måste den stakande släppa henne, eller ock drages han ut ur båten, om han icke vill släppa tag, ty med ohejdad fart glider den fram skjutna båten bort. Har samtalet förut stannat, så sättes det och skrattet åter i gång vid sådana tillfällen, och likaså när man måste vända till baka, för att hemta den fast sittande staken. När man nu skall upp i båten igen, så erfordras ånyo försigtighet, för att icke denna skall vältras i kull".

Här vid kan göras den praktiska anmärkningen, att om man äfven vid solsken går *upp för* en fors, så aktar man sig att, under sådant förhållande, gå *ned för* en sådan, ty solskenet förvillar lätt styrmannen, dels der igenom att det ligger i hans ögon, dels emedan ljus-brytningen i vattnet gör det svårt att se stenarna i forsen. Vidare bör tilläggas, att Lappar och nybyggare i Lule Lappmark icke äro fors-karlar; de draga båtarna på land förbi forsarna, när de skola upp före och likaså ned före, om forsen ej är spak. I senare fallet "släppa" de båten ut före: det sker så att båten småningom släppes ned för forsen vid ett

på stranden hållet tåg; han går med bakstammen först och styres af en karl, som sitter vid fram-årona. Ut i Tornio samt delvis i Pite och Sorsele Lappmarker äro der imot både Lappar och nybyggare skickliga fors-karlar, och der finnas ganska få forsar, som de ej befara. — Utan tvifvel beror detta på forsarnas olika beskaffenhet å de olika ställena och den der af härflytande olika öfningen.

Utför elfvarna söker man midten af strömmen, der vattnet löper fortast; der går färden ock som allra snabbast, och stundom, isynnerhet när man passerar forsar, nästan allt för raskt. Till skildring af huru det går till, lånar jag ånyo en bit af Stockfleth (sid. 70), hvilken likväl har ett nästan mer än lofligt syskon-tycke med sidd. 59—63 i Bloms Bemärkningar, II. "När vi närmade oss ett brusande och skummande fall, förstummades Lapparnes lifliga samtal och de voro idel uppmärksamhet. Styrmannen står i båtens bakstam, stödd mot båtkanten, den roende sitter i framstammen. Den förre ropar nu: "ro för brinnande lifvet!" och den senare ror af alla krafter, med den noggrannaste uppmärksamhet på styrmannens ögon och rörelser med hufvudet. Den snabbhet, med hvilken båten far ned åt forsen, kan jemföras med farten af en afskjuten pil. Ofta ser det ut, som ville den skummande forsen begravva en, ty upprepade gånger måste båten styras förbi stora stenar på endast ett par tums afstånd, så trång och smal är rännan, som skall befaras. Allt beräknas dock så noga, att man, med undantag deraf att något obetydligt vatten skummar in i båten, icke har minsta obehag, ty stadigt och säkert far båten fram öfver forsen".

"Det är alldeles nödvändigt att båten, till och med i den starkaste ström, har en själfständig fart, oberoende af strömmens, ty eljest skulle han icke kunna lyda rodret, och derföre måste der ros "för brinnande lifvet". Vågorna störta sig i alla rigtningar i den skummande forsen, och äro så mycket farligare, som deras fall och lopp icke kan beräknas. Vid elfstranden är det oftast omöjligt att fara, till följe af der ligande stenar. — För att riktigt kunna styra båten, erfordras en noga beräkning af båtens fart eller hastighet, så att man icke för tidigt eller för sent vrider honom förbi stenarna. Det ser derföre helt vådligt ut, när båten styres rakt på stenen, tills man med en omärklig vändning skjutsar honom alldeles tätt förbi; ett mindre öfvadt öga tror att man ännu är långt ifrån stenen, då man i själfva verket är tätt på honom".

"Utom denna färdighet fordras en noggran lokalkännedom, ty man måste känna hvar enda sten i forsen, både de som böra undvikas och de som kunna öfverfaras. Denna lokal-kännedom måste man förvärfva sig ånyo hvarje år, ty isen förändrar nästan årligen stenarnes läge; det händer derföre, att der farvattnet ena året är rent och farbart, der är det ofarbart det andra året. När derföre, efter isens bortgång, forsen ett år skall befaras första gången, lägger styrmannen i land, och går längs stranden och forsens farligaste ställen, för att från höjden taga kännedom om stenarnes läge".

"Som en ål snor sig den långa och tunna elf-båten, enligt styrmannens vilja, genom elfvens brusande böljor och mellan forsens stenar. Hvad som för den vid sådana båtfärder ovane resanden ökar det oroande i fors-farten, är att styrmannen håller helt lös i handen den åra, hvarmed han styr. — Knappt är man kommen ned igenom forsen samt in i stilla och sakta ström, förr än tystnaden tager slut och det afbrutna samtalet åter är i full gång. Årorna läggas in ett ögonblick, medan man pustar ut efter den ansträngande rodden och styrandet, och man låter båten drifva med strömmen. Ofta är en sådan hvilostund helt kort, ty flera forsar följa gerna efter hvar andra, med endast små mellanrum. Elf-båtens tunna bygnad och långa former göra, att han i forsarna böjer sig efter hvarje våg, stundom efter två på en gång, men denna böjlighet och smidighet föranleder ock, att han icke går sönder af de störtningar och brytningar, forsen gör på honom; styfware bygda båtar skulle icke komma så helbregda der ifrån, ty de skulle icke kunna uthärda vattnets starka kraft".

Pettersson berättar (sid. 33) snart sagt den värsta färd, jag i denna stil hört omtalas. På Tornio elf färdades han i en stor elf-båt, förd af Lappen Jaoho-Anti (mjöl-Anders), på en dag utför 22 forsar efter hvarandra, hvar ibland en af fem, en af åtta fots höjd. Två dagar derefter färdades han utför "det förfärligt rytande *Märas-linka*", den väldigaste af alla forsarna. "Pilsnabbt sköt båten fram bland de brusande, hiskliga vågorna. Med spänd uppmärksamhet och spejande blick stod Anti vid rodret. Hastigt uttalar han ett finskt ord, betydande "*lyft!*" I ögonblicket lyfta bägge roddarne årorna; båten ilar utför en afgrund och störtar ned i det vitkokande djupet. Vi se oss om och finna bakom oss ett tvärbrant fall, af minst 8 fots höjd (?), sträckande sig

tvärt öfver elfven, nedanför fallet kringkastades skumhvirflarna som snöyra”.

Fjellner säger sig mellan Vittangi och Jukkasjärvi hafva befarit en fors, vid namn Pourangi, af följande egendomliga beskaffenhet. Floden är sammanträngd i en ränna mellan en stor klippa och en stenig strand, och i denna ränna rusar vattnet fram, skummande och ofarbart, som i en vanlig fors. Men under vissa, regelbundet åter kommande perioder, väller floden upp mot klippan, störtar våldsamt mot denna och kastar vattnet i en båge tvärs öfver rännan, hvarest vattnet *då* flyter lugnt. Under dessa ögonblick och *under* sjelfva bågen måste man ro fram; ett ögonblick för tidigt eller för sent är gifven död.

Sommar-resande i Lappmarkerna omtala på flera sätt och ofta den beundransvärda skicklighet, hvarmed öfvade lotsar veta att befara ganska höga och vådliga forsar. Vanligast äro dock dessa lotsar Svenskar eller Finnar, blott någon gång Lappar. Fors-båtarne äro, som Stockfleth här ofvan säger, starka och smidiga, särdeles omsorgsfullt byggda. De hafva starkt uppstigande fram- och bak-delar samt lösa sidobord, för att hindra vattnet sqvalpa in, och då intet roder skulle förslå till de hastiga vändningar, som med dem ofta, ja ständigt äro nödvändiga, så styras de med en kort och bred åra akterut.

Vintertiden äro dessa bekväma farvägar: floder och sjöar, stängda för Lappen, och hans transport måste gå öfver land. Ofta bär han då sjelf, hvad som skall transporteras, uti *parkavuossa* (fig. 15), en säck af ren-sämsk, hvilken, medelst talrika öglor och snören, kan starkt hopbindas och förändras till volymen, samt med hängslen öfver axlarna bindas fast på ryggen. Eller ock transporterar han sitt gods på ryggen i en *konte*, ett bruk hemtadt (liksom namnet) från Finland. Konten är en låda med storsidorna kvadratiske, lock, botten och änd-ytorna rektangulära, af en kub.fots rymlighet ungefär, dock ofta större eller mindre. Lådan är gjord af flätade, tunna furu-klyftor, utanpå beklädd med näfver och täckt med ett lock af

Fig. 15. Matsäck. 16.

thinnt trä; följaktligen lätt och vattentät. Hon bäres på ryggen; antingen medelst en enkel sele af skinnremmar och ett näfver- eller läderstycke, som ligger öfver skuldran och fram om axeln; eller ock fast bunden på "mes": en ställning af trä, som sluter väl åt ryggen och bäres på en käpp öfver axeln.

Rår Lappen icke bära bördan, så begagnar han (åtminstone i vissa Lappmarker) hela året renen, dels om sommaren såsom bärare, dels om vintern såsom lass-dragare. Skogs-lapparne begagna icke sina renar till bärning, endast till körning. Till bär- och drag-renar användas endast kastrerade ren-oxar, s. k. *herkar* *).

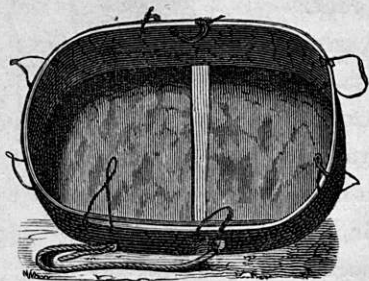
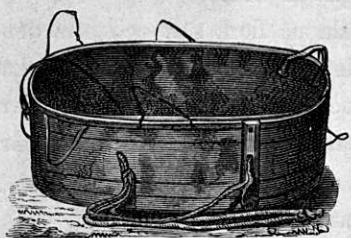

Fig. 16. Packlåda af trä, kisa. $\frac{1}{2}$.

korgar på renen, hvilket djur icke kan bära mer än 4—5 pund". **) — Hos Tunguserne lära de der mycket starkare renarne kunna bära 4

"Lapparne", säger Linné (Lachesis II, sid. 23), bruka ett slags låda eller korg, hvilken de kalla *kisa*", — egentligen namnet på hela bördan, enligt Lex. Lapp. — "att hålla eller bära åtskilliga saker. Den är af oval form, med botten och sidorna gjorda af furu, lik en låda" (se fig. 16), "af omkring $1\frac{1}{2}$ fots längd, 1 fots bredd och 6 tum djup, med en tvärgående öppning i botten, för att lemna rum för en del af renens sadel, eller för fastsnöringen. Innehållet fästes med snör-rep, hvilka genom öglor, fästade i lådans kanter, trädas från sida till sida öfver den eljest öppna uppsidan. Två sådana lådor — hvarje med dess innehåll vägende omkring två pund — fästas liksom pack-

*) Linnæus (Amoen. acad. Vol. IV, pag. 160) narrat: "Mares magnam partem, dum adhuc teneriores fuerint, castrant Lappones hoc modo: postquam frenulo eos ligarunt, scrotum dentibus mordent, ut contundantur testiculi; postea inter digitos eos magis magisque interne comminuunt, ita tamen, ut non vulneretur scrotum". — Hæc vero castratio, ut ajunt Lappones, plurime est imperfecta, quare hi rhenones, *herki* vocati, quasi semi-castrati, ipso tempore quo admissarii, l. *sarvah*, coeunt. Vituli vero, qui e tali coitu prodeunt, parvi fiunt et breviter moriundi.

**) Här, liksom på otaliga andra ställen, har den engelske öfversättaren misstagit sig. Han säger att dessa bördor väga 2 "pounds", att renen icke kan bära mer än 4—5 "pounds", d. v. s. engelska skålpund. Linné har skrivit *pund*, hvilket är 20 "pounds", och i öfverensstämmelse härmed har jag rättat texten.

pud eller 154 skälp. (Erman, sid. 201); i Herjeådalen ända till 120 skälp., enligt Fjellner.

I sådana lådor bär renen ännu i denna stund sina bördor, då Lapparne kunna på det sättet packa in det som skall bäras. Men eljest bär han bördor af hvad beskaffenhet som helst. Bär-sadeln, *svaka* (fig. 17), består af två C-formiga, platta, omkring 17 tum långa stycken af björk, hvilka läggas öfver renens rygg, strax bakom bogen, på ett utbredd täcke, vanligen en renhud eller ock en dyna, *tobbo*; de samman kopplas med de smalare, utåt böjda och korsvis i hvar andra gripande öfre ändarna. På deras fritt utskjutande spetsar hängas bördorna, en på hvar-dera sidan, så att de komma att hvila temligen midt på djurets kroppshöjd. Då vägarne i allmänhet äro svåra, fulla af stenar eller träd, mot hvilka bördan kan stötas, så är nödvändigt att hon bindes stadigt, eller som det heter: "karkas", af *katket* = snöra. Då renen, i fall bördan är olika tung på de bägge sidorna, kastar henne af sig eller lägger sig, så erfordras noga jemkning, hop- och upp-snörningar o. s. v., innan bördan blir i ordning passad; och då i Lappland allt sker långsamt och med mycket prat, är denna pålastning ett särdeles tidsödande arbete.

Renarne äro ock besvärliga att föra, då de bära bördor. I spetsen går Lappen, som i en töm leder första renen. De öfriga bindas vid denna, och till samman 6—8 stycken på en rad med tömmar om halsarna och följa i hvar andras spår. På oländig väg kunna dock icke flera än 3 à 4 gå efter hvar andra, ty dels faller det renen in att vika litet af vägen, för att få sig en munsbit, dels händer det lätt att bördorne och med dem renarne, fastna mellan stenar och trän, emedan vägen ofta går i trånga, korta krok. Sjelfve veta renarne väl att akta sig och sina stora horn för stötar och för att fastna, men bördorna bry de sig icke om: de få hugga mot huru mycket som helst. Lappen i spetsen får ofta mana på renarne till gång, och ibland bokstafligen draga dem

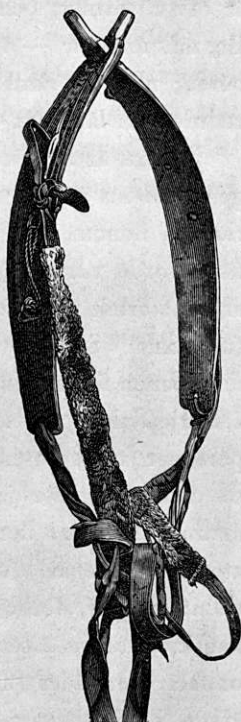

Fig. 17. Bär-sadel, *svaka*. 1.
Från öfre delen af ena
halfvan hänger den rem,
hvarmed i raidon den ef-
ter följande renen bindes
vid halsen.

med sig. Så snart man kommer till någon djupare bäck, måste bördorna aflastas och af Lappen bäras öfver, ty renen är så låg, att bördorna skulle våtas om de hängde på hans sidor, då han går eller simmar öfver. — Han simmar dock väl, fort och så lätt att halfva kroppen är öfver vattnet, och han kan simma långt, öfver sjöar och fjordar. — En mil ungefär — tre till fyra timmars tid — kan renen gå med full börda; men då skall denna aflossas och han beta. Kortligen: hela proceduren är långsam och besvärlig, samt fordrar mycken omtanka.

Bättre är då färden på släde med renen som dragare; det är nämligen icke nu mera i Norden brukligt att åka på kärra efter ren, eller att rida på honom, som Olaus Magnus i verlden afritade och beskref. Det förra torde väl aldrig hafva varit brukligt; och då man jemför menniskans storlek med renens, synes det senare icke gerna vara möjligt för fullvuxna. Stockfleth säger (sid. 158) sig hafva sett barn rida på ren, med benen fastbundna vid sadeln; lika så Lessing (sid. 122). Fjellner har i Herjeådalen ofta sett barn rida på renar och någon gång äfven gamla personer transporteras på det sättet, då de icke orkat gå. Dessa äro de enda uppgifter jag sett eller hört från våra Lappars områden; från andra håll finnas flera. Så t. ex. berättar Castrén (II, sidd. 320—321) att ridt på renar brukas af Sojoter, Kamazintser, Karagasser och deras stamförvanter, fordom bosatta vid de Jeniseiska klipporna kring Abakansk, hvarest äfven sådan ridt finnes afbildad i stenen. Ad. Erman omtalar flerstädes (utförligast sidd. 335—338) sådan ridt i norra Asien; äfven korna begagnas dertill (sid. 208); han skildrar sådan färd i djupaste snö (sid. 209). — Möjligheten häraf förklaras dels der igenom att de sibiriska renarne (enligt Pallas) äro något större än våra, dels och förnämligast deraf, att de äro särskilt öfvade och dresserade till ridt. Må hända skulle äfven våra Lappar kunna rida på sina, om de för ändamålet dresserades; åsnan är icke större än renen.

För att duga till släd-dragare måste renen dresseras som helt ung, i andra—tredje året. "Att tämja en ung och redan vuxen ren", säger Rode (sid. 238), "är ett besvärligt och ansträngande arbete, som fordrar en rask karls hela kraft och behändighet. Stundom spännas renarne tidigt i selen och knäpt halfvuxna renar exerceras af halfvuxna pojkar, till öfning och tidsfördrif för båda. Man väljer då en öppen plats, der den körande icke sväfvar i fara att slås förderfvad mot stenar eller andra föremål, och der tumla man och ren så länge om med hvar andra,

tills båda äro uttröttade; det beror på hvem som kan hålla ut längst och bringa den andra till medgörlighet. Renen tämjjes dock lättast genom att spännas för ett lass och bindas efter ett annat lass, för hvilket går en redan tämjd ren; då faller uppfostringsmödan på denne, icke på människan. Det otämjda djuret står imot af alla krafter; men då det är svagare i sin hals än det andra i sin bog, så nödgas det följa med och draga sitt lass, samt vänjes sålunda småningom vid saken".

De för körning med ren i Lule Lappmark brukliga seldon beskrifvas och afbildas här jemte. De äro gjorda af kläde och af skinn; de förra åtminstone särdeles rikt utstyrda med broderier, alla med tofsar och bjäfs af ena eller andra slaget. Nästan alltid hör bjälran till den släde, hvar uti någon människa åker, icke till lass-slädar. Seldonen äro i allmänhet mycket enkla; de bestå hufvudsakligen blott af loka och dragrem. Lokan, som på lapska heter *käsas*, utgöres oftast af ett fram om bogarne kring halsen fästadt stycke skinn (fig. 18 till höger), ibland af en med kläde öfversydd skinn-rem (fig. 18 till venster). Vid denna bindes i bringan på djuret dragremmen = *raktes* eller *vuotta-raipe* (se fig. 24 här nedan), hvilken med sin andra ända fästes i slädens främre del och går längs renens buk, mellan hans fram- och bak-ben. Detta är hela anspannet. Dertill kommer sedan ett bälte = *auvotis* (fig. 19), hvilket ligger om renens kropp, strax bakom bogarne, och dels blott är anbragt för att uppbära dragremmen, dels ibland bär bjälror, då dessa icke äro fästade vid hufvudstolen, såsom bilden till venster å fig. 20 utvisar.

Medelst en på alla bilderna af fig. 20 tydligt märkbar ögla, med tofsar och andra sirater på sidorna, lägges tömmen öfver renens panna, icke om hornen. Denne töm är 12—18 fot lång, omkring $\frac{1}{2}$ tum tjock och har olika namn efter olika beskaflenhet.

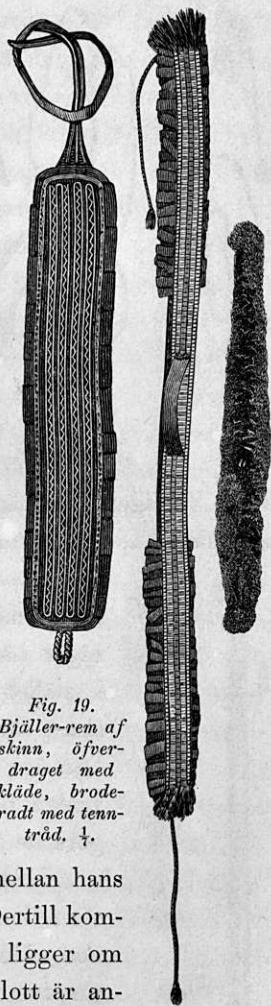

Fig. 19.
Bjäller-rem af skinn, öfverdraget med kläde, broderadt med tenntråd. $\frac{1}{4}$.

Fig. 18. *Lokor; till höger af skinn med håren på ($\frac{1}{20}$); till venster af skinnrem, öfverdragen med kläde. $\frac{1}{4}$.*

Är han en enkel skinn-rem (= den mellersta på fig. 20) kallas han *labtje*, och sådan brukas vid raid-körning och i hvardagslag; är han snodd af finare remmar, 3, 4 eller flera, heter han *garsak*; är han flätad, såsom sidobilderna på fig. 20, af 3—4 snodda remmar, kallas han *brunok* (Fjellström, Arvidsjaure).

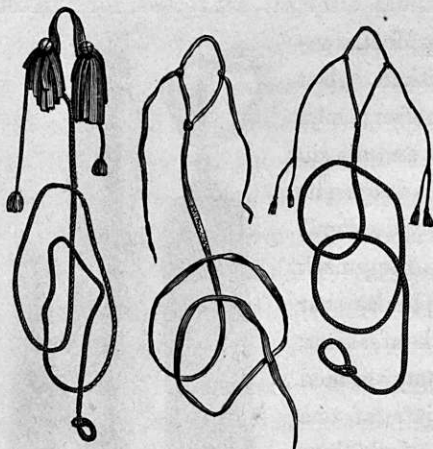
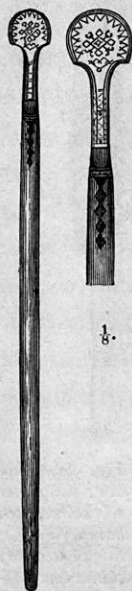

Fig. 20. Tömmar.

Till kör-sakerna hör icke piska, utan i stället, i centrala och norra Lappmarkerna, en *kör-käpp*. Denna käpp (fig. 21) är 3, högst 4 fot lång, af $1\frac{1}{2}$ —2 tum diameter, af björk, och begagnas att pika djuret på länden, eller i yttersta nöd att slå det. Vanligen har käppen i ena ändan en inrättning, hvar med kan skramlas. Denna består der uti, att träet i käppens afplattade ända är genomborradt; detta hål är på bägge sidor betäckt med sirade messing-skifvor; i den sålunda bildade hålan finnas några hagel, som vid skakning skramla mot messingen. I stället för messing- brukas äfven horn-skifvor. Ett annat sätt att vinna samma mål visar fig. 22 å följ. sida. Der äro några vridna jern-ringar trädde på en likaledes vriden och kantig jern-ögla, fästad midt på käppen, och göra de vid skakning mycket buller.

18.

Fig. 21. Kör-käpp af trä med messing-beslag. 18.

Släden kallas vanligen *akja* af Norrländingarne och efter dem af andra, i den tron att det är det lapska namnet. Men så är icke förhållandet; ordet är af gotiskt ursprung (se Rydqvist, Sv. Språk. Lagar, II, sid. 221) och på lapska har släden olika namn efter olika beskaffenhet. Han är aldrig lik vanliga slädar, med deras två medar, utan snarare lik en liten båt, såsom figg. å följ. sidor visa, framtill spetsig, baktill tvär, sällan afrundad; han är vid pass $4\frac{1}{2}$ —5 fot lång, 8 tum hög, $1\frac{1}{2}$ fot bred, så att en person (svensk) af vanlig volum knapt får rum der uti. I botten har han en tumshög, handsbred, afrundad köl, stund-

om med två små bi-kölar, en på vardera sidan af den större; denna går framtill upp i en spets, och på midten af denna kölens frandel, kanske något närmare botten, är kölen tvärt genom-borrad och i hålet finnes en ögla af skinn eller tåg, i hvilken dragremmen fästes (se figg. 23—25). Släden göres af tunna och smala bräder, öfver ordentliga små spant böjda till den önskade formen och så väl fogade till hvar andra, att släden blir alldeles vattentät. Brooke uppgifver ock att i slädens botten någon gång finnes inredd en liten låda, hvar uti kan läggas nödfalls-förråd; detta synes tvifvel underkastadt, ingen annan förf. talar der om och sjelf har jag aldrig sett det.

En sådan släde, öppen öfver allt, kallas *kerres* och är afbildad i fig. 23. Han är ibland mindre, så att man jemt och nätt kan sitta deri med utsträckta ben, då han kallas *giet-kerres* (Leem). Det är i sådan Lappen vanligen reser, sittande på en renhud, utan täckelse eller fot-sack; han är då lös och ledig, så att han med lätthet kan springa ur och i. Den afbildade är en vanlig *kerres*, sådan man brukar den i raido; han är till formen alldeles lik en vanlig åk-*kerres*, men större, 7 fot lång, 2 fot bred; det som föres deri öfvertäckes med renhudar eller annat, som fast snöres med tillhjälp af i slädens kant sittande öglor af senor.

Ändå bättre för sakers forsling är *låkkek* (pl. *låkkekah*), ett slags heltäckt släde med lucka på taket och lås för (se fig. 24 å följ. sida). Denna släde begagnas dels såsom ett visthus, alltid färdigt till flyttning, dels till förvaringsrum för småsaker och dyrbarheter, dem man måste föra med sig, men icke dagligen begagnar. På fig. äro afbildade dragrem och loka, samman hängande med hvar andra och med släden, kastade öfver den senare, såsom då renen nyss är frånsپاند.

Pulkan (finskt) är den egentliga åk- och högtids-släden (se fig. 25 å följ. sida).

Pulkan är till formen lik de andra,

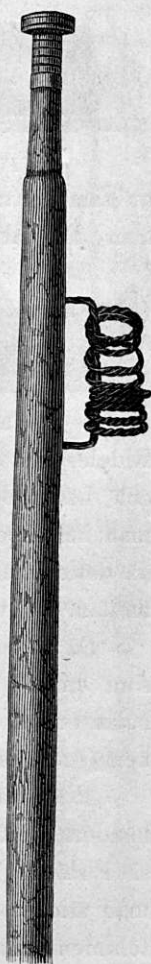

Fig. 22. *Kör-käpp*. $\frac{1}{3}$.

Fig. 23. *Kerres*. $\frac{1}{3}$.

men vanligen mindre, och utmärkt så väl genom större prydlighet, som genom utsirningar och der af att främre delen är öfvertäckt af skinn,

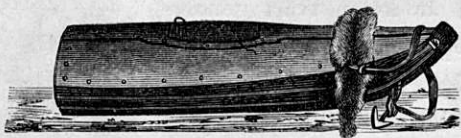

Fig. 24. Läkkek. $\frac{1}{3}$.

ur samt sitta; fötterna stickas under denna sufflett eller kur, hvad man då vill kalla det. Från bakre kanten af detta halfdäck, eller

Fig. 25. Pulka. $\frac{1}{3}$.

stoppad under det, går en fäll eller ett täcke, såsom fotsack bak ut mot den sittande personen, och kan, medelst öglorna i slädens kant, fast till-
snöras kring denne, så att han sitter alldeles fast surrad i släden. Lapparne resa dock aldrig på det sättet, och hafva ofta benen utan för släden. I båda slagen åk-slädar sitter man helt bekvämt, half-lutande mot det något upp stående bak-brädet; då detta imellertid är lågt, brukar man ibland sätta ett löst högre bräde mellan, för vinnande af bättre ryggstöd.

Då släden har en köl i botten, måste han naturligtvis förhålla sig som en båt på fasta marken, och det följaktligen vara svårt att hålla balancen, så att man icke faller på sidan eller rent af i kull, då marken (snön, isen) är hård; i mjukare snö är balancering lättare.

"När man skall till att åka", säger Leem (sid. 164), "tager man på händerna ett par invändigt ludna, af renhud sydda vantar, sätter sig så i släden och fattar tömmen med sin högra hand på det sätt, att man sticker högra tummen i en ögla (se fig. 20) på tömmens ända, lindar tömmen kring handleden och derpå klämmer den fast in uti handen. Imellertid står djuret stilla och tömmen hvilar på dess venstra sida".

Detta stillastående är dock icke så alldeles säkert, ty, som Siljeström säger (sid. 109), "renen är otåligare än den ifrigaste springare att komma i gång, och det är ej lätt att kasta sig i akjan innan det bär af i firsprång — så går det åstad tills renen, af behof att hemta andan eller af nyck, helt tvärt stannar".

Men då någon gång djuret står stilla och låter den resande lugnt sätta sig i släden och "man vill hafva djuret att springa", säger Leem vidare, "så gifver man det först ett dugtigt rapp med tömmen på den

venstra sidan, kastar så tömmen i största hast öfver ryggen till högra sidan, och gifver det likaledes på den sidan ett dugtigt slag, så springer det”.

Under farten styres renen genom att man kastar tömmen mot den sidan af djuret, dit man vill hafva det att gå. Äfven om renen går aldrig så väl och jemt, slingar dock släden outhärligt åt sidorna, och endast det lösa anspannet samt den åkandes plats i botten af släden gör det möjligt att helskinnad komma från skjutsen. Ut för branta backar händer det, då inga fimmel-stänger finnas, att släden löper fortare än renen och kör denne på benen, så att han kommer upp i släden, eller ock kör resenären förbi dragaren och kommer före denne baklänges ut för backen, eller vältra ren, slåde och resande om hvar andra till samman ut för. Att förekomma dessa äfventyr binder man, då man har råd och tillgång, bak efter släden en ren, hvilken då ut för backen håller imot, så att allt går väl, eller stiger man ofvan backen ur släden, spänner kör-renen bak om släden och låter åkdonet gå före dragaren ut för backen. För det först nämnda ändamålet bruka särskilda lösa ”skydd-renar” medtagas för backiga vägar.

Färder på slåde efter ren äro rätt lifliga, när de ske i sällskap; Stockfleth beskriver en färd sålunda (sidd. 18 och 27): ”De förspända renarne stodo fastbundna eller hållna, som vanligt i alla möjliga ställningar och hållningar, hvilka de hvarje ögonblick ändrade, ty renen står aldrig stilla. Afresa från ett ställe samman bringar alltid en mängd menniskor, både fullvuxna och barn, för att se på; med dessa mensklige åskådare förena sig ock en mängd fyrbenta, nämligen hundar, som med sitt oroliga gläfsande och skällande göra renarne mera oroliga och vilda än de redan förut äro. Vänlig och förekommande hjälper Fjäll-lappen den resande i pulkan samt visar huru man skall hålla och sköta tömmen. Han binder stundom den ovane resandes töm vid sin slåde, hvilket kallas att köra eller taga någon i slagtöm. — — Vidare lär köraren den resande att ropa: *ale vuost!* — håll! — om man behöfver hjälp. Sedan han ordnat allt, går föraren eller vappusen, en förvridning af lapska ordet *äppes* eller *oapes*” (i svenska Lappland kallad *åndå-vuoje*, enligt Joh. Læstadius) — ”fram till sin ren *), lindar tömmen om handen, kastar ännu en spejande blick omkring och frågar:

*) Fordom brukade han då hviska renen i örat hvart färdens skulle ske, såsom det bland andra ställen berättas i ”Reise nach Norden”, sid. 50 m. fl.

äro nu alle färdige? På svaret ja! kastar han sig i sin släde, ger sin ren ett rapp med tömmen och nu bär det åstad i fullt firsprång, efter den förut körande Lappen, hvarvid det går lustigt till, ibland allt för lustigt”.

”Man kastas och svänges omkring, välter och kommer upp igen, man släpas fram, stundom utan att veta huru det är möjligt att lemmarna kunna hålla. På kanten af stora och branta backar gör man halt. Ovane och rädde resande föredraga att gå ut för backen, då de icke drista att sitta i; renar och slädar bindas då den ena efter den andra. Lappen kastar sig upp i sin pulka eller kerres, och drager efter sig hela raden; men långt är han icke, förr än Lappar, renar och slädar äro invecklade om och i hvar andra; detta gör dock intet hinder, ty trots tömmar, dragremmar och slädar mellan benen, sätta renarne af i galopp, störta omkull, och dragas sålunda med. Med beundransvärd smidighet och hast reser djuret sig igen, galopperar oskadadt och muntert, samt kommer med hela ben ned för backen. Då kasta Lapparne sig ur slädarna och bringa åter det hela i ordning”.

Under åkning är Lappen mycket liflig och rörlig, hvarföre han ock hellre åker i kerres än i pulka, hvars öfverbyggnad hindrar hans rörelser; ”än sitter han på bottnen af släden, än på sido- eller bakbrädet, än står han i släden under fullaste fart” (Stockfleth, sid. 18). Hela tiden hviftar Lappen med armarna och uppmuntrar lunken med ett eget smackande ljud (Siljeström, sid. 111).

Vid sådana färder åker man alltid i rad, dels af vana, dels derföre att vägen blir bättre ju flera som fara efter hvar andra. Härvid är renen så van, att äfven på ett slätt fält eller en sjö, med skare på snön och der det således är för renen likgiltigt hvar han går fram, följer han ändock efter den före springande renen så envist i alla krokar, att det nästan är omöjligt få honom göra ginvägar.

Reser man flere till samman och i lång rad i nyfallen och lös snö, så kasta renarne med sina breda, skofvel-lika fötter upp snö till den grad, att man far i ett fullkomligt yrväder. Är snön då mycket djup, sjunker släden ned och man får åka mellan djupa väggar af flyg-snö; kommer vatten till sådan snö (t. ex. då tunn sjö-is tryckes ned af snö), bildar sig is kring släden, så att renen icke orkar draga honom fram, förr än han blir renskrapad. Stockfleth (sid. 23) var en gång utsatt här för, så att han tillbragte 5 dygn på 18 mil! — På mycket

befarna vägar plöja slädarne, äfven i hård snö, en djup fåra, ett dike, i hvilket man far fram.

Vill man veta huru det känns att åka ut för en sådan backe, som den Stockfleth här ofvan säger rädde resande bruka passera gående, upplyser Castrén der om (I, sid. 142) följande: "Ut för backar och berg följer renen sitt eget hufvud, som bjuder honom att sätta af det bästa han förmår. En sådan färd är nöjsam, men kan ock stundom blifva ganska farlig, såsom jag senast erfor i en backe i Kola-trakten. Backen är mycket hög och stora tallar växa vid vägen, som i många krökningar slingrar sig ned på en elf, benämnd Nuotjoki. Oaktadt yr-väder de näst före gående dagarna var vägen mycket hård, ty den skyddades af skogen, och vinden hade äfven legat öfver den motsatta sidan af berget. Genom mycket åkande hade på vägen bildat sig smärre afsatser, hvilka likt vågen höjde och sänkte sig hela backen ut före. Här fick min ren det infallet att löpa efter sin yttersta förmåga. Kerissen flög från den ena afsatsen till den andra, utan att det minsta vidröra marken. När den i nästa afsats stötte mot den stenhårda vägen var det en icke ringa svårighet att hålla sig i kerissen. Om der ännu råkade växa något träd tätt in vid vägen, såsom fallet var mest öfver allt, så måste man skynda sig att vända kerissens botten der imot, emedan annars hufvudet stod i fara. Men hände det att vägen i och med det samma böjde sig åt motsatt riktning, så skulle man med tillhjälp af händer och fötter, eller genom någon häftig kroppsrörelse söka vända kerissen. Ty om dess spets kom att löpa bak om trädet, så är ingen ting sannolikare, än att dragremmen skulle brista och köraren dragas med hufvudet mot trästammen. Jag hade lyckligen afböjt en sådan fara och der igenom kommit ur balancen, då kerissen åter så häftigt stötte mot en afsats, att jag kastades upp ifrån den och sedan nedföll sidlänges deri. I denna belägenhet hade jag varit alldeles ohjelpig, om icke nästa afsats genom en förnyad stöt lyckligen bragt mig åter i min rätta position. När vi omsider kommit ned på elfven stannade renen plötsligt, vände sig om och betraktade med synbar förundran den svåra backen. Der efter gick färdens mycket beskedligt långs med elfven, ända till vårt nattherberge".

Ett äfventyr af annat slag hade Castrén (I, sid. 161) vid en färd öfver Imandra-sjön. "Man hade spänt för min keriss en ung, oinkörd, usel ren. Medan jag satt obekymrad och betraktade norrskenet, bör-

jade renen flyga åt höger och venster om vägen. Naturligtvis lemnade jag ingen möda ospard att tukta honom för slika extra-vaganser, men här vid fogade sig ej bättre, än att tömmen fastnade vid en långt fram stickande hornspets. Häraf råkade renen i yttersta förtviflan, hoppade och svängde sig af alla krafter, hvarvid tömmen allt mera trasslades". C. steg ur släden för att reda trasslet och kom under en stunds kamp allt närmare renen; denne började då gå offensivt till väga. "Fästade sina skarpa hornspetsar i min mage, hade han kunnat göra ett nesligt slut på min timliga varelse, om jag ej hunnit gripa i hornen och vrida renens hufvud ner i marken. Naturligtvis var renen här med föga belåten, och nu börjades en strid som sannolikt hade lyktats på ett för mig bedrägligt vis, derest jag ej fått tillfälle att hoppa till baka i kerisen". Det bar nu af i full fart och reskamraterna upphunnos lyckligt.

Nästan lika illa såg det ut för Malm (sid. 69—70), då han på vägen till Enare steg ur släden för att skjuta en ripa, och renen, då M. nalkades för att sätta sig i släden, sprang ifrån honom, lemnande honom ensam på det ödsliga fältet. Lyckligtvis kom en Lapp, som tog fatt på renen och gaf följande råd: "En annan gång då Du går från renen och först efter en stund åter kommer, skall Du hojta så snart Du får honom i sigte och fortfara dermed tills Du fått tag i tömmen. Renen hör då att Du är en människa. Men närmar Du Dig tyst och stilla, så anser han Dig för ett spöke och springer sin väg".

Dessa äfventyr låta icke särdeles inbjudande; men sådana skola alla resande hafva, och i allmänhet synas de, som beskrifva resor efter renar, finna dem angenäma och farlösa. "Sedan man blifvit van dermed", säger Högström (sid. 106), "lärer man finna att denna skjuts är så behändig, som på denna orten, om man vill komma fort, oundvikelig"; och sid. 108: "Om det stjelper, så har man ej så långt till jorden. Af allt det jag i Lappmarken kört, kan jag ej räkna öfver par gånger jag haft den olyckan att stjelpa". Castrén (I, sid. 107) skildrar hur man skall bära sig åt att hålla balancen, att undvika stenar och träd, då man slingrar fram på släden, o. s. v., men tillägger, att huru enkel än teorien synes, är praktiken svår, emedan renen ger minsta betänketiden, då man mest är i behof deraf. Siljeström har sagt det samma förut (sid. 108) och beskrifver (l. c.) särdeles målande sådan åkning efter ren, sägande att "ingen ting är roligare".

Färdens jemna gång beror i de allra flesta fall på körsvennen; är denne ovan, så märker renen det och tager sig då friheter: stannar för att se sig om, skuttar än hit än dit, störtar på sned in i skogen, latas så att han ej går ur stället, och gör än flera skälmstycken. "Om renen stannar", säger Siljeström (sid. 109), "så måste man stiga ur akjan, hvilket ej sker utan besvär, och med tömmen piska honom, tills man åter lyckas bringa honom i rörelse". Men då rusar han, innan man vet ordet af i en blink bort i galopp, "och då gäller det att ögonblickligt kasta sig ned i akjan, men fram för allt att hafva tömmen säkert bunden om armen och handen, så att man ej släpper den samma"; kommer man icke i släden, får man släpa efter. Blir renen trött eller hungrig, så lägger han sig helt enkelt; man måste då låta honom hvila sig och beta ett par timmar. — Renen går nästan aldrig för släden, utan lunkar åtminstone. — För att släcka sin törst brukar han nafsasnö under det han springer, och han svettas icke.

Castrén omtalar hos Samojederna äfven resor med flera än en ren, ända till fyra, spända för släden (I, sid. 212); likaså Erman (sid. 332), som tillika omtalar, att dragremmarna fästas i en kring buken, strax fram om bäckenet hårdt åtdragen gördel, och att renen (den yttersta till venster i spannet) styres med en töm, så anlagd att ett litet ben, vid dragning derpå, trycker på öfre eller nedre ögonlocken! Om detta slags anspann brukats äfven hos Lapparne i vår nord är mig obekant; i litteraturen finnes ingen uppgift derom och det förnekas af alla Lappmarks-kännare, dem jag frågat.

Men H. Å. Widmark omtalar ett annat sätt att färdas efter ren, som går bra undan. "Lappen spänner på sig skidorna, betslar dragrenen, fattar dragremmen i venstra handen, tömmen med högra och begifver sig åstad. Detta sätt att färdas är det snabbaste; det kostar icke mycket på renen, och det är en småsak för Lappen att sålunda färdas 10—12 mil per dag". — Detta sätt att färdas kallas *tålkåt* och varieras stundom på så sätt att den färdande knyter en töm i en släde i hvilken en annan Lapp åker, och drages så med på snålskjuts (P. Læstadius, I, sid. 171). I Tornio Lappmark kunna till och med 8—10 personer på det sättet åka efter en ren, men på slät väg (Fjellner).

Resor i släde efter ren äro besvärliga och kostsamma, om man har mycket gods med sig, ty renen kan draga så litet. Äfven med ett minimum af packgoods måste man hafva tre renar: en för sig, en för

skjutsaren och en för — nattsäcken! Under vanliga förhållanden anses nämligen en person utan den minsta packning utgöra fullt lass, och renen säges blott kunna draga 200—240 skålpund; man kan dock ibland pålassa ända till 3 à 400 skålp. (Fjellner). Skall renen orka med detta, måste föret dess utom vara godt, d. v. s. frusen snö eller banad väg finnas. I alla fall kommer man då icke fort.

Hvad i allmänhet farten angår vid ren-skjuts, så visa de ofvan lemnade citaterne att det går ganska starkt undan i början och under vissa omständigheter; man uppgifver (Scheffer, sid. 272) att en ren i oafbrutet lopp på 10 timmar kan draga en släde 12, 14 till 16 mil. Leem berättar (sid. 140) sig hafva åkt en gång 8 norska mil på 6 timmar; och Tornæus omtalar (sid. 54) en Birkarl, som med en tämjd vild-ren kört 41 mil på en dag: så yida det icke är tryckfel för 14! Högström säger (sid. 107), att när föret är godt och vägen kort, kan man lätt köra en mil i timmen, samt att "en ren med honom sprungit i ett löpande 6 och 7 mil väg, utan att stanna en handvändning". Stockfleth (sid. 73) färdades med samma ren en dag 6 norska mil på 6 timmar och följande dag 12 mil. Bayard Taylor omtalar (sid. 107) att en person åkt med en ren från Alten till Kautokeino (18 mil) på 26 timmar, och från sist nämnda ställe till Muoniovara (omkring 20 mil) på 30 timmar. Detta måste dock vara lapp-mil, hvilka äro betydligt kortare än landsvägarnes. Pictet anställde verkliga försök för att utröna renens snabbhet och fann dervid språng-hastigheten gå från 719,6 till 1029,9 fot i minuten. En ren borde följaktligen, om han hölle ut med denna hastighet, springa en mil på 50—35 minuter. En mil på 1½ timma torde vid godt före vara god fart. Men är föret dåligt, så får man sitta 3—4 timmar på milen, och länge står renen icke ut att springa med släde, liksom han tröttnas af att köras flera dagar å rad. Klöfvarna skadas dessutom, och blod brister ut kring och mellan dem (Fjellner). Man skaffar sig därför ombyte på kortare afstånd, och då kan det gå fort nog. H. A. Widmark säger: "En gång har jag rest 5 mil med samma ren på 5 timmar, men hans krafter voro då uttömda. De 2 första milen gick det mycket fort, de 2 der efter medelmåttigt fort, den sista långsamt. Med en god kör-ren kan Lappen, vid godt väglag och väder (ju kallare ju bättre), färdas 6 à 7 mil på en dag, och jag har mig bekant, att en Lapp för några år sedan färdades från Storsands by till Bredåker och der ifrån till baka till Storsand på en dag,

utgörande detta en väglängd af 12 mil; renen fick då hvila i Bredåker några timmar".

Castrén anmärker, såsom något ytterst märkvärdigt, renens osvikliga förmåga att midt igenom drifvor och snö, utan spår till väg och i den mörkaste natt bringa den resande fram till målet, så snart nämligen renen någon gång förut färdats samma väg. Se ock Stockfleth, sid. 50, om samma sak.

Såsom de bästa (starkaste) kör-renarne anses fångade kalvvar af vild-ren eller afkomma af vild-rentjur och vaja, hvilka Lappen vet att förskaffa sig genom utställande af brunstiga vajor i vild-renars väg; men sådana kör-renar äro mindre tama och ofta ganska bångstyriga: de kallas *kottaigiar* (Graan).

Vid så väl flyttningar som marknads-färder har Lappen vanligen flera lass, och af dem bildar han, på följande sätt, hvad han kallar en *raido*, hvilket namn härstammar ur det i gotiska och andra språk förekommande ordet *rad*. Om banad väg finnes, åker Lappen först i sin tom-släde; till denna bindes en ren med sitt lass; vid detta åter en, och så vidare 6—8, ända till 15 (Grape) slädar, hvilka till samman utgöra raidon. Är det en familj som reser och äro lassen många, så bildas flera raidor. Då kommer alltid husbondens raido först, så husmodrens och så tjenstfolkets eller barnens, till och med af blott 8—9 år; men af folket måste dock en del vara på fötter med hundarne, för att öfvervaka de lösa renarna, då sådana finnas med, t. ex. vid en flyttningsresa. Finnes icke banad väg, drifves hjorden för ut att trampa en sådan, och gör detta så väl, att en sådan väg, enligt uttrycket i Norrland, blir "slät som renhuden", hvar före ock sådana renhjords vägar äro mycket efterlängtrade öfver allt. Gäller det en resa utan hjord, går Lappen främst på skidor och trampar väg, efter honom följer en tom-släde, hvars förspända ren han oftast leder; så följa de lättaste lassen och sist de tyngre i raido. Allra sist rätt ofta en ren, bunden vid sista lasset och bestämd att hålla igen, eller flera lösa, såsom reserv. Det händer nämligen icke sällan att renen ut-trötts innan man hunnit till rast-ställe. Ännu mera behöflig är denna reserv, då, såsom äfven någon gång inträffar, en ren i raidon fastnar i tömmen och strypes innan det märkes eller innan de andra renarne stanna. Renarne äro nämligen, då de hafva tunga lass, obelättna med sin verld, kasta sig omkull, sätta horn och hufvuden mot träd, som stå vid vägen, etc.

Slutligen tillåter jag mig ett citat från P. Læstadius (II, sid. 31), tecknande en sådan flyttnings-färd, på samma gång ett afsked från renen och från Lappen på fria fältet:

"Det är vackert att se en stor renhjörd tåga fram öfver slätten, såsom vid en flyttning sker öfver den tillfrusna sjön. Främst går en människa och leder en ren, eller ock ensam utan ren och lockar endast då och då hjorden, som på några stegs afstånd troget följer efter. I främsta lederna synas vanligen en myckenhet ox-renar, som stolt höja sina hufvuden med stora greniga horn. Der näst följa de öfriga om hvar andra. Det hela liknar en underbart fram skridande skogslund, hvars mångfaldigt grenade kronor, med sina lifliga, ständigt omväxlande rörelser, gifva en anblick, som gör det behagligaste intryck på åskådarens öga och sinne. Lapparne uttrycka detta genom det figurliga talesätt, hvar med de stundom, beteckna en stor renhjörd; de kalla den *haf* (*säva*). Sinnebilden är förmodligen tagen icke blott af hafvets vidd, utan ock af dess svallande och rörliga yta. De renhjördar, vi denna afton sågo fram tåga öfver Kakel, innehöllo sannolikt omkring 1000 renar. Den ännu icke tjocka isen brakade under dem. Klöfvarnas stampande på isen och det knarrande som alltid låter höra sig i lederna af renens ben när han går, gånge ett gny, som på ett betydligt afstånd kunde höras. — Efter hjorden följer en eller flera personer, allt efter omständigheterna, och några hundar. Skiljer sig någon ren från hjorden, så ila hundarne, på gifna ordres, att förfölja desertören och gifva honom ingen fred eller pardon, innan han instält sig åter vid arméen. Äfven utan skedd tillsägelse veta goda och väl öfvade hundar att göra sin tjänst. De förfölja som furier, med yttersta förbittring, den ren som skiljt sig från hjorden; så snart han åter kommit till hjorden upphöra de strax. Äfven renen skyndar, så snart han får höra hunden skälla och komma springande, till baka till hjorden. Han vet så väl att han ingen annan undflykt har, så att han, till och med om hunden är imellan honom och hjorden, springer till hjorden, midt igenom faran att blifva biten, men icke bort, dit han skulle tyckas hafva lättaste utvägen att undkomma. Så snart hunden uträttat sitt värf, springer han till baka till sin ägare, bak efter hjorden, eller ock springer han, efter eget godtfinnande, helt fredligt vid sidan; men fram för fronten går han icke, emedan han der igenom skulle störa tåget. Hundens instinkt och läraktighet samt den dressering han fått, gör att han så skickligt

förstår spela sin rôle. Utan en sådan adjutant skulle Lappen omöjligt kunna styra sin tropp”.

”Efter den fram tågande flyttning-skaran (*faro*), följer på något afstånd *raijan* (*raido*), det vill här säga så mycket som trossen. Kåta, grytor, kittlar, sängkläder, husgeråd-saker, med ett ord: hela Lappens lösörebo, inpackas i akjor och drages af renar, som gå hvar och en med sitt lass i en rad efter hvar andra”.

En sådan flyttning, höst-tiden och på ren-ryggen, visar nedan följande figur. Godset är packadt i ”kontar” och ”kisor”, kåta-stängerna släpa efter en ren, Lappen leder ”raidon” och Lapskan bär sitt barn i ”komsen” på ryggen.

Fig. 26. Höst-flyttning på fjällen.

FEMTE KAPITLET.

Kåtan, dess byggnad, dess inredning och dess olikheter hos olika Lappar. Lapsk slöjd; mannens och kvinnans olika sysselsättningar. Födoämnen. Kött: renslagt och måltid derefter. Renmjölk och beredningar deraf. Fisk och växtämnena till föda. Dryck. Renhår i födan. Målens tid.

Vi hafva i det före gående betraktat Lappen i hans natur-omgifningar, såsom vandrare i skog och på fjäll, såsom färdande på vatten och på snö, såsom nomadiserande med sin hjord. Vi skola nu tränga honom litet närmare på lifvet, se till hans lefnadssätt hemma hos sig och till en början hans bostad, hans husgeråd, hans slöjd och sysselsättningar i kåtan, samt hans födoämnen och måltider.

Hvad först beträffar hans *bostäder*, så äro dessa af ganska vexlande slag, allt efter som han är nomad eller bofast i mera eller mindre grad, och de variera äfven efter tillgång på materialierna samt efter olika fornlådriga vanor; men typen är öfver allt en och den samma: *kåte* enligt lapskt, *kåta* enligt svenskt språkbruk.

Den enklaste formen af bostad är *tältet*. I sådana bo de vandrande Lapparne. Men äfven dessa kåtor äro olika på olika ställen, och oftast tunnare, lättare om sommaren, stadigare, tjockare om vintern, så framt eljest Lappen har råd att bestå sig två tält.

Ett sådant familje-tält beskrifves af Linné (Lachesis II, sid. 7), sådant det brukas af Fjäll-lappen; mera utförligt i alla dess former af Leem (sidd. 88—113), af Högström (sidd. 100—103), af Rode (sidd. 226—227) samt af v. Buch, Stockfleth m. fl. i förbigående. Det bygges temligen enkelt. Färdigt är det af konisk form, såsom äfven vissa Tatarer bruka det (Castrén, II, sid. 297); grund-ytan är 12—16 fot i diameter, tältet är midt uti högst 8—10 fot i höjd, rätt ofta mindre.

När tältet skall slås, väljes först en så vidt möjligt horisontal, jemn och stenfri plats, af nödig storlek, hvilken der jemte, om vistan skall

blifva mera långvarigt, utjemnas; är det vintertid och snö, ren skottas marken mer eller mindre väl. Derpå reses kâtans trävirke. Detta be-

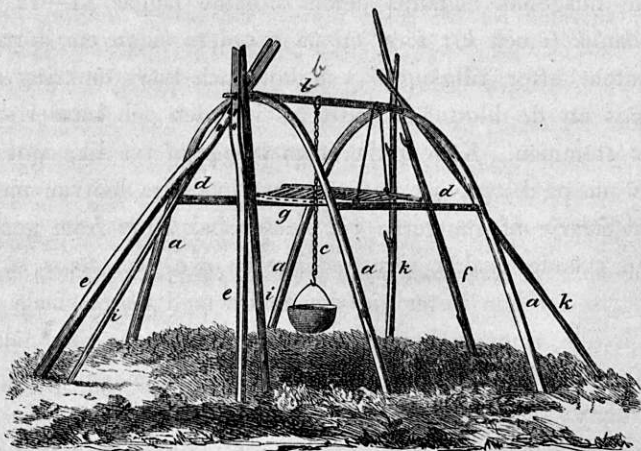

Fig. 27. Kåta-ställning.

står till hufvud-stommen af *sju* stänger eller pålar, som med nedra ändan sättas i en ring. Fyra hafva samma egendomliga form; dessa s. k. *ådnere*s eller *ådnåre*s (*bäljeh*, Leem; *a* fig. 27), 11,5 fot långa, 1,5 tum tjocka, äro nämligen till nedre delen af sin sträckning raka, men åt den andra, den öfre ändan på en sträcka af 3—4 fot eller mera, vuxna i båge, der på kant något bredare än den öfriga delen och från sidorna mera af-hyflade; genom denna 2—3 tum breda ändplatta gå från sida till sida 2—3 hål. I de yttersta hålen, eller andra om markens beskaffenhet kräver, eller om man vill göra kåtan större eller mindre, fogas de två hvar andra motstående krokiga stängerna samman, eller alla fyra parvis till hvar andra medelst en horisontalt genomträdd, 5,5 fot lång, 1,5 tum tjock käpp, *aule-muora* (*b*, fig.), hvilken tillika tjänar som fäste för gryt-kedjan, *c*. I ett något längre ned på hvarje sådan stång borradt hål trädas äfven ett par krokiga käppar, *d*, hvilka dels sammanbinda de på samma sida af kåtan stående hufvud-stolparna, dels tjena till underlag för andra käppar eller bräden, som bilda hyllor eller hängare för diverse, ost-ställning (*g* å fig.), o. s. v. Vid den af de 4 hufvud-ståndarna och dem samman bindande käppar bildade ganska fasta kåta-stommen, fästas å ena sidan, oftast åt söder, två med hål försedda stänger, *oksa tjagge* (*e*, fig.), hvilka, sax-lik lagda, trädas på den fram skjutande ändan af *aule-muora*; de bilda dörr-öppningen. Midt emot dem reses och fästes på

samma sätt en annan stång, *påssjo-tjagge* (f), på hvilken en del grenar fått qvarsitta att begagnas såsom hängare för diverse, icke för tillfället begagnade husgeråd. Utanpå denna stomme läggas 11—12 fot långa störrar, *täkatak* (i och k); först en på hvardera sidan om dörrstängerna och dessutom efter tillgång 6 à 8 kors och tvärs omkring stommen, på det sätt att de blott löst nedstötas i jorden och lutas i sned ställning mot stommen. Kåta-duken, som består af två lika stora halfvor, anbringas nu på kåtan, på det sätt, att hvardera halfvan med snören fästes vid hvarje af stängerna *i i*, trädas bak ifrån fram genom dörröppningen, vändes bakåt kring stängerna *e e*, och föres så bort till påssjo-tjagge, der hon fästes vid den andra med några smala pinnar af renhorn, hvilka, samman bundna med en rem, trädas som nålar genom tyget. Täkatak fasthållas egentligen icke af annat än sin egen tyngd och det utanpå liggande kåta-tyget.

Kåtan är således till sin grund-typ 6—7 kantig, men blir genom de ytterligare mellan satta 6—8 smalare stängerna egentligen 12—16 kantig, fastän kanterna föga synas, då stängerna äro ställda korsvis och i toppen komma att stå temligen nära till samman.

Utanpå denna ställning lägges nu, på förut beskrifvet sätt, sjelfva kåtans duk. Denna, samman sydd af kilar, består af vanlig grof segelduk, ibland åtminstone "kokad i bark" (Stockfleth, sid. 55), eller på vissa ställen och under vintern af vadmal eller filt. Rode säger, att af Finmarkens Lappar till sommar-tälten, som vanligen äro mindre, brukas tunnt vadmal eller lärft, som icke är så dyrt, men icke heller så varaktigt, som det till vinter-tälten brukade, grofva, mycket tjocka, mattväf liknande ylletyg, hvilket dels fabriceras af Lapparne sjelfva, dels köpes. Stundom göras tälten dubbla, det inre af lärft, det yttre af vadmal (Rehn, manuscr. kap. 16). Till en kåta erfordras 140—160 fot sådant tyg, priset är 120—160 r:dr, men tältet kan begagnas 20—30 år. Lapparne, det ser man ständigt, spara väl på sina tält, hvilka der före vanligen äro mycket lappade.

En särdeles lyx utvecklade en rik Lapp-enka, hvilken Fjellner i sin ungdom såg i Herjeådalen. Hon hade nämligen till det vanliga vadmals-tältet ett öfverdrag af engelskt kasimir. Hon kallades för "borgarinnan", brukade det då sällsynta kaffet, hade äfven vin för förnäma gäster, och egde så många renar att hon af en dags mjölk kokade 40 skålp. ost.

Genom den ofvan beskrifna anordningen af trä-stommen blir i midten af tältets topp en öppning, *reppen* eller *rypen raike* (*repen raike*, Lul. Lp.), hvilken tjänar på samma gång till att insläppa ljuset och utsläppa röken. Detta hål täckes ibland, mot regn och snö, med ett stycke vadmal, kalladt *perjes*. De la Motraye omtalar (sid. 294) och afbildar en bukid skärm af flät-virke, såsom brukad af Lappar, att hålla blåst, regn och snö från *repen*, på det sätt att skärmen uppsättes åt vindsidan på en lång stång, som stickes ned i jorden. Dylikt brukas ock någon gång af Arvidsjaur's Skogs-lappar.

På ena, ofta den södra eller åtminstone lä-sidan af tältet finnes mellan oksa-tjagge en annan öppning: dörren, porten (*juks*, *uks*, *oksa*), lik en springa, stundom låg och då bredare, oftast i de svenska Lappmarkerna hög, men smal i stället. Det är klart att man isynnerhet på vinter-tältet icke vill göra denna öppning stor, för att icke onödigtvis släppa in köld. För att hindra detta, betäcker man äfven denna springa med en dörr, hvilken, liksom tältet, oftast är af väf, samt af den form och det utseende närstående fig. 28 utvisar. Hon hänges upp i sin öfre spets, så att hon upplyftad faller igen af sig sjelf. Då det blåser bindes hon till, ty eljest skulle hon slås upp af vinden. Många andra sätt finnas för dess anordning, man hjälper sig med hvad man har; såsom t. ex. med hvad De la Motraye omtalar: ett knippe qvistar, täckt af en gammal vadmals-trasa.

Fig. 28. Kåta-dörr, af väf med träspjälor och en halfrund träskifva ofvan, för upphängning.

Under sommaren saknas för resten på kåtan hvarken lufthål eller utgångställen, ty då kåtans tygbeklädnad ned till icke är fastbunden, är det lätt att genom dess upplyftande på ena eller andra stället mellan stängerna skaffa sig in- eller utgång, en metod som begagnas ofta af människorna och nästan alltid af hundarna. Om vintern eller vid storm tätas dessa luftvägar på det sätt, att stenar eller stockar läggas på tältkanten, för att hålla honom ned, eller sänkes tältet något under ytan af snön, som äfven skottas på dess kant, om han icke sjelfmant faller der på.

Marken inom tältet täckes rundt kring väggarna med ett lager ungt ris och qvistar af björk, af vide eller af gran, allt efter årstid och omständigheter; detta kallas *tuorg*; från dörren till kätans midt lemnas vanligen marken bar. I midten läggas eller ställas några stenar i en ring till eldstad, *aren* (= äril, arne), och der öfver nedhånga, såsom ofvan antyddes, en eller flera jern-kedjor med krokar i nedre ändan och med en ring i den öfre, så att de kunna skjutas fram och till baka på den käpp (aule muora), å hvilken de äro uppträdda; genom andra krokar kunna de höjas och sänkas. Ibland reses inne i kätan, dock endast i den fasta, en särskild ställning för kok-kärlens upphängande, bestående af en upprätt stående påle och en annan der vid fästad, på det sätt att han kan vridas samt höjas och sänkas efter behag, ett slags gryt-arm, sådan som äfven begagnas i våra bondstugor.

Med undantag af denna kok-ställning blir således det inre kätarummet fullkomligt fritt, inga stolar, bord, bänkar, sängar eller andra möbler upptaga rummet; en tom kåta är följaktligen ganska rymlig. Men då hon är bebodd är det icke så, och då man kommer in i en sådan, får vanligen genom flyttning och makning plats beredas för gästen.

Den inre anordningen af kätan är dock temligen bestämd, så att midt imot ingången, på andra sidan eldstaden, husgeråd-sakerna hafva sin plats, och tältet genom detta rum -- eldstaden och platsen närmast dörren -- delas i två sido-afdelningar. På båda sidorna af detta midtelparti har nu folket sina platser, på ena sidan husbondefolket, på den andra barn och följeslagar. Oftast finnes intet, som med bestämdhet utmärker gränsen mellan de särskilda afdelningarna, men ibland lära till skiljemärken inläggas pålar eller bräder; detta sker mest då två hushåll bebo samma kåta, eller då kätan är fast. I Finnmarks-kåtorna synas temligen regelbundet två knubbar af björk blifva ställda på hvarje sida af rummet mellan ingången och eldstaden; i rummet mellan dem lägges bränslet och der bjuder äfven etiketten den inträdande att stanna, dels för att helsa, dels för att blifva helsad med ett välkommen. En annan etikett bjuder, enligt Lund (sid. 57), att vid gång i kätan passera mellan elden och människorna, icke bak om dem, mellan dem och kåta-väggen.

I rummet för husgeråd-sakerna, *påssio*, som fordom i Lappens hedniska tid spelade en stor rôle och var ett slags helgedom, finnes i

allmänhet icke mycket af intresse. Några koppar-kärl (kittlar och kaffe-pannor), skålar och fat af trä, små trä-kaggar för mjölken, några slefvar och skedar af trä och horn, se der allt som vanligen finnes der, jemte grytorna, om de icke hänga öfver elden, samt en kittel eller urhålkad trä-knubbe för vatten, och den outhärliga yxan, om hon icke ligger utanför kåtan. Till förvarande af dyrbarheter och småsaker, finnas der ock rätt ofta kistor och skrin, så framt icke ett eller annat sådant gömmes vid tält-kanten på sidorna. Stundom komma ock dit "jobmo"-tunnan samt åtskilliga på diverse sätt förvarade matvaror, då dessa icke hysas på en ställning eller i lock-slädar utanför kåtan.

På stängerna i taket förvaras äfven en del till hushållet hörande saker: seldon och tömmar, någon gång kläder (t. ex. då de skola tor-kas), mat, som skall få godt af röken (kött, ost), "renblodar" etc., hvilka dock vanligen ha sin egen ställning, den s. k. *sidde*.

På sidorna i tältet sitter eller ligger familjen; marken i tältet är om dagen golf, om natten bädd, utan någon skilnad i anordning. På marken lägges ris, som förut är sagdt, ofvan på detta bredas renhudar, 1—2 öfver hvar andra. På dessa sitter Lappen med korslagda eller utsträckta ben, eller lutad på sin armbåge; på dem ligger han under natten, utan att kläda af sig mer än skorna och lägga sko-höet till torkning, utan hufvudkudde, med ett skinn eller en filt öfver sig, då det är kallt. Stundom hafva dock Lapparne det i dessa hänseenden mera luxuriöst. Då kläda de af sig fullständigt, hvilket vanligen brukas sommartiden, om vintern är det väl kallt. Då göra de hufvudkudde af någon för tillfället obehöflig "mudd" eller andra kläder, lägga på sig fårskinns-fällar, ja, sy väl ihop ett par sådana som en säck att krypa in uti. Då förtjenar hela affären först sitt särskilda namn af bädd = *ådatak*, af ådet = sofva. — Linné omtalar (*Lachesis* I, sid. 171), att i Lycksele Lappmark man äfven gör sig en ordentlig bädd om sommaren af *Polytricum*, hvad vi kalla björnmossa, Lapparne *romsi* (*ruomse*, *Lex. Lap.*). Af denna utskära de, der hon växer tätast, ett stycke så stort som behöfs och afskilja jorden; sedan rulla de i hop det utskurna stycket och bära det under armen; torkar det, så mjuka de upp det genom att fukta det med vatten. "Denna moss-dyna är mycket mjuk och elastisk och blifver icke hård genom tryckning; och om ett likadant stycke användes till täcke, så kan intet vara mera varmt och behagligt". Jfr *Flora Lappon.*, sidd. 312—14, der Linné säger

Lappen sannolikt hafva lärt bruket af björnen! Då imellertid ingen annan förf. omtalar detta bruk och det är alldeles okänt af mina talrika sagesmän, så torde Linnés i akt tagelse hafva gällt ett individuellt fall blott.

En viss ordning finnes, som sagdt, för placeringen inom kåtan, ehuru denna nu mera icke i akt tages så strängt som fordom. Främlingens och tjenarens plats är närmast dörren, hos Lappen, som hos andra. På den motsatta sidan tältet nära påssio sitta värdfolket; denna är hedersplatsen och der sättes äfven den gäst man vill hedra. Då en sådan finnes tillstädes, lemnar husfadren äfven sin kock- och matfördelare-syssla till någon annan person, för att ensamt få sysselsätta sig med gästen. Fordom brukade qvinnan i barnsäng ligga å särskild plats, till venster om dörren (Rehn, manuscr. D. 67, kap. 12). Den öfriga anordningen och inträdet i ett sådant tält beskrifver Stockfleth (sidd. 55—56) sålunda: "Tältets höjd och storlek voro så betydliga att jag icke blott skulle kunnat sitta på en kista, utan ock gå upprätt ett par steg, så framt icke andra hinder gjort detta omöjligt. Bland dessa må först nämnas rök-skyn, som nästan alltid fyller öfversta delen af tältet; för att undvika denna måste man sitta på sjelfva golfvet. Der näst är det blott i midten af tältet man kan stå eller gå ett par steg i upprätt ställning; men der är eldstaden, hvartill kommer att tältet är så uppfyllt af menniskor och saker, att man icke alls får någon plats att röra sig på. Utan att i mer eller mindre grad blifva stekt och qväfd af eld, rök och hetta, kan man hvarken komma ut eller in i tältet, då dess innevånare äro der samlade. Det är redan anmärkt att en vedhög ligger midt för ingången. Knappt har jag lyft på tält-dörren, för att med böjd rygg träda der inom, förr än hundarne skällande rusa emot mig, visande skarpa tänder och vreda blickar. Eld, hetta och rök slå mig i ansigtet; under de första sekunderna är ögat icke i stånd att urskilja föremålen; till den döfvande hund-musiken sällar sig stundom ett icke mindre döfvande barnskrik, ackompanjeradt af hyssjande och stryk för att bringa oljudarne till tystnad. Under allt detta har jag imellertid måst förblifva stående vid ingången och vedhögen, och skall med böjd rygg försöka börja vandringen till den under tiden beredda och anvisade platsen, gående på kanten af eldstaden, icke alldeles utan fara att tumla i den brinnande elden eller den kokande köttgrytan. Alla komma nu i rörelse, för att draga benen åt sig; stundom finnas små

barn, som måste föras åt sidan, eller ock händer att elden, som fattat i mina kläder, måste släckas, etc."

"När man kommer in i ett tält, synes allt vara och icke kunna vara annat än idel ordning och förvirring. — Men ibland allt detta hopbuntade, samman blandade och instufvade uppenbarar sig imellertid efter hand, vid närmare betraktande och uppmärksamhet, mer och mer ordningssinne och fintlighet i användande och till godo görande af det inskränkta rummet. Vid sidan af detta ordningssinne har ock förnöjsamhetens goda ande sin bostad och sitt tempel i Fjäll-lappens tält. Alla och allt har der sin anvisade plats. Innerst på bägge sidor är högsätet; på den ena sidan och öfverst sitter fadren, vid hans sida modren, närmast henne de yngre barnen. Innerst i tältet, midt emot far och mor, men på andra sidan, sitta de äldsta och vuxna barnen, vid sidan af dessa och nederst i tältet sitta tjenarne". Fordom brukade husbonden sitta närmast påssio; matmodren midt i kåtan; de gamla och barnen dernäst; hundarne vid dörren. På andra sidan i kåtan satt äldste sonen nära påssio, dernäst och midt uti flickorna, hvilka der före ock kallades "kåta-midstens fågring" = *kaska-kåten fauro* (Fjellner).

Huru man för resten kan packa in sig i en kåta, visar Fellmans beskrifning (sid. 44) på en natt vid Tana-elfven. I en ovanligt rymlig, timrad kåta, 7 alnar lång, 6 alnar bred, $2\frac{3}{4}$ aln hög, instufvades tre resande till förut der befintliga 7 personer, hvaraf 2 äldre voro sjuke. Dessutom funnos i kåtan tre får, ett par kattor, en kalv och en tik med en kull ungar. — "De sjukes klagan, valparnas skrik, hyndans morrande, fårens bråkande och den svåra osnyggheten medgäfvo endast dvala, icke sömn", tillägger han slutligen.

Med några små variationer äro dessa tält sig lika öfver allt; hvad som skiljer dem åt, är beskaffenheten af det tyg, hvaraf de äro gjorda samt den större eller mindre omsorg, hvarmed de sammansättas. I sådant afseende gifver Leem karakteristiken fullständig för sin tid; tälten äro icke mycket förändrade sedan dess.

Då Lappen är på resor långa vägar och i sällskap, hvarken medför han så mycket saker eller gör han sig så mycket besvär med tältets uppresande; äfven detta är enklare. Stockfleth gifver (sid. 44 ff.) en ganska liflig beskrifning hur det vid sådana tillfällen går till. "Den korta dagen var slut, ingen måne upplyste dunklet och mörkret tilltog; de vid resans början muntra renarnes lopp saktades så småningom.

Sent omsider kommo vi fram till det ställe, der Fjäll-lapparne bruka öfver-natta, då de resa i dessa trakter, emedan der finnes tillräcklig mossa åt renarne och så mycken skog, att de kunna få erforderliga träd till att uppföra res-tältet. Vi gjorde halt, stego ur pulkorna; Lapparne spände från och skidorna framtogos. Under det två män förde djuren bort till deras betes- och hvilo-ställen, framtogo två andra yxorna och sk rinnade kring bland träden, för att hugga tält-stänger, medan en tredje högg och drog fram ris och bränsle, samt derpå hemtade från släden en skofvel, med hvilken den lösa snön undan skottades i en rundel. Träden eller stockarne, 5—7 till antalet, restes nu upp emot hvar andra, och omkring dem breddes ett stycke svart, genomrökt lärft, dock så, att öfverst lemnades en öppning för röken. Eldstad bildades i midten och omkring denna breddes qvistar, och nu var tältet färdigt”.

”Då tältet var rest, kröp först en man in och började slå upp eld. De bruka ett slags halsduk, gjord som en gammalmodig penning-pung, hvilken bindes om halsen, så att ändarna hänga ned på bröstet. Denna bäres icke för värmens skull, utan för att deri förvara penningar och andra små förnödenheter. Bland dessa finnes ock eld-don, hvilket består af eldstål, flinta och fnöske, samt en liten trä-skål af en valnöts storlek, hvaruti finnes smält svafvel. Deri doppas tändt fnöske, och när detta brinner med låga, tänder man dervid näfver och blåser upp låga deri”.

”Ljudet af stålets slag mot flintan och gnistornas sken från tältet gjorde oss alla upprymda. Vi togo nu björnskinns-kragarna af, då det blifvit uppehållsväder, derpå slog vi snön af oss, så godt vi kunde, och gingo in i tältet. Denna snö-afpiskning fortsattes inne i tältet och upphörde aldrig, ty den förnyades så ofta någon varit ute”.

”Det första vi nu företogo var att få en gryta hängd öfver elden, och dernäst att packa denna full med snö, hvilken fyllning förnyades tills grytan blef full af vatten. Den trä-skopa eller slef, hvarmed snön packades i grytan, blef qvar deri, och så snart snön började smälta, började ock denna skopa att gå ikring bland Lapparne, fylld med snö och vatten, ty törstiga voro de alla och aldrig upphörde detta drickande”.

”Emellertid hade ett försvarligt stycke fruset renkött blifvit stäldt fram för elden, för att någorlunda upptöas innan det kunde sönder huggas i mindre stycken. Nu begynte man sin toilette. Först blefvo

skorna aftagna, hvarvid visserligen nakna ben visades, men de voro rena, ty Lapparne hålla alltid fötterna rena; derefter afdrogos bellingarne, hvilka vrängdes och upphängdes uti tältet, för att torka, tillika med sko-remmarna. — Då jag icke, så mycket som Lapparne, vadat i snön, var jag icke våt om benen, och min toilette inskränkte sig derföre till att väl af piska snön. Glädje och tillfredsställelse lyste från allas ansigten, muntert och lustigt prat ljöd från allas läppar. Dagens mödor, tilldragelserna vid tinget" (från hvilket de kommo), "prest, fogde, skrifvare, länsman, köpmän, betalta och obetalta skatter, kortligen allt tjenade att underhålla och krydda samtalet; lustiga infall, qvickheter och ordlekar aflöste hvar andra. Med synlig belåtenhet och välbehag godtade sig Lapparne i detta tält, hvilket var så litet, att det hvarken tillät oss utsträcka våra kroppar eller räta ut våra lemmar, och vi måste sitta med korslagda ben, om vi icke ville få dem uppbrända i eldstaden. Glad, lycklig och tillfreds utbrast än den ene, än den andre: Gud ske lof för varmt och godt hus! och såg sig omkring i tältet med synbart välbehag, under det jag, den vid Lappens sida sittande gästen, var nära att förgås af köld, hetta eller rök".

"Det händer stundom att storm och oväder icke tillåta uppförandet af något tält, eller tändandet af någon eld, och under sådant väder kunna Lapparne intet ögonblick lemna sina renar, dels för att skydda dem mot vargarna, dels för att hindra renarna springa bort, hvilket de gerna vilja. I jemförelse med en sådan natt ute i snön, var visserligen detta tält ett godt och varmt hus. Innan jag blef van att vistas i ett sådant tält, måste jag allt emellan genom trängseln arbeta mig ut i fria luften, der kölden och det hårda vädret då verkade vederqvickande och kylande på mig. Men att komma ut ur ett sådant öfverfyldt tält är stundom en ren omöjlighet, och detta var händelsen denna afton. Jag tryckte då gång efter annan mitt ansigte ned i snön mellan risqvistarna, på hvilka jag satt, och stack hufvudet ut ur tältet under lärftsväggen och blef derigenom något svalkad. Efter hand vänjde jag mig naturligtvis vid denna instängning, och kunde sålunda till slut en eller annan timma hålla ut att sitta med korslagda ben; men att timtals sitta med benen under sig eller ligga på knäna, det är en ställning, med hvilken blott den smidige och böjlige Lappen kan uthärda".

"Omsider var det vid elden uppställda köttstycket så vida uptinadt, att det kunde huggas i mindre bitar, och den som skulle hugga reste

sig så mycket att han kom att stå på knäna. Våra ben samt hundarne och allt hvad som kunde vara i vägen, måste då göra så stor plats, att den på knä liggande kött-huggaren kunde förrätta sitt arbete; han fattade köttet med ena handen och med den andra höjde han yxan högt i vädret. Men nu måste man, och det hasteligen, bereda än större rum, innan han vågade börja huggningen, och i det trånga, öfverfyllda tältet, der man satt tätt sluten till hvar annan, kommo alla: menniskor och hundar, i rörelse och måste så godt som lägga sig öfver hvar andra; detta var ny anledning till muntra infall och skratt. — Med komiskt allvar lät nu den knälände kött-huggaren yxan falla och det första hugget gjordes. Med icke mindre gravitetiskt allvar hade ett par hundar satt sig så nära, som det förunnades dessa stackare och ryckte småningom närmre och närmre; slickande sig om munnarna, betraktade de och följde med begärliga blickar de afhuggna köttstyckena, som kastades i grytan. Ett barskt hut! måste stundom användas för att hålla dem på behörigt afstånd från ett eller annat köttstycke, som vid afhuggningen kom i deras närhet, ty vid hvarje hugg flög en bit af. Om huggaren behöfde mer än ett hugg för att få löst ett stycke, så blef han utskrattad; men detta rörde honom icke: först då han kastade sista biten i grytan, kom der åter ett leende i hans ansigte, och nu finga vi tillfälle att åter intaga våra platser”.

”Gnistor och brinnande eldflingor foro oss beständigt i ansigtena och på kläderna, och så snart en blef bränd, skrattade de andre så länge, tills den brände måste skratta med. För en brinnande flinga i mitt ansigte eller på mina kläder, så skrattade man ej, och de närmaste hjälpte att taga bort henne; men man hann knapt se mig sjelf le deråt, förr än hela laget skrattade”.

”Emellertid voro soppan och köttet kokta och Hans Andreas Jonssen lade för; naturligtvis fick jag det fetaste stycket på mitt fat. Jag tackade, men bad om ett mindre fett stycke. ”Ja så, presten berättar, att han icke spisar fett”, sade han, och alla skrattade öfver detta Prestens skämt. Jag måste skratta med och detta styrkte dem i den tron, att det blott var ett skämt af mig. På min förnyade begäran lade dock Hans ett magrare stycke vid sidan af det feta. Före måltiden höll man en tyst bön och derpå åt man med hjertlig aptit, under det muntert skämt kryddade maten. För hvarje bit fett de trädde i munnen, sneglade de bort åt mig. Då man slutat och jag icke förtärt hvad som

på ett särskildt träfat var upplagdt åt mig, så yttrades: "det är väl dock det magraste, som ligger qvar". Jag räckte dem fatet: "Nej fettet är det, det allra fetaste är det, som ligger qvar". Man skrattade nu icke, utan man sade: så olika kan den menskliga naturen vara!"

"Tältet, som hörde till de större res-tälten, kunde dock icke rymma hela sällskapet, och man måste därför skiftevis spisa och vistas deri. Blott Hans Andreas höll sig i kraft af sin värdighet såsom min förkörare och värd, ständigt qvar i tältet vid sidan af mig, för att kunna se mig till godo. En af det andra mat-laget kunde icke under måltiden få plats i tältet med hela sin person, utan måste låta sig nöja med att få rum der inne för öfre delen af kroppen, den öfriga låg utanför tältet, och i denna ställning låg han och åt, till stor fröjd för de andra".

"Måltiden var nu slut och en allmän tyst bön lästes. Tack för mat och dryck, ljöd det nu från allas läppar till honom som förestått kokningen. Gud gifve sin välsignelse, ljöd svaret. Mätte det komma kroppen till godo, svaras ibland". Derpå hölls aftonbön; man gick att se om renarna, o. s. v.

"Nu skulle man då lägga sig. Först lemnades mig så mycket rum att jag kunde komma in i min sof-säck, hvartill jag förhjelptes af min tjenstvillige värd; jag lade derefter björnskinnskragen under mitt hufvud och kastade täcket öfver mitt ansigte, ty det var kallt. Derpå lade Hans sitt hufvud i mitt sköte utanpå säcken, och så alle de öfrige i hvar andras famn, i det vi böjde oss kring eldstaden, bildande en ring omkring denna. Efter hand slocknade elden af sig sjelf och få ögonblick der efter var allt tal förstummadt, allt var stilla och tyst, och blott ett sakta pustande hördes här och der. Jag måste åter taga täcket af ansigtet samt låg länge och betraktade, än de sofvande menniskorna omkring mig, än stjernorna, hvilka jag genom det stora rök-fånget på tältet såg tindra på den nu klar blifna himlen, som allt emellan upplystes af förbi fladdrande norrsken. Efterhand började himlen med dess tindrande stjernor och norrsken att blifva allt otydligare, tankar och medvetande förvirrades, tills sömnen äfven stängde mina ögon. — När jag vaknade hade Hans lagt täcket öfver mitt ansigte, ty det var mycket kallt den natten".

Vi hafva meddelat denna beskrifning, oaktadt dess längd, emedan den samma framställt en annan scen ur Lappens lif än dem vi förut

sett och på ett särdeles målande sätt: lifvet på resa, i det öde fjället, under vintern.

Vid sitt tält har Lappen, hvar han är, vinter och sommar, en ställning afsedd för upphängande af diverse saker, mest matvaror. Denna ställning, kallad *suogner*, är sig märkvärdigt lik öfver allt och består af tre björkar, nedtill afqvistade, men upptill med de korthuggna grenarna qvar sittande, fast utan löf; de ställas mot hvar andra som kopp-lade gevär. Brooke berättar (II, sid. 38) att de stundom täckas med en bit vadmal, som löst kastas öfver dem. I öfrigt begagnas om vintern lock-slädarne till förvaringsrum; de äro alltid färdiga att, utan inpackning, spännas för och dragas till annan plats.

Skogs-lapparne hafva i allmänhet bättre bostäder, synnerligen på sina hufvud- eller stor-visten; de äro fasta, uppförda af klyftor och fodrade innan med bräder, täckta af näfver samt omgifna af lafvar och stolpebodår (se fig. sid. 59). Skogs-lapparnes i Pite Lappmark kåtor äro, åtminstone på hufvud-vistena, bygda sålunda: nedre delen oftast kvadratisk, ibland äfven sexkantig (Fjellner), bildad af tre hvarf ordentligt hoptimrade stockar; öfre delen pyramidal, sammanfogad af två på hvar andra lagda brädhvarf med mellanlag af näfver. En bro af trä eller sten, nära lika hög med öfversta stock-hvarfvet, leder till dörren. På taket fins den vanliga öppningen: "reppen". Det inre, som alltid i en äldre kåta är svart glänsande af sot, har på midten en stor eldstad af flata, valda stenar; kring denna ligger "tuorg" af björkris, taget tidigt på våren innan löfven spruckit ut, och så väl lagdt att det hela liknar en sammets-matta. Derpå bredas skinn. Påssio har ock ibland ett golf af flata stenar; men aldrig har jag sett något spår till afplankning eller afdelning i dessa kåtors inre.

De svenske Fiskare-lapparnes sommar-bostäder äro, så vidt jag haft tillfälle se och erfara, i vanlig tält-form, men bygda af små runda trädstammar och tätade med näfver-beläggning. Samma "suogner", lafvar och stolpebodår finnas omkring, men ock särskilda ställningar för fiskens torkning och nätens upphängning; vanligen äfven en och annan timrad bod att begagnas af förbi flyttande Fjäll-lappar.

De finske Lapparnes kåtor äro, enligt Castrén (I, sidd. 39—40), vida mera konstrikt bygda och inredda. Om en Enare-kåta säger han: "Under-reden eller grundvalen utgjorde en fyrkant, som var bildad af tre ofvan på hvar andra lagda stockar, då der imot den öfre delen egde

en pyramidalisk form och var sammanfogad af bräder"; således alldeles lik kojorna i Pite Lappmark. "I Utsjoki plägar man af brist på stock bilda den nedra afdelningen af sten och till värmens underhållande belägga hela tältets yttre med torf. Också hafva kåtorna här icke en pyramidalisk utan en rundad form och likna i det närmaste ett halfklot". De komma i detta hänseende nära några af Leem afbildade, pl. XVII och LXXXIV. "Hvad tältets inredning beträffar, så är den öfver allt i Lappmarken den samma. På långsidan af tältet, det är mellan dörren och bakväggen, löpa tvänne parallella stockar genom hela tältet. Dessa genomskäras af tvänne andra, som på tvärsidan förlöpa från den ena sidoväggen till den andra. Här igenom bildas i tältet nio särskilda afdelningar, af hvilka de tre första närmast dörren begagnas såsom förvaringsrum för ved, skoplagg och gröfre hushållsaker, då åter de tre yttersta vid bakväggen äro bestämda för matvaror och finare redskap. Af de i midten befintliga tre afdelningarna tjänar den mellersta, under rökålet belägna, till eldstad; rummet höger om eldstaden utgör värdens och värdinnans logis, det till venster upptages af husets öfriga befolkning. Är familjen stor, så få dess mindre betydande medlemmar inqvartera sig i någon af de öfriga afdelningarna".

Detta är således blott en tydligare fördelning af rummet i kåtan, med bestämda skiljeväggar mellan afdelningarna, eljest i hufvudsak det samma, som vi förut skildrat från de egentliga tälten, hvaruti icke sådan ordning och sådana väggar kunna finnas i anseende till det eviga kringflackandet. Leem afbildar dock (pl. XVI samt XXXII—XXXV) sådana särskilda nio afdelningar, men placerar menniskor — sittande eller liggande — i alla, i en vid dörren dess utom äfven ett par får!

Sjögren uppgifver (sid. 240) att Enare-Lapparne om vintern till en del bo i ännu bättre bostäder, verkliga timrade stugor, med fönster, om ock blott ett par rutor; de hafva ordentlig eldstad och den i Lappland ovanliga lyxen af lampor, hvari brännes flott. Lampor hafva dock äfven Finnmarkens Fiskare-lappar, men bränna tran eller olja (Leem, sid. 132). Fjäll-lapparne hjälpa sig med skenet från sin kok-eld, eller hafva i bästa fall pertstickor af kådig fur. Talgen brännes icke upp, utan begagnas till mat. — Rundt omkring rummet i dessa hus går vid väggen en oftast bred trä-bänk, på hvilken ligga kläder och der man sitter och ligger. Der finnas äfven hyllor, man har särskilda timrade

uthus, etc., allt häntydande på mera stadigt vistande på ett ställe (jfr Castrén, I, sid. 119).

Men — denna lyx är blott åtsidan af medaljen. Castrén (I, sid. 38) berättar om Juutuu by vid Enare följande, såsom fullständigande äfven af frånsidan: "Anblicken af en Lapp-by hör, åtminstone sommartiden, icke till de allra angenämaste företeelser. Rundt omkring på marken ser man fisk-tarmar, fisk-fjäll, ruttnade fiskar och all slags orenlighet, som med vedervärdig stank förpestar atmosfären. Knappt har man med äckel och vämjelse öfverstått denna pröfning, förr än man måste uthärda en ännu svårare. Genom den låga ingången till tältet utkrälar en skara menniskor, så öfverhöljda med smuts och ohyra, att man skyggar till baka vid deras åsyn. Sjelfve taga de likväl saken ganska lugnt. Artigheten bjuder, att hvarje mensklig varelse i tältlaget, små barn icke undantagna, välkomnar den resande med ett handslag. Sedan denna pinsamma ceremoni i all tysthet försiggått, får man nästan alltid göra sig beredd på följande frågor: Är det fred i landet? Huru befinner sig Kejsaren, Biskopen och Landshöfdingen? — I Juutuu blef jag dessutom tillspord om mitt hem, och då jag sade att det var beläget långt bort om fjällen, sporde mig en Lapp, om jag var hemma från det land, der tobaken växer. Detta påminner om Goethes: "Kennst du das Land wo die Citronen blühn?" — Dessa frågor tyckas vara konstanta i finska Lappmarken; så anföras nästan alldeles desamma af Fellman (sid. 7, 15, m. fl.).

Haf-lapparne i Finnmarken hafva sina bostäder, s. k. "*gammer*", konstruerade och inredda på eget sätt. De beskrifvas af Rode (sid. 224) sålunda: "Gammerne äro allmänneligen bygda i långdragen fyrkant och hafva formen af taket på ett vanligt hus". — Ibland runda. — "Till sparrar nyttjas arm-tjocka trädstammar, hvilka ställas på ena ändan och ofvan stödjas mot hvar andra. De betäckas med näfver för att hindra regnet tränga igenom, och sedan lägges tjock torf på eller rättare omkring det hela, hvilket utifrån nästan får utseendet af en liten tofvig backe, enär torfven just icke alltid är synnerligen väl lagd". — Siljeström (sid. 51) jemför den runda gammen med en ättehög! — "Ingången är mycket låg och dörren vanligen så inrättad, att hon faller till af sig sjelf utan annat stängsel. Hon anbringas antingen på en af ändarne eller på midten af långväggen och delas i sist nämnda fall *gammen* i två af ett litet mellanrum skiljda delar, hvaraf den ene är bostad, den

andre fähus. Gammen har inga fönster, utan faller ljuset in genom en öppning på taket, hvilken tillika tjänar till utväg för röken, från det i gammens midt anbragta kokstället. Då om vintern elden är någorlunda nedbränd, stänges öppningen med en trä-lucka, då det är mörkt, men om dagen med ett öfver en ram utspändt tunnt skinn" (oxblåsa, enligt Siljeström), "hvilket är så klart att ljuset tränger der igenom. Eldstaden är icke höjd öfver golfvet mer än af ett lager af löst lagda stenar och omgifves af 4 lodrätt stälda, i fyrkant stående trästolpar". Mellan dessa gå, enligt Siljeström (sid. 52), tvärstänger, och från dessa åter andra, tvärs öfver eldstaden, på hvilka kok-kärnen upphängas. "På bägge sidor är golfvet belagdt med tunna risqvistar, på hvilka invänarne sitta om dagen, sofva om natten. Är hela gammen *ett* rum utan mellanvägg, då är vanligen den främsta och största delen på bägge sidor skiljd i bås för kreaturen, och familjen behåller för sig blott den innersta delen. En sådan gamme är naturligtvis temligen stor och om sommaren, då kreaturen äro ute, ganska rymlig och luftig; men om vintern, när menniskor och kräk med allt deras tillbehör samman trängas i detta lilla område, är gammen så uppfylld af rök, stank och smuts, att den resande, som vid den tiden måste söka tak öfver hufvudet i ett sådant herberge, emedan vädret icke tillåter honom resa längre, finner sig mycket dåligt inqvarterad, trots folkets goda vilja och bemödande att göra det bekvämt för honom".

De ryske Lapparne hafva bostäderna närmast lika de finskes i Enare; men flerstädes bo de i verkliga stugor, samlade i små byar (Castrén, I, sidd. 131, 132).

Efter denna korta öfversigt af Lapparnes bostäder, torde lämpligen närmast i ordningen komma skildringen af hvad de der inom taga sig till.

Hos Haf- och Fiskare-lapparne är i allmänhet sysselsättningen den samma som hos andra fiskare: mannen far ut att fiska, hustrun sysslar hemma för sig, för man och för barn. På lediga stunder, eller eljest när det behöfs, lagar och förnyar han sina don: båt och fisk-redskap; efter hvarje fiske, vid hvilket han får mer än hvad som för dagen behöfves, rensar han fisken för torkning, till kommande behof och till försäljning eller byte. Fläkt upphänges fisken till torkning i lafven eller på särskilda ställningar.

Bland de nomadiserande Lapparne äro väl äfven göromålen ute hufvudsakligen mannens, arbetet inom hus qvinnans; men om icke vuxne söner finnas eller förmögenheten, det vill säga renhjorden, är så stor att tjenare i större antal behöfvas och kunna hållas, så deltagar qvinnan äfven ganska väsentligt i ut-göromålen, särskilt i hjordens vård, och vanligen är det hon som mjölkar, hvarvid mannen hjälper att fånga och hålla korna; icke sällan mjölkar dock äfven han.

I hög grad anmärkningsvärdt är att qvinnan icke utan i nödfall får besörja matlagningen: mannen åtager sig detta alltid. Högström framställer (sid. 123) flera förmodanden om orsaken här till, såsom: att mannen ej vill besvära dermed, eller att han anser qvinnan oskicklig der till, åtminstone så länge hon syslar med barnen och "isynnerhet som hon vissa tider hålles för oren". Det senare torde visserligen innebära den ursprungliga anledningen till bruket; men må hända beror dess fortfarande ännu der på att mannen, då han är ensam ute på färder, blir nödsakad sköta sin matlagning sjelf, sådan den är, och der före tror sig väl — Lappen kokar särdeles omsorgsfullt och länge — eller att han inom hus har vida mindre att göra än qvinnan. Fjellner tror hufvud-orsaken ligga i behovet af större styrka för köttets sönder huggning, grytans lyftning etc. samt att det möjligen äfven sker för att lemna qvinnan tid till sömnad och andra arbeten; om sommaren sköter qvinnan mest matlagningen. Allt nog: mannen bär bränsle och vatten, han tänder elden, på sätter och ser om grytan, tager maten från förrådet och bereder den till lagning, han portionerar ut maten då den är färdig.

Fig. 29. Utkärningar på knifskäft af renhorn. $\frac{1}{4}$.

Fig. 30. Knif med slida. $\frac{1}{4}$.

I öfrigt sysselsätter mannen sig med slöjd, synnerligen under vintern. Då förfärdigar han all sin redskap, från vandringstafven till den fin-arbetade släden. Särdeles skicklige äro en del Lappar att skära i trä och horn: pip-fodral, skedar, knif och andra verktyg-skäft (se fig. 29), nålhus, spännen, snusdosor och andra småsaker, hvilka till en del

kunna kallas lyx-artiklar och verkligen ganska smakfullt orneras (se figg. 29, 37, 49, 58, 60, m. fl.). Alla deras sniderier verkställas ensamt med

knifven (se fig. 30 å föreg. sida), och mest begagnas till trä-material björken. Linné uppräknar (Flora Lappon., sidd. 262—65) en mängd saker Lapparne göra af björk. Deras andra bästa material för hus-slöjd är det som renen lemnar: horn, ben, senor och hud, af hvilka två sist nämnda Lappens mesta tåg, snören och tömmar fabriceras, samt der jemte kläder och skodon. — Äfven i flätning hafva Lapparne stor virtuositet. Dertill begagnas mest rot-tågor af gran, af hvilka, dels fär-gade, dels ofärgade, förfärdigas korgar, dosor, flaskor, kastrep, tömmar etc. Korg-arbetena kunna de fläta så fina och täta, att de förvara snus, salt och malet kaffe i sådana, utan att det rinner ut. (Se sådana arbeten å figg. 38, 40 och 42 längre fram.)

Qvinnan der imot syr familjens kläder, af hvilka de bofaste Lapparne äfven spinna och väfva en del, likväl den minsta. Fjäll-lapskan väfver endast de band, hvarmed hon knyter sina skor och dem hon begagnar till bälte, men här uti eger hon en ganska stor färdighet, så att de blifva både starka och vackra, vexlande i många former och färger. Kläderna af tyg — vanligen af vadmal, stampadt och valkadt, och då både starkt och dyrt — syr hon med tråd eller garn; skinn-kläderna — och dessa utgöra största delen af åtminstone Fjäll-lappens toilette under sommaren, allas under vintern — jemte skorna, syr hon med tråd, gjord af renens senor, på följande sätt: De senor, som finnas å renens framben till fotens böj-muskler, till vara tagas alltid, och om de icke genast användas, förvaras de torkade, tills de behöfvas, för att deraf göra tråd. Motsvarande senor från bak-benen anses sämre och äro äfven gröfre: de begagnas till snören, men bearbetas, lika som de först nämnda, för detta ändamål hufvudsakligen sålunda: Torkade uppmjukas senorna med vatten, färska behandlas de direkt; först bultas de och upp lossas der igenom; der efter sönder slitas de med tänderna i långa lockar, allt finare och finare; nu uppblötas de ytterligare på så sätt, att de uppvärmda ingnidas med mærg eller något annat fett, så att de blifva så hala och smidiga som möjligt. Derefter tillspetsas hvarje tråd och drages successivt genom hål af olika storlek, borrhade för ändamålet i skifvor, ibland gjorda af metall, men vanligen af trä, eller af ben, eller af de hand-formiga framtaggarna å renens horn. Genom sådan dragning blir tråden slät och jemn-tjock samt då han drages genom allt finare hål, ibland ytterligt fin. Två sådana trådar snos sedermera till samman med handen mot kinden eller låret, under det att de tid efter annan blötas

med saliv. Man brukar icke alltid och öfver allt dessa maskiner, utan blott tand och hand, hvar med man hjälper sig fram, om äfven tråden icke blir så jemn och vacker.

Fig. 31. Grof tenntråd, upprullad på en skinnlapp. §.

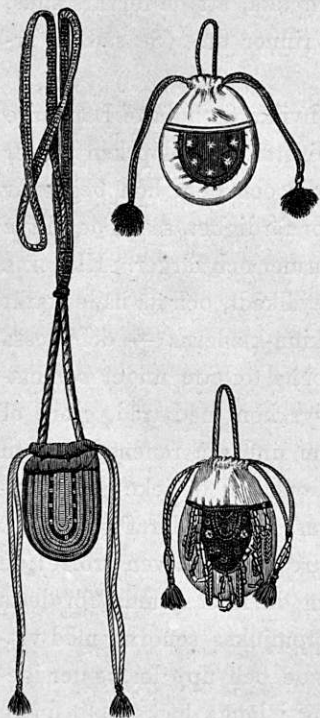

Fig. 32. Penningpungar af skinn. §. Den med långa bandet broderad med tenn (gammalt mode), att bära om halsen, från Lule Lappmark. De andra, ny-modiga, från Arvidsjaur; den öfre broderad med silke, den nedre med hängprydnader af stråperlor.

En industri är, så vidt jag vet, alldeles egendomlig för Lapparne, nämligen förfärdigandet af s. k. tenn-tråd och broderier der med. Äfven dessa arbeten verkställas af qvinnorna och på följande sätt: Det till arbetet bestämda bly-blandade tennet gjutes smält i trä-formar, till bildande af små stänger. En sådan stång drages genom skifvor, liknande de nyss beskrifna, för sen-tråds dragning, genom allt mindre och mindre hål. Då den allt finare tråden drages genom det hål, som, för vinnande af erforderlig tjocklek, anses lagom, hålles en jernbit vid hålet, pressad mot tråden, då han drages ut, och får han på sådant sätt en platt form och blir särdeles tunn. Två sådana platta trådar snos derpå samman till en, antingen blott och bar eller snodd med hjul och vef öfver sen-tråd eller silke (Sorsele), och arbets-tråden är färdig (fig. 31). Denna lägges nu i sina bestämda façoners på det som skall broderas: penningpung, bröstlapp, krage, handske, seltyg för renen, etc., och fast-sys med sen-tråd (fig. 32). Sådan tenn-tråd inlägges ock i trä.

Garfning af skinn är naturligtvis i Lappmarkerna äfven en hus-slöjd, då så mycket i deras hus och de flesta deras kläder göras af skinn. Äfven så färgning, ej blott af skinn utan ock af ylle.

Garfningen beskrifver Linné (Lachesis II, sid. 120) sålunda: "Sedan näfvern blifvit af en björk afdragen, lös-skrapas barken från trädet och kokas frisk i vatten, så länge som man ungefär behöfver för att koka fisk; sättes der efter att svalna, så länge att lagen icke genom för

mycken värme skadar huden. Denna, som förut blifvit skällad genom ned-doppning i ljumt (?) vatten, lägges nu i blöt i nämnda bark-afkok och kärlet, hvar uti allt finnes, nedsänkes i ett hål i marken bredvid kåtan. Skinnet upptages hvarje dag och uppblötes i ljumt vatten, tills håren lossna, då de skrapas bort med en knif, såsom garfvare bruka. Der på lägges skinnet åter i det svala bark-afkoket, utan att förut torka, tills tredje dagen, sedan håret kommit af, då det hänges upp i skuggan att torka". Ibland skrapas håret af utan föregående barkning. I Lule Lappmark har jag sett att till garfning brukas äfven al- och vide-bark. Särdeles god och fin sämsk beredes, och till material för franska handskar utföres icke obetydligt sådana sämskade renkalf-skin, hvilka äro de finaste.

Hvad färgningen angår, brukas till denna åtskilliga i landet växande örter, hvilka uppgifvas af Linné och Leem. Bland andra till röd färgning *Galium boreale* (*madder-radsek*) och al, till brun tallbark och lafvar, till gul *Lycopodium complanatum*, åtskilliga *Lichenes* och björklöf, m. fl.; svart färgas med ockra ur myrarne eller med grums ur slipstenshoarna (Fellman, sid. 107). Färgerna äro icke särdeles lifliga, men påstås sitta väl uti; de appliceras ännu ibland, som fordom, på det sätt, att färg-ämnet, tuggadt och blandadt med saliv, ingnides med handen; men vanligen ombesörja färgare eller färgnings-kunniga nybyggare-hustrur saken för Lapparne, då det gäller tyg, liksom de utföra erforderlig valkning och stampning af vadmalet.

De fleste af Fjäll-lapparnes arbeten utföras om vintern. Under sommaren tager renens vård nästan helt och hållet deras tid i anspråk. Från morgon till qväll och från qväll till morgon skola hjordarne, såsom vi förut sagt, följas och vaktas; de vandra ibland vida omkring, så att Lappen der vid har mycket besvär; de skola drifvas samman och till lämplig plats för mjölkning, m. m., allt ett ganska mödosamt arbete. När då den ene Lappen, aflöst af en annan, kommer hem med sin hund, kastar han "såbben" utanför kåtan och sig sjelf inne i denna, på bädden, sedan han afdragit sina skor och lagt höet till torkning, och tager sig en väl behöflig hvila. Då en främling kommer till Fjäll-lappen och ser detta, utan att känna orsaken, samt till lika får kring sig en svärm af nyfikna barn och qvinnor, så blir hans första intryck, att Lappen är gränslöst lat. Inom alla folk och alla klasser finnas lata

personer, så äfven ibland Lapparne *); men rätt ofta är den skildrade lättjan misstag å tecknarens sida, ty Lappens, och isynnerhet Fjäll-lappens lif är i hög grad mödosamt och hvila är der före väl behöflig för honom, om han skall stå ut.

Der jemte behöfver han äfven en stark föda, och denna har han förnämligast i renens kött och mjölk, hvilket, som flera gånger blifvit sagdt, är hans allt i allom. Annat ingår dock äfven deri, som vi skola se.

Lappen, i så många hänseenden egendomlig, är det äfven i sin slagt. På vissa ställen, t. ex. i Arjepluogs Lappmark, är första akten den, att renens hufvud nedböjes och en knif instickes i hans nacke, då ryggmärgen afskäres eller såras, så att djuret faller sanslöst ned **). Genast der efter stickes en knif mellan refbenen in i hjertat, vrides om der ett par slag och utdrages, hvar efter det lilla hål i huden, som öppnats vid knifstynget, tillhålles med fingrarna. Renen dör då snart. I Lule Lappmark och i Finnmarken brukar man icke den förberedande nack-stickningen, som dock är en verklig förbättring och en barmhertighets åtgärd, utan på förra stället kastar man renen på rygg, på det senare binder man honom fast vid något föremål, och sticker der efter knifven i hans hjerta utan vidare omständigheter.

Genom det sätt, hvarpå sticket gjorts och hålet till täppts, har blodet stannat inom renens kropp, men utgjutet i brösthålan, ty vid sticket öppnas kommunikation mellan hjertat och venstra lungsäcken.

När renen väl är död, flås han. Men äfven detta sker på sitt egendomliga sätt. Snittet, hvar med den egentliga *huden* begränsas, går öfver pannan fram för öronen ned åt sidan af underkakens upp stigande gren, omkring tre tum bakom mungipan, och der ifrån ned åt hals och buk till anus. Från detta långsnitt göras två tvärsnitt, det ena längs insidan af främre extremiteten till carpus, det andra längs bakre till tarsus; vid dessa bägge punkter göres ett rundt snitt kring extremi-

*) Keilhau säger (sid. 206): I tältet fans en Lapp från Kautokeino för att söka några bortsprungna renar. "Med sådana resor tillbringa männen mesta tiden om vintern; de äro just i Fjäll-lappens smak, som är att blott flaska kring och göra intet. Med afseende på husbonden åtminstone viste man inga andra sysslor att för mig omtala, än att några taga sig till att förfärdiga pulkor och kerisser, och att en hvar tämjer sina kör-renar; men dessa auses i allmänhet redan såsom inkörda, då de ett par dagar känt tömmen". Jfr härmed sid. 37 här ofvan.

**) Samojederna gifva först ett slag i renens panna med en yxhammare, för att döfva honom, och förfara sedan på samma sätt som Lappen, men de tyckas sätta ett stort värde på luftstrupen och spisa första läckerbitarna råa! Se Castrén, I, sid. 227.

teten och dermed äro hudens gränser afslutade. Han flås der efter af på vanligt sätt.

De hudstycken, som icke flås af med den egentliga huden, hafva sina egna namn och sin särskilda användning. Den på hufvudet kallas *härna*, på lapska *kallo* = panna (fig. 33), den på extremiteterna, ända ned till fot-lederna, kallas *belling* (= benling), på lapska *kabmas* (fig. 34). Dessa stycken begagnas till skor för vintern, ludna, som de äro; af de förra förfärdigas s. k. härn-skor (för män), af de senare belling-skor (för qvinnor), äfven som kör-handskar. Bägge slagen skinnbitar äro vackrast, då de tagas af brunn-renar (tjurar) vid höst-slagten, i medlet af september; de äro då mörka, temligen korthåriga och glänsande svart-brun-grå.

Det aftagna skinnnet utspännes ofördröjligen på en lång käpp (*tjask*) med flera tvärgående käppar; härnor och bellingar utspännas på det sätt, att å den ännu fuktiga insidan af huden fast klibbas näfver-remsor, fina knif- eller hyfvel-spånor. Hudarna ställas om sommaren att torka i solen, om vintern mest i fria luften, någon gång äfven mot kätans tunna vägg, der ändock litet värme genomstrålar, och med håren ut åt, så att icke, om snö faller, denna må fastna på kött-sidan och blöta huden.

Vi återgå från denna framställning om hudarnas behandling till skildringen af slagstens ytterligare förlopp.

När djuret är flådt, öppnas det å buken, buk- inelfvorne uttagas och rengöras, för att sedermera till mat användas. Särskilt uttages magen (vämnen), ren göres samt vändes ut och in. Der efter öppnas försigtigt brösthålan, i hvilken under tiden blodet svagt löpnat. Det uttages och förvaras i den ut- och invända vämnen, till framtida bruk, dels upphängdt till torkning på suogner eller i kätan, dels fruset; en sådan klump kallas en *renblod* (fig. 35 å följ. sida); mage och blod kallas på lapska *male-tjåive*. Sitt förråd i den vägen mäter Lappen icke efter mängden blod, utan efter antalet blod-magar

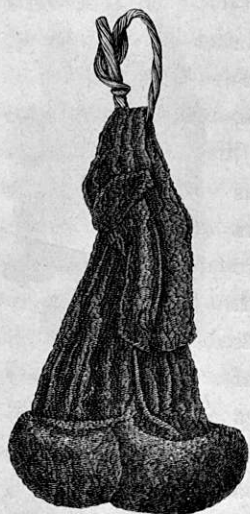
Fig. 33. Utspänd pann-hud (härna) af ren-tjur. 10.

Fig. 34. Utspänd belling. 10.

(P. Læstadius). Torkadt renblod pulveriseras till mjöl och begagnas vid förefallande behof, blandadt med vatten, till välling, blod-pannakakor o. dyl. Malm fann sådana "blod-magar" hängande på gärdesgårdarna kring Karesuando,

och omtalar (sid. 4), att, sedan blodet blifvit anammadt, magarna användas att deri förvara tjära, sko-smörja, ren-mjolk, bär, etc. Sådana renblodar bruka ock de asiatiska ren-skötande folken (Erman, Castrén). Om blodet får ligga länge i brösthålan, så att det fullständigt stelnar, skiljer blodvattnet sig från blodkakan. Detta blodvatten = *suolle*, öses i en tarm och kokas utan någon tillblandning; deraf blir då en hård klump, liknande en korf, vid genomskärning hvitgul till färgen och, "upriktigt sagdt, ganska god" (P. Læstadius).

Efter blodets ut tagning börjas djurets styckning. Till denna begagnar Lappen aldrig yxa eller såg, utan med knifven skiljer han renen i ledgångarna, i hufvud-, hals-, rygg-, sido-, bring-, bog- och lår-stycken, och lemnar knapt någon led öppnad. Der efter af lossar han köttet från benen; de större styckena upphängas sommartiden till torkning (rökas eller saltas icke!) i kåta, visthus eller "suogner", om vintern ute till frysning. När köttet då skall begagnas, har Lappen det benfritt; det tynger och skrymmer i denna form mindre vid hans färder, och har icke heller benen kvar, såsom en outtorkelig källa till förruttnelse. Icke sällan förvaras köttet från höst-slagten på följande sätt: Köttet af hvarje ren, med inne hållande ben, lägges samman i en klump; så får det ligga i höst-vistet under vintern och frysa; om våren är det friskt, men öfver draget med mögel; detta afskrapas, styckena skiljas åt, benen uttagas och hvarje stycke torkas för sig (Mörtzell). — Till grund för den af gammalt brukliga styckningen i lederna och uttagningen af benen hela torde dock ligga icke blott nyttan och lämpligheten deraf, utan den gamla tron på djurens uppståndelse (om hvilken mera längre fram), till följe af hvilken man måste lemna skelettet helt, om man skulle hoppas åter få djuret.

All ting af djuret, utom hjernan och genitalia (Linné), begagnar Lappen på ett eller annat sätt. Fjellner säger dock, att äfven dessa

delar ätas. Blodet har jag redan talat om, och det torkade köttets bruk faller af sig sjelft. Då ofvan (sid. 54) nämdes att den finske Fjäll-lappen helst dricker blodet rått, så bör anmärkas, att detta icke är händelsen med den svenske; dock inträffar (enligt Fjellner) någon gång, vid långa vandringar på hög-fjällen, att bränsle saknas för matens kokning och då dricker äfven han blodet rått. Han är eljest så angelägen att koka maten, att, om han icke har med sig eller om han förlorat sina kok-kärl, han då medelst inkastade glödgade stenar kokar i näfver-skäppor, ja till och med i våmmen af den slagtrade renen (Fjellner).

Ren-tungans muskulatur är rikt genomväfd af fett, och anses af Lappen såsom en synnerlig läckerhet. Så betraktas hon ock af alla som försökt henne och ätes allmänt i Lappmarken. Lappen, som andra polar-folk, är särdeles fett-älskande. Han förtär der före äfven tums tjocka stycken fett, och ister-hinnan skattas mycket högt. Lefvern (som saknar gall-blåsa), lungorne, hjertat och njurarne kokas vanligen färska. Lappen steker mera sällan sin mat, emedan han räknar det för misshushållning att icke få soppa (Fjellner); dock sker någon gång sådan stekning öfver glöd. Vi tala nu om renkött, icke om fisk, som ofta stekes.

Tunn-tarmarne, om de icke användas till korf (af fett och blod!), uppristas, tömmas och sönder skäras, samt kastas, jemte en och annan tum af käxet, uti grytan och kokas färska. Återstoden af det feta käxet, jemte ister-hinnan ("talgen"), stoppas i löp-magen, den s. k. *tägge* (= venster), som är arm-tjock, och hänges upp för att begagnas till välling-sofvel.

Skummet, som vid kokningen kommer upp på ytan i kitteln, särskiljes ibland och gömmes, om det icke under måltiden sleftals serveras färskt. "Aldrig skumma de bort något, hvarken af kött eller fisk, sägandes skummen vara det fetaste och bästa" (Graan, sid. 79). Huru mycket klokare och hushållsaktigare än vi!

Urin-blåsan användes till förvaringskärl; senorna på förut omtaladt sätt; af ben, horn och klöfvar kokas lim, hvilket i Lappmarkerna är en icke obetydlig industri. Af 3 delar horn fås 1 del lim. Utom andra och vanliga användningssätt af benen bör nämnas, att jag hos Arvidsjaurs Skogs-lappar sett öfversta hals-kotan (atlas) i mängd samlas för att begagnas till sänken på not och nät; hon egnar sig bra här till genom sin form, sin tyngd och den lätthet, hvar med hon kan fast bindas.

På hvardera extremiteten finnas två långa ben, hvilka användas på sitt eget sätt, liksom under-käkens. Dessa s. k. *märgben* (lapskt *addam*), kokas nämligen hela, utskalade ur köttet, men icke länge och starkt, hvar efter de, ännu varma, krossas eller klyfvas (= *addamit tjäsket*) med yxa, alldeles på samma sätt som benen behandlades af "kökken-möddingarnas" och pål-byggnadernas folk, samt ännu i dag af Grönländare och andra vilda stammar. Den sålunda tillgängliga märgen utdrages och förtäres som en läckerhet. "Chacun a son goût". — Hela marken i Lappland är en kolossal sådan "kökkenmödding" genom lemingarna efter der fram vandrade talrika Lapp-generationer.

Friska, fullvuxna renar vill Lappen icke gerna slagta sommartiden, utan då väljas kalfvar, gall-kor och svaga eller skadade oxar; de vuxna sparas till hösten och till försäljning.

När en ren slagtats, blir alltid mer eller mindre kalas på de ofvan nämnda mindre solida delarna, hvilka, med en och annan tillsats af hals-, rygg- och sido-stycken, genast och färska användas. Högström (sid. 124) och P. Læstadius (II, sid. 36) beskrifva sådana spisningar.

Först förtär man märgbenen, hvilket går långsamt. Grytan står under tiden på elden med det öfriga der uti, eller rättare hänger temligen högt der öfver, på det att icke vidbränning skall inträffa. Under tiden brukar ibland, enligt Högström, husbonden taga fram ost eller frusen mjölk, tort kött eller något dylikt, såsom ett slags smörgås-bord. Detta kallas *låke*, *svargald*, *svargaltak* = litet mål; äfven ett namn på frukost, hvilken dock vanligen kallas *prustok*! Stundom består detta s. k. *låkatolle* blott i bitar ur grytan, som half-stekas eller rostas på elden. "Sedan man här med förnött några timmar af den långa vinterqvällen och det synes tid att företaga en ätning på allvar, så skummar far med kok-slefven flottet af grytan i en panna". Eller ock samlas flottet på det sätt, att han blåser på det i slefven upphemtade spadet, så att, då slefven hålles lutad öfver en kopp eller skål, fettet rinner ned i denna. "Härvid vet han att begagna den förmån, omständigheterna erbjuda: vid förrättningens slut slickar han slefven med tungan. Nu griper han sig först an med magt, reser sig upp och lyfter ner grytan från grytkedjan, samt sätter, pustande, ner henne i påssio. Detta rum är fridlyst för hundarna, och de våga ej beträda det med sin fot; är någon nog näsvis att snoka dit, så blir han strax extra-judicialiter bestraffad med käppen. — Nu öser han upp köttet i en skål, egnar hvart och ett

stycke sin särskilda uppmärksamhet, och sedan han tagit det ena med det andra i öfvervägande, fördelar han så, att hvar och en får sin beskärda del. Menniskors och hundars ögon äro under denna viktiga förrättning fästade på honom. De förra få nu genast sina delar, den ena efter den andra, och aflägga derför sin tacksägelse — hustrun äfven. De senare der imot få ännu vänta, men få också i sinom tid, hvad dem tillkommer. Deras rättigheter äro stora, med afseende på spadet, de ega der uti prioriterad fordran, såsom människorna i kött-fatet, deraf endast benen, när sådana finnas, tillkomma hundarna. Det händer någon gång att barnen vilja dricka af spadet, och få väl också alltid något uti en liten slef, men vidsträcktare anspråk nedtystas med den tillsägelsen: Ni fån ej dricka opp för hundarna. — Men innan spadet fördelas åt hundarna — ty äfven här sker delning — tager Lappen ut sista fördelen af sitt kock-skap. Den består der uti, att han åtskilliga gånger far öfver sopp-grytan med kok-slefven, och slickar för hvarje gång med tungan det flott som fastnar der på. Nu är måltiden slutad" (P. Læstadius).

Denna slickning af kok-slefven allt emellanåt får icke stöta den civiliserade, då han gästar Lappar; han har mycket mer i den vägen att fördraga; t. ex. att de rengöra fat med fingrarna, som de slicka mellan hvar gång de gnida med dem; att de rengöra skeden, genom att spotta på henne o. s. v. Det är märkvärdigt hvad Lappen vid sådana slickningar kan göra sin tunga lång; hon påminner om hundens. — Hos några finnes större renlighet; och redan Lund påstår att på hans tid kitteln skurades efter hvarje mål, men koppar och slefvar blott 2 gånger i veckan, tisdagar och fredagar.

Naturligtvis finnes icke servis af porcellaine eller dylikt, icke heller gafflar. Men skålar och tallrikar af trä brukas nu allmänt. Rehn (ma-

Fig. 36. Bords-servisen (trä-skål). 1.

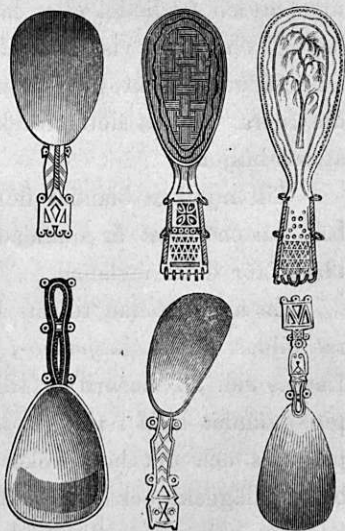

Fig. 37. Skedar af renhorn. 1.

nuscr. D. 67, kap. 15) säger, att på hans tid kött och fisk upp lades hos den rike Lappen på lärft-stycken, eljest på vadmal, på en handske, på en mössa, hur det bar till. Högström omtalar (sid. 125) ett slags "fat af en dertill lagad näfver, nästan på det sättet flätad, som våra näfver-korgar". Soppa och mjölk ätes ur samma skål af alla, och slefven — kosan, koksen — går kring. I Tornio Lappmark bär hvar och en sin sked på sig i en särskild liten ficka; Syd-lappen ofta i en särskild liten pung. Fig. 36 å föreg. sida visar ett af de vanliga af björk urhålkade trä-faten, allt i allom vid måltiderna, och fig. 37 å föreg. sida, vanliga former af skedar, hvilka ock kunna tjena som exempel på lapskt snideri. De äro af ren-horn, små och föga djupa.

Beträffande nu sjelfva maten, så är den temligen vexlande, om man ser på de olika berednings- och förvarings-sätten.

Renens mjölk utgör, som flera gånger blifvit anmärkt, en vigtig del af Lappens näring. Hon är mycket tjock och drickes icke gerna utan att en tredjedel eller hälften vatten tillsättes. Då är hon rätt behaglig, churu en viss frän smak vidlåder henne, närmast liknande, men icke så stark som get-mjölakens. P. F. Wahlberg säger denna mjölk obstruera, och att detta förekommes eller afhjelpes genom begagnande af ren-buljong.

Till mjölken blandas flera slags bär, isynnerhet hjortron och kråkbär, såsom förut är omtaladt, och dessa förvaras länge i kaggar och blåsor för detta ändamål.

En annan sådan tillsats brukas äfven, hvar igenom ett eget preparat bildas, den s. k. *jubmo-*, *jobmo-* eller *juomo-*mjölken. Linné (Flor. Lapp., sid. 93) beskriver tillredningen sålunda: Af *Rumex acetosa* (alpina) samlas blad i mängd, läggas i ett kopparkärl, en tredjedel vatten pågjutes och det hela kokas till syrups konsistens, under det att nya blad tilläggas, och under ständig omröring med en pinne, så att det hvarken bakar hop eller vid-brännes. Då efter 6—7 timmar kokningen är slut, sättes det kokade afsides att svalna, hvar efter det blandas med ren-mjölk, hälls i en ren-väm, eller uti något trä-kärl, och får der stå. Förrådet tömmes aldrig fullständigt, utan förstärkes allt emellanåt, för att underhålla tillgången hela sommaren igenom. När blandningen fått stå en tid, får det hela en angenämt syrlig smak, helt olik den friska växtens, en förmildring af denna. Oftast tillsättes *Archangelica* och stundom äfven *Mulgedium*.

Lappen bereder äfven s. k. *sät-* eller *tät-*mjölk af ren-mjölken, liksom Norrländingen tillagar sådan af ko-mjölk, och denne gör det så allmänt der före, att mjölken i landet surnar mycket långsamt — om till följe af klimatet, eller af ringa mängd eller lifaktighet hos de mikrofytter, som efter all anledning äro medlen för denna jäsning, må lemnas derhän. Denna tät-mjölk beredes på det sätt, att antingen krossad färsk eller torkad *Pinguicula vulgaris* sättes till mjölken, eller att mjölk-kärlets väggar gnidas med örten. Der af uppstår i ko-mjölken en koagulation eller jäsning af eget slag, och hon får en konsistens af segt gelé samt en egendomlig aromatisk smak (lukt). Då man om sommaren fått denna tätning i gång, behöfver man icke nytt gräs för hvarje gång, utan hjälper sig med att till färsk mjölk tillsätta litet tätad, hvilket är tillräckligt att fram kalla den önskade förändringen.

Äfven utan sådana tillsatser vet Lappen att förvara mjölken, och det på två sätt. Det ena, att mjölken slås på kaggar och nedgräfvdes i jorden, för att der jäsas, surna och torka in; hon blandas med ny söt mjölk då hon skall förtäras. Det andra sättet är att låta mjölk surna eller ock ysta henne med löpe, vidare krama henne genom linne-påse, så att vasslan får väl utsippra; för större säkerhets skull hänges påsen upp i luften, och allt som vatten fram tränger skrapas det bort. Slutligen blir återstoden hård, grynig; han förvaras då i ny påse eller vanligen i ren-blåsa. Grädda behandlas på samma sätt. Bägge slagen kallas torr mjölk och kunna förvaras länge, det senare ända till 20—30 år, enligt Fjellner. De smaka godt, som en blandning af amper ost och sur mjölk.

I Gellivare förvaras mjölken i kall-källor under sommaren. Så väl denna, som den mjölk han samlar under hösten och mot vintern, låter Lappen under sist nämnda års-tid helt enkelt frysa i blåsor eller i kaggar, som kunna sönder tagas i två afdelningar, stundom i smärre skålar, och begagnar henne, så som vi på ett par ställen anført, sönder huggen i stycken. Ett ganska behändigt sätt att handtera mjölken är, att i en gryta eller kittel låta mjölk frysa kring en sticka, hvilken tjänar till handtag, då det frusna mjölk-stycket, efter lindrig värmning lossas från kärlet (Fellman, sid. 8). De afhuggna mjölk-is-styckena behandlas bäst på följande sätt. Man håller ett afhugget stycke frusen mjölk på en bräda eller i en liten skål fram för elden i kåtan. Is-klumpen tinar då på ytan, och allt som en liten del, uppmjukad och välling-tjock,

blir åtkomlig för skeden, skrapar man af denna och förtär den. Det heter *kalmatak* = fruset. Det är ett slags glace.

Ren-mjölken kokas mera sällan till bruk färsk, men väl att på kaggar förvaras i jorden öfver vintern, då hon om våren upptages och användes (Fjellner). Det smör, som fås af henne, liknar talg, hvar före hon icke heller nu mera mycket till smör-beredning användes. Rehn omtalar dock (kap. 15) bruket af sådant på hans tid; och Brooke berättar (II, sid. 50) att Quænerne i Finnmarken äfven bereda sådant. Likaledes säger Fjellner, att sådant bereddes på hans tid i Herjeådalen och användes så väl till stekning, som till torkadt kött; han fann det läckert. Sjelfva mjölken är tjock och fet, och användes färsk i kaffe, utan någon föregången grädd-sättning. Åt chokolad ger hon en särdeles god smak.

Ren-mjölken användes äfven till ost. Först upp värmes mjölken för detta ändamål, och det skum, som då flyter upp, afskummas med en slef och hülles i en ren-blåsa, hvilken hänges upp i kåtan att torka; sådant förtäres det som en läckerhet och kallas då *kappa* (= grädde), och hela klumpen, då han är af en mage: *kappa-tjalmes*. Bort tagandet af denna "kappa" gör dock osten mager.

Osten beredes sedan af återstoden på vanligt sätt med löpe. Bästa löpen fås af starka renar, slagtrade under sommarens lopp; men der till tagas vanligen magsäckar dels af späda ren-kalfvar, som dö om våren af köld och svaghet, och hvilka fyllas med mjölk samt upp hängas till kommande bruk; dels af gäddor, röding och börsting, hvilka torkas och förvaras i en liten mjölk-kagge. När något der af uttages, är man angelägen att fylla på förrådet.

Osten pressas för hand i en rund form = *teivo*, flätad af granrötter (fig. 38), eller skuren af trä (fig. 39), då kallad *skappo*, samt lägges till torkning och rökning på ställningen, *sidde* (se fig. 27, sid. 115), i kåtans rökfång; han blir dock bättre om han får torka i solen. Denna ost, som af rök och sot blir gul och svartfläckig utan på, är in uti krit hvit och har smaken af vanlig skum-mjölks-ost, med en icke obetydlig bismak af mjölkens fränhet. Han användes på många handa sätt, dels rå och

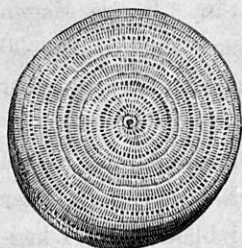

Fig. 38. Ost-form af gran-tägor (botten). $\frac{1}{2}$.

Fig. 39. Ost-form af björk (insidan). $\frac{1}{2}$.

utan tilltugg, som färd-kost, och vid sådana tillfällen äfven i skifvor i kaffe, i stället för grädde; till välling med eller utan mjölk, och i annan mat; stekt öfver elden, och slutligen, enligt Leem (sid. 392), "kokt hel, upplagd på fat och beströdd med socker", en rätt, på hvilken han en gång bjöds af presten i Kautokeino, och hvilken han fann ganska god. Skuren i tunna skifvor och på detta sätt behandlad har jag försökt honom i Sorsele och kan bekräfta Leems åsigt.

Till mjölken, som återstår efter ystningen, tillsätter man litet vatten och kokar upp; af detta, som innehåller mjölk-sockret, gömmes en del, men vanligen tages ett mål för folk och — hundar. Äfven lagas häraf miss-ost på vanligt sätt.

Fisk ingår äfven till någon del i Fjäll-lappens föda, då han besöker de fisk-rika sjöarna, har tillräckligt folk att sköta renarna och sjelf har lust för fiske; men för Skogs-lappen är redan fisken en vigtig sak och för Fiskare-lappen allt.

De bästa mat-fiskar, som finnas i Lappmarken, äro ofvan (sid. 28) omtalade; här åter står blott att nämna några ord om de sätt, på hvilka de lagas. Det vanligaste sättet är att de kokas och förtäras så, jemte spadet. Ett icke heller ovanligt sätt är att fisken, rensad och tvättad, helt enkelt trädes på en pinne, hvilken hålles öfver eller ställes lutande imot den flammande elden. Vinter-förrådet, mest af sik, förvaras på det sätt, att fisken, rensad, fläkes och, som han är, eller utspänd med stickor, på särskilda stora ställningar, upphänges till torkning. Så väl i bitar skuren och torkad fisk, som likaledes torkad mjölke och rom, stötas och blandas med mjöl och vatten samt kokas till välling. — De vid hafvet boende Lapparne, som föra ett mera civiliseradt lif, hafva större tillgång på fisk och andra födo-ämnen, och bereda dem äfven annorlunda, som det vill synas i full likhet med andra fiskare i deras granskap. — Jagten skaffar Lappen äfven en del födo-ämnen, synnerligen fågel-fångsten; detta gäller dock mest Skogs- och Fiskare-lapparne.

Lappens föda, hvilken grupp han än till sitt lefnadssätt må tillhöra, utgöres sålunda till öfver vägande del af animaliska ämnen; vegetabiliska begagnar han vida mindre.

Ordentligt med jäst beredt bröd förekommer endast hos Nybyggare-lappar; men de vandrande Lapparne äro mycket behändiga att af mjöl och vatten knåda en deg, hvilken de med handen utplatta i små,

half tum tjocka kakor af 5—6 tums diameter, och baka vid elden; i Norge kallas de "*glo-kager*" = glöd-kakor. Ett annat bakningssätt omtalar Fjellner. En tjock kaka (bulle) göres af ojäst deg; den ena sidan bakas mot elden; då en skorpa bildats, afflås denna; resten värmes ånyo, ett nytt lager afflås, o. s. v., tills 10 eller flera lager på detta sätt vunnits. Stekes ock på samma sätt på glöd. Här till ätes ren-smör.

Mjöl förekommer i deras matlagning, utom till sådant bröd, nästan endast för att bereda välling, i hvilken ofta blandas kött, fett, o. s. v., stundom, såsom i Enare, äfven mjöl af tallens bastlager, hvar af vällingen blir brun. — Anmärkas bör här, att i hela Lappmarken och angränsande delar af Norrland, allmogen mest föredrager kornmjölet fram för rågmjölet, förmodligen der före, att man i dessa nejder, af missförstånd på många ställen, af tvång på andra, endast odlar korn, och der före dels har lättare att få detta slags mjöl än rågmjölet, dels från barndomen är van der vid. Långa Lule elf synes dock nu exemplet från f. d. kongl. mönsterfarmen Aminne börja verka till allmänare införande af råg-odling; under den korta tiden från 1868 till 1871 hade råg-odlingen, om jag icke misstager mig, fram skridit 8—10 mil upp åt elfven, till Mattis-udden.

Bland andra växt-ämnen, dem Lappen förtär, må, utom ofvan nämnda bär, särskilt omtalas följande:

Sonchus (*Mulgedium*) *alpinus* och *Angelica archangelica* förtäras gerna af Lapparne. Behandlingssättet af dessa har redan Linné beskrifvit (*Flora Lapp.*, sid. 232 och 69), sådant det ännu förekommer. Af *Mulgedium* — Lapparnes *jerja* — tages stjelen, förr än blommorna slagit ut, och det inre mjuka ätes, sedan skalet blifvit aftaget; ibland stekes stjelen oskalad och sedan ätes det inre. Af *Angelica* — *påsk*, *påskå* på lapska — tages och behandlas på samma sätt stjelen, som afskåres nära roten, bladen afflås och det inre ätes. "Då flickor och gossar i juli med sina renar irra kring på betes-fälten bland bergen samt morgon eller afton drifva dem till kåtan för mjölkning, bära de sina koltar fyllda af skalad *påskå*, hvilken de utdela inom familjen, som med stort begär förtär den". Äfven de ännu outvecklade umbellerna begagnas, mest dock till jubmo mjölk; de kallas *påskån-åive* = *angelica-hufvud*. — Torkad förvaras "*påskån*" till vinter-delice och "bjudes som artighets-present mellan ungdomen" (Fjellner).

Rehn (manuscr., D. 67, kap. 5) nämner ett par andra berednings-sätt af Angelica. Stekning på glöd är ett, hvilket äfven omtalas af Graan (kap. 9). Ett annat är det, att en dag igenom koka den utväx-ande blom-stjelken med ost-vassla, till dess det hela blir rödt som blod; detta afkok förvaras till vintern; smakar bittert; brukas äfven såsom medicin. Der till användes ock den torkade stjelken och roten.

Dessa "jerja" och "påskå" anse Lapparne som delikatesser; äfven nybyggarna och en del resande begagna dem samt finna dem läskande och goda. Vi finna dem afskyvärda, genom det starka aromet och den brännande smaken, som följer efter; med sockrad sprit äro de dock ganska goda: det är förnämligast angelikan, som ger smak (lukt) åt munk-likören.

Bruket af bär, såsom tillblandning till mjölk, är förut omtaladt. Men Lapparne lära äfven stöta hjortron, lingon, blåbär, kråkbär och andra bär till samman med kokad och benad fisk, utspäda detta med vatten och "supa thet medh skiedh" (Rehn).

En egendomlig delikatess omtalas af Graan (manuscr., D. 63, kap. 9). "Vid midsommar, då safven löper, taga de barken af stora och feta tallar, helst det nedersta vid jorden eller roten, den de afskräda ganska väl, att det hvita och innersta blir qvar, så att det är till anseendet som grannt lärft, hvilken de då i solen en dag eller två på stänger torka, sedan rifva de honom i små skifvor och lägga'n i en stor näfver-skäppa, väl ombunden, den de i en grop i jorden grafven nedersätta och henne sedan med mull och torf öfvertäcka, hvarpå de lägga en stor stockeld, hvilken de låta brinna en dag; sedan taga de upp skäp-pan, då ock barken är blifven röd och söt; denna spis kalla de *sauto-petsi*" (= sjud-tall) "och är hos Granlapparna mycket bruklig, som ock de för ett konfekt förtära". Rehn och Lundius omtala det samma; och den senare säger (sid. 47) att den stötta massan blandas med mjölk, som då blir röd. Om bruket ännu qvarstår är okänt; ingen af dem jag tillsport har vetat något der om; troligtvis har bruket varit lokalt.

Sannolikt bidraga alla dessa ymnigt förtärda växter, jemte rörelsen i fria luften, att bevara Lapparne från skörbjugg*). Må hända

*) Enligt Siljeström (sid. 53) har en då för tiden i Hammerfest boende Dr Walter försäkrat honom, att Lapparne, till följe af det flitiga bruket af *Rumex acetosella*, mycket sällan angripas af skörbjugg, som der imot var en både allmän och svår sjukdom för den öfriga befolkningen. Enligt Walter skola Haf-lapparne mot denna sjukdom bruka sälblad, Fjäll-lapparne renblad.

v. Düben. Lappland.

skyddas de äfven från denna åkomma genom det ringa bruket af salt. Lappen saltar visserligen på sin mat någon gång, och i kaffe begagnar

Fig. 40. Salt-flaska af grantågor. $\frac{1}{8}$.

han, liksom andra Norrländingar, alltid litet salt, någon gång till och med mycket; men i allmänhet är dettas bruk inskränkt och förvaring af mat genom ned-saltning i fråga kommer hos den genuine Fjäll-lappen aldrig. Såsom ett slags bevis på saltets ringa bruk hos Fjäll-lappen må nämnas, att den å närliggande fig. 40 afbildade salt-flaskan är tillräcklig att rymma en familjs hela sommar-förråd.

Såsom i Lappland egendomliga sätt att bruka växter, och ehuru det icke hör till frågan om Lapparnes födo-ämnen, må här slutligen efter Linné omtalas, att *Milium effusum* af Lapp-flickorna lägges i tobaks-påsen, för att gifva en god lukt åt tobaken, eller åt dem sjelfva (Flora Lapp., sid. 23); samt att roten af *Selinum palustre* af Lapparne tuggas i brist på tobak, "isynnerhet då de äro samlade i kyrkorna" (Flora Lapp., sid. 67).

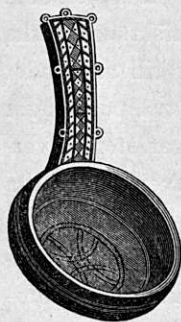

Fig. 41. Kokse af björk; skaftet belagdt med en ristad horn-skälla, ihåligt, skramlande (se ofvan sid. 102, kör-käppen). $\frac{1}{4}$.

Till dryck begagnar Lappen vatten; jästa och malt-drycker känner han föga till, fabricerar dem aldrig, änskönt åtminstone enbär finnas i mängd tillgängliga. Fjellner berättar dock, att man i de norra Lappmarkerna känt konsten att göra *raikas*, Kalmuckernes *racky*, hvilket beredes genom jäsning och destillering af mjölk. Nu mera torde dock denna konst vara förlorad.

I barmen bär Lappen alltid med sig den s. k. *kosan*, på lapska *kokse* (fig. 41), en liten sopp-slef eller en stor säs-slef, hvilket man vill kalla henne, ofta väl arbetad, mest gjord af björk, någon gång af en-trä. Med denna tager han sig vatten ur första sjö, bäck eller elf, han på sina vandringar törstig kommer till, ehuru han icke gerna dricker vid hastigare gång eller då han bär börda, enär han anser sig der igenom blott förledas till ytterligare drickning.

I kåtan står alltid i påssio ett kärl af trä eller af koppar, stundom en jern-gryta, uti hvilken finnes vatten samt en "kokse". Detta vatten hemtas om sommaren ur närmaste vattendrag, och deri lägges gerna, om möjligt, snö eller is, för att hålla det friskt; men om vintern smältes

ensamt snö till dryck, ty vatten är ofta besvärligt att åtkomma genom de tjocka isarna, snö finnes alltid till hands och elden pyr jemt.

Af andra drycker var fordom öfver allt och är väl ännu på vissa ställen, bränvinet temligen mycket anlitadt, som vi framdeles skola se af P. Læstadii beskrifningar öfver Lapparnes samqväm. Men dess bruk har under senare tider på vissa ställen minskats eller upphört, dels och i främsta rummet genom inverkan af presterna — hvar ibland för Sverige särskildt böra med högaktning nämnas Læstadierne — dels genom ingripande af styrelsen. Under den 29 nov. 1839 har kongl. maj:t upplifvat kongl. brefven af den 3 dec. 1740 och den 29 nov. 1743, genom hvilka bränvins införande i Lappmarkerna vid 50 r:drs vite är förbjudet. Uti skrifvelse till landshöfdingen i Norrbotten, af den 15 dec. 1848, har kongl. maj:t dess utom förklarar förbudet mot bränvins införsel äfven gälla kognak, rom och arrak. På somliga ställen har, dels till följe här af, men dels och hufvudsakligast genom de religiösa rörelser, som kring 1845 utgingo från L. L. Læstadius, bränvinets bruk alldeles upphört, och det påstods sommaren 1868, att då icke en droppe bränvin fanns hos Lapparne i Lule Lappmarks fjäll-trakter! Mätte man blott icke i stället allmänt införa bruket af Hoffmans droppar, hvilka i stor qvantitet användas flerstädes. Arvidsjaur och Arjeplogs Lappar, äfven som de nordligaste, supa ännu förtvifladt, men s. k. vin, "spanskt", en infernalisk blandning af piccardon, finkel, m. m. Man klagar ock att de Lappar, som vandra öfver till Norge, der lockas till supande och råka på obestånd.

Allt som bränvinets bruk minskats, har kaffets tilltagit, och det i en sådan grad, att det begagnas nära nog hela dagen af dem som hafva råd der till, eller möjligen kunna förskaffa sig sådant. Det brännes temligen starkt, krossas groft med sten eller yxa — de förnämligare hafva dock kaffe-qvarnar! — och drickes ganska starkt, med litet salt deri, som förut är nämndt. Der jemte läggas ibland i kaffet ost, blodkorf, fettkorf, fett, kött, o. s. v., efter smak eller råd och lägenhet. — Om detta utbyte af bränvin mot kaffe är en lycka, må lemnas derhän; men det säkra är, dels att Lappen lefver ordentligare nu än då han söp bränvin, och att han ut-armar sig genom kaffe-inköpet.

Fig. 42. Kaffe-dosa från Lule Lappmark; af grantågor och i färger. 4.

q' alls omöjligt.

Det är för resten anmärkningsvärdt med dessa stimulerande drycker: brännvin, kaffe, thé, chokolad, hvad de må heta. Uppfunna på olika ställen af verlden och öfver allt mycket omtyckta, synas de vara verkliga *nödvändigheter* för menniskan: knapt något folk finnes, som icke har någon, många hafva flera af dem. Anmärkningsvärdt är ock, att de synas liksom göra sin rund kring jorden. Ölet (pors-ölet) är väl älst i Norden; efter det kom brännvinet; detta håller på att utträngas af kaffet och bayerska ölet; dessa skola väl ock en gång i sin ordning utträngas af något annat.

En sak, som, med afseende på Lappens mat och matlagning, tidigt frapperade mig, är den ständiga inblandningen deri af renhår. Jag har sedan sett ett försök till uppskattning af den quantitet renhår, som kommer in i hvarje Lapp; beräkningen är gjord af Grape (W. A. H. 1803, sid. 283), som säger: "Den mannen har icke varit väl gift, som icke ätit upp ett lispund renhår". Renhåren klibba vid allt: kok-kärl, skedar, knifvar, händer; de komma med mjölken, genom beröring af renarna, af kläderna (mest om vintern), af de hudar, på hvilka Lapparne sitta och från hvilka håren yra upp vid hvarje rörelse i kåtan. Det synes dock icke synnerligen besvära Lapparne, och, ehuru ett icke obetydligt antal sådane blifvit obducerade, finnes ännu icke antecknad, att man i dem träffat bezoarer, hvilka äro vanliga hos renen.

Lappen tar sin måltid när det bär till, under det han är på vandring stadd. Hemma förtär han vanligen två mål om dagen, ett mindre på morgonen, ett starkare hufvud-mål på aftonen, då han mjölkat sina renar.

Han förtär temligen mycket, då tillfället så bjuder och han icke behöfver spara, t. ex. vid rikare fiska-fänge eller då slaget nyss skett, men omåttligt har jag aldrig sett honom äta. H. A. Widmarks erfarenhet är den samma. Tornæus berättar (sid. 60) dock om en liten "bukot" Lapp vid Tana elf, som i ett mål åt upp en stor fet lax samt efter hörsago, att en skjuten vild-ren på en natt af tre Lappar uppåts, så att om morgonen af hela renen icke mera var kvar än halan, hufvudet, benen och fötterna! Fellman berättar (sid. 48) om en Lapp, som, efter ett par dagars fasta, en vinter-morgon klockan mellan 3 och 5 förtärde vid pass ett pund renkött med $\frac{1}{4}$ kanna flott och $\frac{1}{2}$ kanna köttspad, samt derpå sof hela dagen och följande natten. Fjellner omtalar en Lapp, Jon Jonsson Tjäggi, som ett mål förtärde en hel

kokad renbog och 5 Å rensmör dertill. Vanligen synes dock Lappen lefva ganska måttligt. Stundom, ehuru sällan, får han fasta länge, då han förirras af tjocka eller snö, då renarne springa långt bort, kortligen då han har längre vandringar än han från början beräknat. Det synes dock icke besvåra honom särdeles mycket; han drager fastare till sitt bälte, tager sig en klunk vatten ur bäcken, han vadar igenom, eller en mun snö från närmaste drifva, några kråkbär eller andra bär om han kommer åt, och skyndar för öfrigt springande fram, för att snart komma till kåtan — till maten och värmen. Då han är ute med sina renar långt från kåtan, händer väl ock någon gång att han i hungern diar en ren-ko, och lärer, enligt Graan (sid. 78), detta på hans tid hafva varit ett temligen vanligt sätt, genom hvilket illa hållne tjenare i smyg skaffat sig erforderlig föda.

Fig. 43. Fjäll-lapskan Ristin Menlös' kåta vid Sirkas-luokte af Virihaure sommaren 1868. Två suogner (sid. 126) synas till höger bland videt.

SJETTE KAPITLET.

Lapparnes klädedrägt: skor med hö der uti; byxor och rock af sämsk eller vadmal; mudd; barmkläde; bälte; silfverkrage och silfverbälte; mössa.

Lapparnes klädedrägt är ganska enkel och särdeles passande för klimatet; han är en variation blott på öfriga polar-folks. Plaggen äro hufvudsakligen skor, byxor, rock och mössa, vexlande till ämnets beskaffenhet efter råd och lägenhet samt års-tid, men till snittet bra lika öfver allt. Lule- och Jäll-lappars sommardrägt ses å pl. 1 och 2.

Skorna (se figg. 44, 47 å sidd. 151, 153) äro ganska egendomliga. Ofvan-lädet är smalt, fram åt utlöpande i en afrundad spets; det fästes åt sidorna, men ofvan på, vid den dit upp stigande kullriga sulan. De äro runda fram åt och ganska vida. Bak på hälen är på tvären ett stycke läder utskuret, och en söm går i stället tvärs öfver hvad man kunde kalla *undre* bak-kappan. Skons ofvan-läder, som är mjukare än sul-delen, går opp i en 4—5 tum hög tunga. Till denna ansluter sig och fast-sys en äfvenledes af mjukare skinn gjord *öfre* bak-kappa eller skaft, hvilket utgår från hela bakre delen af skon. (Se för beskrifningen fig. 47.) Alla sömmar äro laskade och sydda med sen-tråd. Ingen klack eller särskild sula finnes, och skon är under till helt tunn; sulan är af vanlig ox-hud och öfre delen af ren-sämsk. — Till färgen äro de nya sommar-skorna gulbruna, men genom användande af smörja samt af smuts, blifva de med tiden mörka, gråsvarta. Lappen har stor talang att laga dem och sliter dem länge.

Dessa äro de vanliga s. k. käng-skorna för sommar-bruk, i Norge benämnda "komager", en förvridning af deras lapska namn. *kabmak*; af läder heta de *tjatjekah*, af sämsk *sassnekah*. Om vintern begagnas ludna sko-plagg, de s. k. lapp-skorna, af två slag; dels sådana, der under-

delen är gjord af en härna, den öfre delen af bellingar, och hvilka heta härnskor = *kallokah*; dels i sin helhet gjorda af bellingar, s. k. bellingskor = *nutakah* (sing. *nutak*) (fig. 44), hvilka äro lättare och mest brukas af fruntimmer. Dessa skor kunna vara af många kvaliteter, men brukas af Lapparne för det mesta utan prydnader, ty hvarje extra söm skulle göra dem mindre täta, och att hafva dem täta är naturligtvis

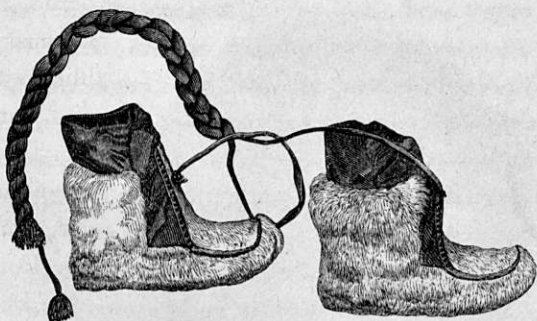

Fig. 44. Vinter-skor (af hvita bellingar) med banden hopflätade. $\frac{1}{2}$.

för dessa snö- och vatten-vandrare en ytterst viktig sak. Äfven brukas särskilda inner-skor, dels af fin mjuk ren-sämsk, dels (enligt Fjellner) ludna, af mjukt skinn, med håren inåt vända, s. k. *måtsok*, af *måtsot* = vända ut och in.

Med undantag för norra Lappmarkerna, der man ibland begagnar hår- eller tagel-skor, köpta af Svenskar eller Norrmän, brukas icke strumpor af Lappen; han har det som bättre och billigare är, nämligen *hö*. Detta *scho-hö*, på lapska *suoine* eller *kabmak-talles* (eg. *hö-massan* i *en sko*), tages af flera *Carex*-arter: *aquatilis*, *acuta*, *ampullacea*, *vesicaria*, *Avena flexuosa* (Lessing) m. fl., är, allt efter artens groflek, af bättre eller sämre kvalitet, insamlas i mängd om hösten och samman bindes medelst ett par strån i små flätade knippor, så stora att de i tjock-ändan jemt kunna fattas med en hand; två sådana samman bindas med smal-ändarna och kallas då *pilga* eller *pilka* = knippa (fig. 45), samt hängas upp till torkning. För att *scho-höet* skall taga mindre rum, brukas ock att sno det hårdt

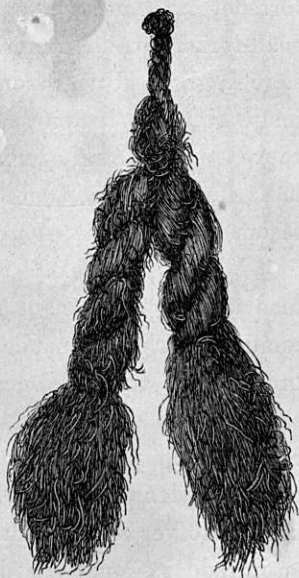

Fig. 45. *Scho-hö* i knippa = *pilka*. $\frac{1}{10}$.

till samman i en tjock ring = *vier*, i stället för pilkor (fig. 46 å följ. sida). Vanligen begagnar man detta *hö* sådant det är, man blott gnug-

gar det grundligt med händerna, då det skall brukas. Bultning mot sten eller med klubba är dock vanlig för allt gröfre hö; af Skogs-lapparne i Arvidsjaur häcklas och kmmas det nu mera allmänt; det blir då utmärkt fint, mjukt och smidigt, samt ytterst behagligt för foten. I Utsjoki beredes och säljes sådant hö af Fiskare-lapparne, som der af hafva god inkomst (Fellman, sid. 49).

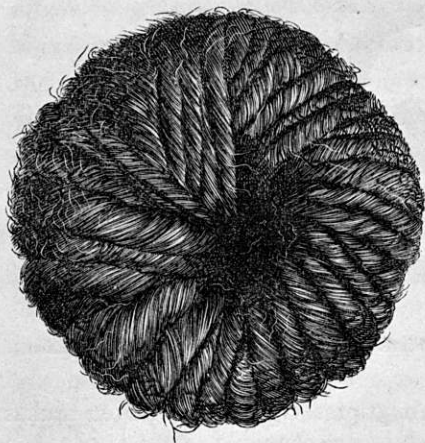

Fig. 46. Sko-hö i rulle, från Arvidsjaur. $\frac{1}{6}$.

förer han med sig ett förråd af sådant för vintern och hela nästa vår. Under sommaren kan han, om förrådet tar slut, hjälpa sig med manlafven, med färskt gräs, hvilket snäll-torkas, o. d., men det är icke så lämpligt och på långt när icke så behagligt. Under sommaren begagnas äfven, i stället för hö, eller jemte detta, i botten på skon, fin afskafd bark af sälq-qvistar (*Salix caprea*), och anses denna sorts strumpor särdeles ändamålsenliga att hålla fötterna fria från ömhet och sår, hvar jemte de skydda skorna, såsom garfnings-medel för dem.

När nu höet skall begagnas, huru det än må vara beredt, breder man ut det på knäet och plockar stråna om hvar andra till en kaka af temlig tjocklek, liknande ett aflångt, platt fogel-bo. Det så i ordning bredda höet tryckes försigtigt in i skon^{*)}; kring väggarna i skon, hvars skaft förut i en ring är ned viket kring hälen, utbreddes kakan genom rörelser och packning med fingrarna, så att ett kontinuerligt lager hö omgifver den för foten bestämda hålan. Bak hänger en bit af denna kaka ut öfver skons kant, och denna hö-tapp användes att, sedan foten är inträdd i skon, fylla den vida sko-vristen och trakten kring fot-knölarna. I norra och södra Lappmarkerna gör man sig icke så mycket omak, utan stoppar in tapp för tapp (Fjellner).

^{*)} Icke-lappar bruka inlägga en liten plattad hötapp i hälen af skon, till ersättning för den klack, hvarvid de från sina skodon äro vane.

Det är en lång beskrifning detta, men sko-höets i ordning läggande tar ännu längre tid att verkställa, ty med denna sak gör Lappen sig mycket besvär. Det har ock sina goda skäl, ty om icke höet ligger väl, slinker skon, eller blir det kallt om foten; ligger höet väl, så skyddar det mot huru stark köld som helst. Blir det vått under vandring i myrar och bäckar, kyler det ändå icke särdeles. Deri besvärar ej heller någonsin fotsvett, ty denna upptages af höet, hvilket der igenom väl blir däfvat, men icke så att det kännes. Om aftonen utdrages der före höet ur skon och torkas vid elden i kåtan; det är då nästa dag lika bra som färskt, och med liten tillökning af nytt kan samma hö beagnas 1 à 2 veckor.

Den ofvan beskrifna mjuka öfre delen af skon, hvilken man skulle kunna kalla skaftet, har äfven sin betydelse. Det räcker ett par tum ofvan fot-knölarna. Då foten är in stoppad i skon, fattar man i detta skaft och trycker väl ned hälen i skon, samt klämmer och makar utan på med handen, så att hälen kommer midt i skons längd-linea. Der på lägges skaftet fram till i ett långs-veck kring den deri ned stoppade byxan, och lindningen börjar.

I sömmen, på skons ena sida, finnes vanligen i en ögla fästad en rund eller platt rem; denna går genom en dylik ögla på andra sidans söm och efter en längd af 1 fot öfvergår remmen uti ett 3—4 fot långt, väfdt eller slingadt *ylle-band*, med en tofs i yttersta ändan. Detta band lägges nu mycket stadigt kring skaftet, slag öfver slag, från öfre delen af fot-knölen litet upp åt smalbenet till ett par tre tums höjd, och fästes der, på sådant sätt, att ändan ned ifrån instickes under sista slaget. Här igenom blifver gränsen mellan skor och byxor öfverbunden med en vattentät skarf.

Äro nu både skor och byxor täta, så som Lappens plagg vanligen äro, så kan han, utan att blifva våt in på kroppen, lugnt vada genom vatten, som står så högt de senare räcka. Vigten ligger här på

Fig. 47. Sommar-skor, med band.
 $\frac{1}{8}$ af naturl. storl.

att skobandet — på lapska *vuodda*, *vuoddek* (pl. *vuoddakah*), — ligger väl, och der före ser man äfven Lappen alltid, då han skall vada och icke är säker på sin sak, böja sig ned och medelst ett tag med bägge händerna vrida till sina skoband; der på går han lugnt i vattnet. För sättet, hvar på banden ligga lindade kring fot-knölen, se den nedre skon på fig. 47 å föreg. sida.

Sko-banden äro af olika färg och bredd: Lapparnes $\frac{1}{2}$, Nybyggarnes 1 tum breda. Vanligen hafva männens skoband större bredd, mörkare och enformigare färg, qvinnorna hafva dem smalare och brokiga, stundom t. ex. gröna i ena, svarta i andra ändan, men röda midt på. Männens och qvinnornas skor äro i öfrigt lika, de senares dock vanligen finare och lättare än de förres.

De ludna skorna nyttjas endast om vintern och ute stänga kölden väl. Leem berättar (sid. 88), att man brukar litet sveda barnens ludna skor i sulan, på det de icke skola vara så hala. Under sulan på de fullvuxnas skor sys skinnet så, att håren komma att sprida sig ut åt i alla riktningar; detta förmodligen ock för att göra dem mindre hala. Detta, liksom i allmänhet sättet för sömnaden, är dock olika i olika Lappmarker, så att den sakkunnige här på, äfven som på söm i öfrigt och på lappnings sätt, kan bedöma från hvad trakt en sko är, så väl sommar- som vinter-sko.

Då dessa skodon äro mjuka och behagliga samt tillika varma och täta — således passande för natur-omgifningarna — så brukas de allmänt af befolkningen i Lappmarken, i hvardags-lag af nybyggare-familjerna, ute och på resor af ständs-personerna äfven. Det skulle vara en stor svårighet, att på vandringar i Lapplands oländiga mark hangla sig fram i vanliga stöflar; traditionen förmäler dock, att den i så många hänseenden originelle D:r J. Engström färdats i sådana. Detta, äfven som nödvändigheten att för liktornarna skära ventiler på stöflarna, säger man hafva varit anledningen, hvarför han, vid försök att bestiga Sulitälma, förkylde sig och fick nerv-feber, görande han der igenom ett undantag från andra Lappmarks-resande, hvilka *alla* varit friska hela tiden.

Nybyggarna bruka äfven ett slags stöflar, sydda i fötterna på samma sätt som käng-skorna, men med långa, vida skaft, hvilka gå till och öfver knäet. Dessa knyts eller spännas ofvan vaden med en starkt åtdragen rem.

Det är klart, att de af tunnt läder och sämsk gjorda sommar-skorna icke skulle kunna motstå väta, om icke de tillika voro smorda, som nyss antyddes. För detta ändamål begagnas dels tjära enbart, dels blandad med fett eller tran; denna senare blandning kallas *norsk smorning*. Denna är en högst viktig vara för Lapparne, ty hon begagnas icke allenast, såsom ofvan nämnes, till sko-smörjning, utan ock vid beredning af pels-skinns etc. Der jemte förfärdiga Lapparne, enligt Linné (*Lachesis* I, sid. 129), sjelfve en smörja på följande sätt: "De lägga de feta men obrukbara delarna af fiskar och deras rengjorda inelfvor till samman i något kärl och låta detta stå att surna, då en olja erhålles och denna brukas till sko-smörja". Så går det till än i dag, och smörjan luktar nästan ännu värre än "norska smorningen".

Lappens näst kommande plagg är *byxorna*. De hafva flera namn på lapska. Det generiska är *måuka* eller *stærr*. Skinn-byxor heta i allmänhet *skinkek*; *sassnek* de af sämsk, och *kalsok* de mycket långa af ren-bellingar. Så synes det af Lex. Lapp. åtminstone, ehuru kalsok snarare måste vara namnet på de lösa yttre belling-strumporna, som brukas synnerligen af de norske Lapparne. Der förekommer äfven namnet *brakkoh*, men om detta är hemtadt från det svenska bracka, eller ej, må lemnas der hän. Märkvärdigt är, att detta ord genomgår så många språk. I Utsjoki kallas de yttre skinn-byxorna *pevsakak*, de inre vadmals-byxorna *kagges pevsakak* (Fellman, sid. 50). — Byxorna gå ned till eller litet ned om fot-knölarna och upp så långt att de jemt och nått hänga qvar på höfterna, mellan bäckenrand och höftknöl, der de fästas med en temligen hårdt snörd dragrem = *falde*. De brukas lika dana af bägge könen. De göras dels af skinn, dels af vadmal; det senare slaget brukas mest af qvinnorna och af bägge könen under vintern, då icke sällan två par påtagas, de af skinn innerst. Skinn-byxorna äro ganska trånga från början, och blifva det ännu mera der igenom att de så ofta på färderna blötas och få torka på kroppen. Till en början af vanlig gulbrun sämsk-färg, blifva de med tiden af flott och smuts svarta och glänsande. Qvinnorna färga sina vadmals-byxor i olika kulörer; älsklings-färgen är röd och grön. Vinter-tiden brukas ock ludna byxor af bellingar eller unga renkalf-skinns. Byxorna sakna fickor.

Lappen brukar i allmänhet icke skjorta eller något annat *linne* närmast kroppen. Skogs- och en del af Fjäll-lapparne bära dock under sommaren ett slags vadmals-skjorta, *skirto*, formad och anbragt på

samma sätt som kolten, men under denna och fritt hängande, icke in stoppad i byxorna. I Arvidsjaur brukas ock någon gång under-kjortel af qvinnorna.

Innersta plagget är likväl mestadels *kolten*; mannens kallas *kapte*, qvinnans *vuolpo*. Han liknar en skjorta, är öppen ned på halfva bröstet, temligen vid och slutar ofvan knäet. Han göres antingen af sämsk = *svaltja*, eller af vadmal eller kläde. Den af vadmal är den egentliga *kapte* och sättes utan på det öfriga, hvar imot den kortare, inre, jack-liknande heter *kopto*; namnen brukas dock vexlande. Detta plagg bäres ensamt i vackert väder om sommaren och nytt ser det sär-

Fig. 48. Tenn-broderad krage till mans-kapte. $\frac{1}{4}$.

krage (fig. 48), hvilken, liksom hela öppningen kring halsen samt hela kapten ned till och vid händerna, är kantad med kläde eller band af olika färg mot plagget, ofta röd eller gul, eller i flera färger, då der imot vadmals-kapten sjelf oftast är blå, stundom ganska ljust, eller brun i många nyancer, hvit (ofärgadt hvitt vadmal), grön och grå, aldrig gul eller röd. Qvinnornas saknar ofta krage, men är kring halsen kantad med rödt, gult eller blått kläde, ofta i flera färger. Qvinnans *kapte* är äfven längre än mannens och går ned om vaden. Högtids-koltarne äro på kragen ofta grant utsirade med broderier i kläde och färgadt garn, eller i tenntåd, eller är hela kragen af annan färg än kapten, hvilket äfven på hvardags-plagg är vanligt, då han mest göres af mörkare tyg än kapten. Männen bruka allmänt i Arvidsjaur och Sorsele hafva den yttre kolten öppen ända ned, som våra rockar, kantad med färgadt kläde rundt om, samt med hyskor och hakar för dess samman häktning fram till; en sådan kolt kallas *sluoptyek*.

Om vintern brukas *skinnpelsar*, hvilka på lapska heta *muodda* eller *muedda*, hvar af de nordiska folken gjort ordet mudd. I Norge kallas pelsen *päsk*, af *päsket* = klippa, ett ord hemtadt från finskan; hvarvid icke bör lemnas oanmärkt att Ostiakerne kalla de helt unga ren-kalfvarne *peschki* (enligt Erman, sid. 326). De vackraste och äfven starkaste pelsarne äro de som förfärdigas af omkring 3 månader gamla kalffvars skinn, hvilka hafva små, fina och korta hår. Men de som

deles smidigt och bra ut.

Gamla tidens koltar saknade krage (Fjellner). Men

nu mera finnes å mannens

kapte en 2—3 tum hög, styf

göras af äldre renars skinn = *pårkah* (af *pårga* = luden, långhårig, såsom renen blir mot hösten) äro varmare, ehuru de genom sin raggighet se mindre väl ut. Dessa släppa håren efter ett par vintrars bruk, eller afnötas dessa till större delen; sådana nötta pelsar kallas *skiltjah* (af *skilt* = utmagrad) och brukas i stället för den nyss omtalade sämskoltten (svältja). Pelsarnas högt upp stående kragar äro äfven af ludet skinn.

I norra Lappmarkerna mest, dock icke sällan i de södra äfven, brukas innerst mot kroppen en pels, med håret vändt in åt, *sismuodda* = innan-pels; i sydligare provinser ersättes denna oftast af en vadmalskolt. Ytter-pelsen heter *pilsa-muodda*.

Den fattiges dräkt är endast skinn. Vinter-byxorna äro af bellingar, sommar-byxorna af sämsk, underplagget en "skiltja" och öfverplagget en dito eller en "muodda".

Väst brukas icke, men i stället ett *barmkläde* = *åtsa-läppa* (= krag-lapp), *åtsa sleepa* enligt Joh. Læstadius, *puonga-läppa* i de södra Lappmarkerna. Det liknar till formen en nattkappa utan krage och är helt fram till Det är af kläde eller vadmal, försedt med foder på inre sidan. Å ena kanten är en öppning, hvar igenom handen kan trädas in. Det bildar således ett slags påse och begagnas der före af Lapparne i stället för ficka, att der uti förvara åtskilligt smått, såsom penningar och dylikt. Denna persedel är en hufvudsaklig grannlåts-artikel, hvar före han ofta är utsirad med hvarjehanda brokiga prydnader och syningar. Särdeles ser man å den öfre, lik en linning kring halsen häktade delen och ett stort stycke af den ned hängande lappens mellersta framsida, små rutor, rundlar, vågor, blad, etc., röda, blå, gröna o. s. v. om hvar andra, broderade med yllegarn, silke, silfver- och tenntråd, med färgad eller hvit sämsk såsom mellanlägg i sömmarna. Nedan för denna rad eller rektangel, af omvexlande färger, är stundom en röd halfmåne, utsydd med figurer af silfvertråd; stundom går en röd remsa, af en tvärhands bredd, hela barmklädet utföre, o. s. v. Grannlåten varierar i oändlighet.

Detta barmkläde begagnas af bägge könen, men är mest synligt hos männen, som hafva sin kapte mera öppen; qvinnorna bruka dess utom nu mera ofta en stor bomulls-halsduk, med snibbarna korslagda öfver bröstet, utan på barmklädet, men inom kapten. I Arvidsjaur ses ibland, efter förnämre sed, qvinnorna bära linne-kragar, spetsar och

manchetter! Barmklädet knytes eller häktas, som sagt är, alltid om halsen, men det knytes äfven stundom om lifvet der jemte.

Sådana barmkläden synas icke vara brukliga i Norge, åtminstone omtalas och afbildas de icke af Leem; Fjellner har dock sett dem vid Lofoden. Der imot talar Leem om ett slags kragar eller halsdukar, som af kvinnorna knyts eller knäppas utan på kapten, hvilken (kapten) i Norge synes hafva en mindre hals-öppning än i Sverige och vara gjord att hop knäppas på ena eller andra sättet. Kvinnornas brukar der äfven vara rynkad bak.

Kapten sammanhålls om lifvet af ett *bälte*, kalladt norr ut *auve*, söder ut *juve*, eller ock *kätsald*. Bältena äro af flera slag, dels ylleband, dels flätade af senor blott, dels af sådana öfverklädda med fina

Fig. 49. *Trissa (queddatak) för kvinno-bälte, omgifven af två spännen; allt af renhorn. 1/4.*

läder-remmar; de äro platta, $\frac{3}{4}$ —2 tum breda, med i ena ändan en ögla, i den andra en tofs. Ofta äro bältena broderade med tenn och försedda med vidhängande prydnader af flera slag. Då Lapparne gå ut med re-

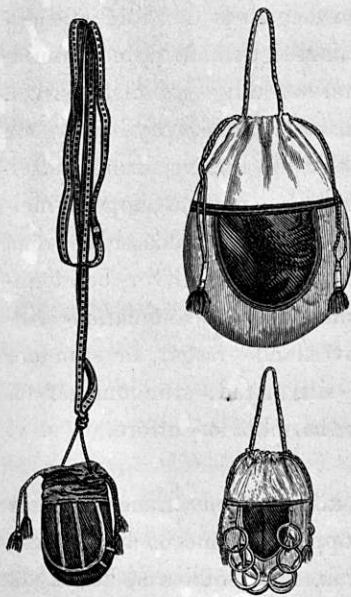

Fig. 50. *Skinungar från Arvidsjaur. 1/4.*

till drages medelst inträdning genom en ögla, eller med ett spänne = *saljo* eller *kruoke* (sölja, krok!), oftast kanske af gjutet tenn, icke så sällan af renhorn (se fig. 49, sido-bilderna). Med bältet tillknyter kvinnan sin kapte, så att han sitter temligen slätt åt öfre kroppen; männen der imot draga upp denna del af kolten, sedan bältet är knutet, så att han hänger vid kring bålen. Der igenom blir inom kapten kring bröstet ett stort rum: barmen (*puogna*), hvilken för Lappen är en Pandoras ask, hvar uti han in stoppar massor af småsaker, dem han vill föra med sig, såsom kosa, eld-don, pipa, tobaks-pung, knif, ost, stundom äfven annan mat.

Vid bältet bäres af mannen kist-nyckeln och ofta äfven knifven, icke sällan flera större eller mindre skinnpungar (se fig. 50 å föreg. sida) för diverse ändamål: sked och örslef i en, strykstickor i en annan, sysaker i en tredje, brynsten i en fjerde, o. s. v.

En pung af alldeles egendomligt utseende är den som fig. 51 utvisar. Originalen är från Sorsele, gjordt af renkalf-skin, med det ludna in åt, tennbroderi ut åt, och kallas *taskon*. - *Tasku*

Qvinnorna föra äfven i bältet sina kist-nycklar, men der jemte hafva de der vid hängande sy-påsen, med sax, syring och påträdna nålar, fästade i en skinnlapp eller en bit björksvamp. Denna sy-pung brukas i Norge så stor, att en pels kan rymmas deri (Stockfleth), och kan då naturligen icke hänga i bältet. Vid qvinnornas bälten hänga ännu oftare, i stället för sy-pungen, en rund plåt eller ring (trissa) af horn eller metall (messaging eller silfver), *queddatak* (fig. 49), vid hvilken på remmar äro fästade en del sysaker i skinnfodral, nedhållna af i deras pedre ändar fästade mesingsringar (fig. 52). Dessa ringar äro icke blott till prydnad, utan ock till nytta, ty genom sin tyngd hindra de sakerna att vändas upp och ned.

Vid högtidliga tillfällen (bröllop, barndop, begrafningar, böndagar o. dyl.) brukades förr allmänt silfverkragar och silfverbälten; de äro ännu icke ovanliga i Pite och Sorsele Lappmarker, men betydligt minskade i Lule, bland hvars religiösa befolkning de anses såsom bevis på fåfänglighet och der före icke tolereras. De vid deras försäljning vunna pengarna hafva användts till folk-skolorna.

Silfverkragen heter på lapska *silb kraka*, ett namn som ger till känna sakens svenska ursprung; han är af kläde, blått, temligen mörkt, liknar till formen en nattkappa, framtill öppen, och med en stor och styf krage; han påträdes öfver hufvudet. Kragen (se fig. 53 å följ. sida) är på ut-sidan

Fig. 51. Pung från Sorsele. $\frac{1}{3}$.

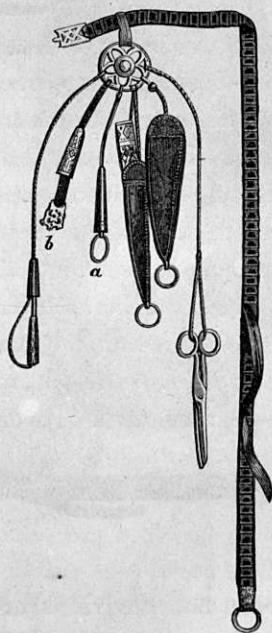

Fig. 52. Qvinno-bälte med sysaker. a är en nåldyna med messings-, b med hornfodral. $\frac{1}{3}$.

tätt broderad med tenntråd. Kring inre kanten af den ned hängande nattkappan är en stor mängd silfver-grannlåter af åtskilliga namn fast-

Fig. 53. Silfverkrage. $\frac{1}{3}$.

Ave Maria. Knapparne äro ofta genom brutna och arbetade i filigräms. En viss symmetri råder i silfverkragen; piecerna äro parvis fästade på ömse sidor, de klotformiga i brädden, de platta längre in på kragen. Några i kanten kunna häktas i hvar andra. En väl utstyrd silfverkrage kostar betydligt; för ett par större knappar (*naulekah* eller *pålä*) betalas en ren-oxe, stundom äfven en mindre ren dertill; följaktligen kan en sådan krage kosta ända till 15—20 renar, ett pris således af minst 150—200 r:dr efter nu varande värden, och ehuru han knapt är värd 50 r:dr.

Silfverbältet, på lapska *silb auve* (fig. 54), är af läder eller kläde, 1—3 tum bredt. På detta fästas fyrkantiga silfverplåtar, förgyllda eller

Fig. 54. Silfverbälte. $\frac{1}{4}$.

icke, tätt bredvid hvar andra, ja så tätt, att föga eller intet af sjelfva bältet synes. Dessa plåtar äro äfven försedda med sirater och sådant der smått vidhängande krimskräms, så att de skallra der af. Bältena äro ofta både dyrbara och vackra. De spännas om lifvet och bäras af båda könen, ehuru de mera tillhöra mannen; kragen der imot brukas endast af qvinnan.

Bägge dessa grannlåter kan naturligtvis icke hvarje familj ega; stundom finnes blott den ena, stundom ingendera. De som finnas tillgängliga, lånas eller hyras för tillfället, synnerligast vid bröllop, då bruden gerna vill vara riktigt fin.

Utom dessa, nu redan omtalade plagg, har Lappen endast mössan, *kapper* eller *tjupp* = mössa i allmänhet, *napok* = den ludna vintermössan. Kapper är af konisk form i de svenska Lappmarkerna, och hopsydd af flera små klädes- eller vadmals-bitar, skurna i form af likbenta trianglar. Den vanligaste färgen är mörkblått, med rött mellanlägg i sömmarna, men åtskilliga andra nyancer af blått brukas äfven. Qvinnorna bära i de södra Lappmarkerna merändels mössor af röd färg (se pl. 2), med blått eller annat mörkt mellanlägg i sömmarna, samt utan på denna ett slags fodral, till formen likt en afskuren kon, ut ur hvars öppna spets den röda mössan tittar fram. Denna yttre mössa som kallas *rafte* eller *rapte*, är alltid af mörk färg samt består gerna af ett stycke och är icke hopsydd, utan knäppes samman med häktor, eller hålles samman med band eller remсор. Kring kanterna gå paralella linier eller andra broderier af tenntråd. Denna hufvudbonad är i Sorsele ännu mera komplicerad, så till vida, att under rapten, som der äfven kallas *terek*, icke brukas den vanliga mössan, utan en särskild cirkelrund dubbel klädes-skifva, i midten af hvars ena hälft ett hål är klippt; denna röda kaka lägges in uti terek, så att en kant står öfver den fram- och bak-ifrån tillplattade terek, och en annan kant, liksom bakskärmen på en kask hänger ned i nacken: ett slags chinjong. Se närstående figur.

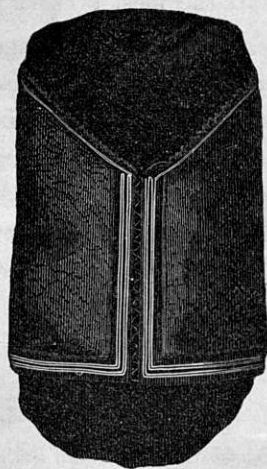

Fig. 55. Ytter- och innamössa; sedda bak ifrån; Sorsele. $\frac{1}{4}$.

När de äro ute på resor eller eljest i elakt väder, hafva Lapparne en fäll-krage, hvilken öfver täcker axlar, bröst och rygg som en shawl eller kapuschong. Den är hopsydd rundt omkring och har midt på en rund öppning, hvar igenom hufvudet trädes ut; är vidare fäst i ett slags yttre mössa, som liknar rafte och sättes på hufvudet. Detta plagg, som norr ut kallas *njalme-fatte*, söder ut *skobmok*, betäcker således huf-

vud, hals, axlar och bröst, så att endast ansigtet synes, samt afvärjer regn och snö. (Se fig. 57 här nedan.) Sådana inrättningar beskrifver äfven Leem. I stället för njalme-fatte nyttjas i Tornio af männen en krage af björnskin, kallad *sieben-navte* (Fellman, sid. 50), gjord af $\frac{1}{2}$ björnhud, med ett hål att trädas öfver hufvudet, och så vid, att han faller ned öfver rygg och bröst. Björnkragen, säger Fjellner, kallas i Tornio *tjäporas* och brukas äfven med vidhängande tänder och klor.

Nästan öfver allt i svenska Lappmarkerna äro männens och qvinnornas mössor hvar andra lika till formen, men i Gellivare, Jukkasjärvi och Karesuando äro qvinnornas mössor icke koniska utan upp till endast något afrundade och på tvären hoptryckta samt fram åt böjda. I båda sist nämnda socknar äro dess utom högtids mössorna prydda med på sydda kulörta sidenband i många lysande färger. I Arvidsjaur bruka karlarne mest svenska mössor med skärmar.

Om vintern begagnas dels-(och mest) samma slags mössa, som sommartiden, ehuru må hända af tätare material, dels förses denna med en kant af något djur-skin, hund eller vildt, icke sällan af någon vatten-

fogels skin (af lom t. ex.), dels göres hela mössan af skin, lägre än sommar-mössan, nästan half-sferisk.

Till dräkten höra ock *vantar*: sommartiden af sämsk = *krappok*; vintertiden ludna = *kista*; i båda fallen ofta med inre vantar af ullgarn; de förra kallas *kamtes* (männe liksom *fats*, *vats* ^{Nor.} en förvridning af *vante*?) Vinter-van- ^{Kam.} ^{Nor.} ^{Nor.}

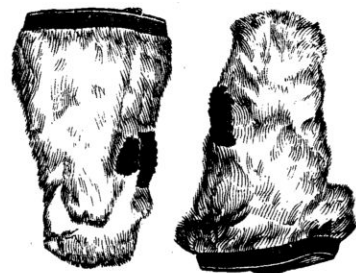

Fig. 56. Vinter-vantar af hvit renhud. $\frac{1}{2}$.

tarne prydas ofta med brokiga klädeslappar vid tum-sidan (se fig. 56).

Sådan är Lappens klädedrägt, med små variationer i de svenska Lappmarkerna. I allmänhet synas dock Skogs-lapparnes i Arvidsjaur, ehuru i öfrigt lika Fjäll-lapparnes i Lule, vara nättare, snäfvare, snyggare; qvinnornas kapte längre, mera åtsittande och på hela dräkten så att säga nedlagd mer finess, mera skräddare-kunskap (H. A. Widmark). Samma gäller om Sorsele Fjäll-lappar, hvilka äfven äro fina och nätta.

Lapparne i norska Finnmarken hafva sina koltar oftast af ofärgadt vadmal i hvardagslag, men i vissa trakter af grönt, brunt, ja till och med rödt, utsydda ej blott kring alla kanter, utan ock i sömmarna

med tyg af annan färg. Vintertiden bruka de innerst en lam-skinnskofta. Byxorna äro af ofärgadt vadmal; de blå mössorna kantade med rödt och gult kläde och ha i toppen en tofs af samma färg. De hafva icke åtsa-läppa, utan i dess ställe *radi-* eller *radde-läppa* = ett slags halsduk, gjord som en gammal-dags silkesbörs, hvilken lägges ett slag om halsen och knytes fram, så att snibbarna hänga på bröstet; denna brukas icke till värme, utan för elegans och att förvara pengar. Qvinnorna bruka icke byxor, utan ett slags långa strumpskaft af blått eller brunt vadmal. Männens skoband äro väfda i figurer med ullgarn af tre färger; qvinnornas äro visserligen ock trefärgade, men styckevis, så att hvarje tredjedel af bandet har sin färg. Qvinnornas hufvudbonader äro af alldeles egen form. De sluta ned till tätt åt hufvudet, men upp- och baktill gå de i en afrundad spets, som hålles uppe genom ett trästycke, på hvilken han formas (se Leem, tab. IX m. fl.); de synas till formen mest likna en artillerist- eller dragon-kask. De äro af blått, rödt, sällan grönt kläde, med gula kanter och fram till försedda med en hvit rosett. Klädet synes knapt, ty den främre på hufvudet sjelft liggande delen är beklädd med bomullstyg i blomster-tryck och silkesband, stundom oäkta silfver- eller guld-trensar; spetsen omvriden af ylleband. Dock bruka icke qvinnorna öfver allt sådana mössor (Rode, sid. 243; Stockfleth, sid. 88).

I Kemi Lappmark är dräkten, enligt Sjögrén (sid. 244) och Castrén (I, sid. 41), den samma i hufvudsaken. Dock bruka, enligt Wahlenberg (Kemi, sidd. 25 och 46), i Utsjoki och Enare qvinnorna "långa snäfvva vadmals-kjortlar, som utgöras af ett enda stycke upp ifrån halsen till fotlederna, är tillsluten på alla sidor ända upp till halsen, och försedd med långa ärmar". Mössorna äro ock stundom egendomliga, fastän den genuina Lapp-mössan äfven brukas. Här, liksom vid Tana-elfven, är det qvinnornas som afsticka. Wahlenberg beskriver den från Utsjoki (sid. 25) sålunda: "Mössan är gjord af vallmar, merendels af blå färg, dock ofta grå, omgifver hufvudet på alla sidor, lemmande, för myggornas skull, endast öppning för en del af ansigtet; går ned öfver pannan till ögonen, betäcker sedan kinderna till största delen, äfven öronen och omgifver halsen ganska noga, hvarefter den hopfästes under hakan med en bred förening, som framstiger ända till hakspetsen. Midt bak på hufvudet formerar den ett nästan cylindriskt utskott, som är uppstoppadt med något och sedan omlindadt till 3

fingers bredd med band af olika färg med sjelfva mössan, samt sist med ändan bildad till en vertikalt stående, med sidan (ej kanten) åt hufvudet vänd rund bricka, af en tvärhands bredd eller något mera. Under denna mössa gömmes håret fullkomligt, sammanvridet i en tofva bak på hufvudet". W. jemför sjelf denna mössa med den ofvan beskrifna från Norge, och likheten är omisskännelig. Se Leem, pl. ix, fig. 3 och pl. xiii.

Det synes sålunda, att här, som annorstädes, det företrädesvis är qvinnan som växlar klädedrägt, men Lappsborna synas ensidigare än sina civiliserade systrar, ty de hålla sig i all synnerlighet eller uteslutande till *en* del af toaletten: hufvudbonaden.

Den nu beskrifna dräkten är, som till en början sades, och om vi afse från det oväsentliga bjefset, mycket passande för klimatet och högst naturlig; han skyddar alla delar mot alla de obehagligheter, som i Lapp-land möta: regn, blåst och köld; klädd i sin stora kapte trotsar Lappen dem alla, och svepande sig i denna lägger han sig lugnt att sofva ute på fjället, blott i lä af en stor sten, eller ännu angenämare i skogen med fötterna mot en stockeld; stundom, när icke bättre råd finnes, låter han ock nedsnöga sig, som vi förut anmärkt.

Men är dräkten smakfull? Ja, hvarför icke. Rode säger (sid. 248) och Stockfleth är af samma tanke: "Genom sin om vintern tjocka och styfva dräkt få de korta Lapparne en något oformlig tjocklek", isynnerhet qvinnorna, då de, såsom i Kemi, enligt Wahlenberg (l. c.), är förhållandet, under vintern sätta på sig en mängd kjortlar. "Men i sommar-dräkten taga de sig alls icke illa ut: den lätta, otvungna och smidiga dräkten passar väl till deras raska liflighet, och en ny och ren hvit kolt kontrasterar vackert med ett par friska röda kinder, hvilka bilda en behaglig öfvergång till den eldröda mössan. En samling Lappar i deras högtidsdräkt gifver der före en liflig och vexlande anblick".

Om äfven t. ex. Lule Lappar och alla de svenska öfver hufvud icke förete de nu nämnda färg-kontrasterna, utan snarare kunna till färgen betecknas såsom grått i grått, instämmer jag likväl gerna med Rode i hans allmänna skildring och omdöme, och tillägger, att deras dräkt visar sig allra fördelaktigast, när man ser dem i rörelse och i ödemarken: figuren passar mot omgifningen, och deras små ge-

stalter gifva begreppet om den största smidighet och lätthet, der de trippa fram sin väg med snabba steg.

Fig. 57. Lule Lapska, klädd i njalme-fatte (se sid. 161).

SJUNDE KAPITLET.

Växt. Hudfärg. Hår. Kropps- och muskel-utveckling. Gång. Hårdighet. Ögon. Ansigtsgen- detaljer. Helsa, sjukdomar och läkemedel. Örenlighet. Öhyra. Lukt. Propagation.

Vi komma nu, sedan vi tagit i betraktande allt det yttre, till Lappens fysiska egenskaper, till skildringen af hans kropp.

Linné gifver i *Fauna suecica* (sid. 1) Lapparnes diagnos i dessa ord: "Liten kropp; svarta, korta, raka hår; ögonens irides svartaktiga". Men denna teckning, ehuru sann, är för kort; mera är att tillägga, och det skall lemnas i det följande.

Hvad då först beträffar Lappens gestalt i allmänhet, så är denna för det mesta oansenlig: han är liten och späd till växten. Grape (V. A. H. 1803, sid. 205) säger om Lapparne i Enontekis: "Växten är liten ibland Lapparne, af hvilka de flesta karlar äro mellan 62 och 65 tum; 10 högst 15 af dem äro längre. Tvänne hustrur äro blott 54 tum långa".

Af de män jag mätt, är, om de mycket små och mycket långa undan tagas, medellängden 1,5 meter = 5 fot och litet der öfver; qvinnorna äro något mindre. Dock finnas längre bland dem undantagsvis, öfver 6 fot, men huruvida i sådana fall skett någon inblandning af svenskt eller finskt blod, kan naturligtvis icke afgöras, sannolikt är det ej i ett par fall åtminstone, der Lapp-typen är omissskännelig och familjen af gammalt är känd för sin höga växt. Dvärg-gestalter finnas äfven, men de äro ingalunda regeln. Lapparne synas må hända i allmänhet mindre än de äro i anseende der till, att de icke hafva klackar under sina skor, hvilket, isynnerhet med nu varande mode, gör betydligt till höjden, och emedan de hafva långa koltar.

De gå i allmänhet något lutande och blifva der igenom kutryggiga; må hända af vana att på ryggen bära matsäcken eller annat och att väja stegen. Detta ger dem ock utseende af att vara mindre än de äro.

Kroppen är fullkomligt proportionerlig, dock äro benen för det mesta korta, relativt till bälen, och hjul-benthet förekommer temligen regelbundet. Kroppens former äro väl utvecklade, och på kvinnorna springer, till följe af dräkten, bäcken-bredden starkt i ögonen.

Hudfärgen är i ungdomen ganska ljus; man finner då liflig rodnad å kinderna och klar hy i allmänhet. Kvinnorna bibehålla bättre denna hy, de flesta karlar förlora den tidigt; deras, liksom de äldre kvinnornas, är brungrå, hvar till icke ensamt smuts är anledningen, utan ock troligen kontrasterna mellan hettan vid kåt-elden och kölden ute, samt deras för alla klimatets oblidheter dem utsättande lefnadssätt. Men hyn är der före icke ljus eller blond, utan, så vidt det vill synas, i flertalet fall mörk, brunett; dock gifvas så många undantag, att det för den, som icke sett alla Lappmarkerna, är omöjligt att bestämdt afgöra det allmänna förhållandet; sjelfve Högström tvekar; och att hvarken Linné eller Leem yttrar någon bestämd åsigt i detta hänseende, torde väl få tagas som bevis på att hyns färg vexlar.

Hårets vexlar likaledes, men på långt när icke så mycket, efter hvad jag kunnat finna; förff. stämma i det hänseendet öfver ens ända från Scheffer till Stockfleth: Lapparne hafva mörkt hår i allmänhet. Jag har dock sett hufvuden med linfärg, samt genom alla variationer af gult, rött, brunt till brun-, blå- och grå-svart.

Håret är oftast rakt, stripigt och äfven, efter flätning, med föga anlag till lockighet; dock finnes äfven lockigt, ehuru sällsynt. Såsom exempel kunna anföras flere Lappar i Arvidsjaur och den s. k. "Perlkungen" i Jokkmokk. Kvinnorna synas icke hafva mycket långt hår och det är icke heller särdeles ymnigt, ehuru mjukt och fint. Män- nens är mycket groft och tätare; skallighet*) är icke vanlig hos något dera könet, icke heller hvitt hår. Väl grånar Lappens hår, som andras, men hvarken så tidigt eller så allmänt; äfven glesnar det, och jag har sett så väl gråhåriga som flintskalliga, ehuru få af båda slagen.

På kroppen är hårväxten temligen klen, men saknas dock icke på vanliga ställen. Skäggväxten sparsam, starkast på öfverläppen, der näst

*) Keilhau berättar (sid. 48), att Ryss-lapparne i Pasvig bruka genom hufvudets ingnidning med saltlake framkalla skallighet, för att undvika utskrifning till soldat-tjenst!

på hakan, minst och mycket obetydlig på kinden. En del unge Lappar låta mustacherna växa och de med goda anlag äfven hak-skägget, men de fleste icke; stubb finnes dock temligen lång hos de fleste äldre karlar under veckodagarna, och *någon gång* får man se ganska vördnadsvärda skägg. Qvinnorna hafva temligen starka hullhår, synnerligen i ansigtet, och på gamla qvinnor är antydning till mustacher icke alldeles ovanlig.

I en del Lappmarker lägga qvinnorna sitt hufvudhår i två flätor, samman bundna med glasperlor och tofsade band, och låta dem hänga ned, än fram åt, än bak åt. I Lule får håret mest hänga fritt och har då ett ganska vildt utseende, der det flyger kring axlarna i testar. Flätor brukas der, som det vill synas, mest af ogifta, löst flygande hår af de gifta. Af qvinnorna hänges på några ställen örslefven (fig. 58) i flätan; mannen bär henne i en pung i bältet till samman med andra småsaker.

Fig. 58. Örslef af renhorn, med utskärningar och messingsringar. §.

Kroppens utveckling i allmänhet är späd. Som barn äro Lapparne ofta rätt frodiga och feta, men fetman försvinner under utvecklingen, och beror väl detta på den företrädesvis animaliska födan. Männen äro såsom ynglingar och fullvuxna magra, så att muskler, senor och ben skimra igenom tydligt; qvinnorna mera slappa i hullet och med något mera antydning till fettbildning, men egentlig embonpoint träffas ganska sällsynt. Den följer dock, här som annorstädes, vällefnad och bränvin.

Musklerne, ehuru icke stora, äro väl utvecklade och, till följe af ständigt användande, i särdeles tjenst-dugligt skick; Lapparne brottas gerna både med kraft och ihärdighet, samt äro i alla sina rörelser utmärkt säkra och smidiga. Deras lefnadssätt är ock sådant, att denna kraft ständigt behöfver utvecklas. Om än detta företrädesvis gäller mannen, så passar det dock äfven, om ock i ringare mån, på qvinnan, ty hon har till stor del samma förrättningar som han.

Högsta utbildning få dock undre extremiteternas muskler genom det ständiga gåendet, vinter och sommar. Bland dess muskler hafva vad-musklerne isynnerhet fästet min uppmärksamhet: Lapparne, de yngre och medelålders, hafva alla stora vador. Denna vadornas starka utveckling måste utan tvifvel, utom på den oupphörliga gången, bero på det förhållandet, att de icke hafva klackar på skorna, liksom Dal-

kullornas klena vador på motsatsen. Hälen får hos Lappen tillfälle att sjunka längre ned, än hos beklackade personer, och vadmuskelnas rörelser få vid fotens sträckning under gång större omfång, liksom gången till utseendet blir tydligt mera elastisk. Den person, som är van vid klackar under skodonen, blifver, då han börjar gå med lapp-skor, öm och trött i vaden, ja får väl någon gång värk deri; somliga kunna aldrig vänja sig vid sådana, blott för smärtan der af.

Öfre extremiteternes muskler äro jämförelsevis mindre utvecklade, ehuru ingalunda svaga; de öfvas icke heller så mycket vid Lapparnes vanliga verksamhet; de mera bofaste, Skogs- och Fiskare-lapparne, äro i det hänseendet mera harmoniskt utvecklade.

Nyss antyddes ett skäl hvarföre Lapparnes gång är så lätt; ett annat är det att käng-skorna icke klämma vristen och att deras botten är böjlig. Icke i mer än ett enda fall har jag observerat platt-fot hos en Lapp, och denne var blott Lapp på modrens sida, samt hade äfven brukat stöflar någon gång (i kyrkan och vid högtidligheter). I allmänhet är vristen hög och hväld, och detta förhållande, som åter beror dels på frånvaron af hvarje hinder i vristens normala utveckling, dels på klackens frånvaro (till följe hvar af musklerna till och i fotbladet få sin fullständiga öfning och styrka), ger foten och gången dess regelbundna spänstighet.

Då nu käng-skorna fått allt det beröm, dem med rätta tillkommer, måste vi ock, för rättvisans skull, anmärka, att de hafva ett fel, och ett stort: de äro mot tåpetsen allt för smala, och samma käng-sko brukas vexelvis på bägge fötterna — att de ibland brukas för korta är icke skons fel, utan dens, som går i sådana. Men den omtalta trångheten gör, att på Lappens fot, liksom på våra, tårna klämmas från sidorna, och äfven om jag icke hos Lapparne sett eller hört talas om nagel-trång, så har jag dock sett stor-tån krökt in mot de öfriga tårna, lill-tån krökt och förtvinad genom klämning, samt liktornar. Man säger, att om skorna gjordes bredare, skulle de glappa och genera gången. Möjligt — men något litet fåfånga ligger dock i bruket af små skor: bland Lapparne finnas äfven sprättar.

Emellertid är gången i dessa skor lätt och Lappen till rygga lägger i dem, med korta och hastiga steg, något vaggande gång, ofantliga sträckor, halft springande; alltid äro de vida angenämare än våra styfva fot-fodral, och den som en gång begagnat dem, har af dem endast an-

genäma minnen, inga smärtande och värkande souvenirer. Vackra äro de dock icke (se pl. och figg.) och deras utseende är klumpigt.

Linné, af hvilken Lapparnes snabba gång naturligtvis icke kunde förbises, yttrar derom (*Lachesis*, I, sid. 325): "Jag kunde icke annat än med undran se mina två Lappar, som åtföljt mig under hela denna dags mödosamma vandring — en af dem femtio, den andra omkring sjuttio år gammal — springande och hoppande omkring i lek, ehuru hvardera hade burit börda hela vägen, visserligen icke någon tung, men, i betraktande af afståndet, ingalunda lätt. Detta bragte mig att alfvarsamt betänka den fråga dr Rosén framställt: hvarför äro Lapparne så snabbfotade?" Vid besvarandet af denna fråga gifver L. åtta orsaker: 1) Att de, liksom lindansarne, icke hafva klackar på skorna, hvilket gör att de hafva fullt bruk af sina underbens muskler; 2) att de äro vana att springa ända från barndomen; 3) att de äro fria från hårdt arbete; 4) att de ständigt öfva musklerna; 5) att de lefva på animalisk föda; 6) att de äta litet åt gången; 7) att fotsulan är mera konkav än i andra land, "om detta gör någon skilnad, det må en bättre mechanicus än jag bestämma"; samt 8) att Lapparne äro små. Som läsaren ser, har Linné, enligt sin vana, uppfattat faktum och delvis fullkomligt riktigt förklarat det samma.

Genom den omtalade muskel-öfningen vinna Lapparne äfven stor uthärdighet, icke blott i gång utan ock i andra rörelser. T. ex. med rodd kunna de, som der med något öfvat sig, fortfara flera dagar i rad. Genom hela sitt lefnadssätt blifva de äfven hårdige: ligga ute på blotta marken, endast svepte i sin kapte, och gå långa tider genomblötte från topp till tå, i fjällens stormar. Leem berättar (sid. 55), såsom exempel på dylik hårdighet, äfven bland qvinnor, huruledes en Lapska, fem dagar efter det hon födt ett barn, vid jultiden kom vandrande till honom, lång väg öfver fjället, för att kyrktagas. Det samma berättar Högström (sid. 135) af samma anledning.

Egentligen muskelstarke äro de dock icke, de kunna icke taga några kraft-tag; Svensken, Norrmannen och Finnen äro dem i detta hänseende vida öfverlägsne, och Lapparne gå sällan med större börda än två pund, äfven en liten väg. Det beror sannolikt på deras litenhet och spensliga växt, hvilka icke tillåta större kraft-yttringar.

Iris är, som Linné sagt, svartaktig, må hända i flertalet fall; men med afseende på dess färg, gäller hvad som ofvan är sagdt om hud- och

hår-färg: han vexlar, och äro irides lika mångfärgade som hos andra folk, minst dock gråblå, såsom der imot mest hos Svensken. På ett ringa antal Lappar, dem jag i detta afseende undersökt, har jag funnit irides från gul- till svart-bruna och äfven grå-gult-blå. Pupillar-öppningen har synts mig liten. Likaså ögonspringan, men utan tecken till sned ställning; oftast samman rynkad till en smal springa. Ögonhåren af hårets färg, men vanligen mörkare. Der de finnas, bör tilläggas; ty de saknas ofta, till följe af den hos Lapparne mycket vanliga ögonlocks-katarren. Ögonbrynen äro svaga.

Synen är särdeles skarp, och de se föremål på ofantliga afstånd, när ögonen eljest äro friska. De hafva ock en stor öfning i detta.

Lapparne äro ofta surögde: conjunctivan svullen och röd, stundom ektropium, med ymnigt tåreflöde. Linné (Lachesis, II, sid. 6 o. ff.) uppgifver orsakerna här till vara de skarpa vindarna, den hvita snön, den ofta inträffande skarpa kölden och dimmorna samt den dels af bränslets sura beskaffenhet, dels af behovet att fördrifva myggorna, ständiga elden, hvilka vålla en aldrig upphörande rök uti de dessutom icke riktigt väl ventilerade, men ständigt dragiga kåtorna. Många blinda finnas bland dem.

Till följe af den vanliga magerheten äro ögonhålorna temligen stora, ögonen ligga något djupt. Af samma skäl äro äfven kinderna något insjunkna och kindknotorna stå fram, liksom äfven hakan synes skarp. Kraniets form motiverar dock äfven kindknotornas framstående, så väl som hakans.

Munnen är bred, stundom mycket, och läpparna i allmänhet tjocka.

Tänderna goda, sällan angripna af röta, men der imot oftast afnötta, till följe af den hårda maten, ben-gnagningen etc. Rätt ofta symmetrisk afnötning af första præmolara och hörntänderna, till följe af krit-pipan!

Öronen i allmänhet små och utstående från hufvudet.

Örhängen brukas efter råd och lägenhet; ett egendomligt omtalar Friis från ryska Lappland, nämligen "en dusk renhår, hängende i en tråd i hvert öre". Möjligen voro de amuletter, tillägger han, snarare än prydnader.

Ansigts-uttrycket godt och fryntligt, barnsligt, med undantag af de rynkade ögonbrynen, som der åt gifva en viss melankolisk pregel. Min tro är, att vistan på fjällen under der vanliga svåra förhål-

landen, ansträngningen att se småsaker på stora afstånd samt saknad af skärm på mössan, mera än den inneboende melankolien, äro anledningar till de djupa vecken öfver flinten och de hopdragna ögonbrynen, hvilka äro så karakteristiska för Lappens ansigts-uttryck.

Rösten är för det mesta egendomligt pipande eller gnällande, tonen tunn och klanglös.

Händer och fötter i allmänhet små, ehuru de senare påklädda synas stora, emedan benen, till följe af byxornas trånghet, synas smala, der de, lika som pipskaft ur stora masur-hufvuden, sticka upp ur de uppstoppade skorna. De små händerna äro vanligen skrynkliga och illa farna, med groft skinn. Lill- och pekfingren oftast sneda. Naglarna illa skötta, nästan cirkel-runda.

Hvad slutligen angår Lapparnes benbyggnad och särskildt deras hufvudskåls bildning, är det föremål för framställning annorstädes. Här må blott nännas, att de genom sin hufvudskåls form höra till den folk-grupp, hvilken A. Retzius kallat: gentes brachycephali orthognathi, d. v. s. korthöfdade folk med raka ansigten, ehuru deras käkar och tandrader icke sällan stå ganska starkt fram; att hufvudskålens längd förhåller sig till dess bredd $\approx 100 : 83.50$; samt att kraniets inre kapacitet i medeltal är 1821 kub. centimeter. Hufvudskåls-formen och dimensionerna skilja lapp-kraniet från alla andra kranier, dem jag sett, och stämpla folket tydligen såsom särskild race.

Lapparne hafva i allmänhet en god hälsa, det säga *alla* som skrivit om dem: Linné, Lee, Högström, Læstadius, Rode och Stockfleth. Väl kunna de angripas af de flesta acuta sjukdomar, men temligen sällsynta äro dessa, huru otroligt det låter, och under fyra månaders vistande bland dem, åtföljd af många Lappar, såg jag ingen acut sjuk, rådfrågades af ingen sådan, ehuru de väl visste mig vara läkare, samt jag tillfrågades om flera kroniska lidanden. Under våren 1868, då Lule Lappar voro i skogsbygden, fans bland dem nervfeber; under 1870 sådan äfven bland Sorsele Lappar. Koppor släpa de ibland med sig från sina besök vid kusten; någon gång messling, hvilken t. ex. 1862 visade sig mycket dödande bland Arjepluogs Lappar.

En och annan enögd finnes, och härleder sig denna åkomma vanligen från någon ophthalmi i spädate åldern. Frossa, vattusot, rödsot, sten, kräfta och lungsot vet man icke af. Folk dör vanligen såsom

späda barn eller i ganska hög ålderdom*), i bägge fallen af bristande kraft att motstå klimatet; de medelålders, som dö, frysa ihjel, drunkna, eller stupa för någon yttre skada: ett benbrott, ett skott, ett björnsput.

Hwoslef nämner (sid. 4), att Lapparne ofta lida af bräck, hvilket L. L. -Læstadius för honom uppgifvit bero derpå, att barnen så ofta få ligga länge och skrika efter mödrarna, medan dessa äro borta att skaffa sig bränvin, eller äro fulla! Både faktum och anledning äro i hög grad tvifvelaktiga.

Under senare åren hafva äfven dödsfall vid barnsbörd i Jokkmokks socken tilltagit, såga presterne i trakten. Hvad orsaken här till kan vara, är alldeles icke utredt. Folket synes lefva på samma sätt som fordom, förlossningarna gå icke svårare nu än förr — äro en naturens enkla akt — och den till tagande kaffe-drickningen, på hvilken man (Andersson) skyllt detta onda, liksom mycket annat, torde icke kunna vara af betydelse. Hvad Rode berättar (sid. 286), att qvinnorna hårdt åtdraga sina bälten, ty "Lapskorna sätta nästan lika mycket som alla andra sin fäfånga i en smal taille", torde icke kunna anses såsom bidragande orsak, ty det går ingalunda till öfverdrift, och brukades utan tvifvel lika mycket förr som nu.

Mera uppmärksamhet förtjenar H. A. Widmarks uppgift: att då för en del år sedan några barns-börder hade en olycklig utgång, Lapparne sedan dess äro räddade för att qvinnorna under hafvandeskapet skola anstränga sig, arbeta och deltaga uti förut alldagliga sysselsättningar. Detta blir ett starkt afbrott från det förut vanliga, mycket rörliga lifvet och kan följaktligen icke annat än menligt inverka på barnsbörden.

Orsakerna till Lapparnes i allmänhet goda helsa och långa lif, sätter Linné, som äfven anmärkt detta förhållande, i följande omständigheter: 1. Luftens ytterliga renhet, "hvilken tycktes gifva mig nytt lif, då jag inandades honom". — 2. Begagnandet af väl kokad mat. — 3. Matens förtärande kall, "ty de låta alltid sitt kokade kött kallna förr än de smaka det, och hugga det icke med snålhet strax det kommer ur grytan". (Orsaken hvarföre Lapparne låta maten svalna innan den förtäres,

*) År 1871 voro, enligt herrar Pastorers uppgifter, af Sorsele Lappar 10 (= 4 %), af Arjeplogs 15 (= 3.3 %), af Arvidsjaurs 34 (= 7 %) och af Jokkmokks 12 (= 1½ %) födda år 1800, eller der för innan; en var född 1774, en 1775. Dessa Lappar göra in summa 71 eller 3.5 % af hela Lapp-befolkningen; då der imot blott 2.8 % af rikets hela befolkning tillhörde denna ålders-kategori år 1860 (Sveriges offic. statistik).

är den, att de tro honom, förtärd het, vålla brännsår på inelfvorna. H. A. Widmark och Fjellner.) — 4. Vattnets renhet. — 5. Sinneslugn. "De hafva inga strider, ej heller äro de öfvermycket bekymrade om sina affärer, ej heller fallna för vinningslystnad (?). Deras lif förlänges till ytterlig ålderdom. — 6. De öfverlasta aldrig magen, då der imot allmogen i andra trakter äter tills han är färdig att spricka. — 7. Saknad af spirituösa drycker. Dessa smaka de sällan, och då i qvantiteter, som snarare gagna än skada". (Jemte det att detta kan sättas i fråga, bör anmärkas, att den qvantitet som finnes, i allmänhet förtäres, antingen den är stor eller liten, samt att det är omöjligt afgöra, hvilken qvantitet kan anses *gagnande*. Om superiet annorstädes.) — 8. Deras vana vid köld från barndomen gör dem hårdiga. — 9. Möjligen kan den mängd kött de förtära förlänga deras lif, "ty köttätande djur äro långlifvade". (Lachesis, I, sid. 334).

Linné har här, som vanligt, i flera hänseenden träffat spiken på hufvudet. Förut (sidd. 25—6) har blifvit anförd luftens beskaffenhet i Lappmarkens fjäll-trakter och dess sannolika frihet från mikrofyter och mikrozoer. Der uti ligger väl en hufvud-orsak till Lapparnes goda helsa, ty mot de andra buden försyndar sig litet hvar, om icke regelbundet, så mer eller mindre ofta.

Sjuknar Lappen, så är hans medicin enkel. Han behandlar ögonsjukdomar dels med enkla operationer (mest scarificationer och dessa ganska grundliga), dels med påstrykning af det feta som rinner ur ren-osten, då han hålles för elden. Detta fett anses äfven vara lämpligt för hosta, men fettet begagnas då invärtes. Benbrott behandlas med hundskinn, hvilket varmt, som det flås af hunden, pålägges brottstället och får ligga till det surnar, då ett nytt appliceras. Vid sådana tillfällen nyttjas äfven tjäder-flott till ingnidning (Högström).

Ett slags plåster mot svullnader och sår bereda Lapparne, enligt Linné (Flora Lapp., sid. 265), af den mellersta delen af björknäfver, hvilken half-förbränd knådas med grankåda till plåsters konsistens. Det kallas *kahttje*.

Lapparnes "summa medicina, summum polychrestum", som Linné säger (Flora Lapp., sid. 264), är, hvad han på lapska kallar "toule" (tuovle). Af fnösk-svamp eller knölar från björk bildas medelst knif små kulor eller koner af en ärts storlek, och torkas. Då någon smärta uppträder (bröst-, tand- eller hufvudvärk, rheumatism, eller annat), sättes en sådan

kägla på det värkande stället och antändes med en sticka. Antänd brinner hon småningom ned till huden; hon borttages icke, utan får själf affalla. Är smärtan, det oaktadt, stark, förnyas experimentet eller påsättas flera. Spritter käglan bort med explosion under bränningen, anses det vara ett lyckligt tecken, och kuren förnyas ej. — På samma sätt beskriver Högström (sid. 164) saken; äfven Leem omtalar honom (sid. 378). — Det uppkomna såret får läkas af sig själf, går ofta mycket länge öppet och lemnar outplånliga ärr, hvilka man icke sällan får se än här än der på Lapparne; ett älsklingsställe är gropen mellan tummens och pekfingrets mellanhands-ben. Det är en verklig "moxa" och af det smärtsammare slaget, enär hon brinner så långsamt. — Alldeles lika dana brukas af Samojederne (Castrén, I, sid. 206.)

Oaktadt Lapparne, som sagdt är, njuta af en god helsa och sällan äro sjuke sedan de väl hunnit ur barndomen, och fastän de ofta nå en hög ålderdom, tager tiden temligen snart på dem, och af utseendet har man svårt att bedöma åldern: de se efter våra begrepp vanligen äldre ut än de äro. Synnerligen är detta händelsen med qvinnorna, hvilka såsom unga icke sällan hafva ett godt och täckt utseende, men såsom äldre ofta äro vederstyggliga. Linné (Lachesis I, sid. 144) och P. Læstadius (II, sid. 344) lemna hvar sin beskrifning på gamla Lapskor, af den drastiska beskaffenhet, att åtminstone *en* väl förtjenar här införas; vi välja Linnés: "Till en början visste jag icke om jag hade en man eller qvinna för mig. Jag tror knapt att någon poetisk beskrifning af en furie kan motsvara det intryck denna Lapplands-skönhet gjorde. Hennes statur var liten. Hennes ansigte gick i det mörkaste brunt af rök. Hennes ögon svarta och gnistrande. Hennes ögonbryn svarta. Hennes becksvarta hår hängde löst kring hennes hufvud och på detta bar hon en röd mössa. Hon hade grå kolt och från hennes hals, hvilken liknade grodskinn, nedhängde ett par stora, sladdriga bröst af samma slags bruna hy, men omgifna för prydnads skull af messingsringar" (?). — Gumman befans dock vara helt vänlig.

Flerstädes och äfven i detta sista stycke anspelas på Lapparnes orenlighet. Den kan icke bestridas, och går stundom till äckel för den vid renlighet vane. Jag har förut (sidd. 42—3) anført både för och mot. Det synes dock som skulle en gifven förbättring ega rum; ty i ett bref af oktober 1868 säger past. Winnberg, "att lefnadssättet bland Arjepluogs Lappar — de snuskigaste af alla — har visserligen nu fram-

skridit till mera hyfsning och renlåtenhet än fordom, dock äro" några nämnda Lappar "ännu mindre snygga att åse". Så var det vid mitt besök i några delar af Lappmarkerna, så har det varit och så är det efter allas skriftliga och muntliga berättelser i alla Lappmarker.

Men åtminstone Fjäll-lapparne kunna *till en del* ursäktas. De ligga hela vintern i kläderna, flere äfven om sommaren. Ibland och synnerligen under sommaren kläda de dock af sig fullständigt, eller med bibehållande blott af vadmals-skirto, då sådan brukas, och öfriga plagg läggas hoprullade till hufvudgård. På vintern ligga de gerna i en pels, hvars hår är vändt inåt. Hela familjen bor till samman i kåtan och det möter sålunda svårigheter att der tvätta kroppen; ansigte och händer tvätta de dock allmänt dagligen. Ute hafva de hela sommaren iskallt vatten, och med afseende på natur-förhållandena alternatift miljoner mygg eller storm, ofta med regn. Och när de tvättat de ofvan nämnda delarna, nedsmutsas de inom några ögonblick af röken i kåtan, af sot från eldstaden, af svett och af smuts från marken; de stå i samma kategori som sotarne. Slutligen hvarken ega de allmänt eller hafva de råd att hålla sig med linne, hvadan det vid tvättning så viktiga momentet: ordentlig torkning oftast ute blifver. Vi se ock, att det icke bekommer dem illa, sannolikt verkar smutsen som en god fernissa mot inflytande af temperatur-ombyten och oväder. Om vi således icke kunna gilla saken, så finna vi dock många anledningar, hvar igenom en grundlig snyggning försvåras och må det lända dem till ursäkt; mången af samhällets högsta klasser eger ingen sådan. "I öfrigt", säger Högström (sid. 145), "måste jag bekänna om detta folket, att, ehuru deras hus och lefnadssätt ej tillstådjer dem att hålla sig så renliga och snygga, beflita de sig likväl äfven om den delen så mycket möjligt är, ja mer än mångt annat folk. Aldrig någon morgon har jag sett någon Lapp, antingen hemma eller på resor stadd, då han ej tvagit sitt ansigte och sina händer, utom det de jemväl oftare, besynnerligen då de skola handtera mat, pläga två sig". — "Att hvarje dag tvätta och kamma sig hör väl nu hos mången Lule- och Tornio-Lapp till ordningen för dagen. Efter allt hvad jag tyckt mig finna, rätta Lapparne sig efter och låta inverka på sig af personer, som göra dem uppmärksamma på deras fel, så väl då anmärkningarne angå snygghet, som annat (H. A. Widmark).

"I Lappland", säger Linné (Lachesis I, sid. 177), "finnas knäpt några loppor, inga vägglöss, men ymnigt med löss". I de första två afseen-

dena instämmer jag gerna om påståendet inskränkes till Fjäll-lapparne, och beror väl detta på dessas rörliga lif och ständigt vexlande bostäder samt frånvaron af allt hvad möbler heter; de finnas dock både hos Skogs-lappar och nybyggare. Men hvad lössen beträffar, äro de nu mera, åtminstone efter min erfarenhet, vida mera sällsynta än de på Linnés tid synas hafva varit; endast hos få Lappar har jag förnummit detta trefliga djur. Kamning är en ganska vanlig akt, men kläderna få sitta till de äro utnötta eller årstiden befaller ombyte, och naturligtvis ammas då lätt inhysingar af alla slag.

Man har sagt, att Lapparne skulle hafva en egendomlig och obehaglig lukt, liksom Negeren. En sådan hafva Leem och Högström förnekat och icke heller jag funnit. Men Högström angifver (sid. 144) sannolika anledningen till uppkomsten af detta rygte vara den, att de bränna sina skinn-kläder och att man känt denna elaka bränn-lukt. Största anledningen ligger dock i den ofvan omtalade, på skinnen anbragta "norska smorningen", hvaraf den härskena tran-lukten sitter i så länge en bit finnes kvar. Der till komma: fettet på kläderna, brukade under månader, och allt hvad som fastnar vid, samt svetten, hvilken macererar skinnen och framkallar den stank, vi känna från våra gamla skodon: den s. k. fotsvetten. Detta samman lagdt, gör, att en hop Lappar, en regnig dag, värmande sig vid stark eld i kåtan, kring sig utbreda en verkligt tjock och i hög grad obehaglig dunst-krets. Att, som Lundius (sid. 65) påstår, de ute i skogen skulle kunna lukta på långt håll, är en stark öfverdrift. Emellertid: hela saken är snusk-lukt, försatt med lukt af vidbrändt och isynnerhet af "norsk smorning"; egendomlig visserligen på sitt sätt, men af yttre anledning och, som Leem äfven säger, "dem ingelunde i kiödet bären".

Med afseende på Lapparnes fysiska beskaffenhet böra slutligen egnas några ord åt deras frugtsamhet. Scheffer anser (sid. 295 och ff.) Lapparne vara mindre frugtsamme än andra folk, enligt uppgift af Samuel Rehn, på grund af "theras svaga spiis och stoora kiöld". Men samme Rehn (manuscr. D. 67, kap. 8) säger dem högt åstunda att få barn; Olaus Magnus anser dem vara mycket frugtsamma och Tornæus tror dem i detta hänseende vara "alt annat nordländskt folk lijke". Då likväl Rehn säger, att de "sällan få öfver åtta barn", har man svårt att inse, hvad han menar med ringa eller stor frugtsamhet. Högström

polemiserar (sid. 135) mot Scheffers åsigt; de äro icke mera ofrugtsame än andra folk, säger han, och han vet rätt många qvinnor, som haft en ansenlig hop barn och "kommit fram med ett om året". Här med instämmer Holsten (V. A. H. 1777, sid. 50).

Sanningen torde väl vara den som Högström angifvit, nämligen att deras frugtsamhet är den samma som andra folks. Barn ser man ganska ymnigt vid besök ibland dem, om äfven en förbi resande icke just räknar huru vida de äro öfver eller under åtta; vanligen torde de *levandes* antal vara under, men detta beror på andra skäl än frugtsamheten och i första rummet på den hos alla ociviliserade folk vanliga stora dödligheten hos de späda och unga barnen. Enligt de statistiska tabellerna för 1860 voro af *Lapp-befolkningen* i Sverige 23,68 % manliga och 23,14 % qvinliga individer under 10 år, då inom *hela rikets* befolkning talen voro respective 25,16 % och 23,66 %, hvilket dock icke bevisar nativitets-mängden.

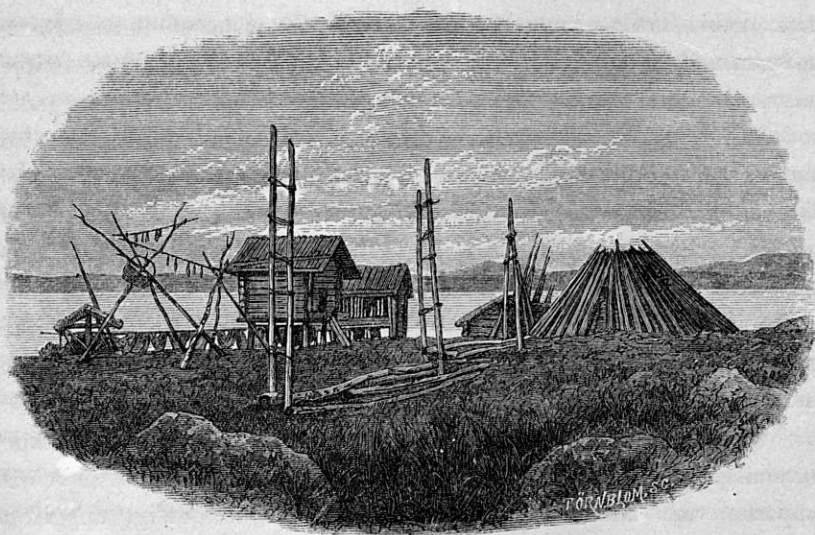

Fig. 59. Fiskare-lapps viste med två stolpe-bodar; till venster tork-ställning för fisk; i förgrunden ställning för hässjning af hö.

ÅTTONDE KAPITLET.

Gästfrihet; munterhet. Sång. Sedlighet. Sparsamhet. Slughet vid handel. Tobakens bruk. Maklighet och sol. Ärlighet; renstöder. Godmodighet. Rädsla. Ömhet mellan makar. Frieri och giftermål. Barnens vård och uppfostran. Begrafningar. Allmän karakter.

Sedan vi nu småningom lärt känna Lapparne till deras yttre, skola vi äfven taga i betraktande deras inre, deras moral och karakter samt deras lynne. Vi få den bästa insigt deri, då vi betrakta dem i deras dagliga umgänge med hvar andra samt i deras större, viktigare förhållanden inbördes och till sina med-menniskor.

De äro i allmänhet mycket gästfria och umgängesamma. Hvad gästfriheten beträffar, gäller den dock hufvudsakligen tak, bädd och värme, ty allt annat ha de ondt om. Man kan sålunda vid sina tillfällen se massor af folk — n.b. för fjäll-trakterna, d. v. s. 15 till 20 personer — den ene efter den andre komma in i en kåta under ett oväder och taga sin plats der inom. Äro de kände, bjudas de må hända på en kopp kaffe eller litet jobmo, eljest få de nöja sig med ett litet rum vid kåtans eld och med vatten: Lappen är alls icke blyg för att sjelf med sin familj spisa utan att dela med sig till den objudne gästen. Fordom synes förhållandet hafva varit annorlunda, ty Rehn säger (manuscr. kap. 24), att "om en fattig Lapp, som inga renar eger, kommer till de rika och förmögna Lappar och begärer 1, 2, 10 eller 20 renar eller vajor till låns att mjölka öfver sommaren, eller att drifva något arbete med, varder honom sällan af dem rikom sådant förvägradt. Emot de främmande äro de ock mycket benägne och gerna upplåta de allt hvad i deras förmåga finnes, spisande dem med den mat, som der är bruklig". — De la Mottraye kan icke nog prisa deras gästfrihet mot främlingar. Fjellner säger att de förr vbro obegränsadt gästfria, de-

lande allt med gästen; denne fick ligga i deras bädd, dos à dos med deras egna hustrur och barn.

Denna gästfrihet gäller dock företrädesvis individer af deras egen stam. Mot främlingar af annan stam äro de "vänligen, till en början åtminstone, stele, kalle och tyste. De ha ofta skäl att misstänka af-sigten med besök af sina förtryckare. Men kan man språka litet med dem, ger man dem små gåfvor eller visar man dem vänlighet, tinar kölden vanligen upp, de blifva ganska vänlige och på sitt sätt gästfrie. Stockfleth beskriver ibland på ett rörande sätt deras vänlighet mot honom; men dertill hade de ock skäl, ty han var en af folkets störste välgörare, om ock i många stycken en tanklös sådan.

Då man träder in i en kåta i Sverige helsar man *puorist!* (väl! god dag!) och går sedan fram att taga matfar och matmor i hand, om sådane finnas hemma. Förr brukades efter denna första allmänna helsning vanligen att helsa hvar och en särskilt med ännu ett *puorist!* och en kyss — med näsan. Denna verkställdes på det sätt, att den ene lade högra armen om den andres lif, ett slags half omfamning, och näsorna trycktes mot hvar andra. Så Leem, Læstadius, Högström. Den senare säger (sid. 151) att voro de, som träffades, nära slägt, så kystes man på mun, fjärmare slägt på kinden, och oskylde brynte näsor. Denna förtroligare helsning är nu mera icke bruklig mellan oskylde, man blott skakar hand, slägtingar kyssas ännu på mun och kind, särdeles de af samma kön. I Gellivare och Tornio Lappmarker brukar man dock ännu till helsning taga hvar annan om lifvet med högra armen; lika så i Finnmarken.

I umgänget sins emellan äro Lapparne muntre och språksamme, åtminstone der de icke genom läseri blifvit dystre och enstöringar. Då Lappen vandrande nalkas en kåta, påskyndar han allt mera sin gång och anländer nästan springande, så ifrig är han. Vid kåta-dörren slänger han sin "såbbe" på marken, inträder fort i kåtan, utbryter med liflighet i *puorist, puorist!* slår sig genast ned på korslagda ben, och är inom några minuter i det lifligaste samtal.

Intet kaffe-rep kan vara mera högljudt än någre Lappar kring elden i en kåta, då de nyss träffats *). Är någon främling närvarande,

*) "On a observé que les Lapons sont un des peuples les plus babillards de la terre; et en considérant le peu d'idées que peuvent avoir ces sauvages, on ne saurait concevoir de quoi ils parlent tant. Mais on a observé aussi dans le monde policé que les plus grands parleurs ne sont pas ceux qui pensent le plus". (Skiöldebrand, sid. 135.)

kunna de väl till en början vara något stela, som nyss sades; men är främlingen själf med-delsam och vänlig, fram för allt är han skämtsam, ändras förhållandet snart och Lappen gifver godt besked, svar på tal, som man säger.

Ty Lappen är humorist själf och, som den svenska allmogen nästan öfver allt, ger gerna gensvar, qvicka och skarpa. Likaledes gifver han ofta åt sitt samtal en vändning af bitande tadel och förtal; ty han är misstänksam och något afundsjuk. P. Læstadius angifver (I, sid. 153) såsom bevis på denna skarpa, att öknamn bland dem äro så vanliga, att nästan hvarje Lapp har sådant, vanligen af allt annat än hedrande beskaffenhet. Han anför flera sådana på personer, dem han känt, och somliga äro karakteristiska nog. T. ex. *Skatboet* på en person med tofvigt hår; *Bäfvern*, en med framstående tänder; *Sloken*, en med stora öron; *Ankan*, en med snattrande röst; *Glasmästaren*, en som i fyllan kastade sig ut genom ett fönster, o. s. v. Särdeles löjligt är att dessa öknamn, i brist på bättre skiljemärken mellan personer med samma namn och stundom af ren okunnighet om de lapska ordens betydelse, lära i äldre kyrko-böcker och domstols-handlingar för all framtid förvaras såsom verkliga namn! Sådana öknamn, lika som Lapparnes bon mots, nämner äfven Högström (sid. 159). Arten är gammal, ty hon omtalas redan af Lundius och Rehn (manuscr., kap. 24).

Till följe af nyss omtalade munterhet äro Lapparnes större samqväm, bjudningar och kalas glada äfven utan bränvinets bruk, och man förlustar sig vid dem, åtminstone i de Svenska Lappmarkerna, med sång, spel och dans, med kapp- och kämpa-lekar. Leem, som förnekar dansen, omtalar (sid. 388 o. ff.) kortspel, brottningar, bollspel, käppkastning; Linné i Lachesis flerstädes sådana lekar samt täflings-skjutning med den då ännu brukliga bågen, och beskriver (II, sid. 55) ett temligen inveckladt spel *tablat*, närmast liknande ett slags schackspel, och föreställande en strid mellan Svenskar och Ryssar; Leem har (sid. 389 och tab. xxxii) något dylikt. Detta "tablat" anser Fjellner vara alldeles egendomligt för Lappen och sakna motsvarighet både hos Skandinaviens och Rysslands folk. Ett annat spel: *sakku*, omtalas af Friis (Myth., sid 164), det spelas med tärningar och piecer. — Högström berättar ock om dylika nöjen (sid. 158) och omtalar särskilt att Lapparne på hans tid sjelfve gjorde sina kort af furu-bark och målade dem med renblod och sot.

Hvad beträffar dansen, sakna Lapparne all egendomlig sådan, "de ha inga danssteg, blott hoppningar och språng; dock har väl ringdans fordom funnits, ty att utöfva den har lapsk benämning: *jorret* = kullra kring" (Fjellner).

Lapparne sjunga äfven, på sitt sätt, de *joika* och deklamera traditionellt förvarade stora lyriskt-episka stycken, hvarom mera framdeles. Men de improvisera äfven s. k. *vuoleh*. "Vid ett gladt samqväm med bränvin", säger P. Læstadius, "utgjuter hvar och en sina känslor i sång; den ena faller ofta den andra om halsen, så hålla de hvar andra omfamnade, ofta länge, tala och svara hvar andra med sång, gråta under stundom af sorg eller glädje, eller båda blandade".

Sådant sällskapslif inträffar icke sällan, synnerligen om vintern, då Fjäll-lapparne åtminstone äro mera samlade i skogsbygden. Högström säger nämligen (sid. 158), att de "pläga mycket resa omkring och helsa på sina vänner och släktingar, då de fäga hvar andra på sitt sätt efter råd och ämne".

Så väl vid dessa samqväm, som i allmänhet, är ungänget mellan ungdomen af bägge könen särdeles fritt och obesväradt; i kåtorna ligga husbondfolk, vuxna barn och tjenare om hvar andra. De vanliga följerna inträffa ock, ehuru alla författare i senare tid på det bestämdaste neka att Lappen är osedlig. Se Sjögrén sid. 219, Rode sid. 214, Stockfleth sid. 57, m. fl. Så äfven H. A. Widmark, som säger att Lapparne, åtminstone i Norrbottens län, stå på en ganska hög sedlig ståndpunkt, hvilket der imot icke är förhållandet med de nybyggare, som härstamma från Lapparne. Så säga ock Lappmarks-presterne; ehuru de klaga der öfver att en del yngre, ogifte embetsmän (Svenskar) på ett och annat ställe ofördelaktigt inverkat på sedligheten. Barn utom äktenskapet, ehuru ovanligt, anses dock icke såsom något särdeles betydligt felsteg å qvinnans sida, ty afkomma är alltid bland Lapparne önskelig och af värde. Det gifna beviset på förmåga i detta hänseende kvalificerar snarare till gifte (Högström, sid. 129; liksom Graan, sid. 121). — I fordna tider tyckes förhållandet varit ett annat, ty "otucket är hos dem ganska gement och hålles icke vara någon synd, hvarföre den be- drifves hos dem mer än hos andra", säger Rehn (manuscr., kap. 24).

Lappen är i allmänhet sparsam, ja, till och med snål: rikedomerna bestämmer hos honom rangen och ger anseende (et genus et formam etc.); må hända vill han ock vara beredd på den onda dagen. Han

samlar der före allt hvad han kan, och då silfret är det, som säkrast låter förvara sig utan att förstöras, så föredrager han att realisera i silfver allt som icke för dagen behöfves. Det var en tid då Lapparne icke togo betalning i annat än silfverspecier, s. k. "blanka", förmodligen på grund af en sorglig erfarenhet om pappers-myntets fluctuationer i värde och af deras oförmåga att inse hvad en pappersbit kunde vara värd; men nu mera taga de sedlar gerna, för att omsätta dem, "blanka" för att gömma dem. "I silfver ega de rika Lapparne oftå ganska mycket, både specier och silfversaker, ända till några hundrade lod" (Högström). Förr brukade allmänt husbonden, då han hade samlat något, nedgräfvå detta eller gömma det under stenar; stundom med mera omständlighet i en låst ask, i koppar- eller messings-kittlar, i gropar (*råggai* eller *grubba*), väl öfver täckta med bräder, torf och jord (Graan, sid. 89). Men då han icke omtalade stället för någon, hände stundom att han dog utan att hinna meddela det, och på sådant sätt hafva en mängd samlade skatter gått förlorade. Man har exempel på att Lappen sjelf så illa bestämt nedgräfnings stället, att han icke kunnat åter finna sin skatt; för några år sedan hände det en Jokkmokks Lapp, att han blef blind och icke kunde beskrifva gömstället så att familjen kunde finna rätt på skatten. Med denna nedgräfning af pengar, som omtalas af de fleste författare, är för resten ett egendomligt förhållande. Det synes icke ske af rädsla för tjufvar, ty sådane finnas ej i Lappland. Sannolikt ligger en gammal folktro der bakom. Högström säger (sid. 92): De nedgräfvå väl sina penningar, "men hålla intet annat doldt, än det som de nedgrafvit på ett visst ställe af sina land, hvilket de förärat som en gåfva eller tacksamhetstecken åt sjelfva landet, hvilket de hvarken få uppenbara eller sjelfva röra vid". Och Leem berättar (sid. 381) att en Lapp, tillspord hvar före han gömde sina pengar, svarade: "Om mina pengar efter min död fölle i andras händer, hvad skulle jag då hafva att lefva af i de dödas land?" —

Ehuru sådan nedgräfning ännu brukas i Stensele, Arjepluog och Jokkmokk (Mörtzell, Winnberg), är den nu mera säkerligen icke så vanlig som förr, ja, H. A. Widmark har t. o. m. lyckats förmå många af de eljest misstrogne Lapparne i Jokkmokk och Arjepluog att insätta penningar i bank, en sak som äfven lärers ega rum i Finnmarken (Frös).

Lappen har äfven svaghet för att nedlägga penningar i koppar-kärl, filter, granna kläder, kör-redskap etc., isynnerhet i silfver-prydn-

nader åt hustrun. Men sjelf går han i hvardags-lag i utslitna och lap-piga plagg.

Hans största rikedom är dock renhjorden, och en sådan på 2,000 stycken är värd minst 20,000 r:dr. Högström säger (sid. 91) sig veta Lappar, hvilka lemnat efter sig en hjord på 3,000 renar och dess utom i "redbart silfver och hvita penningar så mycket, som par karlar med plats mäktat framskaffa".

Såsom bevis på deras snålhet, må nämnas ett af Högström (sid. 140) anfördt exempel, huru, då en nygift Lapp drunknade, dennes enka måste gifva sin svärfar 6 renar i betalning för det han sökte rätt på den dödes kropp, fastän det var hans egen sons.

Med denna sparsamhet och Lappens misstänksamhet står äfven i samband det förhållandet, att han, ehuru välvillig och höflig mot den resande, är ganska dyrlegd, och att han i handel ochandel är egen-nyttig och knipslug; man blir lätt lurad af honom. Dock icke af honom mer än af andra: äfven han begagnar tillfället till vinst. Svensk heter på lapska bland annat *Taro* (af *tarot* = bedraga), och tyvärr torde namnet vara väl förtjent till följe af det gamla sättet att drifva handel med Lapparne. Men märka de att man högligen önskar en sak, eller är i stort behof deraf och endast genom dem kan få honom, kunna de pressa köpet särdeles hårdt. All ting är också dyrt i Lappmarkerna och lefnads- samt isynnerhet rese-kostnaderna höga.

Den större handeln bedrifves nu mera på det hos civiliserade folk vanliga sätt, så att den enskilde Lappen söker upp den enskilde köp-mannen eller tvärt om, för att tillfredsställa hvar sitt behof af varor, ehuru vanligen vid marknader, hvilka regelbundet hållas på vissa tider vid kyrkplatserna och till hvilka samlas stora hopar af köpmän och Lappar. "På Gellivara marknad, t. ex.", skrifver H. A. Widmark, "gå Lapparne första dagen till alla handlande och utbjuda sina produkter, sälja dagen derpå till den som betalar mest eller, om priset är lika, till den för hvilken de hysa mesta lit och uppköpa sina förnödenheter sista dagen hos den som lemnar goda och billiga varor. Ingen bytes-handel förekommer, och en handlande kan på detta sätt få utgifva 1000-tals r:dr den ena dagen, hvilka åter inflyta i kassan dagen derpå".

Förr var det annorlunda; handeln var då ett slags byte, och till grund der för låg idéen om gästvänskap och vängåfvor.

Dels sins emellan, dels till embetsmän och prester gäfvo Lapparne skänker vid sina besök. Men de väntade alltid skänker till baka, "hvo som ärer må äres igen", lyder lagen hos Stockfleth (sid. 28); han är så bestämd, att Lapparne till och med ut peka hvad de vilja hafva. Ofta är den gifna skänken, ja hela besöket, blott ett sätt att försöka komma åt något efter längtadt föremål.

Ett sådant skänkande och åter-skänkande var fordom äfven hela Lapparnes handel med köpmännen. P. Læstadius skildrar (I, sid. 82 ff.) sålunda en marknad i Arvidsjaur på sin tid: "De handlande kallas i Lappmarken Borgare (lapska *Borkal*, till äfventyrs synonymt med Birkarl). Hvar och en borgare har sina vissa kunder, med hvilka han handlar. Men bränvin måste fram för allt bestås, ty eljest blir handeln ganska klen och matt. När nu en Lapp kommer till sin handelsborgare (kund), så skall han till en vacker början hafva *puorist-kokse* (välkomst-supen) först och främst, hvarom Lappen ofördröjligen påminner, derest hans borgare synes gå för långsamt till väga med uppfyllandet af en så ovilkorlig skyldighet. Sedan skall han hafva *små vejsa*, det är: häkt-ring, sax, syring och andra dylika småsaker, hvilket allt en borgare är skyldig (efter gammal vana) att *gratis* gifva sin handels-Lapp. Å sin sida presenterar åter denne *vuossiam-pjärko* (kok-kött). Detta kan bestå af en renstek, eller en sida, bringa, bog eller dylikt, eller flera stycken till samman. Men hvad som hos oss följer på fisken, det följer här som en högst gifven sak på detta *kok-köttet*, nämligen en sup, och den en dugtig, en riktig "kandidat-sup". Ty borgaren måste traktera ej blott den som gaf, utan de fränder och vänner, hvilka gifvaren har med sig som vittnen. Dock rättar borgaren å sin sida trakteringen efter kok-köttets mängd och beskaffenhet. Här gäller ej att vara blyg eller krusa, och nog slipper man höra: *var så god* och *tackar ödmjukast*, utan: borgare, gif mig en sup, kom ihåg att jag har gifvit dig kok-kött! — Åh, ditt kok-kött har du länge sedan supit upp, det var magert och litet. — Ja, ja, du var stinn med *små vejsa*, du, så jag också vara stinn med köttet, o. s. v., det vill säga: du är njugg att gifva *små vejsa*, du; så är jag också njugg, m. m."

"När det nu ändtligen bär åstad att handla, så tar sig Lappen till vara att ej sälja borgaren alla sina skinn på en gång, utan helst ett i sender och det af den orsak, att han för hvarje uppgjord handel skall hafva sig *åses-kokse* (handels-supen). Så snart han nu känner sig

tarfva en sup, så går han i sin bod och hemtar ett skinn samt går till borgaren. När han nu säljer sitt skinn, betingas ofta ett qvarter eller halfstop bränvin att ingrediera i betalningen, och han sätter fram en tenn-flaska på disken. Sedan han fått denna fyld, så begifver han sig med sitt sällskap till någon kåta, stuga eller bod, der laget placerar sig, eller ock stundom i snödrifvan. Wohlthäter slår nu i bränvin i en *kokse* (kosa, slef), och här af smutta två eller flere skiftevis, tills det blir slut. Då fylles kosan åter och gifves åt andra af sällskapet, derest sällskapet är något större. Man begagnar ock en liten trä-slef med kort skaft, som kan rymma $\frac{1}{4}$ à 1 qvarter. Under det sällskapet nu sitter här och vederqvicker sig, så konverseras, och allt som denna livvets nektar börjar verka på sinnena, blir konversationen lifligare, muntrare, kärligare; prosan upphör och man börjar samtala med sång".

KöpanDET var och är ännu till största delen ett varu-byte; hvar vid prisen icke vexla så särdeles mycket det ena året mot det andra. Lappen håller sig vanligen till samma handlande år från år; men man beskyller honom att dels alltid till denne först bjuda sämre varor till de godas pris, i hopp att kunna vinna så mycket mera på dessa; dels att, som nyss sades, sälja litet i sender, för att få så många fler supar, då sådana måste följa hvarje särskild köp-afhandling, samt att i all tysthet under natten med sina bästa varor fresta andra handlande, för att se om icke de vilja gifva mera än den ordinarie.

Vanligen, om icke oftast, slutade handeln så att Lappen var skyldig köpmannen; denna skuld betalades vid nästa marknad. Men då man icke kunde skrifva förbindelser, begagnades karfstock: i en trä-pinne inskuros så många skåror, som man var skyldig halfva specier — hufvud-myntet — derpå klyfdes käppen längs åt genom alla skåror, och Lappen behöll ena, köpmannen andra halfvan. — Allt detta hör till det centrala Lappland; det har icke förekommit hvarken i norra eller södra (Fjellner).

Sådana marknader egde äfven rum i Norge och i Finland och der vid har bränvinet förr spelat en stor rôle, liksom det utgjort och ännu utgör en stor del af nordboarnes högsta njutning; de ha ock så få.

● I allmänhet är Lappen, förmodligen ock af sist nämnda skäl, angående att taga vara på de få tillfällen som bjudas honom att njuta: äta godt, sofva ofta och länge, röka väldigt tobak och i allmänhet njuta så mycket som möjligt af denna världens goda, det är hans svaga sida.

Sjelfve den förfrusne Enare-Lappen vet att från Lappens paradiska tid berätta, huru "bäckar af vin kringflöto Enare kyrka och hundradetals menniskor der strömmade tillsammans för att värma sitt af fjällens vindar afkylda blod" (Castrén, I, sid. 110).

För Lapparne, så väl män som kvinnor, är tobaken och har länge varit kär, i alla dess former: till tuggning, snusning och rökning, mest det sist nämnda sättet för Fjäll-lappen, snusning och snus-tuggning för Skogs-lappen. Så ofta han kan och har råd, förer Fjäll-lappen snuggan i munnen, och pip-fodral, tobaks-pung samt andra tobaks-attiraljer äro bland de saker, på hvilka han nedlägger mesta arbetet. Ler-pipor begagnas allmänt, behängda med messings-grannlåter; då dessa äro bräckliga och det är svårt att få nya, göras fodral till dem, med många sirater och beslag, vida dyrbarare än pipan.

Fig. 60 visar ett sådant från Lule Lappmark; det är af björk, utskärningarne gjorda på en hylsa af renhorn och beslagen af messing. Linné berättar (Lachesis, II, sid. 25) att Lapparne stundom, på Nord-amerikanska vildarnes sätt, bruka låta den tända pipan inom laget vandra från mun till mun, "hvarvid de behålla en mun full rök så länge de kunna, på det de må njuta af vällukten så mycket som möjligt". Leem, som ock vet att berätta om denna indianska rök-metod, då der är brist på tobak, omtalar dess utom (sid. 127), att, då de tugga tobak, spotta de ut saliven i handen och draga upp denna i näsan, ett sätt att gå till väga, hvilket vi icke annorstädes sett omtalas. Ett annat sätt att förhöja njutningen vid tobaks tuggning är att deri blanda "en grundlig tillsats af dyfvelsträck", som Th. Friis omtalar (sid. 112). Ett sätt att fullständigt njuta af tobaken, omtalar Fjellner: Lappen Numpo gick så till väga, att han först tuggade tobaken och sväljde saliven; den ge-

Fig. 60. Lerpipa med beslag; fodral der-till af trä, horn och messing. $\frac{1}{3}$.

Fig. 61. Tobaksdosa af trä, belagd med ristad hornskålla. $\frac{1}{3}$.

nom-tuggade rökte han och sväljde röken; askan af den rökta snusade han och slutligen tuggade han pipans trä-hufvud för oljans skull. "Må hända var det skämt, ty han var en putsmakare".

Fig. 62. Tobakspung af sälskin,
kantad med rött, med tenntråd
broderadt kläde. 1.

Den största glädje man kan göra en Fjäll-lapp på en färd eller annars, är att bjuda honom en pipa tobak, helst af allra starkaste slag, och de äldre Lapp-qvinnornas hjertan vinner man vanligen ännu säkrare med en pris snus, än genom att prisa deras barn. — Snusning och snus-tuggning går bland Arvidsjaurs Skogslappar till äckel; de hafva stora runda näfver-askar till sitt snus-förråd och i barmen till stundligt bruk stora näfver-dosor, ur hvilka de med locket skofla in stora högar inom de af en svartbrun rand utmärkta läpparna.

I öfver ens stämmelse med denna deras benägenhet att njuta af lifvet och må hända äfven i samband med deras försigtighet i handel ochandel, står deras maklighet och deras söl. Tiden är för dem intet. De hafva icke ur och beräkna icke tiden efter timmar, utan efter solens ställning, så att "den omgifvande horisonten är deras solvisare, och fjäll-topparna siffror derpå", som Linder uttrycker sig.

I sammanhang med tal om Lapparnes tideräkning kan nämnas att de hafva egna namn på månaderna, hvilka vexla i olika Lappmarker: se Högström (sid. 168), Grape (V. A. H., 1803, sid. 281), etc. Linder anser (xvi, sid. 346), som det synes på goda grunder, följande namn vara de rätta:

Januari = *Áddå peive mano* = Nya solens månad; äfven *Áddå jape mano* = Nyårs månad.

Februari = *Kuova* = Köldens?

Mars = *Njuktja* = Svanens, som då anländer.

April = *Vuoratjes* = Kråkans, dito.

Maj = *Queddat* = kalfnings eller *Tsuobbots* = små grodornas månad.

Juni = *Petse* = tallens, som då safvar; äfven *Salgit* = fetmande.

Juli = *Snjiltja* = hårlös, emedan renen då faller hår.

Augusti = *Pårge* = tjockhårig, han får då sitt hår.

September = *Kassapårge* = fullhårig.

Oktober = *Rakad* = brunstens, som då inträffar.

November = *Kålko* = kraftlös, som renen då är efter brunsten.

December = *Passates* = helig eller *Joulamano* = julmånad.

Som sagdt: tiden är för dem icke till; sker en sak icke i dag, så sker den väl i morgon, om icke då, så framdeles, det är deras filosofi. Skola de uppgöra ett köp, bestämma sig för ett arbete, eller antagas som biträden åt en resande, erfordras ändlösa öfverläggningar innan saken kan blifva bestämd, de vackla fram och till baka i beslutet, och det en gång äntligen fattade sättes först långsamt i gång. Uppgörande af ett ackord om renar till bärning af saker, om biträde för en resa, uppbrott från ett läger, renars påpackning, bördors uppläggande, etc. under resor, äro allt saker, hvilka genom Lapparnes sol taga ofantlig tid och fordra ett utsökt tålmod för att bringas till ett lyckligt slut. Brådt får man icke hafva ibland Lapparne, då man är beroende af deras biträde. Men när de då äntligen komma i gång, när ett beslut är fattadt, en åtgärd påbörjad, så verkställa de dem ordentligt; de äro sålunda ganska ihärdiga, och, så vidt de förstå, utföra de vanligen samvetsgrant hvad de åtagit sig.

Arlighet är en af deras högsta dygder, må hända der före, att hon är en absolut nödvändighet för de vandrande Lapparne. "De hafva inga fasta murar, inga dyrkfria lås, inga kassakistor att föra med sig"; de måste stundom lemna allt vind för våg och aflägsna sig från kåtan, utan att någon vaktar henne. Hvarje förbi vandrande kan således fritt träda der in och detta är äfven tillåtet utan anmärkning, ja man kan tända eld, begagna husgeråd-saker och bäddar, utan att begära lof och utan att egaren tycker illa vara, blott det sedan anmäles eller betalas. Så måste Lappen, då han går från fjällen, i sitt höst-viste lemna sin vår-föda, ty det vore ett stort besvär att föra denna med sig, ibland till och med omöjligt. Om våren, då han går till fjälls, lemnar han vid samma höst-viste sin släde, sina skidor, sina vinterkläder etc., eller han hänger de senare på en afqvistad björk-stam, ställer de förra mot en björk eller en sten, lätt märkbara i landskapet, för att, då han återvänder, taga dem med sig. Då han slatrar mer än han för närmaste tid behöfver, eller han förfärdigat ost i öfverflöd, samt skall flytta kåtan till annat bete, hänger han maten, väl omsvept, på en "suogner", för att hemtas någon gång i förbi farten, eller då det behöfs. Keilhau berättar (sid. 192), att vid Molles-jokk-stugan (ett slags öde halfvägs-

hus för resande på vägen mellan Alten och Karasjokk) stodo, då hans sällskap tog in der, några säckar mjöl, utan tecken till skydd, insatta af en Lapp vid höst-flyttningen, förmodligen för att hemtas vid vår-flyttningen. Det är som skulle vi ställa saker till förvar vid en milstolpe! Flera andra dylika förhållanden omtalas och ses.

Det är tydligt, att om icke Lapparne gjorde det till en absolut samvets sak att aldrig vidröra eller tillägna sig sådana lemnade föremål, skulle der uppstå ett bellum omnium inter omnes och samman lefnaden i en trakt blifva omöjlig. För en resande från andra nejder, isynnerhet från städer med talrika och lifliga tjufvar, är påträffandet af dylika i vildmarken uppställda eller upphängda saker en stor öfverraskning; men vid närmare eftersinnande förklarar sig förhållandet lätt, och der igenom äfven Lappens ärlighet i dess helhet. Tappade saker fås säkert till baka om de upphittas i de vida markerna. Lappen fordrar sällan eller aldrig skriftlig försäkran om betalning, man behöfver icke uppgöra skriftliga kontrakt, man kan anförtro honom hvad som helst, utan att han förskingrar det, om icke någon olyckshändelse möter honom, o. s. v. Undantag gifvas dock*), ty pack finnes bland Lapparne som bland alla folkstammar, men så vidt jag erfarit bland dem vida mindre än bland s. k. civiliserade folk.

Ett slag af stöld är dock icke så alldeles ovanligt, åtminstone bland de mera stilla sittande Lapparne, det är stölden af renar. Jag talar nu icke om den ren-stöld, som så ofta af nybyggarna föröfvas, synnerligen under hårda år**), der igenom att de skjuta renarna hvar de påträffa dem, utan om renstölden mellan Lapparne sjelfve.

Dessa stölden utföras på många handa sätt. Man finner i sin hjord en eller flera främmande renar, fångar och slagtar dem helt enkelt; eller man tager unga calfvar, dem man träffar, märker dem eller märker om dem, samt införlifvar dem på det sättet med sin hjord — se der ett par af sätten att tillägna sig andras renar med mesta utsigt att stölden skall kunna döljas. Denna ren-tjufnad var på P. Læstadii tid

*) Brooke anför exempel derpå, i det han berättar (II, sid. 491) huru några skjuts-lappar ganska grundligt plundrade hans och hans res-sällskaps spiritus-förråd; må hända var nektarn oemotståndlig, ty det öfriga var lemnadt i fred.

**) Under vintrarna 1866—68, då nybyggare och bönder i hela Lappland ledo verklig brist på föda, tilltogo dessa renstölden på betänkligt sätt. En af jägeri-betjeningen från Tornio Lappmark uppskattade antalet derstädes tjuf-skjutna renar till 10,000 under vintern 1867—68! Om ock detta tal är för högt, bevisar det dock brottets allmänlighet under vissa omständigheter. Under senare goda år har förhållandet varit mycket bättre.

mycket bruklig i Arjepluog, och han härleder den (II, sid. 187) oftast från hämd. Då nämligen en Lapp blir af med den ena renen efter den andra, kan han icke tro att renarna bortkommit genom förvildning eller genom odjur, utan börjar misstänka sin granne. Han kan oftast icke bevisa att denne begått stölden, utan får blott skäl och liknelser, hvilka inför domstol icke skulle vara bindande, men för honom äro nog. Då han icke lagligen kan komma åt tjuften, söker han ersättning på annat vis; ett sätt är att taga af den förmodade tjuftvens renar, när det bär till — och det gör det vanligen ofta. Ett annat sätt är att använda såbben eller skid-stafven, då tillfället gifves, och stundom har denna käpp-behandling gått ända till dråp. Dels sist nämnda åtgärd, dels domares kraftiga, om också icke alltid fullt lag-enliga, ingripande anser Læstadius dock hafva hämmat det onda. Professionela ren-tjuftar funnos likväl och finnas ännu. De äro mest af sig komne, öde boende Fiskare-lappar, hvilka, genom dessa sina bedrifter, göra lifvet särdeles surt för sig. De blifva nämligen alldeles utstötte ur samman lefnaden och umgänget med de andra Lapparne, fogelfrie, och gemensamma mötespunkter för deras stafvar, om de sakna styrkans rätt. P. Læstadius lemnar på några ställen skildringar af ren-tjuftvens, den misstänktes eller verkliges, tillstånd och ynkliga lif, hvilket närmar sig förintelse. I Lule Lappmark äro dock tjufnader nu mera ganska få, och Winnberg säger, "att de äfven nu minskats i Arjepluogs Lappmark, allt som i allmänhet Lapparne der gjort framsteg, om än obetydliga, till bättre och kristligare lefnadssätt, sedan åtskilliga på Læstadii tid lefvande, för mord och tjufnad vanryktade vildsinta släkter nu mera utdött och efterträds af mildare afkomlingar". — Från Finnmarken omtalar Hwoslef (sid. 4) sådana renstölder för att få bränvin.

Lappen är, trots sjelfrådighet och envishet, i grund och botten godmodig; men då kropps- eller sinnes-ruset sätter honom i jäsning, blir han vild, och knifven, alltid till hands, tillgripes lätt. Lappen är från barndomen van att slagta renar och der före, liksom andra slagtare, utan vidare medkänsla färdig att bruka knifven mot med-menniskor, när passionen kommit i uppror, säger Hwoslef (sid. 29).

Han är dock till lika mycket lätt skrämd och för de minsta ovanliga saker, dem han icke strax begriper, kan han som ett barn råka i den yttersta förskräckelse. Hvad han icke strax förstår är för honom ett under, och må hända qvar står, fast han skäms att tala der om,

mycken öfvertro ännu hos honom. Sannolikt gifva äfven de stora och ödsliga natur-omgifningarna en mystisk stämning.

Såsom bevis på denna rädsla och till hvilka utbrott hon ibland kan föranleda, må följande berättelser meddelas. Högström omtalar (sid. 156) att Lapparne ibland blifva så skrämde, att de hastigt svimma och hafva sig som om de mistat vettet. I kyrkorna svimmar ibland hela samlingen; stundom springer en del upp och slå de öfriga. Då någon hastigt ropar eller ett eldkol oförmodadt sprakat, pläga de hoppa upp och hugga till den närmaste med knif eller yxa. De göra då efter hvad andra taga sig till: vrida på munnen, peka finger, dansa och dylikt, utan att sedan veta om hvad de gjort.

Castrén berättar (I, sid. 135) följande från en rysk lapp-by, der han vistades till samman med några Ryssar och Karelare. Desse senare berättade för honom huru ledes Lapparne, och isynnerhet qvinnorna, under stundom genom skrämsel råka i ett vanvettigt tillstånd, så att de icke veta hvad de göra. "För att öfvertyga mig", fortfar han, "om dessa och andra likartade berättelser af de karelske bönderne, erbjöd sig en af de ryske köpmännen att visa mig några prof på de lapska qvinnornas lättskrämdhet. Dessförinnan undanskaffade han alla knifvar, yxor och andra tillhugg, som voro lätt åtkomliga. Derpå trädde han helt hastigt fram för en kvinna och slog sina händer till samman. Strax rusade qvinnan lik en furie på honom, ref, slet, slog och piskade honom på det eftertryckligaste. Efter att sålunda en stund hafva misshandlat den arme köpmannen, dignade hon ned på en bänk och utstod en våldsam kamp, innan hon återfick andedrägten. Åter kommen till full sans, gjorde hon det beslut, att ej vidare låta skrämman sig. Också aflopp det nästa försöket så att hon blott uppgaf ett gällt, genomträngande skri. Medan hon glädde sig öfver det misslyckade försöket, hviftade den andre köpmannen en näsduk förbi hennes ögon, men sprang i och med det samma själf ur rummet. Nu var det att se, huru qvinnan rusade från den ena ~~till den~~ andra, kastade en till marken, slog en annan, slängde någon mot väggen, skakade andra vid håret. Sittande i en vrå af rummet, afbadade jag med otålig ängslan, att ordningen äfven skulle komma till mig. Med fasa ser jag henne slutligen fästa vid mig sin vildt stirrande blick; derpå rusar hon emot mig med utsträckta armar och skall just hugga i mitt ansigte med sina naglar, då tvänne handfasta Karelare i en behaglig stund ryckte henne

åt sidan. Vanmäktig nedsjönk hon i deras armar. Det troddes, att mina glasögon retat henne till detta vilda raseri. Man sökte äfven uppskrämma en ung flicka på det sätt, att en perta nedfälldes på hennes hufvud. Hon skrek till och sprang ut. Ytterligare slog man med en hammare mot yttre väggen. Den ofvanberörda qvinnan spratt till, men i och med det samma betäckte någon hennes ögon med sina händer, och då sansade hon sig hastigt". Sådan vild rädsla hos gamla qvinnor nämnes äfven af Tornæus (sid. 51). Äfven Linné (Flora Lapp., sid. 262) omtalar deras ytterliga rädsla; liksom Scheffer (sid. 32). Man får lätt se exempel derpå, då man någon tid vistas till samman med Lappar, och äfven jag har sett sådana, om också icke af det mest utpreglade slaget.

Deras godmodighet föranleder väl ock det af många anmärkta förhållandet, att fiendskap, långvarig nämligen, så sällan eger rum mellan Lappar. Fjellner angifver dock äfven en annan ganska praktisk grund. De vandra nämligen långt omkring, säger han, och träffas sällan; skulle de nu blifva osams, så är vid det sena mötet vreden förbi och orsaken till oenigheten glömd, ty de ha i allmänhet kort minne *).

Den nyss omtalade godmodigheten, som finnes hos Lappen, är säkerligen mera än den sent nog inplantade kristendomen anledningen der till, att han sedan forna tider och äfven nu i allmänhet behandlar hustrun väl, i olikhet med sina yrkes-kamrater och i flera afseenden jemstående likar: Samojederne, Östiakerne, m. fl. renskötsel drivande nomader. "Fjäll-lappens sinnelag", säger Castrén (I, sid. 122), "visar sig äfven i oändlig kärlek till maka, barn och tjenstfolk". En Lapp berättade för mig, att han under sitt trettio-åriga äktenskap aldrig vexlat ett ondt ord med sin hustru, aldrig tilltalat henne annorlunda än med det vackra ordet *loddadsham* (min lilla fogel). Sjelf har jag sett Fjäll-lappen, då han om aftonen hemkommit från sina renar, eller återvändt från en resa, kyssa och smeka sin hustru och sina barn med en varm innerlig ömhet". L. von Buch uppgifver (II, sid. 152) exempel på ganska stort toffel-välde hos Lapparne, icke alltid utöfvadt till det bästa **).

*) Som bevis på deras korta minne må anföras, att presterne af samma Lappar, år för år, vid helgerna ombedjas att i kyrkoböckerna se efter — Lapparnes egna födelsedagar! (Læstadius, Winnberg, Mörtzell.)

**) Märkligt nog har qvinnan af Lapparne från urminnes tid satts ganska högt och åtnjutit

Undantag gifvas väl från regeln, men det oaktadt är detta vitsord af Castrén, en grundlig kännare af Lapparne och en fin iakttagare, särdeles vackert. Det blir detta så mycket mera, då man tager i betraktande det sätt, hvarpå giftermål uppgöras hos Lapparne: de äro nästan att betrakta såsom köp, om icke i ordalagen, åtminstone i handlingen.

Qvinnorna äro giftasvuxna vid 16—17 års ålder; mannen anses så vara, då han kan slagta en ren och uppsätta ett tält (Högström, sid. 139). De gifta sig äfven i allmänhet ganska tidigt, om så låter sig göra, och vanligen pådrifves detta af föräldrarna. Den orimliga författningen af 15 febr. 1745 qvarstår nämligen, och enligt denna eger Lapp-ungling gifta sig "när han lärt sig förstå sina nödiga kristendomsstycken och uppnått 17 års ålder". Man skulle hafva svårt att förstå grunden härför, då någon brådmognad icke finnes hos Lapparne mera än hos andra folk i samma trakter, om icke man hos Elers (sid. 444) finge en egendomlig förklaring på saken. Sedan han berättat att denna bestämmelse tillkommit på direktionens för ecclesiastik-verket förslag, omtalar han, att konsistorium i Hernösand, under förmälan att författningen "ingalunda bidragit till Lapparnes tillväxt uti kristendomens kunskap", hemställt om ändring i författningen, men att direktionen afstyrkt ändringen, enär "genom tillåtne tidigare giftermål Lapp-allmogon snarast torde uppmuntras att förvärfva sig fullkomlig kännedom om den sanna Guden och dess bud och befallningar", etc. Således är denna egna lag tillkommen för att utbreda kristendomen, efter principen: ändamålet helgar medlet. Finnas nu skäl till bibehållandet?

Rätt ofta bestämmes giftermålet af föräldrarna, under barnens tidiga år, och bröllopet fullbordas, då de hunnit den bestämda åldern, utan att kontrahenternes tycke vidare efterfrågas. Det är då en noga uppgjord affär mellan föräldrarna, en handel med uppgift på hvad brudgummen skall gifva för bruden till dennas föräldrar, och hvad utrustning desse skola bestå, då första året är förbi, hvilka ren-land de unga tu få att vistas på först, hvilka efter föräldrarnas död, etc. Detta sätt eger mest rum inom de rika och mera aristokratiska familjerna, hvar vid naturligtvis intet afseende göres på utseende, dygder och dylika småsaker, utan blott på penningen (Högström, sid. 128;

---

flera företräden, såsom t. ex. att syster, enligt sed, ärfde mer än broder. Vi återkomma här till med anledning af runan om Soldottren. Enligt Fjellner räknade ock Lappen helst sitt släkt-register eller sin stam-tafla efter mödrarna.

Rehn, manusc. kap. 9). Ehuru vanligen "kaka söker maka", rik gifter sig med rik, ingås dock äfven andra partin. Mest dock så att en rik enka gifter sig med en ung rask dräng, för att hafva någon som sköter hjorden och skyddar henne mot efterhängsna friare; en rik enkling med en ung flicka, för att blifva ompysslad. Detta strider mot Högströms uppgift (sid. 129), men är nu mera en sanning, huru det än må hafva varit på hans tid. — Omgifte, äfven andra gången, är icke alls ovanligt bland Lapparne.

Förut-bestämning af föräldrarne bruka allmänt ännu i dag Samoje-derne (Castrén, I, sid. 224); så var äfven hos Lapparne allmänt fallet fordom, och Jessen berättar (sid. 76) att Lapparne redan, då deras döttrar voro 8—12 år gamla, började taga imot ordentliga anbud på dem, så att "påtingaren kunde vara säker att få dem, då de blefvo manbara; alldeles som man ger på hand på hästar, boskap och andra varor". Slutliga liqviden kallades *rota*. Så berättar Castrén (I, sid. 295) att en gammal Ostiak, på tillfrågan hur gammal han var då han tog sig en hustru, svarade: "Icke har jag tagit mig någon hustru, utan vid mitt sjette år köpte min fader en liten flicka, och med henne har jag lefvat till samman allt sedan denna tid". Så gick det väl ursprungligen till hos Lapparne äfven. Ett sådant köp var ock brukligt hos Finnarne i äldre tider, enligt Porthan (Vitt., Hist. och Ant. Akad:s Handl., IV, sid. 19).

I andra fall, då ingen bestämmelse på förhand egt rum, tog frieriet många och dryga omsorger. Linné (Lachesis, II, sid. 68—75) och P. Læstadius (I, sid. 158) m. fl. beskrifva sådana frierin ganska fullständigt.

Först vänder sig friaren till den sköna på ett skämtsamt sätt, för att försöka om hans frieri sannolikt antages eller ej. I Finnmarken, säger Siljeström (sid. 55) att man vanligen börjar sitt frieri med att, på kyrkovallen, under vänligt samtal med den utkorade, försöka frånrycka henne vantarna, "hvilket är den tysta kärleksförklaringen". Graden af motståndet här vid är ett tecken på större eller mindre framgång, eller bestämdt afslag. Det samma förtäljer Stockfleth från Kautokeino (sid. 140). Hvad Rehn (manusc., D. 67, kap. 9) berättar, att nämligen frieriet vanligen "börjar vid Tiburtii tid, eller då foglarna börja leka", torde nu mera knäpt hålla streck: alla tider äro väl lika goda. — Möjligen talar friaren med fadren en eller annan gång om saken.

Hafva nu dessa preliminära åtgärder lyckats, eller skall allvar börja, tager friaren med sig en hop af sina släktingar och gör ett formligt besök hos flickans föräldrar; han går sjelf sist i processionen till dem och antingen stannar han utan för kåtan, eller förhåller han sig åtminstone fullt passiv under akten. Friaren står utan för kåta-dörren "såsom en dörrvaktare eller hund och hvar som okallad inkommer skulle det räknas honom för ett groft och näsevist stycke, och torde han derigenom hela sitt frieri förlora" (Tornæus, manuscr., sid. 64). Då sällskapet kommer, flyr vanligen äfven flickan undan bland renarna eller till någon angränsande hydda, om sådan finnes, eller *skickas* hon bort, om man anar ärendet; stundom stannar hon dock äfven inne i kåtan, men i likhet med friaren är hon så lugn och likgiltig, som rörde saken icke henne.

Bland de medförda släktingarne finnas några bestämde att föra friarens talan; hufvud-ordförande — *sognon-åive* — ibland, om så behöfves, vald utom släkten, vänder sig till flickans far och mor, de öfrige till andra närvarande af hennes familj med fram förändet af ärendet, med granna framställningar och smicker, än på prosa, än på vers; de traktera der vid flitigt med bränvin. Det händer då att föräldrarne icke äro böjde för partiet, och tvärt afslå det; för möjligheten af sådan utgång omtalar Elers (sid. 454) att bönen mannen medhade ett beredt kalfskinn att gifva friaren! Ibland låtsa de vara blott motsträfvige; då pröfvas egentligen talemännens förmåga. Äro de villige från första början, eller blifva de det sedan genom vältalighetens och bränvinets förenade inverkningsar, uppstår frågan om friare-gåfvorna (*kihleh*). Dessa, vid besöket medbragta, framtagas då och läggas på en renhud fram för föräldrarna. De bestå vanligen af silfverpiecer: skedar, "kosor", ringar och bucklor till bälten och kragar, bågare etc. Læstadius förnekar speciens användande vid dessa tillfällen, då der imot Linné berättar om dess bruk såsom vanligt. Äfven syskon och anförvandter till bruden få sådana skänker, för att vinnas för affären, åtminstone en silfversked hvar, då friaren är rik, och kunna på det sättet åtgå ända till 20—30 stycken sådana, hvardera af 3—4 lods vikt. Utom silfret, gifvas äfven kittlar, renar, husgeråd-saker etc., till samman uppgående till ett värde af 2—300 r:dr, om det är en förmögen friare och förmögen flicka. Anses gåfvorna för små, gifver man det till kända utan minsta tvekan, och talemännen få bringa fram mera. En lång tid åtgår stundom

vid detta köpslagande, och ibland kan hela saken genom små anbud förfalla. Har allt hit tills gått lyckligt, tillspörjes nu äntligen äfven flickan. Är hon ute, hemtas hon af någon väninna, som då af friarens mor får presenter, för att bevekastas till medhjelpsamhet. Inkommen förklarar hon sig lyda sin faders och moders vilja, hvarpå hon mottager sina gåfvor; äro de icke i smaken eller tillräckliga i hennes tycke, visar hon sitt ogillande tills hon får det som hon vill; dessa gåfvor blifva hennes enskilda tillhörighet. Hon fästes särskilt nu för tiden med ring (se fig. 63) och sked, båda af egendomlig gammalmodig form. När affären så till vida är lyckligen uppgjord, traktera de blifvande svärföräldrarna med brännvin, man skakar hand, tal hållas, "förning" framtages, värdar utses och ett slags förlofningskalas hålles. Efter dettas slut går hela sällskapet till hvila. En frukost nästa dag avslutar förlofningen, hvar efter sällskapet åtskiljes. — Detta är det högtidliga sättet att fria, hvilket i Lappmarken kallas att *fria med brännvin*, det vill säga fria formligen.

Fig. 63. Ring af förgylt silfver; formen af de enkellare. $\frac{1}{2}$.

I det närmaste går det till på samma sätt i Norge (Leem, sid. 382) och i Finland (Sjögren, sid. 247), med små variationer. Men en sak berättar Siljeström (sid. 56) från Norge, af egendomlig art, om den icke beror på något missförstånd. Vid förlofningen, säger han, nedsattes ett slags komité af fästmöns släktingar eller vänner, hvilka granska brudgåfvorna samt fästmannens föregående lefnad, den de på allt upptänkeligt sätt svärta, med anförande af alla lösa rykten, hvilka kunna tjena att nedsätta honom i fästmöns ögon; detta sker för att förmå honom att öka brudgåfvorna. Fästmannen å sin sida saknar icke heller målsmän, hvilka försvara honom och på ett lika litet skonsamt sätt behandla fästmön: detta allt i de bägge trolofvades närvaro!

P. Læstadius säger om förlofningen: "allt bär stämpeln af en handel; de omtalade friare-gåfvorna utgöra i sjelfva verket köpesumman. Skulle så hända, att ett beramadt parti slås upp, återfordras med fullaste allvar och återgifvas friare-gåfvorna. Skulle det ej ske, så kan den tredskande dragas för rätta. Man betraktar saken helt och hållet såsom ett köpekontrakt, hvarvid den ena parten naturligtvis måste återgifva, hvad som redan blifvit inbetaladt på en vara, hvilken nu mera ej presteras. Också hafva de flesta den rättskänslan, att de återgifva opåmindt och dess utom någon skänk såsom betalning för det vid frieriet påkostade brän-

vinet (*sogno-vino*). Äfven när friaren får afslag, äro många så generösa, att de betala friaren bränvinet". Förnyas anbudet, men afslås, får friaren ensam betala kalaset (Anonym, XV, sid. 146).

Hur långt man i detta hänseende kan gå, visar sig af följande Stockfleths berättelse (sid. 139) från Kautokeino. Lysning skulle af ett par uttagas. Mycket folk samlades i rummet till trängsel. "Jag förmodade att bruden måtte haft flera friare, och så var äfven förhållandet. Då jag skulle inskrifva brudparets namn, framträdde en ung Lapp; tyst gaf brudgummen ett halskläde åt bruden, som räckte det åt den fram trädande; tyst mottog han det, gjorde en bugning och trädde till baka. Så skedde med en andre och en tredje; under hela tiden rådde fullkomlig tystnad. Då han mottagit halsklädet sade tredje friaren, att han visst icke kunde återropa något bindande löfte, men hon hade yttrat något, hvilket löd som ett "*kanske*"; nu bad han bruden att hon skulle erkänna detta och, såsom bevis att han talat sanning, betala en specie". Denna nedprutades dock till hälften. — Slika koketterier med flere friare omtalas nu för tiden icke sällan såsom brukliga af rika och vackra flickor; de taga dock försigtigtvis icke andra presenter än sådana, som icke kunna återgifvas: bränvin, kakor, konfekt o. dyl. — Sådana superifrier kunde fortgå under långa tider, innan saken blef afgjord, Högström säger (sid. 131) under 2—3 år, vid lägliga tillfällen förnyade. — Nu mera äro dessa former för frieri och förlofning mindre brukliga; saken sker icke så omständligt; men alltid är frieriet en lång och dyr akt.

När saken slutligen blifvit uppgjord till båda de kontraherande parternes — det vill mer än dels säga: föräldrarnes — belåtenhet, företages brölloppet ofördröjligen. Man tager ut lysning och bjuder till bröllop medelst marskalkar, som då skola inbjuda med en sup, eljest är det icke riktigt; supen är en städsel att man skall infinna sig (Grape). Vigseln förrättas i kyrkan*). Der vid är bruden temligen utpynad. Högström säger (sid. 133), att hon bibehåller sin vanliga dräkt, men om hufvudet, i stället för krans och krona, har virade ett eller två silfver-bälten, hvilka släpa ned på ryggen; brudgummen är icke prydd. I Finnmarken hyra brudarna af enskilda personer, som

*) Regnard berättar (sid. 73) att ännu 1681 en hednisk vigsel egde rum på det sätt, att man öfver brudparet slog eld ur en flinta. "De tro att icke der finnes något mera mystiskt och mera lämpligt att för oss framställa ägtenskapet; ty liksom stenen i sig innesluter en källa till eld, som icke synes förr än man dertill närmar jernet, lika så, säga de, finnes en lifsprincip dold hos hvardera könet, hvilken icke visar sig utan de två förena sig".

ega sådana, ett slags krona med talrika hängande band på tillhörande mössa, och brudgummen bär i Kautokeino ett långt vitt kläde, liksom ett skärp, bundet kring halsen och korsvis öfver bröstet*); kläderna göras åt bägge så granna som möjligt (Rode, sid. 247). I Enontekis brukades (1803), enligt Grape, krona af silfver, med knappar och löfverk, några sidenband hängdes på axlarna och ryggen, samt kors af band eller galoner fästades på bröstet. — Vid ett lapp-bröllop, i hvilket jag 1871 hade tillfälle deltaga i Arvidsjaur, var bruden utstyrd i silfverkrage och bälte, och hade på hufvudet *konstgjorda blommor och slöja*; brudgummen hade silfverbälte och en stor bröst-bukett, likaledes af konstgjorda blommor; bägges lapp-dräkt var splitter ny.

Till vigseln framledes bruden af fadren och ett slags marskalk, och visar då, liksom vid förlofningen, en hög grad af blygsamhet, "då man undertiden måste med våld draga fram dem, och de spjerna emot likasom deras renar", säger Högstöm (sid. 133). Det samma uppgifves af andra förff. och Scheffer till och med ritar af scenen (sid. 290). Fjellner omtalade huru, vid uttagande af lysning, en flicka af sådan tillgjord blygsamhet svarade nej, och, då presten förklarade att följaktligen ingen lysning kunde blifva af, inföll: "jo bevars; jag sade så för det jag trodde Du skulle fråga mig en gång till".

När vigseln är förbi, följer ett gästabad, hållet *hos* brudens föräldrar, men hvar till gästerna bidraga med förning af mat och bränvin; stundom gifvas äfven presenter till brudfolket eller *utlofvas* sådana; brudgummen får framdeles hemta gäfvan med bränvin (Grape). Vid sådant kalas brukar det ofta gå lustigt till med dans, lek och isynnerhet dryckjom, ibland så att största delen af sällskapet somnar, der hvar och en sitter eller faller. L—r berättar (xviii, sid. 261) från ett sådant gille följande slutscen: "Vid ett lapskt vinter-bröllop, som hölls i ett hus, der rummet icke tillät alla gästerna att tillbringa natten, gingo några af dem ut och lade sig vid snödrifvorna utanföre stugan, insvepte sig i sina varma renskinns-muddar och somnade godt. Under natten hände sig att djup snö föll, deraf de sofande helt och hållet öfvertäcktes. När bruden, morgonen derpå, borde enligt landets sed uppvakta alla gästerna på sängen med kaffe och bränvin m. m., råkade hon i någon förlägenhet, då flera af dem saknades, men hittade dock på råd. Med

*) Kan detta vara en kvarleva af den fordom brukliga Näid-dräkten? Se denna, kap. 10.

skidor på fötterna gjorde hon och hennes, med förfriskningar uppvaktande, tärnor sin rund utomkring stugan, och stungo med käppar här och der i snön, till dess hvar och en af de sofvande ertappades, och klef upp från snöbädden". Förf. tillägger att bädden icke bekom någon illa.

Efter brölloppet brukar mågen hemta sina renar och slå sig ned i svärföräldrarnes kåta för ett års tid. Der efter flytta han och hustru till egen kåta, hvarvid de medtaga sin egendom, bestående af renar, dels utstyrseln, dels tand-renarna, husgeråd-saker, mat m. m., hvilket föräldrar och syskon, samt släkten i öfrigt, gifvit dem i vederlag för friare-gåfvorna. "Hvad friaren på släkten spenderar, redunderar på honom sjelf", säger Tornæus (manuscr., kap. 11). — Så i Sverige (Rehn, manuscr., D. 67, kap. 11 och Högström, sid. 133); så äfven i Norge (Leem, sid. 387).

Att dessa bruk äro lapska, kan med goda skäl betviflas; sannolikt äro de hemtade från de nordiska grannarne. Man kan sluta detta af ett par förhållanden. Ett är, att omständigheterna på båda hållen äro ganska lika. Friaren hade taleman; *festinga-fê* lofvades; bruden medförde *heimgiöf*; man skulle "*drecka brudhlaup*", o. s. v. Vidare härledes bröllopsgåfvans namn, *kihle*, från det fornnordiska *gisl*, och röjer tydligt brukets ursprung. Slutligen finnas bestämda antydningar der till, att Lapparne, liksom Finnarne, ursprungligen *röfvade* till sig sina brudar, ur främmande stam, innan de började fredligare att *köpa* dem, förmodligen på den grund att de såsom handel tolkade denna nordmännens sed att utdela och lofva gåfvor. Tydligaste bevisen här för har jag funnit hos Friis (En sommer etc., sidd. 152—158), som omtalar att han hos Skolte-lapparne observerat bruk häntydande härpå. T. ex. att vid frieriet talemännen mottagas med vakt vid dörren; de lägga snö på sig och låtsas vara förfrusna för att få komma in i kåtan; der skjutes och bråkas för att å daga lägga strid; bruden gråter och jemrar sig, liksom hon gömmer sig; hon föres hem till brudgummen, bunden i en släde bakom honom, m. m. Må hända är ock motspänstigheten att ledas i brudstolen ett minne af denna gamla sed, icke låtsad blygsamhet.

Giftermål mellan de olika folkstammarna: Lappar å ena, Svenskar och Finnar å andra sidan, äro icke vanliga i de svenska Lappmarkerna. Någon gång och oftast gifter sig en nybyggare med en Lapp-flicka; mycket sällan en svensk flicka med en Lapp: hon vill icke gerna heta "Lapp-fru". Sådana blandade äktenskap ingås dock, men i allmänhet

anses de såsom mesalliancer af bägge folken. Svenskarne äro dock mera toleranta; ja, en kyrkoherdes dotter är gift med en Fjäll-lapp, i en svensk Lappmark. Redan barnen i första generationen äro af dem temligen lidna, och gifta sig desse med Svenskar, så äro de dermed försvenskade, äfven om de, som ofta är händelsen, visa Lapp-typen i sitt utseende; de äro dock till sina vanor och seder fullkomligt Svenskar. Från Norge beskriver Th. M. Fries (sid. 109) ett annat förhållande. Redan de invandrande norske och finske nybyggarna sägas der snart antaga Lapp-natur, om de icke bosätta sig, der många norrmän förut finnas. Ännu mer är det förhållandet om de gifta sig med Lapp eller Lapska; då kan man vara förvissad att barnen visa sig som verkliga Lappar. Må hända, säger han, är det en sådan blandnings-race af Lapp och Finne, som, ärfvande båda folkens bästa egenskaper, i framtiden kommer att utgöra kärnan af landets befolkning, då han redan flerstädes (Porsanger, Karasjock) intager en framstående plats.

Hvad angår Ryssland, säger J. A. Friis att, ehuru Ryssarne icke förakta Lapparne så djupt som Svenskar och Norrmän göra det, äro dock giftermål mellan Lappar och Ryssar "nästen uhorde".

Jemte det att hos Lapparne, som ofvan sades, i allmänhet råder ett godt förhållande mellan makarna, äro de hvar andra trogna: äktenskapet hålles af dem i sträng helgd. Så säga allmänt de nyare förf., som i ämnet yttrat sig, t. ex. Högström (sid. 134), samt nutidens lappmarks-boar, tvärt emot Scheffer (sid. 294) och de fleste äldre. Regnard berättar (sid. 74) märkvärdiga historier i det hånseendet, och vi få tillfälle att framdeles se huru de genom Birkarlarne införda sederna i detta fall af Carl IX beifrades.

Sina barn behandla Lapparne för det mesta väl och med stor ömhet, ja så stor, att de skämma bort dem. I fysiskt afseende sköta de dem äfven omsorgsfullt, ehuru de vid denna skötsel icke iakttaga den hos oss vanliga försigtigheten med afseende på s. k. "förkylning".

Man uppgifver så t. ex. att barnet strax efter födelsen tvättas i kallt vatten, och först sedan i varmt. Det badas fortfarande och ansas ofta. Men då uti kåtan rökfånget alltid är öppet, såsom på en gång fönster och skorsten, då dörren och tält-dukens underkant aldrig äro ens hjälpligt täta, och då barnet, som ligger naket i sin "komse", lätt blottar hals, bröst och armar vid sina rörelser, så är det klart att det, vida mera än de civiliserade folkens barn, utsättes för förkylning.

P. Læstadius skildrar (I, sid. 262) huru han en gång, på en resa i starkt yrväder, under kalla vintern träffade en Lapp med sitt barn, sålunda: "Barnet var födt samma dag på förmiddagen. Nyss födt vräkes barnet i en urhålkad träklabb, och så kastar man det på ryggen samt begifver sig åstad på en fem mils väg, i den bistraste köld! Ut i ett sådant menföre måste åtminstone fyra dagar åtgå för resan, men hvarken för sig eller barnet var mannen försedd med någon föda". Han förde barnet med sig för att döpas; och berätta andra förff. samma behandlingssätt för samma ändamål; ja, på sådant sätt fördes P. Læstadius sjelf till dopet, en dag gammal (I, sid. 59).

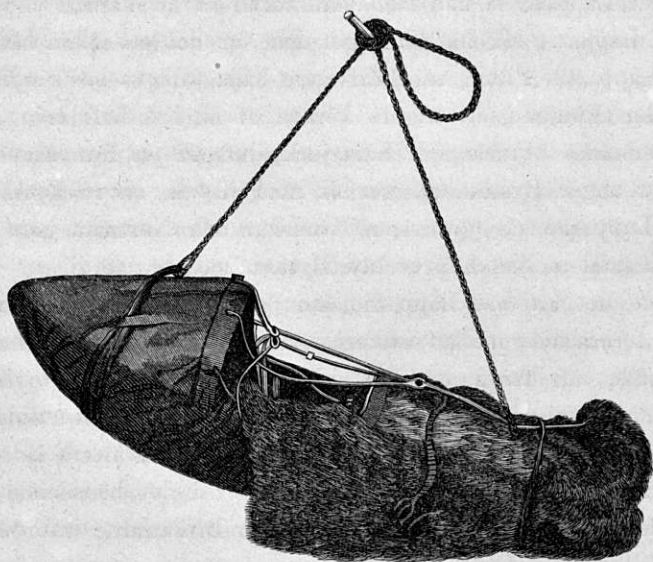

Fig. 64. Kätkem. $\frac{1}{2}$.

De helt små barnen hafva alls inga kläder, utan ligga svepta i fina skinn och mossor i ett slags vaggga, som i Norge kallas "komse", i de svenska Lappmarkerna kätka eller kätkem *), se fig. 64. Denna vaggga är ett slags mellanting mellan en klädning och en vaggga, gjord af trä eller trä-spjelor, öfverdragen med skinn, till formen lik en kolossal spole eller sko, och jemt så stor att barnet kan ligga deri, således omkring $2\frac{1}{2}$ fot lång, 7 tum bred, något smalare i den nedre än i den öfre ändan. Naturligtvis och i beräkning på att barnet skall växa, göres

*) Denna "kätkem" lærer, enligt Brooke (II, sid. 117), hafva stor likhet med dem som brukas af Creek-stammen bland Hudsons-bay indianerne.

samma dia takapnoen alla

komsen i allmänhet större än han behöfde vara för en nyföding. För att skydda barnets hufvud, har komsen å öfre ändan ett hvalf, i hvars framkant hängas några glasperlor, ringar eller annat grannt skrammel åt barnet att leka och förströ sig med. Fordom brukade man vid gossens komse binda båge, spjut och pilar en miniature, vid flickans vingar, fötter och näbb af snöripa, hvilket skulle beteckna i förra fallet skicklighet i jagt vapnens bruk, i senare att flickan skulle blifva "renlig, behändig och snäll som ripan" (Rehn, kap. 13). Från detta hvalf breddes en duk öfver barnets ansigte, då det är ute i fria luften. Vid sidorna är fästadt, liksom en fotsack, ett renkalfskinn, hvilket vid bärning tillsnøres med band, som gå genom skinn-öglor i sidorna af den eljest öppna komsen. I dennes botten lägges björnmossa (Linné) eller röd, len mossa, hvilken ombytes hvar gång barnet upptages (Rehn), eller ock renhår (Fjellner).

När barnet är nedlagdt i en sådan komse, är det icke blott lätt att handtera, utan kan ock lemnas utan fruktan att det skall skadas. "Man ser stundom mödrarna, när de i ett eller annat ärende gå bort, sticka komsen på ändan i den djupa snön, och barnet ligger eller rättare står inne i denna utan ringaste fara". Komsen måste då hafva en annan form än den jag sett och afbildat, vara spetsig ned till.

I komsen är fästad en rem mellan bägge ändarna, i hvilken rem, kastad öfver skuldrorna, modren på vandringar bär barnet; i denna upp hänges det äfven inne i kåtan, liksom ute på marken å en trädgren, när modren har annat att göra än att pyssla om det; det är då i säkerhet och vaggas äfven när det blåser. Di-barnen medföras nästan alltid af mödrarna under deras sysslor och färder, till marknader, kyrkan o. s. v.; inga grannar finnas, till hvilka barnen kunna lemnas, och afstånden äro öfver allt så stora att barnens vård och näring eljest skulle vara omöjlig.

På resor föras små barn i komsen af hustrurna, om sommaren på ryggen, om vintern i deras slädar; "när det gråter häftigt, stannar hon med sin dragare, lägger sig, hur häftigt än snön yr och huru stark kölden än är, ned på knä på bara snön vid sidan af släden, lutar sig öfver barnet och räcker det i denna ställning bröstet att dia" (Leem, sid. 172, liksom Graan sid. 28). När barnen äro större ned packas och fast snöras de i slädar för sig sjelfva, och är det vid åkningen icke ovanligt att de tumla betydligt om i snödrifvorna; det beror då på fastsnö-

ringen om de skola komma lefvande och oskadda från sina kulbytter. Enligt Brooke (II, sid. 123) hänges barnet ock såsom bär-börda på renen, än såsom motvigt mot en vanlig börda, än mot ett annat barn, om två finnas af lika vigt ungefär; såsom motvigt till grytan, berättar Huguér (sid. 175), hvarvid stundom händer att det faller af sin hake och stannar efter på vägen, man vet ej hvar, då modren nämligen alltid leder första renen och således icke kan se hvad som tilldrager sig der bakom.

Barnen få länge dia, ofta till 2 års, ja enligt Grape ända till 3—4 års ålder, enligt Rehn till 4:de året; under den sista tiden få de dock äfven suga kött (Rehn, kap. 13). Om mödrarna eljest äro friska och hafva godt förråd på mjölk, hålla sig barnen vanligen under denna tid temligen feta. Emellertid är denna tidrymd den vådligaste för barnets lif, och i Lappland liksom annorstädes företer denna ålder den största dödligheten.

När barnen blifva något äldre lemna de "komsen" och tulta kring som andra barn. De få då äfven kläder, hvilka göras efter samma snitt som de fullvuxnas, och "de se rätt lustiga ut med sin dverg-gestalt". Ett eget sätt att skydda sina barn hafva Lapparne, väl värdt att efterföljas på andra ställen, det nämligen, att de med ett snöre om benet fastbinda de små vid tält-stolparna, så att de icke skola gå bort, komma till elden eller eljest skada sig! Detta omtalas af P. Læstadius (t. ex. II, sid. 353), Rode, Stockfleth och Leem, hvilken senare äfven berättar (sid. 377), att en kista, hvilken han brukade föra med sig på sina fjällresor, ofta af Lapparne begagnades till sådant ankare för deras barn.

Då barnet är födt får det ett bomärke *) och en ren-ko, som med detta märkes. Då barnet får tänder, får det äfven stundom en ren-ko af den som först observerar tanden. All afkomma af dessa renar är barnets tillhörighet; äro renarne afvelsamme och är lyckan med dem och deras afkomma, kan barnet såsom fullvuxet redan hafva en god grund till förmögenhet. Vid arfskiften afräknas alltid dessa renar, gå icke med i skiftet. Denna rikedom kan hafva ökats ännu mera der igenom, att stundom äfven faddrar gifva renar (mest kor) i faddergåfva. De renar barnet får, då första tanden visar sig, kallas tand-renar = *patnekes*, de sedan af föräldrarna, far- och morföräldrar, faddrar etc.

*) Dessa bomärken bestå i vinklar, 3—4 kanter, kors, o. s. v., de följa Lappen för lifvet och inskäras ej blott i renarnas öron, utan i all hans redskap och tecknas af honom under skrift. Se vignetten till kap. 11 här nedan.

gifna kallas *vaddom*. Äfven hos de gamle nordboarne gafs, som bekant, sådan "tann-fê", hvilket utan tvifvel fortlevver i det ännu hos oss gängse bruket att vid frambrottet af barnets första tand dess sköterska får en gåfva; detta är blott, som så många andra bruk, omvändt.

I dopet gifva föräldrarne sällan sina barn namn efter lefvande släktingar, utan efter döda; skulle det förra göras, så anse de det vara farligt för barnet, medföra dess död t. ex. Detta namn-gifvande spelar äfven en rôle i annat hänseende. Högström berättar (sid. 138), att då ett barn blifver sjukt eller oroligt — ("barnet tål icke sitt namn då det gråter och är skrikigt", säger Fjellner) — stundom äfven af annat skäl, t. ex. för att afvända en förmodad olycka, byter Lappen om dess namn, på sådant sätt att han med afkok på albark tvättar bort det gamla, såsom han brukar då han gifver sina hundar namn — förmodligen ett minne af det ursprungliga halft hedniska dopsättet, hvarom framdeles.

Beträffande Lapparnes namn i öfrigt, äro dessa dels de sedvanliga i almanackan förekommande, behörigen förvidna, dels gamla lapska. Af de sist nämnda återstå dock nu mera ganska få.

Lapparne hafva icke blott för-namn och faders namn, utan äfven slägtnamn, t. ex. Per Olof Amundsson Länta, Amma Andersson Pava, o. s. v. Detta bruk af familje-namn är allmänt i alla Lappmarkerna; det är anmärkt af Wahlenberg (Kemi Lappm., sid. 45) och han liksom Sjögren uppräknar dessa olika slägtnamn inom olika församlingar. De äro för det mesta genuint lapska, och hemtade från lokal- eller egendomliga förhållanden hos stamfar, således icke sällan ett öknamn. Någon gång hafva de sin uppkomst från senare tider och förhållanden, såsom t. ex. då i Lule Lappmark finnes en familj med tillnamnet "Grufvisare", härflytande från den Hermelinska tiden. Såsom ex. på sådana lapska till- eller slägt-namn må följande anföras efter Arjepluogs kyrkobok för 1871: Betso, Dajpa, Spegli, Savko, Snonk, Rung, Smålek, Libtje, Tsonno, Stomakk, Besett, Rikan, Skåbble, Tjänk, Kimmon, Ärsja, Nilto, Styr, Svello, Bäggo, Nârsa, Panto, Vålfo, Ståkki, Spöjt, Kavak, Lasko, Malta, Bassem, Heijor, Pantse, Skinti, Kaddik, Paval, Sjaggo, Råddsa, Skajli, Ståntji, Spjadda, Lässik, Plonkus, Letfi, Vullats, Spjelok, Steggo, Adak, Sjuonka, m. fl.

Lapp-barnets lekar äro naturligtvis helt andra än barnens bland andra folk; de göra sig såbbar, skidor och keresser; de lära sig att gå på skidor etc. I allmänhet få de sköta sig sjelfve, och på tukt och

ordning lägger man icke särdeles vikt. När de komma i skolan, säger Hwoslef (sid. 3), likna de otämjda renar; antingen trotsa de eller söka de undanflygter genom krokvägar". Till följe af nämnda frihet blifva de äfven mycket ligkiltige om sina föräldrar och försumma dem, så framt icke ett väntadt arf eller annan egoism håller dem i skaklorna. Högström, som så skildrar saken, omtalar äfven exempel på hårdhet i detta hänseende. S. k. "undantag", så vanliga i öfriga Sverige, brukas icke bland Lapparne; och det är med netto nöd som barnen underhålla sina föräldrar på ålderdomen. De måste göra det för skam skull, sällan sker det af kärlek. — "Ha de råd, nog hålla de dem" (Fjellner).

Gammalt och isynnerhet sjukt folk är ock mycket i vägen för Lapparne vid deras flyttningar; gamla anförvanter föras der före äfven sällan med, utan få antingen gå och tigga eller inhysas de hos någon fast boende Lapp eller nybyggare; ibland tagas de med till fjälls, der de läggas mer eller mindre centralt i en särskild kåta; der besökas de då och då af sina vidt kring ströfvande barn. Efterlemnandet af föräldrar, säger Fjellner i motsats här till, sker blott vid långa flyttningar, då deras medförande är nästan omöjligt; vid korta föras de med ömhet. Hos Skogs-lapparne har jag sett dem qvarlemnade vid hufvud-vistet, der de vårdats af någon anförvandt eller lejd, mindre arbetsför person. Fjermare gamla släktingar upptaga de sällan, om de icke hafva något gagn af dem. Blir någon sjuk vintertiden, måste de naturligtvis medföra honom, om de ej på nyss nämnda sätt kunna inhysa honom. Om sommaren lemna de honom qvar på det kåta-ställe, der han sjuknat och från hvilket de andra flytta, om det ej är långt bort. De lemna då qvar ett barn att sköta den sjuke, om de anse personen vigtig nog; är det en piga, en dräng eller dylikt, gifva de honom ved och mat, men lemna honom i öfrigt lång tid åt sitt öde. (Se om dessa förhållanden Högström, sidd. 141—142).

Tjenarne behandlas i öfrigt som barnen. De städjas icke på viss tid, utan så länge de behövas; mest för sommaren, då renarna fordra mera vård. De aflönas med renar och något kläder, olika för olika år och trakter. Hafva de framgång med sina renar, kan det gå dem, som vi ofvan nämt om barnen, att de efter en tid hafva en liten hjord och blifva sina egna. — Norr ut är lönen större än söder ut. En Tornio lapp-dräng har t. ex. i lön 10—12 renar samt alla kalffvar, som stanna

bak bäckarna och icke kunna följa sina mödrar öfver dem (Fjellner). I Sorsele motsvarar lönen 50—60 r:dr jemte maten.

Åter står nu slutligen att säga några ord om Lapparnes begrafningar. I nu varande tid äro de flesta gamla bruk, äfven vid denna akt bortlagda; men ännu på Högströms tid voro åtskilliga fördomar gängse och ceremonier iakttagna, hvilka må hända ännu icke äro alldeles försvunna. T. ex. att svepningen väl skall ligga om den döde, på det att icke själen skall kunna aflägsna sig; att den döde får med sig yxa, knif, tobak och eld-don; att de kläder, i hvilka en person dött, skola följa med i grafven; att renen, som drager liket till grafven, icke sedan får draga något, utan vanligen förtäres vid grafölet etc. (Högström, sidd. 206—208). — Endast af Grape (V. A. H. 1803, sid. 286) från Enontekis socken har jag sett sorgdräkt omtalas; den består dock blott af "ett svart band omkring möss-kanten och midt på den samma". Såsom tecken på sorg, kläder Lappen sig uselt och osnyggt, vänder ut och in på mössan, o. s. v., uppträdande äfven på detta sätt vid kyrkan; sjelfva kåtan såsom sorge-hus göres mindre och vårdslöst, och ingen människa går in om der finnes ett lik. Sammaledes då en qvinna ligger i barnsnöd. (Enligt Fjellner.)

Små barn, som dö om sommaren, bäras vanligen snart till kyrkogården, hvori nu mera alla döda begravas; men fullvuxna skulle det i de flesta fall vara omöjligt att under denna årstid föra 8—10 mil eller mera. Man innesluter der före den döde i en kista, så god man kan göra henne, eller i en släde, och sätter liket på ett för rofdjuren oåtkomligt ställe. Der får den döde stå till vintern kommer, och Lappen kan på snön ned föra honom till begrafning. — Grafölet går vanligen ganska enkelt till, utan kalas.

Om begrafningarne mera framdeles i sammanhang med skildringen af Lapparnes gamla religion i kap. 10.

Vi hafva nu sett Lappen i hans umgänge och flesta familjeförhållanden, tiden är då inne att skildra hans karakter i allmänhet.

Denna är, som vi sett, blandad af både godt och ondt; han skildras af en och annan tillfällig betraktare rätt ofördelaktigt. De flesta af desse och fram för allt de, som genom längre sammanlefnad med Lapparne lärt i grund känna dem, yttra sig likväl i allmänhet mycket för-

delaktigt om deras karakter. Mig hafva de förefallit såsom barnsliga vildar, med denna naiva blandning af godhet och elakhet, enfald och knipslughet, känslighet och råhet, maklighet och uppbrusning, som i allmänhet utmärka detta mensklighetens ursprungliga tillstånd.

Jag gör dock utan tvifvel bäst om jag till den karakteristik, som kan anses ligga i det redan anförda, fogar några yttranden af dem som väl känna Lapparne.

P. Læstadius talar flerstädes väl om dem, berömmar dem högligen på flera ställen; och särskildt i första delen af journalen, sid. 408 utbrister han: "svårigen torde i verlden finnas ett bättre nomad-folk än detta".

Rode säger (sid. 203) om de norske Lapparne: "De äro godmodige och medgörlige, alltid uppriktige och ordhållige, ärlige och godtrogne, så att de sätta samma lit till andras redlighet, som man i allmänhet kan sätta till deras. När Lappen skall betala sin skatt, sitt tionde eller hvad annat han har att betala, lemnar han fogden eller presten sin penningpung, låter denne derur taga hvad han skall hafva och fordrar intet qvitto".

"Lapparne visa vidare munter liflighet, och fastän denna yttrar sig på ett mycket stojande och dervid stundom något besvärande sätt, i det de ideligen låta munnen löpa, är detta dock behagligare än den sömniga dolskhet, som så ofta synes hvilat öfver Norrmännen. Kontrasten visar sig tydligen i deras gång och arbete: Lappen går med små, hastiga steg, så länge icke ålder eller svaghet nödgat honom att taga sig tid, under det att Norrmannen, t. o. m. den yngre, släpar sig långsamt fram. Hvad som är sagt om benen gäller äfven om armarna: Lappen rör med korta och tätta, Norrmannen med långa årtag, och så vid hvarje arbete. Resultatet kan visserligen blifva vid pass det samma i bägge fallen, då Norrmannen med större kraft och isynnerhet med mera ihärdighet i arbetet ersätter Lappens raska men mycket flyktiga hastighet; men det är dock långt mera behagligt att se Lappen arbeta".

"Lapparne äro slutligen, hvad mången skulle vara mindre böjd att berömma dem för, i grunden höflige och anspråkslöse, ty då de vid många tillfällen synas vara just motsatsen, är det icke af brist på välvilja, utan af brist på lefnadsvett och begrepp om det vi anse för höflighet. Att fråga om allt som icke angår honom, att falla folk i talet, att gå med smutsiga fötter in på ett rent golf, att gå in i ett rum utan att förut knacka på dörren, att tränga sig in på folk antingen det är lämpligt

eller ej och uppehålla dem en half timma med ett ärende, som kunde uträttas på fem minuter, detta är oskickligheter till hvilka Lappen hvar dag gör sig skyldig. Men knapt blir den, som bemöter dem med någorlunda höflighet och icke med det vanliga föraktet, någonsin utsatt för att få ohöfliga svar eller att få höra grofva ord och oqvådas. När man möter en Lapp och denne, i det han aftager mössan och på sitt sätt bockar sig eller niger, uttalar sin vanliga helsning: Guds fred! god dag! så är detta säkerligen vida höfligare än när Quänen, i inbilsk storaktighet, sitter med korslagda armar, rökande sin pipa och icke gitter lyfta på sig sjelf, icke ens på sin mössa för att helsa den förbi gående".

Denna jemförelse mellan Lappen och de honom omgifvande folk i Norge torde väl ock ega sin tillämpning i Sverige, ehuru icke i samma grad, ty här är Lappen mindre höflig, Svensken eller Finnen mindre styf än Rode skildrar dem på andra sidan fjällen.

Bevis på Lapparnes vänlighet förekomma öfver allt hos författarne, äfven från andra håll; så till exempel hos Fellman från Enare och Utsjoki (sidd. 6, 29 m. fl. ställen).

I Rodes yttranden instämmer Stockfleth (sid. 217), och flerstädes röjer sig hos honom samma uppfattning af Lappens karakter, såsom inneslutande "en blandning af mannens och barnets egenskaper", samt yttranden om deras "vævre Munterhed". Stockfleth är dock allt för mycket entusiast för Lapparne att vara fullt pålitlig, och öfver allt i hans skrifter röjer sig en med godheten ofta följande enfald vid bedömandet af karakterer.

Castrén yttrar sig mera fullständigt och bestämdt om Lappens karakter (I, sidd. 137—139): "Det lapska lynnet är sig temligen lika öfver allt; det är att likna vid en bäck, hvars bölja flyter fram så sakta, att man knapt märker om den ens rör sig. Ställer sig något större hinder i bäckens väg, så böjer han sig vackert åt sidan, men kommer ändock slutligen till målet. Så är ock Lappens lynne: stilla, fredligt, eftergifvande. Frid är hans valspråk; om frid är hans första fråga, frid är hans afskedshelsning, frid hans allt. Friden älskar han som modren det barn, hon närt vid sin egen barm. Sagan täljer att i det lapska landet allt i yttre måtto är naket, fult och fattigt; men tillägger att i djupet döljes det renaste guld. En skönare skatt kan väl

knappast egas än det fridfulla lugn, hvaraf Lappen är i besittning. Utblottad på de flesta af livvets njutningar, omgifven af en obetvinglig natur, försänkt i armod och elände, är honom beskärd den afundsvärda lott att med ett orubbligt lugn kunna uthärda alla vedermödor. Han fordrar blott, såsom ett oundvikligt vilkor för sin trefnad, att icke blifva störd i njutningen af sitt lilla, icke rubbad i sina gamla sedvanor eller på något sätt *ofredad*. Den missgynsamma naturen drifver honom ofta till arbete och rörlighet, men dess emellan öfverlåter han sig gerna åt ett makligt eller, efter hans egen terminologi, *fredligt* lif. Han älskar icke vidt utseende planer, kloka beräkningar, eller någon slags utåt riktad verksamhet, utan lefver helst försänkt i en stilla begrundning öfver religiösa föremål eller andra ämnen, som förekomma i hans lilla värld". C. jemför i detta hänseende Lappen med Finnen och fortfar: "I djupet af det slutna lynnet döljer sig hos dem hvardera en viss grad af slughet och aktsamhet eller misstänksamhet; karaktersdrag, hvilka dock i vida högre grad tillhöra Lappen än Finnen. — Vidare hafva äfven Lapparne sin dryga del af det sorgsna lynne, som karakteriserar Finnarne och den finska stammen öfver hufvud, men den djupa sorg, som skoningslöst tär på sin egen märmg och blifvit räknad till den "finska heroismen", denna sorg torde icke höra till det lapska lynnet. Det är under karakteren af ett yttre betryck, som Lappens sorgsna sinne vanligen framträder".

Sådane äro äfven de ryske Lapparne i allmänhet och i grunden; men vid den stora Murmanska stråkvägen äro de mera för-ryskade, hafva antagit en del af ryska folkets seder och hafva smittats af hvad Castrén kallar: den ryska "handelsespriten".

Vi finna således, att de sakkunnige förff:ne fullständigt öfverensstämman i sina omdömen, om än deras skildringar äro olika, då den ene blott ser till ytan och de yttre företeelserna, den andre till djupet af folk-karakteren.

Hvad beträffar Lapparnes bildningsgrad, säger J. A. Friis att de ryske Lapparne stå lägst; de kunna hvarken läsa eller skriva, ty de få ingen undervisning, ingen rysk prest kan deras språk och ingen bok är tryckt der på. Bland de öfrige finnes knapt någon fullvuxen Lapp som icke kan läsa; flere kunna ock skriva (Mythol., sid. viii).

Hvad slutligen vidkommer Lapparnes religiösa ståndpunkt, var den för ett och annat tiotal af år temligen låg; de voro hedningar med en

viss grad af kristlig fernissa. Men genom hela nordliga Lappland, med undantag af Pite och södra delen af Jöckmokks socken, har gått den nya tidens läseri-rörelser, äfven några gånger med rent ohyggliga fanatiska utbrott; nu mera, sedan jäsningen satt sig, synes det religiösa tillståndet vara ganska godt, eller åtminstone det samma, som den dem omgifvande icke lapska befolkningens.

Deras kyrkogång *) inträffar om sommaren, till följe af fjäll-vandringar och ren-vakt, ganska sällan: de hafva nämligen ofta 8—10 mil eller mera att färdas. De infinna sig vanligen blott vid böndagarna, då de äfven gå till skrift. Men dessa böndagar hållas icke på samma tid som i öfriga Sverige, utan prest och församling få bestämma tiden, enligt kongl. brefven den 20 nov. 1723 och 17 juli 1739 samt direktionens för eccl. verket bref den 20 nov. 1760. Till böndags firande väljes vanligen den tid, då Lappen och öfriga folket har lägligast att kunna bevista gudstjensten. Tiden är något olika på olika ställen; mest dock följande: Första böndagen, *kungsböndagen*, den i almanackan utsatta, infaller tidigt på våren och kallas der före äfven skar-böndagen (*tjarva-beno*) eller blöt-böndagen, emedan då är skare om natten, våt snö om dagen; Lapparne äro då nere i skogsbygden och han firas der före blott af ett fåtal. Andra böndagen, *kaska-kese-beno* = midsommar-böndagen, firas kring midsommar, söndagen före eller 1, 2, 3 veckor efter; kyrkan är då ganska mycket besökt, emedan renarne då äro i vildan och väglaget är godt. Man öfver ens kommer då om renarnas skiljande och afgör andra angelägenheter. Tredje: larsmesso-böndagen — *lauras-beno* — firas i medlet eller mot slutet af augusti. Fjerde *tjaktja-kese-beno* = höst-böndagen, hålles dels i medlet af september, då han kallas *lauras-beno*; dels i slutet af november, då kallad *passates* (= fest) *beno*; denna är Fjäll-lapparnes största högtid. (Se för dessa uppgifter: P. Læstadius, I, sidd. 308, 362 m. fl.)

Vid dessa kyrko-besök vilja Lapparne alltid vara väl klädde, och då de på vägen dit måste färdas långa sträckor, kunna de icke bära sina helgdagskläder, hvilka dess utom icke begagnas i fjällen, utan hafva de dessa vid kyrkplatsen förvarade uti s. k. kyrko-stugor eller kyrko-bodar. Dessa, som vanligen egas af eller åtminstone stå under

*) I lång tid hölls gudstjensten i lapska kyrkorna på lördagen, emedan denna dag af Lapparne ansågs helig (?), berättar Elers, sid. 568. Detta förbjöds genom kongl. brefvet den 11 aug. 1781.

någon ständigt der boende persons vård, äro stundom många till antalet — der talrika församlingsboar finnas — stundom färre; de bestå vanligen af en liten timrad trä-koja utan fönster, på fyra ytterligt fina stolpar, en eller ett par alnars höjd från marken, och antingen utrustad med en fast trappa, afbruten ett stycke närmast den med jernbom och hänglås försedda dörren, eller tillgänglig medelst en flyttbar stege eller en trä-stam, på hvilken man låtit ett par grenar sitta qvar till fötter och huggit skåror att klifva uti. I dessa bodar gömma de, utom kläderna, äfven hudar, täcken och litet mat att begagna under vistandet vid kyrkan, diverse redskap (grytor t. ex.) för samma ändamål, någon gång väl ock ett skrin med dyrbarheter, om platsen kan anses fullt säker. Kokning sker icke i dessa stolpebodar, som icke få hysa eldstad, utan i kåtor eller i de fast boende innebyggarnes kök.

Någon gång består sig en rik Lapp ett verkligt hus, såsom t. ex. Jon Andersson Gran, hvilken i Ammarnäs köpt ett för 400 r:dr, förseet med källare och vindsrum.

Utom dessa sammankomster förenas äfven Lapparne till större möten vid de förut omtalade marknaderna, samt vid tingen, hvilka i de svenska Lappmarkerna hållas i febr.—mars, i den norska om sommaren, emedan lokalerna der för då äro mest tillgängliga. Ett sådant sommaring i Vadsö beskrifver Stockfleth sid. 4, ett vinterting sid. 28, till hvilka beskrifningar vi hänvisa.

Sådant är nu Lapparnes lif, sådan deras karakter. De synas efter våra begrepp icke just hafva några stora skäl att fröjdas öfver sin lott; dock äro de rätt förnöjda der med. Så säger Högström (sidd. 114—115): "Jag kan för min del säga, att detta folket af sin lefnadsart och beskaffenhet lefva både lycklige och olycklige. Olycklige förekomma de oss i anseende till deras flyktiga lefnad, obehämliga hyddor, samt slätta och ovaraktiga boningar. Men de äro lycklige, att de få idka samma lefnadssätt som patriarkerne. Lycklige äro de ock, emedan de förmena sig så vara". Han berättar så huru Lapp-barn i skolorna bruka gå till kyrko-stugorna, göra upp eld och "förnöja sig vid åtankan af deras egentliga lefnadsart"; huru lapska vallhjon bygga sig löfkojor, föredragande dem fram för hus; huru en Lapp, som under Gustaf II Adolfs krig tjenat sig upp till ryttmästare, återgick till vanligt lapskt lefnads-

sätt; huru Finnar och Svenskar äfven stundom öfvergå till detta, "och så länge de haft lycka med renar har man ej hört att de funnit sig ångerköpte".

"Jag finner mig alltså", säger han slutligen, "icke varit i mitt omdöme bedragen, då jag — — — hållit före och utlätit mig om Lapparne, att de hafva utvalt sådana vilda af alla andra människor förskjutna orter till deras angenämaste boningsplatser; finna mellan berg och stenar behagligare hemvister, än jorderiks konungar uti deras präktiga slott, etc."

En bild ur Lappens hvardagslif lemnas slutligen här nedan i

Fig. 65, kaffe-drickning i en Lapp-käta.

NIONDE KAPITLET.

Lapparnes religion (början). Systematisk indelning. Radierne. Solen. Mader-attja och Akkorna. Jubmel och Thor (Horagalles). Naturmakter. Storjunkaren och Seiteh. Saivok-kulten (Haltiat).

Sedan vi i det före gående tagit i betraktande Lappens yttre lif, hans bonings- och lefnadssätt, hans klädedrägt och hans kropps-bygnad samt hans seder och bruk, kortligen det viktigaste i dessa hänseenden, som kan upplysa hans egendomlighet och hans ethnografiska plats, kunna vi öfvergå till frågan om hans släktskap med andra folk och om hans ursprung, huruvida han är autochton eller invandrare samt i senare fallet hvar ifrån och när.

Den föregående skildringen röjer otvifvelaktigt en stor sjelfständighet hos Lappen, och endast så stor likhet med andra folk som kan härflyta från och förklaras af gemensamhet i omgifvande natur och af fornåldrig inbördes beröring. Hvad beträffar kroppsbyggnaden, erbjuder denna en ganska stor mängd skiljaktigheter från andra folk, och dessa så bestämda, att man deraf skulle, enligt gamla åsigter, vara böjd antaga specifik race-skilnad. Skildringen af Lapparnes moraliska ståndpunkt ställer dem ganska högt: de äro i allmänhet kristna vildar, hvilka, till följe af inskränkt antal och okrigiskt lynne samt af urgammal ren-skötsel, forlorat eller tvungits att bortlägga vildens krigiska och råa egenskaper, om de någon sin haft dem, under bibehållande af hans godmodiga, men genom beröring med civiliserade och öfver hufvud milda grannar insupit dessas anda; striden med dessa har föga och sällan urartat till handgripligheter, der före att de omgifvande stammarnes lefnadssätt gjort det för dem obehöfligt eller ändamålslost att i vidsträcktare mån tillägna sig Lapparnes områden.

Af detta allt får man således ganska ofullständigt begrepp om Lapparnes ethniska plats; man måste således taga sin tillflykt äfven till annat. Man har då att tillgå: deras gamla religions begrepp, deras språk, deras sägner och deras historia. Vi skola taga dessa, hvar efter annan, i betraktande, och börja med en undersökning af den gamla religionen.

De äldsta uppgifter jag kunnat finna om Lapparnes hedniska gudarlära äro de som innehållas i de i literatur-förteckningen omnämnda manuskripterna af Tornæus, Rehn, Graan, Lund och Niurenus Plantinus. De äro alla begagnade af Scheffer, jemte ett par andra källor, som, då de anföras, skola särskilt nämnas; de synas alla vara tillkomna på regeringens befallning och för att tjena Scheffer till ledning vid hans arbete. Alla dessa anteckningar tillhöra tiden 1670—1672. Närmast till publikations-tiden komma de uppgifter, som finnas hos Leem, och isynnerhet i Jessens afhandling; denna grundar sig på uppgifter från åren nyss efter 1714, då det danska missionsverket i Finnmarken tog sin början, från berättelser af "Lapparnes Apostel", Th. von Westen och hans medhjelpare H. Skanke, hvilka företogo missions-resor åren 1716, 1718 och 1722. Desse verk härflyta således från något yngre källor, utom det att de röra norska förhållanden. Leem var missionär i Finnmarken åren 1725—1734, men litar icke så mycket på egen erfarenhet, som icke mera på ett af honom (sidd. 409—419) anfördt manusc. af en okänd författare. Då Ganander (Mythol. Fenn., sid. 8, företalet) säger sig hafva hemtat sina uppgifter om lapska mythologien ur ett manusc. af den från Jemtland bördige, i Norge verkande missionären Lenart Sidenius af 1716, och då så väl indelningen af lapska gudarne, enligt detta manusc., som Gananders special-uppgifter om dem fullkomligt, ja stundom ordagrant, öfver ens stämman med hvad som läses hos Leem, så torde denne "okända författare" sannolikt hafva varit Sidenius: således en ganska trovärdig auktoritet. Af v. Westen sjelf finnes det i literatur-förteckningen anförda, illa öfversatta brefvet, hvilket något kompletterar Jessen. — Ganander innehåller icke något annat än som finnes hos nämde författare. — Högström inlåter sig icke särdeles utförligt på kapitlet, ehuru han i förbi gående lemnar en och annan god upplysning. — Mera systematiskt och med styrkan af noggran kändedom om de finska folkens mythologi har Castrén behandlat ämnet på flera ställen, och måste han alltid blifva den vigtigaste förf., om äfven

icke källan, för kunskapen om Lapparnes dunkla och invecklade hedniska gudelära. Slutligen tillkommer J. A. Friis (Mythol.), hvilken, utom nämnda tryckta verk, haft att tillgå ett par manuser., det ena från Nærø af 1723 och af icke obetydligt värde; det andra ett af L. L. Læstadius.

Hvad som mycket invecklar denna gudelära är den genom gående skilnaden mellan de svenska och de dansk-norska uppgifterna. Denna skilnad förklaras visserligen till en del af olika tid för undersökningar och anteckningar och från olika främmande religiösa tillsatser på olika ställen; men torde hufvudsakligen bero derpå, att de svenske förf:ne icke tagit så noga reda på dessa "föraktliga, hedniska" föreställningar, icke forskat och frågat Lapparne och icke egt deras förtroende. Till detta antagande föranledes jag dels deraf att Fjellner, som till 20 års ålder bland Lapparne vaktade renar och äfven sedermera lefde i förtrolig beröring med dem, igen känt största delen af hvad jag här nedan berättar efter norska källor, dels deraf att en väsentlig del af detta (se nedan, Saivo-läran) ännu i denna stund, såsom jag erfarit, är känd af nu lefvande Lappar, ehuru de äldre svenske förf: kände nästan intet derom. Till ofullständigheten torde väl ock hafva bidragit det förhållandet, att ingen annan än prester gjort anteckningar och ej sällan sådane som icke förstodo språket; presten stod i fientlig ställning till de egentligen med gudeläran förtrogne Näiderne, och desse torde följaktligen icke hafva varit särdeles benägne att för dem uppenbara sina hemligheter. Emellertid: man får taga saken sådan han före ligger och söka reda honom så godt sig göra låter. — Från denna korta käll-historik öfvergå vi till saken.

Enligt Jessen och Sidenius kunna Lapparnes hedna gudomligheter systematiskt indelas sålunda:

- a) Världiske eller *öfver-himmelske*, som bodde öfver himmelen eller högst i stjerne-himmelen; dit hörde Radien, hvilken af Jessen skiljes i N:o 1: *Radien-Attje* och N:o 2: *Radien-Kidda*.
- b) *De i himlen* boende, till hvilka hörde N:o 3: *Beive* och N:o 4: *Ailekes* eller *Ailekes-olmak*.
- c) *De under-himmelske*, som bodde i luften, hvaraf en allra öfverst N:o 5: *Mader-attje*; några i den mellersta regionen, såsom N:o 6: *Mader-akka* och N:o 7: *Horagalles*; andra nederst i luften omkring och till tjenst åt dem på jorden: två "akkor", såsom N:o 8: *Sarakka* och N:o 9: *Uks* eller *Juks-akka*; jemte åtskilliga smärre natur-andar; samt

d) *Underjordiske*, dels nära ytan i Saivo eller Saiv-aimo boende N:o 10: *Saivo-olmak*; dels långt in i jorden: *Rutu*, *Fudno*, *Mubben*, *Pahangel* och *Jabmekerne*.

Här till komma de i Sverige omtalade *Thor*, *Storjunkaren*, *Seite*, *Joulo-herra*, *Ruotta*, m. fl. samt en del små demoner, naturmakter. Med detta står i samband Lapparnes gamla föreställning om ett lif efter detta, dopet och schamanismen (näid-läran) med troll-trummans bruk, hvilket allt här nedan skall tagas i närmare skärskådande.

Hvad nu först beträffar *Radien*, N:is 1 och 2, så samman fattas de af Leem. R. skall väl hjälpa i timliga saker, såsom att gifva lycka åt renar, synnerligen då han dyrkas som tjärve- (horn-) radien; men hans förnämsta göra är att nedsända en själ till en människas afvelse i moder-lifvet samt taga till sig de döda, som på jorden lefvat dygdigt, sedan de likväl en tid förut vistats i underjorden.

Jessen der imot skiljer *Radien* i två, med olika attributer. *Rad. Attje* har sitt namn af *radien* = värde, magt = det nordiska *) råd och *attje* = fader. Han regerar med oinskränkt magt öfver himmel och jord, öfver alla andra gudar, öfver allt hvad på jorden finnes, äfven menniskan. Han är källan, ursprunget för all magt i verlden. *Radien-kiedde* (af *kiedde* eller *kidda* = vår, alstringskraft), son af den förre, styr all ting och utför allt. R. attje skapar intet sjelf, men påverkar sin son, så att denne frambringar allt; det är äfven han som förer sjä-larna till *Mader-attje* att förkroppsligas, såsom längre ned skall omtalas. *Radien* hade ock en hustru, som kallas R:s hustru, men äfven *Horn-radien*; hon beskyddade ren-afveln (jfr Leems åsigt nyss ofvan).

Om dessa *Radier* veta de större svenske förf:ne intet; Lex. Lapp. upptager dock ordet *Radien* i samma betydelse som Leem, samt nämner dess utom "*Rariet* = en guddom, hvilken de forna Lappar dyrkat, jfr. *Kana-neidapor*" (= *Ruona-neita* här nedan?). Forbus der imot säger (blad 3) att *Radien* kallas i Umeå *Radien* och *Bassen*, i Jukkasjärvi *Väralden-Radien*, i Arjeplog och Pite *Väralden-olmai*, mera sydligt *Radien* och *Kirva* (= liten, barn) *-radien*; således skulle då namnen hafva varit kända och begreppen varit utbildade äfven i Sverige.

*) Då jag icke lyckats finna något ord, som fullständigt uttrycker sammanfattningen af de i Sverige, Norge och Danmark förr och nu talade språk med deras närmaste släktingar, såsom särskilda från de germaniska, har jag nu och framdeles för betecknandet af dem brukat ordet *nordisk*. Detta får således i sig innefatta så väl det isländska (forn-nordiska), som de länkar, hvilka binda detta samman med det gotiska (moesogötiska), äfvensom detta, då icke något af dessa namn särskilt anföres.

Hvad nu angår dessa begrepp, säger visserligen Leem (sid. 410) att icke med Radien menas de kristnes gud, då bägge finnas särskilde afbildade på troll-trummorna; men sambandet synes omisskänneligt. I *Radien* ensam har man Gud, i *Rad. Attje* Fadren, den allsväldige verldsherrskaren, i *Rad. Kidda* Kristus, mennisko-blifvaren; det är Gud, som, boende öfver himmelen, till denna ur skärselden upptager de rätt-sinnade. Sjelfva namnet Radien är ju af nordiskt ursprung. Friis är af samma åsigt, och häntyder på många sådana kristna idéer, som äfven jag längre ned får anledning att göra. Det hela är sannolikt blott en kristen-katolsk modifikation af och kombination med den egendomliga läran om Akkorna, som snart skall omtalas.

N:o 3 af gudamagterna är *Beive* eller *Peive* (finskt: päivä) = solen, sannolikt uråldrigt föremål för tillbedjan. Hon dyrkades såsom den gudamagt, hvilken upplyser och uppvärmer jorden och gör att gräset växer till renarnes föda. "Solen", säger Rehn (kap. 25), "hålla de för en moder för alla lefvande djur, hon konserverar deras ren-foster och meddelar dem den naturliga värman, att de väl må trifvas". Egentligen var det dock icke solen sjelf som framkallade gräsväxten, utan *Sola-neita* = solens dotter, genom hvilken äfven frost och snö upphörde (Jessen, sid. 63). Denna är sannolikt samma gudomlighet, som hos Leem (sid. 411) heter Ruona-nieid eller R.-neita, hvilken styr för de fjäll som först om våren grönska och till hvilken der före offras. Förmodligen af språk-misstag kallas hon Radien-neita: men då hon ock kallas Ruona-n., så bringar det tanken på ordet *ruonas* = grön, hvilket är ett rätt poetiskt namn på vårens gudinna. Friis bekräftar denna tydning (Mythol. sid. 58). — Om solens dyrkan säger redan Olaus Magnus (Lib. III, kap. 2) att denna skedde emedan solen under hela sommaren lyste dem och tillförde dem ljus i stället för vintrens tjocka mörker, och värmen i stället för den omätliga kölden.

I öfrigt berätta förfine följande om solens dyrkan hos Lapparne. Midsommar afton fick hon ett stort offer, hvarvid sol-gröt (*peiven-juptse*) äts af både män och qvinnor, föregånget och efterföljdt af bön, att hon måtte kasta ett nådigt ljus på renarna och allt hvar af de nära sig, samt gifva en lycklig mjölk-sommar. Offret skedde på särskildt altare (en sten) bak kåtan och till offer-djur togos unga renar, särdeles honor, helst hvita till färgen eller åtminstone sydde man en vit tråd genom högra örat; stundom offrades lin. Ingen bild uppsattes åt henne, hon fans der sjelf;

men väl restes någon gång ett monument på offerstället, och då en spinnrock, om "för att beteckna solens vändning och strålar" (Jessen, sid. 49), eller att derpå spinna det offrade linet, må lemnas derhän. — Hon afbildades på trummorna såsom en fyrkant, hvilken hvilade på en ihålig fot; upp till denna gick en väg, för att beteckna böernas gång till solen och välsignelsens gång ned till jorden (Friis, sid. 81). Från foten pekar vanligen ett streck ned på Maderakka eller Sarakka. Från hvarje hörn af fyrkanten utgick ett streck (*labtje* = *töm*), betecknande att hon verkar åt alla väderstreck. På tre af dessa tömmar stå de tre *ailekes-olmak* (= helige dags männen); på den första *puores-* eller *sodno-beive-ailek* = söndagen, på den andra *lava-ailek* = lögerdagen, på den tredje *fried-ailek* = fredagen; men på den fjärde *mubben-olmak* (= den andre dagens man), af olycklig betydelse, medan de andre tre dagarne voro lycklige. Enligt Sidenius var fredagen helgad åt Sarakka, lördagen åt Rariet (Radién?), söndagen åt de tre *ailekes-olmak*.

Genom flera gudaläror går sol-dyrkan i olika former, och särskilt i norden är hon gammal. Vi taga äfven för gifvet att hon är ursprunglig hos Lapparne, för hvilka solen icke blott, såsom för alla andra folk, var ett framstående naturföremål, utan äfven, genom sina verkningar, ytterst tydligt visade sig absolut nödvändig för renarnas och der med deras egen tillvaro. Den ursprungliga formen för offren till henne och för hennes dyrkan i allmänhet, är naturligtvis nu mera icke möjlig att bestämma; men åtskilliga småsaker häntyda på, att solen uppfattades icke blott såsom natur-makt, utan ock såsom personlighet. I senare hänseende må anföras, att solen hade till hustru (sic!) månen, eller var fientlig mot denna; att solen hade morgon- och afton-rodnaden till systrar, såsom synes bland annat af Friis (Eventyr, sid. 140); att solen hade dels mytiska, dels jordiska afkomlingar. På sådana af förra slaget lemnas exempel här längre ned bland Lapparnes sago-qväden; af senare slaget omtalas en hel stor släkt från Tornio Lappmark, *Peive-släkten*. Allt detta är hos förfne hoprördt och tillblandadt med mycket annat, ty otvifvelaktigt torde väl vara, att lin- och spinnrocks-offret är ett nordiskt tillägg till Lapparnes egen föreställning, och att de på tömmarna placerade *ailekes* eller *ailekes-olmak* äro katolska tillsatser, hvilka dock mindre dyrkades, än de ansågos såsom skyddsandar för de nämnda dagarne.

Såsom ytterligare bevis på de outredbara samman blandningar som egt rum, och för fullständiggandet af historien om solkulten, må följande här ytterligare tilläggas. Lapparne dyrkade eller vördade hela himlens här. Rehn (manuser., D. 67, kap. 12) omtalar att de ansågo sig af månens och en stjernas (Venus?) ställning till hvarandra kunna sluta till kön, form och blifvande lefnadsöden för det barn, hvarmed deras qvinnor vid observations-tillfället gingo hafvande. Lund säger (sid. 21), att när månförmörkelse inträffar skjuta Lapparne mot himlen med bössor "och säga att trollen henne oppäta". Att Lapparne i allmänhet dyrkade månen, förmäler Jessen, ehuru sätt och anledning icke äro kända. Sid. 81 berättar han dock om jul-månen, som hette Ankaka eller Bisse (passe?) mano, att då denna först visade sig tordes icke qvinnorna spinna hampa, lin eller ull, så länge hon var synlig; männen finga likaledes, när månen om aftonen uppgått, icke hugga eller göra något, som medförde larm eller buller. (Nordiskt?) När månen gick upp, hängde de en ring i rökhålet på kåtan, på det månen genom denna ring skulle skina in deri. Om eljest någon förbröt sig emot *Ankaka*, antingen genom spånad eller larm, så måste det försonas med offer. Enligt södra sägnerna är fruktan för jul-månen uppkommen deraf, att pesten just vid den tiden var svår (Fjellner).

Sist nämnda offer säges nu visserligen gälla *månen*; men *tiden* = jul var äfven helig. Så berättar Rehn (kap. 24): "Hos dem brukas stora vidskepelser på somliga helgdagar, såsom särdeles på juldagen, då sjelfve husbönderne icke gerna vilja första dagen komma till kyrkan, utan bruka då ett vidskepligt offer, hvilket de offra åt julfolket, som de mena vandra omkring i skogar och fjäll hos dem på den tiden; och sker detta således: julafton hålla de nästan som en fastedag, icke ätandes något kött; dock af allt annat, som de förtära på den dagen, samka de tillsammans en liten bit, det de ock göra om juldagen, då hvar och en Lapp beffitar sig att hafva en fet julkost. Dessa afdelta och församlade bitar lägga de i en näfverskäppa, gjord som en båt, med mast, segel och åror utrustad, och ösa sedan der ofvan uppå litet flott. Denna skäppa sätta de vid pass ett muskött-skott från sina kåtor i ett träd, det de vilja gifva det omkring vandrande julfolk, som de då mena skola färdas omkring i luften".

Graan, som äfven omtalar detta, säger (kap. 19) att de taga små bitar af julmaten, lägga dem i en skäppa och flottet får stå i en

kittel. Derpå uppsökes den största tall de kunna finna; på trädet närmast denna upphänga de skäppan så högt de kunna räcka med handen. Sedan tälja de på *fyra* sidor bort halfva barken af den stora tallen i runda plättar, stora som brickor. Der efter taga de med sked flott ur kitteln, och kastas tre skedar med afvig hand på hvar fläck, af hvar man i byn, som har lagt sina bitar i skäppan och flottet i kitteln. Detta, tillägger han, gör att husbönderne icke gå i kyrkan på juldagen. — Det är tydligen samma sak som Rehn omtalar, men med variation.

Högström (sid. 188) säger dessa offer ske åt *Joulo-herra*, men beskriver dem såsom Rehn och har sett båtarna flera gånger. De äro $\frac{3}{4}$ —1 aln långa, tillyxade af furu, med master samt "här och der korsade och med renblod öfverstrukna"; göras då de till jul slagta sina offer-renar; uppsättas högt på stora granar, icke hängande, utan på hopvikna qvistar; äfven granarna korsas och bestrykas med blod. — Sid. 189 säger han, att de på samma tid offra åt *Ruotta* små näfver-trattar, hvilka upphängas i höga träd, dem de på *två* kanter tälja och korsa. Deruti läggas bitar af julmaten; stundom bakas en liten glöd-kaka och lägges i en af skäpporna, i hvilken brädd stickas två spjälor, $\frac{1}{2}$ aln långa och spad-formiga; denna skäppa hänges vid kojan. Offren ske åt *Ruotta*, "på det han ej må skada deras qvinnfolk på ett visst sätt (ne ventrem illarum terebret seu perforet)".

Leem vet att förtälja (sid. 482) huruledes, för botande af sjukdom, några Lappar slagtat en renkalf julafton, kokat köttet, lagt något deraf jemte smör, ost och glöd-kakor i en miniatyr-båt, släpat en mängd träd till samman, satt båten med i liggande mat uppe i träden och låtit offret der förblifva tills julhögtiden var förbi, då allt var försvunnet; detta var ett offer åt *joulo-gadze*, d. v. s. jul-följet. Kildal säger (sid. 470) att julnatten drickes fiskar-gudens (*Strout-galles*) skål ur ett horn och något af drycken slås på marken i kätan. På detta ställe lägges sedan kött, fisk eller annan mat till fisk-gudens ära.

Om de af Rehn omtalade jul-offren tager Scheffer (sid. 119) för gifvet att de ske med afseende på Christi födelse och gissar att båtarna be-teckna, det kristna läran kommit till Lapparne med sjöfarande. Fjellner, som, enligt hvad framdeles skall närmare omtalas, anser en del Lappar hafva kommit södra vägen och sjöledes till Skandinavien samt att Lapparne fordom varit sjömän, säger att båt-festen firas "på det man icke må glömma den tid då man seglade på hafven". Dessa åsigter kan jag

icke dela. Den sydliga invandringen är, som vi skola finna, högst osannolik. Julen är icke först en kristen högtid i norden eller annorstädes, utan har firats långt förut. Det är, som jag förut sagt, vid den tiden som vinterns eller rättare mörkrets välde brytes, och från denna tid är det som den af vintern domnade naturen åter skall börja qvickna vid, som ljusets och värmens ankomst bebådas; kring julen infalla den åter vändande solens högtidsdagar. Af detta skäl har julen, som bekant, firats i den äldre nordiska kulten med offer "til års ok friðar", som det heter, liksom hon hölls helig af andra nordliga folk, t. ex. Grönländare och Samojeder. Det är af detta skäl jag omtalat dessa offer i samband med sol-kulten, dit jag anser dem otvifvelaktigt höra. Utom af tiden då de skedde, har jag äfven ett annat skäl till detta antagande.

Högström säger att offren skett till *guden* (Sic!) *Ruotta*. I Lex. Lapp. läsa vi under ordet *Struot*, *Struota* = julafton — det måste således vara samma ord. Och vidare: "Det är troligt att denna dag af Lapparne hållits en fest redan innan de antagit kristna religionen, och det säga de sjelfve. Några tro att *Struot* varit en gudinna, hvilken de förnämligast på den dagen dyrkat och att *Struot* skulle vara densamma som Syrernes Astarte eller Astaroth. — De hällde renmjölk i kärl af näfver och ställde dessa på granars toppar, hvarvid de trodde dem blifva helgade åt gudarna eller gudinnan *Struot*, och är denna kult ännu knapt utplånad".

Denna namnlikhet kan visserligen vara blott en språklig tillfällighet eller ordet vara hemtdadt från det gotiska *Drott*; men sammanställningen är i sjelfva verket icke alldeles osannolik; ty det torde väl få anses såsom afgjort, att Nerthus-kulten hos Sveverna (Taciti germ., kap. 40) är den samma som den forn-nordiska Freya-dyrkan, och som Astarte-kulten, liksom Nerthus och Astarte till namnet äro beslägtade. Att denna kult kunnat upptagas af Lapparne från deras grannar i norden möter intet hinder; vi skola se att de upptagit Thor. Det är äfven möjligt att Akkornas dyrkande hör samman här med, så framt icke de, till samman med Saivok, mera tyda på själa-vandringen. Vi öfvergå nu till dem.

Om N:o 5 eller Mader-attje samt om Akkorna *) (N:is 6, 8 och 9) berättar Jessen följande: *Mader-attje* bor allra öfverst i luften, tätt upp under himlen. Af Rad-attje fick Rad-kidda magt och nåd att skapa

*) *Akka* betyder hustru, qvinna.

själar och andar. Så snart han skapat en själ sänder han denne till Mader-attje, hvilken, öppnande sin för ändamålet inrättade buk, deruti tager själen och på befallning reser kring Solen till sin hustru: *Mader-akka*. Hon mottager nu själen af honom, upptager denna i sig och skapar kring honom en kropp. Skulle nu af denna kropp blifva en gosse, så skickade Mader-akka kroppen vidare till *Uks-* eller *Juks-akka* (äfven kallad *Stauke-edne* eller *Stilko-edne*, d. v. s. barn- eller barnvärksmoder); skulle af kroppen bli en flicka, så lemnades han till *Sarakka*, på det denna skulle begåfva kroppen med qvinno-natur. Men oaktadt barnet sålunda inne varit antingen hos Juks- eller Sarakka, tog dock Mader-akka det ånyo i sitt lif för att gifva det sin fulländade daning. Nu äntligen bragte hon det till den qvinna, som der med skulle blifva hafvande och föda det till verlden. — Vissa Näider berätta dock att Radiens (såsom en gud) maka *Sergue-* (*sarje-*) *edne* (smärte-moder) fått makten att skapa människans ande, lemnar själen till Mader-attje, o. s. v. — Dessutom trodde Lapparne att renar och andra djur skapades på samma sätt, hvar före de ock tillskrefvo akkorna omsorgen om all frugtsamhet hos så väl djur som människor. Här af blef en naturlig följd, att Akkorna af Lapparne ansågos för stora och mäktiga gudinnor, synnerligen Sarakka, hvilken dagligen tillbads, emedan hon skapade qvinnokönet, af hvilket Lapparne hade största nyttan (Jessen, sidd. 13—16).

Ungefär på samma sätt, men med ett par modifikationer och mindre systematiskt, omtalas saken hos Leem (sidd. 410—415). Enligt honom är Mader-akka moder till 3 andra akkor: Sarakka, Juksakka och Uksakka, hvilka två sist nämnda således icke äro synonymmer, som hos Jessen. Mader-akka blandar sig med sina 3 döttrar i alla qvinnogerningar och är i allmänhet qvinnan till tjenst. Hennes dotter *Sarakka* är den som egentligen gifver barnet kropp i moderlifvet, och känner hon födslo-vända lika väl som den egentliga modren. *Juksakka* förändrar qvinligt foster till manligt, hvar före (säger L.) Lapparne ofta offra till henne, enär de äro bättre betjente af gosse- än af flickebarn, hvilka senare hvarken kunna deltaga i fiske eller jagt. Således tvärt emot Jessen, men orätt, emedan, som Graan säger (kap. 4), Lapparne önska sig hellre pige-barn än pilte-barn, ty för de förra få de, för de senare måste de *utgifva* stora hemgifter. *Uksakka* skall, enligt Leem, mottaga barnen när de äro födda, för att bevara dem mot stöt

och fall, samt hjälpa qvinnorna vid deras menstruation. Så äfven Forbus (blad 5).

Hvad denna Uksakka för öfrigt angår, förmäler Jessen (sid. 21), att hon äfven var lärarinna i att handtera bäge och bössa, samt höll till vid kåta-ingången (*uks, juks* = dörr), hvarest vapnen uppställdes och offer af mat och dryck skedde till henne. Sarakka, hvilken han jemför med Venus, höll till vid eldstaden, der ännu mera offringar utgötos, ty hon skulle hafva sin del af allt, särdeles dryckesvaror. Hon var städse i Lapparnes mun och hjerta; till henne ställdes deras böner; henne tillbådo de i alla sina förrättningar och angelägenheter samt höllo henne för all sin tröst och tillflykt. Kort sagt: Sarakka var först och sist, den käraste och pålitligaste, hon ärades och tillbads af alla högt och framför alla andra gudar. Hvad de än åto och drucko blef hon alltid ihogkommen; till henne gjorde de löften och bragte henne offer. Men förnämligast påkallades hon af hafvande och i barnsnöd stadda qvinnor, och en eller annan Lapp uppslog mot barnsängs-tiden strax vid sin egen en särskild liten kåta, bestämd till bostad åt Sarakka. Barnsängsqvinnor drucko sarakka-vin och åto tillika med närvarande väninnor sarakka-gröt*), när de voro förlösta. I denna gröt nedsattes tre pinnar, en som var klufven och på hvilken hängdes 3 ringar; en som var svart och en tredje som var hvit. Dessa lades sedermera 2—3 dygn under *juks*; fann man då den svarta pinnen vara borta, trodde man att modren eller barnet skulle dö; var der imot den hvita borta, skulle bägge lefva. Kildal berättar (sid. 470) att, om det födda barnet var gosse, i gröten lades en miniatyr-bäge och pil, hvilka sedan upp hängdes vid barnets vagga. — Öfver dessa akkor, hvilka äfven v. Westen kände, är han högeligen förgrymmad och Sarakka kallar han "barnmorskan från helfvetet". Då de andra akkorna nu mera icke kännas ens till namnet, säger Friis (Mythol., sid. 93) att Sarakka ännu i de lapska sagorna ofta förekommer, men under namnet *Gieddagäts-galgjo*, hvilken skildras som en mycket gammal klok gumma, af hvilken man under svåra omständigheter kan få hjälp. Hon bor dock icke nu mera vid härden, utan vid giedde-gätje = utkanten af den odlade marken. Identiteten anser jag dock för min del högst tvifvelaktig; hon synes mig vara en från de nordiska grannarne hemtad fé. Men då

*) Detta påminner om *norna-greytur* (norna-gröten), hvilket är namnet på den första mat barnsängsqvinnorna å Färöarna förtära efter förlossningen. Ant. Tidskr. 1849—51, sid. 308.

han (l. c.) berättar att man ännu ordspråks vis säger: "Uksakka (= dörr-käringen) blåser ut ljuset", så hör det utan tvifvel hit.

Om akkorna och hela deras historia känna de äldre svenske berättarne t. o. m. Scheffer intet. Högström der imot nämner (sid. 179) "att man i somliga Lappmarker brukat det ordet *Saragadz* för creator. I Kaitom är icke heller *Sarak* obekant, emedan det händt, att då man frågat dem, hvilken som skapat världen, har en del svarat *Sarak*. Jag har om denna person af Lapparnes mun icke kunnat få något redigt begrepp; men efter berättelser af andra (?) har jag funnit dem hålla honom (!) nästan som en naturam naturantem, dock särskild från Gud, som verkar vid människors och andra kreaturs födelse, deras trefnad och bibehållelse".

I Lex. Lapp. kallas *Mudder-akka* "en gudinna hos de forna Lappar, som troddes vårda sig om hafvande qvinnor. Hon hade tre döttrar: *Sarakka* = dea partus, hvilken de tillskrefvo den föddes skönhet och den födandes lycka; men nu för tiden säges om en lycklig och lätt barnsbörd: *Sarakkan edne nuolei* = Sarakkas moder löser banden; *Juksakka* troddes besörja om barns uppfostran och ans; *Uksakka* hade omsorg om hafvande qvinnor och troddes det ankomma på henne af hvad kön barnet skulle blifva, hvar före de, som önskade att det skulle blifva ett gossebarn, offrade åt henne". Akkorna äro således bekanta äfven från Sverige, så vida nu anförda uppgifter från Lex. Lapp. få anses hafva Svenskt ursprung. — Utom dessa akkor omtalas äfven i Lex. Lapp. en *Pæssio-akka*, hvilken hade sitt tillhåll i pæssio i kåtan, stället gent mot dörren på andra sidan eldstaden (sid. 118 här ofvan), ett heligt rum, om hvilket vi få ytterligare orda längre fram.

Castrén framställer (III, sidd. 87, 88) den finska läran om *Maa-emä*, jordmodren, hvilken, vanligen kallad jordens gumma, jordens värdinna, eller den under jorden vistande gumman, betraktades så att säga som jordens ande samt ansågs förläna föda och näring åt människor och djur, och anropades någon gång att förläna styrka och kraft åt svaga och hjälp behöfvande. Der efter säges (sid. 89) att hon motsvarar Lapparnes *Maderattje* och *Maderakka*. "Hvad förff. om dem förmäla, synes vara en senare tids fiktion och hufvudsakligen grunda sig på en namnförvexling. I Lapskan betecknar ordet *madder*, liksom det der med ljudligen beslägtade finska *manner*: jord, fast land. Men

samma språk eger der jemte ett annat ord *mad* (maddo), *madar* (madder), som angifves ega betydelsen af *uppkomst*, *härkomst*. Dessa tvänne ord har man förväxlat med hvar andra — dock troligen icke de lärde, utan folket sjelft — och sålunda hafva *Maderattje* och *Maderakka*, hvilka ursprungligen betecknade jordens fader och moder, kommit att antaga betydelsen af skapelsens fader och moder”.

Med all respekt för Castréns sak-känedom och snille, kan jag icke gå in här på. Historien om akkorna (hustrurna, gummorna) är för väl utarbetad i detalj att kunna bero på en blott ordförväxling. I lärans hufvudsak: samverkan mellan de två till tre akkorna, sedan Radien Kidde eller Maderattje bildadt själen, ehuru med växling — om man så vill *förväxling* — af detaljerna, öfver ens stämman de norskt-danske förff. ganska väl; hvad Högström tillägger, såsom sin erfarenhet, bestyrker lärans tillvaro äfven i de Svenska Lappmarkerna. Och hvad Castrén sjelf anför (sid. 90), att nämligen den hos Estherne dyrkade jordens gudinna (*Maa-emma*), dundergudens hustru, äfven ”ansågs hafva sig anförtrodd värden icke blott om jordens alstringskraft, utan äfven om qvinnors frugtsamhet samt om deras både födda och ofödda foster”, häntyder på en alldeles likartad uppfattning hos Lappar och Esther. Deri ligger äfven implicite ett bevis att denna uppfattning är riktig, icke föranledd af tillfällighet eller af ett missförstådt ord. Äfven Friis (Mythol., sid. 86) ogillar Castréns åsigt.

Skapelsens och aflsens underbara hemlighet, alltid uppmärksammas, ger ofta anledning till hvarjehanda teorier. Hos Lapparne och de med dem beslägtade Estherne kan hon allt för väl hafva tagit den ofvan angifna formen; denna är rätt så god som någon annan, ehuru mycket invecklad. Möjligen kunna bägge folken hafva ideen här till från annan källa och blott sjelfve ytterligare utvecklat läran inom sig; då kommer man att tänka på Nerthus-kulten och Astarte som denna källa. Huru det än må vara och tills vi få bättre förklaring der öfver, måste jag, i motsats mot Castrén, anse denna lära om akkorna vara om icke ursprungligen lapsk, åtminstone en uråldrig lapsk bearbetning, alls icke någon senare tids fiktion; här för talar hennes ganska egendomliga form. Men då hon är särdeles komplicerad, kan detta anses häntyda på högre idé-utveckling, än man eljest hos detta folk brukar finna, och der för skulle man hafva skäl antaga att hon är af främmande ursprung.

Guden N:o 7: *Horagalles* bringar oss in på ett nytt kapitel af Lapparnes gudelära: Thors-kulten samt frågan om den af Scheffer framhållna identiteten mellan Thor och Jumala, om betydelsen af Storjunkaren och om Seitarne.

Jomala, *jumala*, *jubmel* och *ibmel* äro variationer (dialekt-former) af samma ord: vårt gud, i allmänhet. Scheffer anser (sid. 57 ff.) troligt, att Lapparne fordom haft samma religion som Finnarne och kolonisterna från dem i Bjarmaland, samt der före använt ordet *jumala* i samma mening som Thor, sedermera såsom gud, deus; dock uttalar han icke detta positift. Hos Jessen uppgifves (sid. 15), att någre nåider anse de bägge Radierne för en person = *Ibmel*. Af Leem nämnes ordet lika litet som af de fleste andre förff. såsom namn på någon särskild gud: det är guda-begreppet i allmänhet. Högström säger (sid. 175): "de erkänna en öfverherre och gud öfver allt, som de kalla Jubmel"; hvar vid i en not tillägges: att detta ord, "utom den bemärkelse de nu såsom kristne hafva derpå, ej så egenteligen svarar mot *deus*, som fast mer mot *Jupiter* hos latinarne". Han säger vidare att Jubmel är "hufvudet för de goda naturer", liksom Perkel för de onda; att Perkel af en del Lappar anses för det ondas princip och "lika evig som Gud"; att han till samman med Jubmel skapat verlden och dervid "var orsaken, att icke allt blef så godt som Jubmel ville hafva"; att Jubmel och Perkel varit i strider och ömsevis segrat, etc.

Uti senare delen af dessa Högströmska skildringar hafva vi utan tvifvel kristna begrepp inblandade, om icke uteslutande: denna dualism, liksom i allmänhet den onda principen, är för Lapparnes religion främmande; alle deras gudar voro *gode*, endast fruktan för deras vrede var det som föranledde offren åt dem.

Högströms uppgift att begreppet Jubmel mindre sammanfaller med deus än med Jupiter, har af Castrén blifvit till godo gjord uti hans interessanta undersökning (III, sidd. 7—27) om begreppet Jumala i finska mythologien, hvar uti han visar, att detta ord, hvilket förekommer i olika former, ej blott hos Finnar och Lappar, utan äfven hos Esther (*jummel*), Syrjäner (*jen*, *jemel*), Tscheremisser (*juma*) och Samojeder (*num*), öfver allt ursprungligen betecknade himmelen och dess fenomen, såsom det ännu till en del gör, ehuru det sedermera på de flesta ställen så småningom äfven och företrädesvis blifvit special-

namnet för en der ofvan antagen regerande ande, i främsta rummet åskan, sedan de kristnes gud.

Det är möjligt att så en gång äfven varit förhållandet hos Lapparne; der på häntyder åtminstone substantivet *jubma* = då och verbet *jubmat* = dåna, ehuru den egentliga betydelsen icke är den af åskans då, utan snarare af forsens och skogens brus. Det förhållandet åter, att Tornæus, v. Westen och Högström icke vetat någon gammal betydelse för ordet Jumala, utan alle (ty reservationen å Högströms sida kan lika väl häntyda på Jupiter gudarnes fader, som på Jupiter dunderaren!) anse det på deras tid motsvara allmän-begreppet gud, eller den högste guden, gör det sannolikast att ordet är lånadt från Finland under senare tid, må hända först under den kristna. Detta öfverens stämmer ock bäst med Lapparnes oförmåga att generalisera, hvarom vi komma att tala i samband med språket. Intet ställe hos författarne ger något bevis för speciel Jumala-dyrkan hos Lapparne.

Scheffer uppställer (sid. 57), såsom nyss sades, den förmodan, att Lapparne ursprungligen haft samma religion som deras grannar Bjarmerne; der efter visar han att desses Jumala varit Thor, och kommer der på (sid. 61) till den slutledning, att Lapparne, som ännu på hans tid eller strax der förut tillbådo Thor, under två namn dyrkat samma gud eller åtminstone förblandat två gudamakter. De två namnen äro Jumala och Thor, ty den senare skall äfven hafva varit en ursprunglig, åtminstone en uråldrig gud hos Lapparne. Låtom oss se till hvad författarne berätta här om.

Rhen säger (manuscr. D. 67, kap. 25): "Deras förnämste afgudar äro desse tre: Thor eller Thordön, Storkjunkaren och Solen. Den förste hålla de vara en lefvande ting, som så dunderar i himlen och hans em-bete vara att döda och dräpa alla troll, som de mena vara allestädes i fjällen, i berg och sjöar; afmåla honom för den skull med en hammare i handen. Denna hammaren kalla de Thors-hammare och regnbågen kalla de Thors-båge, der med han skall skjuta och dräpa alla troll, som dem någon skada vilja tillfoga. Denne Thor mena de ock hafva magt öfver menniskors helsa och sundhet, lif och död; frukta för den skull Lapparne mycket när de höra Thordön". Der före offra de åt honom och uppsätta hans beläten på offerlafvar. Belätena "göra de af björk" (enligt andra af annat träd), "af dess rot hufvudet, och bålen af den andra delen, med en hammare i handen" etc. Rhen afritar en

sådan offerlafve, med "Thorens beläten", och i vignetten vid slutet af nästa kapitel lemnas en afbild, i förminskad skala, af Rhens originella bläck-ritning.

Tornæus förnekar (sid. 16) att desse gudar dyrkas af Tornio och Kemi Lappar, hvilka endast känna Seitar. Men Scheffer menar (sid. 92), att de äro de samma: hvad de norre Lapparne kalla Seitar, det dyrka Lule-boarne under namn af Tiermes (dundraren) eller Aijeke (farfar), och andre under namnet Thor. Denne Tiermes är den samme som Tavasternes *Turrisas*, Scythernes *Taramis*, man kan tillägga: Ostiakernes *Türm* (Törm), Tschuvaschernes *Tora*, Esthernes *Tara* *). Ordet Tiermes betyder det som gör buller och brak, det är Jupiter tonans; det förekommer än i dag som namn för åskan, säger Friis (Myth., sid. 65). Tiermes kallas ock Aijeke = farfader, morfader, liksom Romarne sade fader Jupiter, liksom Svensken kallar åskan "gubben", Finnen nämner henne "Ukko".

Scheffer beskriver (sidd. 99—100), enligt Rhen, den offer-lafve man brukade uppställa åt Tiermes och finner denna så lika den åt solen, att han misstänker det vara samme gud, hvilken kallas Tiermes och Aijeke, då han åkallas för lif och helsa eller mot demoners angrepp, men Peive då af honom begäres ljus och värme och hvad annat som godtar och upplifvar. På bilden sid. 105 sticker hammaren tvärs igenom Thors kropp, hålles icke i handen. Sid. 111 berättar S., efter Anonymus, att i bildens hufvud slås en stål-nagel eller spik och ett stycke flinta, der med Thor skall slå eld **). Offren anställdes mest om hösten, 14 dagar före mickels-messan (d. v. s. tiden för ren-slagten) och då gjorde man nya thors-bilder (Spirri Nils hos Scheffer).

Högström berättar (sidd. 177—8) om "Thor eller Tiermes, som Lapparne eljest kalla *Aijeke* (*Aja*, *Atje*), att Kaitom-Lapparne hålla det för ett särskildt väsende från Gud, och jemväl sådant, som är både godt och ondt; detta väsen är skapadt eller afladt af Perkel, men uppfödt af Jubmel, således "den ondes barn, men Guds fosterson, både god och ond"; hans förnämsta och egentliga göromål är att döda och

*) Fjellner anser, ganska sannolikt, att denne Tiermes är Finnarnes och en del Lappars Ilmar eller Ilmarinen, hvilken Friis (Mythol., sidd. 37, 38) uppgifver finnas afbildad på trummor.

**) Måne icke denna flinta i pannan snarare är ett minne af Thors strid med Hrungner, hvilken slutades der med, att en stenflisa fastnade i Thors hufvud?

förgöra alla troll och spökerier, äfven som deras Scitar, hvilket han gör med regnbågen, etc.

I Lex. Lapp. läses, under ordet *Aija* = farfar, morfar, äfven åska. "Lapparne hyste fordom den öfvertygelsen att åskan vore en lefvande varelse, som hölle till i molnen och der tydligt förnam människornas tal; när de då talade ondt om eller på något sätt förolämpade detta yäsande, skulle det aldrig underlåta att straffa dem. Der före kalla de det *Aija*, för att det, såsom beslägtadt med dem, skulle gynna dem och ingen skada göra. Andre Lappar trodde äfven sjelfva åskan vara en gud, som, då han förstörde och från himlen utdref den onde, genom de använda kanonerna framkallade dånet". Egentligen hette åskan *Atja*, *Atjekuts*, *Atjaguts* *), och regnbågen kallas än i dag *Atjan juoksa*; *Aija* är väl mera ett vördnads- eller artighets-uttryck.

Hvarken Leem eller Jessen känna till någon gud med namnet Thor; de förneka honom. Men det oaktadt heter det hos Jessen (sid. 19): "En af deras äldste och mest ärade afgudar var *Horagalles*", som på trummorna betecknades med en dubbel hammare. Han "kallas ock Horangalles, Horanorias, Horesgudsk och Atje-gadze, hvilka olika namn betyda så mycket som en tjenare hos maktens fader. Egentligen föreställer han den bekante Thor och Lapparne förstodo med honom åskan, liksom ock isynnerhet de nordlige Lapparne kallade honom *Toraturso-bodne*, det är åskeskräll. Denne väldige ärades högt och heligt af dem, för deras renars skuld, hvilka på de öppna och bara fjällen gå utsatta för hans magt. De trodde att de genom att starkt *juoiga*" (sjunga) "och *myra*" (= meuret = trolle) "på sina trummor och genom offer kunde få honom lös" (?). Han häfde kreaturens förtrollning och skaffade hämd på deras ovänner. "De hade honom att tacka för renarnas uppehälle och till vara tagande, äfvensom deras betande, följaktligen för all sin rikedom".

Annorlunda låter det hos Leem (sid. 411): Horangalles är en gud, som Lapparne kalla åskan, han blir ofta vred och ej blott slår stycken ur bergen och fäller träd, utan ihjel slår äfven människor och boskap. Ehuru Leem (sid. 421) säger Thors dyrkan vara Lapparne då för tiden okänd, omtalar han dock (sid. 468) att på deras trummor finnes en människobild, kallad *Diermes*, som på danska betyder "torden"; när denne blef ombedd, kunde han skaffa mildare väder och stilla luft.

*) Äfven namnet på Orion, enligt Fjellner.

Trots alla de motsägelser och egendomligheter vi finna i ofvan stående långa referat, kan jag dock icke undgå att i desse alle gudar igen känna Thor, till största delen sådan han är bekant från forn-nordiska sagorna och andra nordiska skildringar, han må nu ursprungligen hafva varit nordisk eller icke. Kombinationen mellan Jubmel och Perkel, med afseende på Thors upphof, är tydligen senare tillkommen, liksom hela Perkels-idén, såsom jag förut nämt. Scheffers och Jessens uppfattning af Thors verksamhet såsom renarnas skyddare är i grunden lika; hvad som säges om Thors vrede och vilda framfart, om hans troll-jagt är rent nordiskt; Lapparne hade inga onda andar och troll, såsom förut är sagt, ja hela historien om trolljagten, så vida der bakom legat något ethniskt begrepp, afser väl just strider mellan Nordboarne å ena sidan, Finnar och Lappar å den andra.

Af det ofvan anförda synes vidare, att Thor under detta namn endast var känd i de södra svenska och norska Lappmarkerna, icke i Tornio och Kemi. Redan häri ligger en antydning der till, att han icke var kommen från Finland, med hvars Ukko han eljest har mycken likhet, och hvarken Thor eller Tjermes äro ursprungligen lapska namn; det senare finnes dock allmänt i Altai-språken (se nyss ofvan). Ännu större skäl till hans härledning från annat håll, från de svenske och norske Thors-dyrkarne, har man i hans omtalade bild, attributer och sysselsättningar. Och slutligen synas de namn, hvarunder han af Lapparne omtalas, otvifvelaktigt bevisa hans sydländska ursprung. Af dessa torde Attje-gadze (= A. kats?) betyda "far lille"; men de öfriga äro samman satta af ett rådbråkadt Thor = *Hora*, samt *galles* = *kalles* = aldrig man = "gubben", *gudsk* = gut? eller *kuts* = smekord, och *orias* = hjelte; allt ord som gerna kunnat användas på Thor, då han skall omtalas med artighet.

Han är då den ende af de nordiske gudarne, som under eget namn inträngt i Lapparnes gudalära. Det är egendomligt att det just skulle vara han, som det gjort, då, såsom jag nyss påpekat, han åtminstone i sin senare gudagestalt hos oss var Lappens fiende. Kanske dock mindre deras än Finnarnes (Jotnarnes), ty hans titlar, som Geijer uppräknar dem, äro: omstörtaren af de fornjotniska gudarnes altaren; fjäll-gudens besegrare; han som klöf minnets bro på fjällens finske herrskare och nedslög konungen för jordhåloras folk; fjäll-vargarnes, berg-folkets, klippans söners, jättarnes förkrossare och baneman. Jag gissar

der före att han icke först ingick hos Lapparne såsom den trollen hamrande dunderguden, ty trots hammaren på bilden och i handen, slår han hos dem icke trollen med denna, utan skjuter blixten med regnbågen. Sannolikt har han vunnit inträde såsom de kraftige grannstammarnes väldige gud, hvilken icke blott dånar i åskan, utan der jemte låter falla regnet, hvilket lifvar gräsväxten, der igenom underlättar renarnas underhåll och dymedelst äfven högligen gagnar Lappen. Sådan antydes ock här ofvan på ett par ställen uppfattningen af Thor hafva varit äfven in i de senaste tiderna.

Sådant är icke heller främmande för de samslägtade gudamakterna i angränsande land eller bland de finska folken. Så säger Castrén om Finnars och Esthers Ukko (III, sid. 45), att han hade ett mäktigt inflytande öfver jorden och synnerligen öfver dess växtlighet, der igenom att han rådde öfver väder och vind, regn, snö och hagel. Så berättar han (III, sid. 217) att Tscheremisserne åt sin dundergud, *Kudortscha*, tillskrifva jordens frugtbarhet. Ja om sjelfve den nordiske Thor säger Adam Bremensern, en af de förste som skrifvit om ämnet, att Thor herrskar i luften, och styr åskdån och åskstråle, vindar, slagregn, klarväder och årsväxt (Chorogr., sid. 25). Petersen säger: "Han är en fiende och en skräck för jättarne, men människoslägtets hulde vän; han åskar icke för att öde lägga vår jord, utan för att välsigna henne; åkerns odling, synnerligen jordens förberedelse dertill, äro ständigt föremål för hans omtanka; han, som inviger sina bockar för att de skola stå upp igen, hvilkens hammare viger brud till brudgum, dem båda till en ny lifsfärd, som de ännu aldrig försökt, ja som till och med viger Balder på bålet till uppståndelse, är den samme som Midgårds beskärmande guddom, som hvarje år kallar förnyelsen fram på jorden". Thors tillnamn och eldiga väsende antyda tordönets både fruktansvärda och gagnande verkningar i naturen (Munch).

Emellertid kan jordens frugtbarhet för de nomadiserande Lapparne aldrig hafva varit en så vigtig och ingripande affär, fram för allt af dem icke kunnat uppfattas i samma mening, som af de jordbrukande Nordboarne. Vatten sakna de aldrig på sina fjäll och frugtbarheten betingas för dem egentligast af värmen; solen är sålunda i detta hänseende deras vigtigaste natur-gud, och dess dyrkan har utan tvifvel varit ursprungligare än den utifrån inkomne Thors.

Men manne icke Thors- och Sol-kulten ursprungligen är den samma? Skäl finnas till sådant antagande, ehuru här icke är stället att närmare ingå på denna fråga, huru intressant hon än är.

Såsom eget för den lapske Thor må tilläggas hvad Friis (Mythol., sid. 69) efter Hammond berättar, att Horagalles hade en hund, Starbo, äfven afritad på vissa trummor, hvilken skyddade näiden under hans resor till de dödes rike.

Vi komma nu till två gudamakter, hvilka icke omtalas af de norskt-danske förf:ne, men der imot uppgifvas af de svenske och finske som så mycket viktigare: till *Storjunkaren* och *Seitarne*. Literaturen ger följande upplysning om dem. Beträffande först *Storjunkaren*, säger Rehn (manuscr. D. 67, kap. 25): "Den andre Lapparnes afgud är *Storjunkaren*, den de kalla Guds ståthållare. Detta ordet är taget af det norska tungomålet, emedan de kalla sina landshöfdingar junkare*); alltså kalla Lapparne sina afgudar *Storjunkare*, som äro större än andra landshöfdingar, efter de hålla honom för Guds junkare eller ståthållare. Dessa *Storjunkare* äro *stengudar*, hvilka de finna i fjällen eller vid sjöar, som hafva antingen människors eller något kreaturs liknelse; dessa stenar uppresa de i de fjäll eller bergskrefvor, eller vid elfvar och sjöar, der de i forna tider hafva hört något spökeri, och mena för den skull att de på sådana orter en synnerlig tjänst sina afgudabeläten göra kunna. Och finnas vid somliga berg två, tre och flera stenar uppresta, och sådana stenar kalla de den första *Storjunkare*, den andra hans akka eller qvinna, den tredje son eller dotter, och sedan de flera stenarna tjenare eller tjenarinnor. Denne *Storjunkare* tillskrifva de den magten, att de säga honom såsom en Guds ståthållare hafva magt utöfver alla djur, som äro björnar, vargar, räfvar, uttrar, renar, fiskar och foglar; att han gifver god lycka dem att fänga. De fjäll, der de dessa stengudar uppsatt hafva, kalla de alla i gemen *passe-uari*, det är: heliga berg eller *Storjunkare-fjäll*; och hafva de vissa gränsemären, huru vida *Storjunkarens* gränser äro, till hvilket berg manvuxna qvinspersoner få aldrig lof att komma, ej heller inom dess gränser, så framt de döden och annan olycka vilja undfly, utan om deras resa skulle ligga ditåt, måste de gå eller åka långt der ifrån; ty såsom ingen qvinsperson är lofligt offra, alltså är dem icke heller lofligt att nalkas de orter."

*) Enligt Lex. Lapp. betyder *jonkar* generosus, nobilis, adelsman.

Till Storjunkaren offra de renar, de taga af mössan, niga och buga för stenarna, smörja dem med blod, lägga köttstycken fram åt guden. "Hornen sättas upp bakom stenarna eller Storjunkaren i ordning, det ena öfver det andra, hvilket de kalla *tiärve-garde* eller horngård; och finnes vid somliga orter eller offerberg några 1000 horn, som af Lapparne äro ditförda, samt ben. När de offret gjort hafva, lofvas dem genom Storjunkaren hvad de skola få för djur, såsom ock lycka med sina renar. Vid några offerberg offra de lefvande renar, hvilka de slagta vid bergen och bjuda sina vänner till offret; der koka och förtära de köttet, hvilket de kalla storjunkare-gästabud". — Man offrar ock för sjukdom. — "Hvar och en släkt och familia hafver sitt besynnerliga offerberg", hvarpå uppräknas 30 sådana från Lule Lappmark. — "Desse sine Storjunkare måste Lapparne ärligen bevisa den vördnad, att de om vintern skola breda under dem nytt granris och om sommaren lägga under dem löf och gräs. När då Lapparne upplyfta stenarna af sina rum och vilja lägga under dem nytt granris eller löf och de förnimma stenarna vara tunga emot naturen och emot förriga vanan, är ett tecken, att Storjunkaren är oblid och missgunstig. Äro stenarna mot förriga vanan lätta, är ett tecken att Storjunkaren är dem blid och gunstig. Och att förebygga Storjunkarens ogunst måste de honom lofva ett särdeles offer". — Alldeles samma berättelser har Graan.

Anonymus hos Scheffer anför i samma ämne: hvar och en familia eller släkt hafver sina Storjunkare stående i det land der de vistas, samt att Storjunkarne äro stengudar, dem de finna i fjällen och vid sjöar.

Om *Seitarne* berättar Tornæus (sidd. 14 och ff.): De äro gråstenar, stockar och stubbar. "Dem uppsatte de för gudar, dem tjänte de, dyrkade och för sina gudar ärade; så många lappbyar, ja snart sagt så många Lappar voro, så många gudar hade de, hvar på sitt ställe och träsk, dem de kallade *seitä*. — Sådana stenar uppsatte de på högt eminent rum: den Sciten som hela byn dyrkade; eller på vacker gräsmark: dem som enskilta, hvar i sitt träsk, där bredvid och särdeles tillbådo och af dem god lycka begärde. Under och allt omkring sådane Seitar strödde de och i ordning vackert struko grönt granris; men om sommaren grönt löf. När det var blekt och förtorkades, lade de friskt i stället och beprydde det rummet allt omkring. Där kommo de vissa tider tillstädes om helgedagar och eljest, när dem något missgick, eller de någon olycka fingo, utsirade sig med högtidskläder, gjorde sin bön

och devotion, der offrade de vildrens horn till stora högar. — De sten-seitar hafva ingen figur eller skapnad, hvarken af naturen eller med händer gjord, utan en slät och gemen gråsten, somliga svarta, fula, gropota och ihåliga, som de af vatten och forssar upptagit hafva. Träd-seitar hafva icke heller någon skapnad, utan eljest en stubbe på sina rötter, eller en stolpe nedersatt". — Der efter berättas att der det stora Tornio-träsk utfaller, "äro på en holme midt uti en starkt rinnande fors, som kallas *Darra*, lika som menniskor, af hvilka främst står en stor karl och efter honom 4 stycken andra i folkskapnad och med hattar på hufvudet *). En namnkunnig Seite har fordom stått midt i Tornio Lappmark, den de kallade *Viran-akka* = Lifländarnes käring; till henne hafva alla de omkring liggande Lappar sökt och henne hafva de offrat — hon var intet annat än en trädstubbe". Inga flera afgudar hafva Lappar dyrkat, förutan Seitar . . . Storjunkaren veta Tornio och Kemi Lapparne intet af, näppeligen ock Pite och Ume Lappar. Utan allenast så mycket jag understått har, är den Store Junkaren i Lule Lappmark allenast vid Gråträsk, uti ett berg sig uppenbarandes". — Å sid. 19 ser man att Seitarne gifva anvisning för vildrensfångst, sid. 28 att de skydda för olyckor med renhjorden och sid. 35 att till dem offrades renkalf-hudar med klöfvar, hufvud och horn vidhängande, ja stundom äfven en hund (sid. 19).

Tuderus berättar ock (sid. 49) om sådane Seitar i Sombio, huru ledes man ställde dem på handen och huru de genom olika tyngd vid olika frågor till känna gäfvö sina önsknigar.

Af det nu anförda synes tydligt att Storjunkare och Seitar är det samma; de öfverensstämma i de två af hvarandra oberoende beskrifningarna fullkomligt, äfven i en hop små oväsentliga detaljer. Graan, samtidigt med Rehn och Tornæus, berättar dessutom (manuscr., D. 63, kap. 17) hvad några Lappar sagt, vid förhör om deras afgudadyrkan: Vi offra, såsom vi af våra fäder lärt hafva, åt stengudar; de förnekade sig hafva haft andra gudar och af träd. Om stenarna förtäljes af de gamle, att en örn kommit flygande, slagit sig ned på *Darra-fjäll*, en mil från *Qvikkjokk*, och då han satte sig på jorden blifvit förvandlad

*) Denna Tornæi berättelse anføres äfven af Regnard (sid. 110, följ.), som besökte stället 1681 och omtalar: att gudarne voro ganska fula och besmorda med blod och fett; ställda på friskt björkis; rundtomkring funnos fyrkantiga käppar med inskriptioner; bland dessa en större, på hvilka hufvud-seiter brukade resa. Hattarna (löst pålagda stenar) funnos blott på de största figurerna. Tre af familjen borttogos af de resande, oaktadt Lapparnes varningar och protester, och hade icke stor-seiten varit så tung, hade han fått följa med.

till sten; denna sten skall fordom hafva talat. De svenske kalla honom Storjunkare, men Lapparne Seite; berget kallas Stuora-passe-darra (Vare?). Då nu icke alle Lappar kunde dyrka den stenen, uppsökte de andra af samma fogel-skapnad, ju likare desto "yppare"; åt dem offrades, utom renar, äfven hundar med hull och hår. Desse gudar gäfvo trefnad åt renboskapen samt lycka vid fiske och fogel-fänge.

Fig. 66. Seite af sten, från en renvall vid Saskam-jauve, nära Jokkmokk. $\frac{1}{12}$.

Fig. 67. Sten-seite från Kasker fors i Arjeppluog. $\frac{1}{16}$.

Här uttalas således rätt fram identiteten af Storjunkare och Seite, det förra skulle vara den svenska, det senare den lapska benämningen. Ännu på Högströms tid fanns denna dyrkan kvar och omtalar han (sidd. 180—185) att han flerstädes under sina resor sett beläten, merändels rötter af björk, dem Lapparne vändt upp och ned, och med yxa tilltäljt ett hufvud, utvisande sjelfva stubben det öfriga af en kropp med fötter; att de icke gerna forma dem med knif, utan blott med yxa, helt groft; (sådan är ock en trä-seite i statens historiska museum); att dessa bilder ofta varit korsade och med blod öfverstrukna; att *de af sten* icke haft någon mennisko- eller djur-skapnad, utan varit sådana naturen gjort dem, men merändels "såsom petrifikater, krusiga och knottriga" (se figg. 66, 67); att *de af träd* antingen ständigt stått på samma ställen, der de årligen besöktes med offer då Lapparne lågo dem nära, eller uppsattes för tillfället på de ställen der de slagtrade sina brunn-renar, eller ock på stora berg och höjder, dem de kalla *passe-vare*; att der således funnos flere slags gudar, okänt hvilka; att han icke visste om alla dessa trä-gudar kallas Storjunkare; att Lapparne ibland kalla dem *Passe*, liksom sten-gudarne; att i Gellivara-trakten mest finnas sten-gudar, hvilka heta *Seite*, sjelfva stället åter *passe*; att en del Lappar tro dessa stenar hafva lif och kunna gå omkring; att de vanligen finnas vid bergsändar, vid uddar af träsk, på holmar, vid forsar eller andra helgade orter, vetandes ingen hvem som satt dem dit eller när, men att de tros hafva kommit dit redan i första skapelsen; att en mängd sådana finnas, men svåra att påträffa, då ingen vill visa vägen dit; att sten-gudarne synas vara hållne

i större vördnad än de af träd, men att desse stenars makt värderas efter antalet tillbedjare och att han minskas i samma mån som dyrkarnes antal; att man brukar stänga gärdesgårdar omkring dem; att man lyfter stenen för att lägga nytt ris under honom, hvarvid tyngden är ett omen, m. m.

Vi se här af att Högström öfver hufvud inhemtat samma historia om dem, som de äldre förf. omtalat; han kan icke skilja mellan Storkjunkare och Seitar, men synes vara mest böjd att antaga de förra hafva varit af träd, de senare af sten. Således fortlefde saken på 1740-talet. Men han fortfor ännu längre. I Suomi för 1846 (sid. 98) berättar Fellman, att han 1829 haft samfärd med en rysk Lapp, som kunde trolla och som hade en Seite, till hvilken han offrade; denne kunde bota sjukdom och begåfva med allt, "men måste hållas vid godt humör, eljest tar han bort äfven det han förut gifvit". — Friis berättar (Sommar, sid. 86) att för 20 år sedan en Lapp i Finnmarken offrat till en Seite hvarje år. Ja Fjellner trodde 1871 med bestämdhet, att man ännu i tysthet offrade till Seitar i Tornio Lappmark. Antydningar till detta offrandes fortsätta bruk ännu i Sorsele hörde jag der samma år.

Äfven från Finland omtalas de på samma sätt som i Sverige, såväl af gammalt som senare. Så af Castrén flerstädes. Del. I sid. 23 sägas Lapparne hafva berättat huru träsket Seidajärvi beboddes af en s. k. *saivo*, som icke tillät fiskafänge der inom; — sidd. 60, 61 säger han sig om trä-seitarne hafva hört, att de voro formade af människohand, ungefär som de

Fig. 68. Sten-seite, N:o 86 i inventarium för 1693. $\frac{1}{6}$.

ännu formas af Ostiaker, Woguler, m. fl. "grenar af finska stammen". Men sten-seitarne voro oftast naturliga, genom storlek och form ovanliga stenar. — Sid. 113 omtalas en Seite vid Enare träsk, "upprest af mindre stenar, så till form som storlek i likhet med en människa". Samma sida och III, sid. 208 omtalas från Finlands nordliga trakter, från Sodankylä och Kajana, bilder, som på förra stället kallades *Molekit*, på senare *Hurrikainen*, och hvilka till liknelse af människor uthöggos

i lefvande träd; den först nämde jemföres med Lapparnes trä-seiter och säges fordom hafva åtnjutit gudomlig dyrkan.

Saken har dock ännu större utbredning, ty enligt samme Castrén (I, sidd. 208—212) likna Samojedernes Hahe och Sjadæi fullkomligt Lapparnes Seitar, både med afseende på bilder och dyrkningssätt; och sid. 302 säges åter Ostiakernes Jiljan fullkomligt likna dessa, ja samma fruktan för guda-rummens ohelgande, som finnes hos Lapparne, träffas äfven hos Ostiakerna (III, sid. 226).

Fig. 69. Hufvudet af Seiten å fig. 68 i half storlek, sedt oöfvan ifrån.

Utom Graan omtalar äfven Niurenus fogel-skapnad hos Seitarne. En antydning till denna form finnes må hända i ofvan stående fig. 68 (föreg. sida) af en Seite från statens historiska museum. Han är af sten, liksom de andre, men af ler-skiffer, utsvafvad af vågen, 22.5 centim. hög; men han företer det egendomliga att han är med konst bearbetad; såsom den förstorade bilden (fig. 69) af hufvudet utvisar, äro två runda ögon, ett par näsborrar och, enligt fig. 68, äfven en mun antydd på honom genom temligen djupa ingröpnigar. Konstverket är dock icke bättre än att det är omöjligt afgöra om det skall föreställa fogel eller annat djur.

Vi finna i allt detta en bland flera Altai-folk mycket utbredd kult, hvilken sträcker sig genom *hela den svenska Lappmarken*. Seiten var en skyddsande för Lappen sjelf och synnerligen för hans dyrbaraste egendom, renhjorden; han gaf lycka till jagt och fiske; han straffade om han förolämpades. Han tyckes icke blott hafva varit en allmänt dyrkad, för stammen eller folket gemensam abstrakt gud, utan, om en och annan vidt kring herrskande äfven funnits, dock öfver hufvud taget hafva varit en familje-gud, ja till och med en individen tillhörande. Men individen eller familjen hade icke blott *en* sådan gud, utan *flere*, på olika ställen af sitt land; en del stodo faste, andra flyttade han med sig. Denne gud stod således Lappen mycket nära och måste hafva varit hans rätte husgud.

Med den nära beröring, som ägt och äger rum mellan svenske och norske Lappar, hvilka dess utom utgöra ett folk, är det besynnerligt att man icke finner namnen eller begreppen Storjunkare eller Seite omtalade på norska sidan. Det kan icke vara tänkbart att spår af begreppet skulle saknas; namnet måste då vara olika i de båda landen. Detta spår af Seitarne tror jag mig hafva funnit hos norske Lapparne i den af Leem och Jessen utförligt omtalade Saivo-kulten, de underjordiska magter jag ofvan, sid. 217, under n:o 10: *Saivo-olmak* uppräknadt. Att de stå nära Seitarne och icke varit alldeles obekante för en och annan svensk Lappmarks-kännare, det synes af flera antydningar, t. ex. af följande. Nicolaus Lundius (manuscr., sidd. 3—5) berättar om *Sueje* eller spådoms-andarne: de äro dels fisk eller fogel, dels små folk, vid 1 aln långa; somliga hafva ända till 9 sådana; de upplysa om aflägsna ting och om resor, samt bota sjukdom; till dem offras och de besökas af trollmännen, de bo under jorden och gå med sina fötter mot våra, etc. Dylika vet äfven Fjellner af, men de bodde i källor; d. v. s. man såg deri sin egen bild! Högström begagnar namnet *Saivo* (sid. 193) då han talar om de gudabilder, dem Fiskar-lapparne bruka uppsätta vid sina heliga sjöar och besmörja med fiskflott. Under ordet Seite i Lex. Lapp. hänvisas till Saiva kedke och under ordet *Saiv, saiva* (= helig) säges: "*Saiva kedge* eller helt enkelt *Saiv*, voro stenar af egendomlig gestalt, antingen mensklig eller annan", hvar efter, under antydan att de mest funnos vid sjöar, beskrifves deras dyrkan i korta ordalag på samma sätt som Seitarne. Vid besök 1871 i Sorsele Lappmark fann jag föreställningen om Saivo allmän bland Lapparne och läran der om i sina hufvuddrag den samma som här nedan omtalas; men hon kunde blott genom försigtigt lockande framdragas bit för bit och var till en del maskerad af vettar och tomtar.

Här af synes emellertid klarligen att Saivo och Seite är det samma, och att äfven i Sverige ordet Saivo brukas i samband med religiös kult; bägge orden äro namn på samma sak och sannolikt ursprunget till det egna slag af trolldom, som i våra forn-sagor benämnas seid. Oaktadt gemensamhet har dock kulten i de två landen utvecklat sig ganska olika.

För att å daga lägga dessa förhållanden skola vi nu öfvergå till en framställning af hvad förff. hafva att berätta om Saivo-kulten, hvilken just synes hafva utgjort kärnan af Lapparnes äldre religion.

Saivo-olmak, som bo i *Saivo* (pl. *Saivok*), tätt under jordskorpan, beskrifvas af Jessen sålunda. (sidd. 23—31 m. fl.): Från gamla tider trodde Lapparne att i vissa berg, dem de kallade *Saivo-* eller *Passevare*, äfvensom i de dödas rike (*Jabme-aimo*), uppehöll sig personer, lika dem sjelfva, hvilka drefvo samma yrken som de och hade samma kreatur, dock med den skilnad att de uppnått större fullkomlighet och njöto större lycksalighet; desse *Saivo-olmak*, ansågos för ett herrligt och rikt folk, väl bevandrat i trolldom och trummans bruk, hvar imot Lapparne ansågo sig sjelfve för arme och usle menniskor, hvilka derföre högeligen trängde till dessas beskärm, lärdom och välgerningar. Somlige Lappar sade sig sjelfve hafva varit i *Saivo*, druckit, dansat, joikat och trummat med dess innevånare, hvilka de sett och hört kallas vid namn; de hade der uppehållit sig flera veckor och blifvit trakterade samt erhållit lärdomar och varningar, m. m. Lappen söker derföre, så snart han nått mannaålder, att bemäktiga sig sådana *Saivok*, af hvilka han kan få 10—12—14 eller flera, och hvilkas innevånare då blifva hans beskyddare och medhjelpare i trolldomskonsten.

Innevånarne i *Saivo* voro dels män = *olmak*, 3—5 på hvarje ställe, utom qvinnor, barn och *nieitah* (= jungfrur); dels funnos i några gifta män med familjer; dels i andra ogifta af endera eller bägge könen. Dess utom funnos der djur af utmärkt beskaffenhet; synnerligen tre varelser: en fogel = *saivo-lådde*, en fisk eller orm = *s. qvele* eller *s. gärmats* (sv. lap. *kärbma*), samt en rentjur = *s. sarva*, allt tillsammans kalladt *saivo-vuoigenes* (= andar) eller *s. gadze* (= följe). Dessa djur voro af flera former och färger, följde sin herre, gáfvo honom redskap, tidningar och budskap, togo vara på hans renar etc.; de funnos förnämligast och bäst i de *saiver* der *nåider* (trollmän) hade sitt tillhåll. — Om dem längre fram, då *nåid-väsendet* omtalas.

Ju flera *saivok* en Lapp hade, desto för mera ansågs han bland de sina; de gingo i arf och köp, de utdelades bland barnen och lemnades äfven som brudgäfvor. Voro de icke före innehafvarens död af honom disponerade, kunde arfvingarne offra dem till sig. Der vid, liksom vid de talrika offer, hvilka egnades *saivo-olmak*, slagtades mest renar, men dock äfven de flesta andra djur, stående det ofta *saivo-folket* fritt att sjelfve bestämma hvad offer de ville hafva. Mellan *saivo-folket* och dess egare gällde den öfverenskommelsen, att den senare skulle med lif och blod tjena det förra, mot det att detta alltid

skulle hjälpa honom, bringa honom lycka vid hans hushållning, vid jagt och fiske, skulle rädda hans lif, låta honom veta allt och skaffa honom hämd. Vid särskildt anropande infann Saivo-folket sig hos sin egare, i mennisko-gestalt och iklädt gula, röda, gröna eller hvita kläder, ty hvarje Saivo hade sin uniform (Friis, efter Närö-manuskriptet). Då i Saivo i allmänhet fördes ett lyckligt lif, så längtade Lappen till dess innevånare, hvilka ursprungligen varit Lappar, som flitigt offrat och trummat i det jordiska lifvet och derföre åtnjöto nämnda salighet i det andra. "Saivo", tillägger Jessen, "synes vara hufvudartikeln i den gamla lapska religionen, hvartill allt det öfriga är ett bihang". — Äfven Leem omtalar flerstädes Saivo, Saivok, Saivo-olmak och Saivo-gadze, hufvudsakligen på samma sätt. Men sidd. 421—423 berättar han, huru det sist nämnda följet, hvilket dels utgjordes af goda, dels af onda varelser, trängde sig på Lapparne först med löften och lockelser, sedan, om detta icke hjälpte, med hot och förföljelser. Detta gjorde dock egentligen nåid-följet, mera än saivo-sällskapet.

Vi hafva häri en tydlig dyrkan af de döda och tron på ett lif efter detta. Här om säger Rehn (manuscr., D. 67, kap. 28) helt enkelt, att Lapparne icke tro de döda skola uppstå, "men att något är qvar efter döden tro de". De flytta strax kåtan då någon dött. De skära ett beläte af trä, hvilket de lägga på den dödes kista. Scheffer nämner att "de offra åt döden, eller de framlidne döda", och beskriver offren, mest enligt Rehn. Högström säger (sid. 207) att Lappar tillstått det man stundom brukat en lång tid offra åt de döda.

På tal om dessa ämnen yttrar Castrén (III, sidd. 142—3): "Man finner af Jessens framställning tydligt och klart, att ordet Saivo utgör en allmän benämning för alla (?) enskilda skyddsgudar och att *saivo-aimo* betecknar hvarje sådan skydds-guds hem; hvarhelst en Seid stod upprest, ansågs stället heligt och tyckes hafva blifvit benämndt *saivo-aimo*. I sjelfva verket äro vanliga gudabilder eller Seider, enligt min tanka, ingen ting annat än de synliga representanterna af Saivo-gudarna"; — och slutligen jemför han Seider och Saivok och finner dem i allt öfverens stämman, hvar efter han uttrycker den "förmödan, att Saiverne icke ursprungligen tänktes försedda med en yttre gestalt, utan voro osynliga andeväsen, liksom Finnarnes Haltiat" o. s. v.

Jag instämmer fullkomligt med Castrén i den åsigten, att Seitar och Saivo-olmak äro de samme; hela min anordning af materialet från

voro helgade, den förre åt Radien, den senare åt Ruta, hvilken Jessen jemför med Pluto; de betecknades på trummorna med egna bilder. Äfven vissa träd voro heliga, t. ex. alen, rönnen, furan (Castrén I, sid. 79); rönneens helighet torde dock möjligen hafva varit en följd af Thors-kultens införande, ty hon är helgad Thor, och ehuru hon har lapskt namn (*skappe*) kallas hon i svenska Lappmarkerna vanligen *raun*. Fjellner har ock hört en mängd antydningar till sådant helig-hållande af naturföremål och nämner särskilt att Lapparne personifierade alla märkligare fjäll.

Att blott litet här af skall kvarstå till senare och nu varande tid, är dock lätt begripligt, ty denna form af religion är må hända alltid den ursprungliga, måste derföre tillhöra en långt aflägsen tid och vara undanträngd af senare föreställningar. Troligen skulle hon dock hos Lapparne, som hos oss och andra folk, kunna spåras såsom "fördom", om någon vore i tillfälle att egna uppmärksamhet åt denna sida af lapska förhållanden.

Såsom betecknande andra stadiet af Lapparnes religiösa utveckling, dyrkandet af personliga naturmakter, demoner, kan anföras *Varalde-*, *Leib-* och *Tjatse-olmak*, *Biägga-galles*, m. fl.

Varalde-olmai (verldens man, herre) omtalas af Forbus från Arjeplog och Pite (sid. 217 här ofvan), äfven från Norge af Friis (mythol., sid. 72) enligt Närö-manuskriptet. Han står i rang näst efter Hora-galles; är gud för frugtbarheten; han afbildas på trummorna; han hade äfven der sin särskilde nåid. Enligt Forbus synes *V.-olmai* och Radien vara den samme.

Med afseende på *Leib-* eller *Leip-olmak* (al-männen), så voro de skogsgudar. De rådde öfver skogarna och dess djur, hvilka voro deras hjordar. Derföre måste man ock af dem söka tillåtelse till all slags jagt och fogelfångst på deras områden, af hvilka hvarje hade sin visse gudomlige egare. Detta var dock icke svårt, ty de voro särdeles gode, men morgon och afton måste de dyrkas med knäfall. De omtalas så af Leem (sidd. 412, 413) och Jessen; men enligt Friis (mythol., sid. 95) herrskade de blott öfver de stadigt kvarblifvande djuren, hvar imot *Barbmo-akka* rådde öfver flyttfoglarna; *barbmo* var namnet på det sydliga land, der flyttfoglarna uppehöll sig om vintern; dit och dädan styrdes färden af deras kung *Guorga* (tranan), som hade att göra reda för dem. *Barbmo-akka*, säger Friis, kunna passa till hustru åt *Leib-olmai*. (*Parbmo* betyder eljest: bränt å-brädd, enligt Lex. Lapp.)

— Om man ser till betydelsen af ordet *leibe* eller *leipe* (al), så betecknas der med ett hos Lapparne heligt träd, men också metaforiskt blod, af den röda färg som vinnes af trädet. Då denna färg, såsom jag framdeles får tillfälle ofta nämna, var särdeles helig och användes till flera religiösa ändamål, så kan väl i fråga sättas om icke vördnaden och heligheten härledes från blod-likheten.

Tjatse-olmak (vattu-män) bodde i vattnet, skyddade fiskarna och medgäfvö fiskandet. (Hit höra väl ock Leems och Gananders "*Kiöse-olmai*", liksom Leems "*Guli-ibmel*".) De voro af samma natur som *Leib-olmak* och fordrade samma slags vördnad. — Fjellner (Läsn. för folket, XVI, sid. 152) omtalar ett slags vatten-nymf = *Saivo-neita*, hvilken bodde i saivo-sjöar, med dubbel botten, rådde öfver fiskarna och kunde förläna god fångst åt den som förstod att vinna och behålla hennes ynnest. Männe icke detta beror på något missförstånd? Antingen af saivo-läran i allmänhet, hvori äfven ingår tron på saivo-sjöar, eller af finska ordet *saivo*. Detta betyder nämligen ett sådant klart ställe i sjö med dubbel botten, der den öfre botten är genombruten, har ett hål, i hvilket man icke ser den andra botten, utan blott ett svart hål. Möjligt är dock, att den nordiska tron på sjö-jungfrun, omplanterad i Lappland, fått denna vändning.

Storm och oväder hade sitt hem i *Fanos-* eller *Fudnos* (dåligt)-*aimo*, och stod det i *Fanos-olmaks* makt att medelst vindgubbens (*Biägga-galles*) skofvel (*koivo*) kasta ut oväder för att plåga Lapparne på fjällen. Så Leem och Jessen. Ännu 1820 omtalar Fjellman (sid. 48) Lapparnes tro på den af honom s. k. "*Bielga-olmai*". Enligt Friis (mythol., sid. 74) finnes vind-guden på trummor afbildad med sin skofvel i högra handen, men för att skofla *in* vindarne, hvilka han drifver *ut* med klubban i den venstra handen. Friis berättar ock, enligt Närö-manuskriptet, att när Lapparne hafva någon fiende, begära de af denne gud vind, hvilken de medelst trolldom instänga i tre knutar; då de upplösa den första blir hjälplig vind, då de lösa den andra blir så stark vind, att en jakt knapt utan fara kan föra halft storsegel; men upplösa de den tredje, sker ofelbart skeppsbrott. (? Se härom not till sången: Solsonens frieri, längre ned, kap. 12.)

Fjellner omtalar ock några underjordiska väsenden, i det närmaste motsvarande våra vättar, eller kanske snarare skyddsandar; de kallas *Eli-* eller *Hali-neitah*; de äro gunstiga mot ungt folk, som sköter re-

narna väl samt lefver ordentligt och kyskt; de valla renar, som förlupit sig i skogar eller fjäll, och åter skaffa dem; de hämnas om man gör dem imot i något. Detta torde vara en speciel form af de finske *Hal-tiat*, om hvilka är taladt här ofvan, och hvilka, såsom äfven nämnt är, finnas hos Lapparne under namnet *Haldeké* (sing. *Haldde*). — Äfven tron på tomtar finnes; sådan omtalas af Friis i ett par sagor, sidd. 39—42 af Eventyren.

Tron på spöken var lika litet främmande för Lapparne i forntiden, som för andra folk; inga ord behöfva egnas deråt, men om ett slags spöken måste dock något sägas, nämligen om *Apparas* eller *Eppar*. Detta är gengångare af barn, födde i hemlighet och mördade af eller genom sina mödrar. De ströfva kring i närheten af modren, jämra sig, qvida, skratta etc.; de omtala modrens namn och få ingen ro förr än man gifver dem ett namn. En *Eppar* är så att säga barnamörderskans onda samvete, och såsom bevis på trons utbredning ända in i senaste tid, anför L. L. Læstadius att man funnit ett mördadt foster, hvars tunga varit afskuren. (Friis, mythol., sid. 105.)

Från ett vackert och karakteristiskt exemplar af Seite, lemnar jag nedan stående bild; originalet är funnet för flera år sedan på en holme i Norrui-jaure, $2\frac{1}{2}$ mil vest-syd-vest från Jokkmokks kyrka. Traditionen säger, att Lapparne der haft ett offerställe, och för 50—60 år sedan funnos der qvar liggande talrika horn och ben.

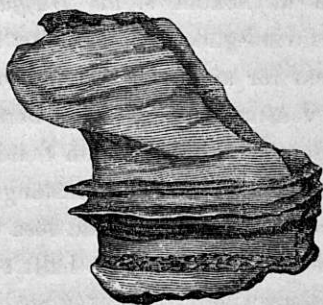

Fig. 70. Seite af krit-hvit marmor, krönt med ett bladverk af kalkspath-kristaller. 10.

TIONDE KAPITLET.

Lapparnes religion (forts. och slut). Lifvet efter detta; begrafningar; sammanhang med Saivo-läran. — Offer. — Dop. — Trolltrumman och dess bruk. — Näiderne och trolldomen. — Qvinnan och guda-kulten. — Björnen och ceremonier vid björnfångst. — Öfversigt af gudelärans sannolika utvecklings gång.

Förut (sid. 241) är anförd Rehns uppgift att Lapparne visserligen icke tro på köttets uppståndelse, men väl att något är kvar efter döden; han tillägger; "hvarföre de äfven sky de döde". Enligt Fjellner sky de icke sjelfve den döde, utan likluktef, *galme* (*kalme* = graf, egentligen köld, enligt Lex. Lapp.), för hvilken äfven renen eger eller anses ega stor förskräckelse; den dödes ande uppträdde i synlig, men icke kroppslig gestalt, kunde icke sammantryckas, icke fattas, och for fram med hisklig fart. Jessen talar (sidd. 69—70) vidlyftigare om deras föreställningar i dessa hänscenden. De tillerkände icke menniskan någon annan själ än djuren hade; och denna själ var egentligen blott andedrägten, luften, som drogs ut och in vid hvarje respiration. Utom själen (andan) fanns hos människor och djur äfven lif, hvilket var den inre och yttre rörelsen. Lifvet efter detta skulle helt enkelt vara en fortsättning af det nu varande, samma sysselsättningar, men sorgfria, samma njutningar, men fullkomligare och herrligare. Det andliga tillstånd, de beskrifva hos Saivo-olmak, är icke något annat än hvad de ansågo tillkomma hvarje lefvande människa eller åtminstone af henne kunna vinnas genom trolldom och under exstas.

Med afseende på denna tro företogo äfven Lapparne i fordom tima åtskilliga åtgärder med sina döde. Rehn säger (kap. 28): "Den döde svepa de således, att när någon rik eller förmögen dör, svepa de honom med lärft, det de draga öfver hela kroppen och hufvudet, som en duk; de fattiga bruka gammalt vadmal". — Högström berättar (sid. 207), såsom förut är sagdt, att kroppen sålunda noggrant betäcktes, på

det att själen icke skall slippa bort. — "När den döde skall läggas i kista", fortfar Rehn (l. c.), "måste den dödes man, hustru, fader eller barn gifva åt den, som liket i kistan skall nederlägga, en messingsring, hvilken skall bindas om dens högra arm, som det handterar. Denna ring måste han bära på sin arm intill dess liket nederlägges i grafven, på det honom imellertid icke något ondt skall vederfaras". Det samma berättas ock i Lex. Lapp., under *rigges*. "Kistan är urhållad af ett stort träd eller stock. När de äro sig sjelfva lemnade, lägga de den döda kroppen i en ackja".

Tornæus säger (sid. 38) att de "fordom sina döda begravit uti skogar och inhuggit dem uti ihåliga träd". Somlige bruka att nedgräva den döda kroppen i jorden, "synnerligen der nakna fjäll äro och ingen ved vankar. Somlige (som mest skall ske, der skog finnes) lägga ved under, omkring och ofvan på ackjan, att hon icke snart skall ruttna och odjuren få göra kroppen skada. Andre inlägga dem i bergshålor, hvilkas mynningar de med sten tillstänga". I kistan eller i grafven inläggas en yxa, eldstål och flinta. M. Steuchius som hos Scheffer (sid. 315) berättar detta, tillägger: "då jag frågade, hvad de menade med yxan och flintan, svarades, att då den döde på yttersta dagen skulle uppstå, så behöfde han ljus för att bereda sig väg till de sällas boningar, och om några träd vore i vägen, skulle han med yxan nedhugga dem". Detta är den kristna versionen af saken; men ännu i den tiden trodde man, att den döde efter sin död skulle fortsätta lifvet på samma sätt som han förut tillbragt det, hvarföre eld-don, båge och pilar ännu i hemlighet lades hos den döde (Olaus Petri, enligt Scheffer, sid. 315).

Högström omtalar (sid. 207), att de på somliga ställen brukat nedlägga tobak, yxa, några torra stickor samt eld-saker uti lik-kistan. Alla de kläder, som den döde legat uti, föra de till grafven eller kyrkogården och lemna dem der qvar samt den ackja, hvaruti liket fördt varder (Tornæus). Somligstädes nedgräva de med liket de kläder, i hvilka någon blifvit död (Högström). Tre dagar efter likets jordfärd slagtas den ren, som dragit det och som till intet annat får begagnas, till den dödes ära och förtäres af släkt och vänner; alla benen samlas och nedgrävas i en kista (Rehn och Högström). Kunna de få bränvin, dricka de äfven den dödes graföl; är den döde rik, slagta och offra de några renar, ett, två eller tre år efter hans död och nedgräva äfven då dess ben i jorden, såsom förut är nämndt (Rehn). —

Fjellner (Läsn. för folket, xvi, sid. 155) säger: "de döde höllos i mycken vördnad. Släktingar offrade, under flera år, renar till deras äminnelse och trodde sig ännu med dem vara i så nära förhållande, att den lycka de njöto i sitt yrke, ansågs såsom en skänk af dem". Muntligen omtalar han att de brukat hålla bränvin på de dödes grafvar och vid sorg gråta på dem; dessa tårar äro heliga, och på föräldrarnes graf utbrister man vid sorg: "drick ditt barns tårar!" då man har en hård husbonde: "drick ditt barns svett!" Graan förtäljer (manusk., sid. 208) om ett särskilt offer åt de döda: "de taga tre spön, dem bestryka de med blodet af den renen, som slagtas till begravnings-offret, der upp på sättes af hjertat och lungorna; dessa spön begrafva de med benen insatte uti en liten ackja neder i jorden". Lund säger (sid. 20), att när de dö, läggas i kistan en liten säck med åtskillig mat, eld-don, yxa, och säga de, "att den döde skall hafva detta till sitt uppehälle, när han kommer till det folket, som under jorden äro". Detta är temligen tydligt Saivo-läran, och vi skola frandeles se af flera citat, att Lund, såsom sjelf Lapp, bäst haft reda på dessa förhållanden.

Leem berättar (sid. 407), att Lapparne fordom vid sina offerställen begraft liken af dem, som varit öfvade skyttar, men andre måste hålla till godo med grafvar hvar som helst i ödemarken. Öfver grafven hvälfde man en kerres. De brukade äfven begrafva sina döda i stora stenrös, sedan liket förut blifvit svept i näfver. Sid. 499 säges, att någre brukade gifva sina döda mat med i kistan: man fann under senare tid en gång i en kista i Altens kyrka i Vest-Finnmarken en sked och en glödkaka. Nu varande dödgräfvaren i Jokkmokk säger sig, vid gräfning i den sedan 1753 brukade kyrkogården derstädes, ofta hafva funnit tobakspipor, till och med ganska moderna norska kritpipor. Efter Leems uppgift lade de ock i kistan bågen och en af de pilar, den döde vanligen brukat; renen, som drog liket till grafven, slagtade de, åto dess kött och nedgrofvo benen. När en död var utburen ur kåtan, lade de en sten på stället der liket legat samt öfvergåfvo platsen och flyttade till en annan.

Jessen omtalar (sidd. 70—71) att de döde begrafdes der de dogo, i kärr eller på höjd; att med mannen i kistan nedlades yxa och eld-don, med kvinnan sax och nål; samt att de första 3 åren efter döden Lapparne, då de gingo förbi grafven, brukade deri in sticka litet tobak eller annat behagligt och godt.

Fjellner säger, att den dödes hufvud icke fick vändas mot norr (midnatt), så snart han icke var dräpt, blott mot söder eller vester; ingen fick begravas i kärr, utom en dödad baneman, hvilken, begravd i vatten, icke kunde hämnas. Jägaren fick sin jagthund med i grafven, husmodren sin vallhund; en hvit hund ansågs lyckligast; en halt fick sin staf. "Lagd i näfver och sand" är i gamla sånger ett vanligt uttryck för begravd; der omtalas ock "märkes-stenar" vid hufvud och fötter.

Dessa äro för det mesta relativt yngre uppgifter; för äldre tider finnas inga antecknade. Men lyckligtvis finnes en källa för kännedom om äfven de äldre bruken, och denna stämmer ganska bra öfverens med hvad jag nyss anført efter Leem, liksom hon är från samma nejd. Köpmannen A. G. Nordvi har (se litteraturförteckn.) meddelat några intressanta "undersökningar af äldre hedniska grafvar i Ost-Finnmarken", för hvilka, då de äfven innehålla andra upplysningar af värde, jag med några ord skall redo göra. Undersökningarne omfatta 26 mer eller mindre fullständiga grafvar vid Varanger-fjorden och handelsstället Mortensnäs *).

Han fann der, att Lapparne begravt sina döda, dels mellan stenar i ordentliga grafvar, gjorda på det sätt, att grunden jemnats, att på sidorna blifvit upp staplade eller resta stenhällar af olika storlek, men åt grafvens hufvud- och fot-ända alltid rest en stor flat sten; dels också begagnat af naturen danade hålor till grafplats, men äfven då i akt tagit en viss omsorg vid grafvens tillredning, och i bägge fallen sökt undvika fuktiga ställen och sådana der mylla funns i närheten samt omsorgsfullt tillstängt dem, så att liket varit skyddadt icke blott för vilddjuren, utan äfven för regn, snö och fukt. I hvarje graf funns i allmänhet blott ett lik nedlagdt, men i n:o 18 var rummet afdeladt i tre grafvar. Då grafvarnes längd i allmänhet var 3—4 $\frac{1}{2}$ aln, bredden 1—2 och djupet $\frac{1}{2}$ —1 aln, så voro denna grafs afdelningar blott 2 $\frac{1}{2}$ aln långa, men hela grafvens bredd 7 alnar. — Liket har i grafven blifvit nedlagt med stor omsorg; hela hufvudet var, såsom vid beskrifningen af n:o 20 omtalas, betäckt af i flera lager med sentråd sammansydd näfver, liksom i ett fodral, hvilket också var händelsen med händer och fötter, hvar imot likets öfriga delar blott varit omlindade med näf-

*) Fritzner omtalar redan före Nordvi flera grafvar i Ost-Finnmarken, bland andra de vid Mortensnäs; men dels har han icke undersökt dem, dels var öppnandet, der sådant skett, utan vetenskapligt användbart resultat. En del af omtalade lemningar äro utan tvifvel af Norrmän, andre af Ryssar; det hela outredligt efter Fritzners beskrifning.

ver. Liken voro i allmänhet placerade med ansigtet vändt mot ost eller syd-ost. — Af den dödes jagt-redskap har sannolikt alltid bågen blifvit nedlagd i grafven; då pilar och fisk-redskap funnos, lågo de alltid på venstra sidan vid handen; funnos äfven kastspjut och andra redskap med, lågo de på högra sidan; skidor och skidstaf, af samma form som nu brukliga, påträffades äfven; kölar af kerres äro ock funna, men icke så att liken syntes hafva varit nedlagda i sådana. Under liken träffades ofta spår af risqvistar, stundom ock af tång. I de flesta grafvarna lågo äfven qvarts-stycken, blott i en enda en liten bit flinta, sannolikt bägge dera tillhörande eld-don; ty i en graf fanns vid qvartsen ett stycke fnöske. Flintan har varit sällsynt; pilar, krokar och spjutspetsar voro af ben eller horn, endast i en barn-graf hade ett jernstycke någorlunda formen af en kastspjut-spets. Utom i detta fanns metall endast i två grafvar. — Trästycken af obestämd form funnos i flera grafvar: björk, fur och en; några trä saker voro tydligen bearbetade endast med knif, en pil sirad med utskärningar. Någon gång funnos spår af kärl af lera med deri inblandade strå af *Carex ampullacea*. Hos de döda hade blifvit nedlagda hela fiskar, foglar, krossade ben af renen, äfven mörghben och hufvudskålar, samt delar af andra djur, såsom skalle af en ung utter, kindtand af räf, m. m. — I n:o 13 fanns, der likets bröst legat, ett litet fyrkantigt stycke näfver, bestående af flera i kanten samman sydda näfverskifvor. I n:o 20 på dylikt ställe en 7—10 tum stor stenflisa af oregelbunden form, under denna en skifva af flera halfrunda, tvärt afskurna, längs kanten samman sydda näfverlager, och ofvan på samma sten en större rund skifva af kring kanten samman sydda näfverlager. Dessa senare anser Nordvi hafva varit amuletter, men sannolikt var det förra så äfven. Deras läge på bröstet bringar tanken på de ännu brukliga bröstlapparna och deras broderier.

Till amuletterna få väl ock räknas en i n:o 8 funnen metallfigur, "föreställande ett djur, sannolikt en björn", samt en i n:o 5 på skelettets högra sida funnen, mot ändan trubbigt tillspetsad naturbildad sten af 6 tums längd, i öfre flata ändan 5 tum i diameter. Möjligen äro de visare (arpa) för troll-trummor. — Nordvi fann äfven i grafvarna temligen konstant ned lagd en snäcke- och en mussle-art, den förre ännu kallad "hund-själ", den senare "ko-själ", och förmodar N. att exemplaren af den först nämnda blifvit nedlagda såsom vaktare efter döden i stället för verkliga hundar. Likaledes äro funna sjöborrar och sjöstjer-

nor. — Slutligen bör tilläggas, att dessa grafvar tillhörde mycket olika tids-perioder, hvilket äfven framgår af beskrifningarna, men är det af metallernas sällsynthet tydligt, att de i allmänhet voro från äldre tider. Flere af dem ha förut varit öppnade; hvarför? och af hvem? frågar Nordvi med skäl.

Öfverblicka vi det anförda, rörande döden och begrafningarna i fordom tima hos Lapparne, så är deraf klart, att de ingalunda ansågo existensen upphöra med döden. Men de trodde den döde icke blifva en ande, utan fortfara såsom en kroppslig varelse, med verksamhet och sysselsättningar alldeles lika med dem han hade under lifvet. Högström berättar (sid. 208) att en Lapp till honom yttrat om en man, som dog i sin bästa ålder: "Gud hade ej så snart tagit en sådan man till sig, om han honom ej behöft och haft arbete att sätta honom göra". Fjellner hade en dylik berättelse; och såsom bevis derpå att de verkligen ansågo de döde kroppsligen gå igen, omtalade han några historier, hvaraf ett par må meddelas. En Lapp begrof sin hustru i annan kyrkogård än den församlings han sjelf tillhörde, och på frågan: hvar före? svarade han: jag har icke varit beskedlig mot henne; der hon begrofs ligga mina släktingar, de skola nog hålla henne fast så hon icke kommer och oroar mig. En gumma bad F. icke begrafva henne i Gillesnuole, ty der låg hennes man, och komme hon dit skulle deras ben slås. — Hvar vill du begrafvas? frågade han en gumma; hvar som helst, svarade hon, när eller fjerran, ty min man och jag ha lefvat enigt.

Så rotfästad var denna tro, att hon icke ens ändrades af kristendomen, och endast här af kan man förklara, hvar före de gifva med de döde så väl jagt- och fisk-redskap, som eld-don, husgeråd-saker och föda. Lapparne likna i dessa hänseenden i allmänhet alla de vilda folk, som på ett eller annat sätt föreställa sig odödlighet och ett lif efter detta, och särskilt sina s. k. samsläktingar: Samojeder, Ostia-ker, m. fl.

Men de nämnda folken hafva icke blott tron på en sådan odödlighet gemensam med Lapparne, utan äfven en mängd ceremonier, såsom dyrkan af och offer till de döda, äfven som begreppet om det innerliga sambandet mellan de lefvande och deras hädan gångna anförvandter. Så t. ex. säger Castrén (III, sid. 122) seden att offra åt de döda från uråldriga tider hafva varit rådande i Asien; III, sid. 288, att Ostia-kerne afbildat ansedda släktingar och bevisa dem samma slags kult som

Samojederne; sid. 192 att Jurak-Samojederne berätta om i jordens sköte lefvande varelser: *Siirtje* (Seite?!), hvilka både till utseende, lefnadssätt och seder likna människorna, isynnerhet Samojederne, men deras tillstånd är vida lyckligare, de lefva i största rikedom och öfverflöd, dem tryta hvarken guld eller skatter, de ega räfvar, soblar och bäfver i största mängd, i stället för renar hafva de hjordar af mammuth-djur, etc. Sid. 308 beskrifvas begrafningar hos Ostiakerna alldeles som hos Lapparne hvad angår nedläggandet af redskap i grafven samt offer till de döde under 3 år; stundom förfärdigas en bild af den döde, som likaledes under 3 år hedras och om-pysslas, så som skedde med den döde under hans lifstid; efter de tre åren lägges bilden ned i grafven och offren upphöra. Här således blott ett temporärt lif efter döden. Men (sid. 274) sägas Tadijerne (trollkarlarne) hos Samojederne vara odödlige; de blifva efter döden *Itarma*, den kaninska tundrans *Tadebtjo*; än hvila de i sin graf, än vandra de på jorden nattetid och efter sin forna sinnes-art öfva de godt eller ondt. — Slutligen nämner Castrén (III, sidd. 120—130, passim) att äfven Forn-finnarne trodde på en tillvaro efter döden och hedrade sina affidna anförvanter med offer och fester, anropande dem om hjälp och bistånd; samt att, enligt den äldre föreställningen, andarne fortlefde ett skugglif i grafven. Lencqvist (de Superstitione, sid. 54 följ.) säger redan det samma.

Af detta allt är tydligt, att begreppet om människans tillstånd efter döden varit ursprungligen det samma hos alla dessa folk; att läran der om blifvit längst och fullständigast bibehållen hos Lapparne; samt att, för den händelse Saivok och Seitar äro det samma, såsom jag med Castrén antager, de senare voro helt enkelt den synbara bilden af de förra, sannolikt uppkomna i senare tid, då Lapparne af angränsande folk lärt sig dyrka gudar under form af bilder, men må hända förebildade af de vid den dödes hufvud eller fötter uppställda märkes-stenar.

Äfven Saivo-läran har senare tillsatser. Dit hör t. ex. benämningen *Saivo-aimo* för de ställen i jorden, der Saivok höllo till. *Aimo* är nämligen det nordiska ordet *hem*, *heim*, hvilket tillades de nordiske gudarnes bostäder. Dit hör ock hela historien om *Jabmek-aimo*, hvilket förvexlas med Saivo-aimo.

Jabmek-aimo benämner Jessen (sid. 29) *Saivo-* och *Sarakkan-aimo*, men förkastar de äfven stundom brukade namnen *Rut-*, *Mubben-*, *Fadnos-* (fanos-, fudnos-) och *Tjappes-aimo*, såsom kristna begrepp, emedan

orden Rutu, Mubben och Fudno skulle betyda den onde anden, Tjappes det svarta landet och det Gerro som sättes fram för Mubben-aimo betyder qval och pina (*tjerot* = gråta, enligt Lex. Lapp.). Men Rut-aimo betyder i sjelfva verket pestens hem, Mubben-aimo ett annat, ett tillkommande och Fadnos-aimo ett dåligt hem, och måste alla således helt enkelt anses såsom epitet för de dödas rike. Om detta Jabmek-aimo har Jessen icke något klart begrepp, han samman blandar det med Saivo-aimo och kallar det säkerligen alldeles oriktigt *Sarakkan-aimo*, ty Sarakka var, såsom vi af det föregående sett, snarare lifvets än dödens gudinna.

Hvad vi af honom i ämnet kunna inhemta är följande: Jabmek-aimo låg djupt under jorden; jabmekerne (dödingarne) vistades der; alla döda kommo först dit; der qvar blefvo för alltid eller der ifrån fördes efter en tid till gerro-mubben-aimo, de döde, som tillåtit sig stöld, ilska och svordomar, hvar imot de öfrige, som fört en hedrande vandel samt flitigt "myrat och joikat" upptogos af Radien; att desse jabmeker åstadkommo sjukdomar hos sina qvar lefvande släktingar för att få dem till sig; att näiderne gjorde resor dit ned för att beveka och betvinga jabmekerne; att desse troddes stå upp igen i de barn som döptes med deras namn; samt att i Jabmek-aimo funnos samma lefnadssätt, samma djur, etc. som på jorden. — Nästan samma säger Leem (sid. 418 och följ.) om *Jabme-aimo*.

I Lex. Lapp. finna vi följande upplysningar. Under ordet "aimo = lång tid, den andra världen" (sic!), ontalas Jabmeke-aimo såsom de dödas rike, och tillägges: "Lapparne, förr än de blefvo kristne, anses hafva haft följande historia om tillståndet efter döden. De trodde att de döde först flyttade till något mellanställe, hvilket de kallade *Jabmeki-aimo*, hvar ifrån, sedan de en tid der varit under uppsigt af en viss *Jabmen-akka* (eller dödens hustru), de med förnyade kroppar skulle komma till Radien eller den himmelske guden, eller om de varit brottslige till ett af dem *Rätta-aimo* kalladt ställe, att få sina skändligheters straff. *Tuonen-aimo*, helfvetet". — Om *Jabmen-akka* eller *Jabmeki-akka*, dödens hustru, de dödas oldt-mor, säges att hon "är en hos forna Lappar diktad gudamagt, som bodde på underjordiskt ställe och herrskade öfver de döda, hvilken de dödas qvar lefvande släktingar och bekanta egnade gudomlig dyrkan och offer, på det hon skulle förlänga deras lif". — "*Jabmi-akka* är dödens moder, herrskarinna i jabmi-aimo",

säger Sidenius hos Ganander. — Under *Rått-aimo* = helfvetet, säges i Lex. Lapp., att Råtta var underjordens gud, Pluto, hvilken de ansågo bo på ett underjordiskt rum och i oreus, och åt hvilken de sägas hafva offrat hästben eller en död häst, på det att sjukdomen skulle afvändas och *Rått-akka* skulle hafva något hvarpå hon kunde färdas fort och lemna dem". — Denne *Råtta*, eller som Leem kallar honom: *Rota*, säger han (sid. 418) herrska i *Rota-aimo*, dit de komma, som lefvat mot Gudarnes vilja och hvar ifrån de aldrig komma till Radien. Till *Rota* offra Lapparne när inga andra offer hjälpa, och har offret varit en häst, som sattes hel i jorden. Han afbildas på trummorna som en ryttare, med hustru och "hem", hvar uti finnes en kyrka. Häraf, äfven som af namnet, hvilket synes vara en vanlig lapsk förvridning af *Drott*, är det troligt att hela saken är hemtad från de nordiske grannarne, till och med är en kristlig idé. Det senare styrkes der af, att *Rota* var ond och tänktes bunden, endast skadande då han slapp lös, hvilket påminner om djefvulen, helfvetets drott; Lapparnes egne gudar voro icke onde. — Namnet *Ruotta* omtalar äfven Högström (se här ofvan sid. 222), men på helt annat sätt och med helt annat offer. — Såsom förklaring till det ofvan anförda ordet: *tuonen-aimo*, må slutligen nämnas, att i den finska mythologien förekommer *Tuoni*, underjordens herrskare, hvilken, jemte flera andra obehagliga väsenden, bodde i *Tuonela*, hvilket på lapska heter *tuonen-aimo*. *Tuoni*, *tuone*, *tuon* anser Castrén (III, sid. 129) för öfrigt "utan allt tvifvel af samma ursprung som det tyska *Tod*", således det svenska död.

I dessa nu meddelade uppgifter finna vi två skiljda saker sammanförda. Det första är hvad ofvan vidlyftigare omtalats: Saivo-läran; det andra är en senare tillkommen lära, hemtad ur andra folks åsigter om hades eller helvete, himmel och skärseld. Det hela är hoprördt af bägge dessa ingredienser, af hvilka den förra är lapsk, den senare åter utifrån införd. Jag har der före nu talat nog om sjelfva begreppet och öfvergår till skildringen af Saivo-dyrkan och af Saivo-resorna, sedan jag förut gjort reda för offer och offring i allmänhet. Jag har i det föregående flerstädes nämt offren, men anser lämpligt att här skildra dem i ett sammanhang, ty ehuru de allt efter olika trakter, omständigheter och föremål företedde små olikheter, visa de dock i grunden sådan likhet, att en skildring är nog för alla, synnerligen då efteråt tilläggas några anmärkningar om dessa olikheter.

Anledningen till offret: *viäro*, var vanligen något Lappens egoistiska ändamål och företrädesvis att han ville hafva skydd eller framgång i sin renskötsel och sina vandringar (resor), eller att han ville åter vinna helse, räddas undan döden. Efter vederbörlig och längre ned beskrifven förberedelse medelst trollsång och trumslagning, samt sedan det genom den sist nämnda blifvit bestämdt, åt hvilken gud skulle offras och hvilket offer man skulle bringa, företogs sjelfva offrandet, men i alla viktigare fall af *nåiden*. Denne beredde sig till offrandet genom fasta och tvagningar; han iklädde sig sina bästa kläder; lade en mes-singskedja om sin högra arm och ett hvitt bälte öfver venstra axeln ned till högra sidan. Offrades till en saivo, så hade han äfven en hvit linnehatt. Enligt Leem (sid. 445) brukade han (i vissa orter) på hatten bära en krans af löf och blommor, samt offren äfven med sådana prydas. I sällskap med den som lemnade offret och de till festen in-bjudne gästerna, begaf sig den till blot-man utsedde nåiden till offer-stället. Detta var nu antingen ett berg eller ock en offerlafve.

Berget eller udden, vallen, hvad det då var, ansågs särdeles he-ligt, *passe* *), Australiernes *tabú*. Ingen fick bo i dess granskap eller åka der förbi sofvande, icke färdas förbi i blå drägt (Leem, sid. 443); endast mannen fick gå dit, icke manbar qvinna, icke hundar; kommo de dit skulle olycka träffa renar eller menniskor; gingo de öfver besö-karens spår, så var redan det farligt. Hundarne bundos der före, men för att qvinnorna skulle undgå faror, måste offraren göra långa om-vägar samt under olika förevändningar narra dem åt annat håll, ty han skulle dölja och fick icke omtala då han offrade. Faran för qvinlig berö-ring med offren var så stor, att offraren, då han nalkades stället, skulle

*) *Passe* (pl. *pasek*) betyder dels (adjektift) helig, dels ett heligt ställe. Det har gifvit mig mycket hufvudbry genom betydelsen af ett par liknande ord. Ett är *passat*, *pas-satet* = tvätta, rena, med derivater; det andra är *passet* = steka, äfven med derivater. Meningen af *passe*, der det före kommer, är städse tydlig. Men kunna nu de andra orden stå i något samband der med? Kan *passat* ursprungligen hafva betydt döpa och helgande genom dopet? *Passet*: offra, helgandet genom stekning, bränning? *Passatet* är till meningen derivatet af *passe*; det betyder dyrka, fira (allt efter Lex. Lapp.). Jag har slutligen, af bristande förmåga att säkert bedöma ordens betydelse i det lapska och be-släktade språk, stannat vid det antagande, att orden blott äro likljudande, utan vidare sammanhang med hvar andra, och i både *passat* och *passet* funnit onomatopoëtiska ord, påminnande om plaska och fräsa. — Det blef mig en ny anledning till tvekan, då jag hos Friis (Mythol., sid. 135, anm.) fick se att L. L. Læstadius härleder *passe* af *passet*, steka. Han antager att man i gamla tider alltid stekte maten till offer-måltiderna; att man förblommeradt kallade platsen der detta skedde: *Passe-paike* = stek-ställe, *passe-vare* = -berg, *passe-jaure* = -sjö; samt att sedermera tilläggen: ställe, sjö, berg ute-lemnades, då *passe* ensamt fick betydelsen offerställe, heligt rum, helgedom. — Hvar gör man då af *passat* = tvätta? — Jag får bekänna att Læstadii uppgift så mycket mindre förmått rubba min åsigt, som offerköttet icke stektes, utan kokades.

till och med aftaga sina skor, emedan skinnet till dem vid garfningen möjligen legat i samma kärl som det till qvinno-skor. — Vid offer-stället fick man icke döda djur, icke bullra, icke ens tala högt, ty detta var förenadt med de största faror. Andelin (Ermans Archiv, xx, sid. 361) berättar att Seitarne voro trollmän (näider), som blifvit stenvandlade der före, att de eller någon annan närvarande talat då de offrat, eller då de genom sin trollmakt sammandrifvit skogsdjuren, eller utöfvat någon annan konst. Ännu farligare var det, naturligtvis, om man visade sitt förakt eller ville förstöra Seiten. En gammal Lapp i Sorsele berättade för mig, att Seiten vid Giltjaur (*Datje-pakte*) var en soldat, som i sitt öfvermod en gång velat med svärdet oskära en helgedom och der före stenvandlades, till en varning för andra.

Offer-lafvarne voro mera permanenta eller ock för tillfället bygda i kåtans närhet. De beskrifvas i allmänhet så, att de voro gjorda af bräder eller trädstammar, fyrkantiga och på fyra fötter upphöjda (2—4 alnar) från marken; stundom voro de mycket stora, så att en omtalas af Friis (sid. 142) hafva innehållit 20—30 *lass* trä; rundt omkring uppsattes vackert björk- eller granris, allt efter årstiden, äfven som grönt ströddes på marken från kåtan till lafven hela vägen der offret skulle gå fram; stundom afstängdes lafven med ett ris-stängsel, inom hvilket manbara qvinnor icke fingo gå, liksom de icke fingo nalkas lafven.

Till offerstället, hvilket det nu var, fram fördes offret. Detta bestod i de flesta fall af renar, men äfven någon gång af andra djur: får, getter, katter, höns, hundar, etc., hvilka alla, utom de sist nämnda, vanligen köptes i Norge. För särskilda gudomligheter skulle offer-renarne vara af olika färg, kön o. s. v. Djuret besigtigades mycket noggrant af blot-mannen, ty det måste, liksom han sjelf, vara fullkomligt friskt och felfritt, om offret skulle hafva framgång.

Var det en ren, som skulle offras, så stacks han i hjertat; flåddes derpå mycket hastigt, hvar efter inelfvorna likaledes skyndsamt uttogos; han styckades i lederna och styckena kastades i offer-kitteln, hvilken, med vatten uti, redan stod i ordning på elden och helst borde vara af messing. På samma sätt styckas ännu djuret vid slag (se ofvan sid. 136).

När köttet kokat en half timma, upptogs en del och tillagades för den s. k. *damen-gare*, hvar under det öfriga fortfor att koka. Då det var färdigt att förtäras, föllo alla på knä, bådo och tjöto till gudens

ära och förtärde der efter framdelen af djuret; bakdelen, hvilken det ansågs ovärdigt eller orätt att förtära vid offer-måltiden, hemtogs till husbehof. Fjellner berättar, att då den, som första gången deltog i offer-måltid, stack första biten i mun, slog någon närvarande honom våldsamt på munnen, under utrop: se så, nu har du smakat offerbetan! När kött och mærg voro lyckligen förtärda, dracks soppan till Gudens ära; Niurenus säger dock (blad 39), att vid offer-kalasets slut Lapparne öfvergöto sig alla med den soppa, i hvilken offret blifvit kokadt. Fjellner, som sjelf sett offering verkställas, uppgifver att äfven offeraskan ströddes på de offerandes hufvud. Så stänktes af nordboarne offer-djurets blod på de i offret deltagande. Äfven andra gudars skål dracks vid samma tillfälle, förmodligen för större säkerhets skuld, att den rätte guden skulle hedras, men i bränvin eller, när sådant icke fanns, i vatten. Efter måltiden gjordes änyo knäfall och bön till den gud, åt hvilken man offrat.

Derpå samlade blot-mannen med största omsorg alla ben af det slagtade djuret, samt lade dessa, ordnade efter deras naturliga sammanhang, jemte de förut aflagda delarna, nämligen: nos, ögon, öron, hjerta, lungor och könsdelar samt ett stycke kött från hvarje lem, i en af näfver gjord liten kista eller ask, hvilken högtidligen nedgräfdes i jorden, eller, då offret skedde på vintern, nedsattes i snön och öfvertäcktes med ris och grenar. Detta kallades *Damen-gare* (af *Tamän*, enligt Lex. Lapp. en fordoms gud (?)) och *gare* = kare = kär, kar).

Af den gud, till hvilken man offerade, förfärdigades stundom en liten bild af trä, och sattes denna bild = *viäro-muora* (af *viäro*, offer och *muora*, träd) öfver *damen-gare*, då icke lafve med gudabild redan fanns. Så väl kistan, som lafven och bilden öfverströkos med offrets blod i strimmor och kors; bilden korsades på bröstet och ögonen utmärktes genom fett-klumpar*). Åt Thor uppsattes en hammare, åt Saivok blod och fett-bestrukna stenar såsom *viäro-muora*. Vid sidan af *viäro-muora* sattes dess utom stundom en *kiälde-muora* (= spänn-träd), hvilken bestod af en björkgren på hvardera sidan af bilden, bägge samman böjda med topparna. Något dylikt omtalar äfven Tuderus (sidd. 48—50) från Sombio 1670. De offra, säger han, till en sten, en Seit;

*) Af de forn-nordiska sagorna ser man, att på samma sätt vid offering gudabelätna af Odins- och Thors-dyrkarne besmordes med offer-djurens fett och bakades för elden, och att måltid hölls, s. k. "blotveitsla"; der vid druckos äfven skålar.

bredvid är ett träd uppsatt, likt en båt-köl, det de kalla *hyden venet*, det är blåkulla-båt, eller *lista murit* = tillitelsens träd. På detta strykes blod af det slagtade djuret. Men vill Guden ha lefvande offer, så reses ett nytt tillitelse-träd: *usi brolti murit*; vid detta bindes offerdjuret, slås efter ett långt tal ihjel med yxa, och både sten och träd bestrykas med blod. När köttet är kokt bindas små bitar i vridna risqvistar och hängas på trädet *).

Vid denna nedgräfnings af offer-djurens ben nedlades de alltid fullständiga och stundom i den ordning de hade i den lefvande djurkroppen. Att de voro der fullständigt var så viktigt, att om en hund drog bort ett ben, måste han lemna sitt i stället (Högström, sid. 191). Hela tillställningen grundade sig på en af alla äldre förf. omtalad tro hos Lapparne, att djuret af guden åter upplifvades och möjligen ånyo kunde komma offraren till godo. Sidenius (hos Ganander) omtalar under namnet *Jami-kiatser* underjordiska andar, åt hvilka Lapparne offrade ben och små stycken af de förnämsta bitar på offerlafven, "och om hvilka de säga, att gudar och Jami-kiatser skola der af kunna göra sig nya kreatur och skapa kött på benen". Om Jami-kiatser — ett ord som märkligt påminner om Jabmekas! — voro gudarnes hjälpande djurfabrikanter enligt någras föreställning, kan nu mera icke utrönas, men i allmänhet ansågos gudarne sjelfve kunna göra detta under, äfven af ganska små stycken, t. ex. en tjäder af dess offrade fötter (Högström, sid. 183). Idéen är för öfrigt nordisk; så uppstodo ju dagligen Thors hvarje afton slagtade bockar.

Då fasta offerlafvar funnos, uppsattes på dessa, liksom kring sten-seitarne, massor af renhufvuden med vid hängande horn, såsom jag förut omtalat, bildande verkliga gården af horn (*tjärve-garde*). Stundom upphängdes offerbitar, fästade "på en ovredin björkqvist" (Rehn), fram för hornen på lafven. Anonymus hos Scheffer (sid. 113) säger, att vid offer till Storkjungen "circa cornu dextrum ligunt membrum, quo rangifer auget genus suum". Denna uppställning af horn har må hända sin rätt naturliga förklaring. Renen tuggar horn och ben, då han kommer öfver sådana; der igenom skär han sin mun och sina tänder; om horn ligga på marken och han trampar på dem, gör

*) Torkade afbarkade rönn-qvistar offrades ock, enligt Fjellner, som berättar att offren till Seitarne, utom bestrykning med fisk-flott, på senare tider äfven gjordes med tobak, snus, slantar, häktor, brännvin, ost etc. Måne dessa torra qvistar voro minnen af de qvistar i hvilka man fordom upphängde offerbitarna? eller af nedan omtalade sol-offer?

han mot splittrorna ondt åt sina klöfvar. Lappen är der före angelägen att samla alla horn som träffas på marken, fällda af renarna, och tror Fjellner att detta kan hafva gifvit anledning till bruket att offra hornen åt gudarne. Företrädesvis upplades på lafvarne missbildade horn, af besynnerliga former.

"Det ömkligaste är att se då Lappen går att offra", säger Högström (sid. 195), "ty då han kommer så när, att han ser rummet, hvarest guden bor, så tager han af sig mössan samt begynner buga och bocka sig, och då han kommer närmare intill börjar han krypa på fyra fötter intill dess han kommer intill stenen, hvarest han lemnar sina offer. Om han brukar dervid något tal eller andra komplimenter, är mig okunnigt". Hviskande fram förde Lappen några bönformler, med ord som icke fingo brukas i dagligt tal, säger Fjellner.

Rehn berättar (kap. 25) att flera ställen funnos, der inga horn eller stenar voro uppsatta, "ty de mena att Storjunkaren på somliga orter skall hafva sin boning, men för fjällens stora höjds skull kunna de intet komma till samma ort; alltså smörja de en sten med rens blod, som Storjunkaren till offer slagtd var, och kasta samma sten upp in mot det fjäll, der de mena honom bo". — Keilhau berättar om ett eget slags offer, utöfvadt på Näseby, nämligen dagligt öfvergjutande af Seiten med *mjolk*. Ett annat berättar Rosenvinge (sid. 780—1) från Finnmarken sålunda: Afguderi herrskar mycket bland de svenske Lapparne. Inom den tid på hösten då de skola föra sina renar till baka till Sverige, infinna de sig i bygderna och bjuda öfverdrifvet pris på *svarta* får, getter, kattor, tuppar, kort sagt alla slags tama djur, dem de använda till offer och, då de gifva sig af till fjälls, binda fast i bergsklyftor och hålor, till måltid för deras Odin; och när de nästa år komma till baka och finna intet qvar af detta offer anse de det för tecken till lycka. I senare tid, då man fått erfarenhet om afsigten med dessa kreaturs användning, få de sällan köpa sådana. En Norrman från Ofotens socken uppdagade för några år sen Lapparnes hemlighet. En svensk Lapp kom till honom för att köpa ett svart kreatur och synnerligen föll hans öga på en svart mjolk-ko, hvilken bonden icke ville mista; men då Lappen slutligen bjöd tolf svenska specier, eller mer än dubbelt mot hvad en ko kostar höste-tid, tog han mot detta fördelaktiga anbud. Händelsevis går bonden två dagar efter åt ett stycke upp till fjälls att hugga timmer. Under vägen och i närheten af en dal

hör han en kos råmning, han går dit och finner sin ko fastbunden vid en håla, vanmäktig af hunger; han tager henne hem och tiger. Året efter kom samme Lapp igen, köpte samma ko ånyo för 12 specier och begaf sig till fjälls. Bonden passar på, finner sin ko i samma belägenhet och på samma ställe som förra året och för henne oskadd hem. "Negociationen" upphörde der igenom att Lappen dog under påföljande vinter. — Möjligen skulle denna händelse, om han är sann, häntyda på offer till en Saivo, dels genom djurets utställande i en bergsklyfta — förmodligen ett saivo-aimo —, dels genom¹ ifvern att få ett djur af svart färg. Då offer-djuret vid sådant offer icke hade denna färg, fick man nöja sig med att draga en svart tråd genom dess öra.

Då offerställena lägo långt bort från kåtan och voro stora berg, brukade Lapparne, enligt Rehn (l. c.), derstädes vid ett "Storjunkare-gästabad" förtära köttet af de offrade renarna, "helst det som är vid hufvudet och kring om halsen", men låta skinnets ligga qvar några år.

Sådana berättas af Rehn, Jessen, Leem och Högström offren hafva varit i allmänhet till alla gudar; men till den kristne guden offrade Lapparne icke, som Jessen säger, dels emedan han icke ansågs göra sig mycket omak med deras timliga nödtorft, som var hufvud-anledning till offren, dels emedan de icke ansågo² någon sjukdom eller oheld kunna komma från honom, såsom den gode och höge guden.

Offertiden var förnämligast i slutet af september och samman föll med slagttiden (Skandinavernes vetrnatta-blot). Äfven jultiden var särdeles mycket brukad här till och kallades *Pussates-mano* (se sid. 189 här ofvan). Den förra tiden torde offren skett till Seitarne, den senare till solen. För öfrigt offrade man, när så ansågs behöfligt, för särskilda ändamål.

Hvad angår olikheterna i offren, bestodo de mest om icke uteslutande uti offer-djurets art, färg etc. Om sol-offren har jag förut talat (sid. 220 följ.), men der till bör läggas en uppgift af Rehn, att Lapparne åt solen på Thors-lafven bakom kåtan äfven brukade upphänga en vidje-ring, stor som ett halft tunnband, på hvilken de fästade bitar af offer-köttet, samt att till solen och månen icke fingo offras han-djur, icke heller svart, helst hvitt, åtminstone en hvit tråd genom högra örat. Ett eget sol-offer omtalar Graan (manusc., sid. 152): somliga taga 3 björkspö, dem de fläta samman ifrån ofvan in till midt på, der de ombinda ett band; bestryka så dessa spön med renblod, vika sedan

ihop en liten ring af björkqvist, den de lägga midt på lafven i stället för solens beläte; der in uti lägga de ett litet stycke af lungan, hjertat, tungan och läppen; der ofvan på läggas de med blod bestrukna spöen; och detta är solens offer. Sid. 164 omtalas något snarlikt såsom *jul-offer*. Jessen nämner (sid. 47) såsom solens kälde-muora ett träd med på toppen en ring, besatt med taggar (= solens strålar?). Friis omtalar (Mythol., sid. 81) att man brukat dels göra bränn-offer till solen, dels att nyårsdagen utkasta en ring i källa eller bäck, för att der af spå årets lycka eller olycka.

Åt *Thor* offrades endast han-djur, och okastrerade; åt *Sarakka* endast hon-djur, utom tuppen. Vid Saivo-offer drogs, som ofvan sades, en svart, vid Storjunkare-offren en röd tråd genom offer-djurets öra. Till Radien offrades sällan.

De nu omtalade voro, om jag så får säga, ordinarie offren. Enligt Leem (sid. 445) synas dock Lapparne stundom hafva mera tillfälligtvis och så att säga på stående fot förrättat offer, då någon extra anledning eller något ofall inträffat. Sid. 429 omtalas, att man ibland offrade vid elfstränder på det sätt, att man lät största delen af offer-djurets blod rinna bort med elfven, och med det öfriga beströk några käppar, hvilka på stället qvar lemnades. Der nämnes ock, att man för ofödda barn offrade något djur: då de föddes offrades en hund, efter födelsen ett djur med linnemössa på hufvudet, hvilka alla offer i jorden lefvande nedgräfdes; samt att man fram för elden på en pinne brukade steka björnlefvorn till ett offer = *vuodna-passe* eller lycko-offer, förmodligen för björnjagten.

Högström omtalar (sid. 196) sig hafva funnit spår der till, att Lapparne gjort offer-bilder, dels af gudar, dels af renar, hvilka de nedgräft i jorden eller i snön, och tyder såsom sådant hvad Spirri Nils (hos Scheffer, sid. 111) säger: "fjorton dagar före mikelsmäska uthugga de sig en ny trä-gud. — — Bredvid trä-guden slagta de renen, sedan taga de alla benen ur ren, och smörja allt öfver sin afgud, både blöd och ren-flott, den de sedan tillika med benen i jorden nedergräfva". H. förmodar detta vara ett offer till de underjordiske gudarne.

Onämndt bör här icke lemnas, att Tuderus (enligt Högström, sid. 52) berättar, huru ledes Lapparne *fördom* offrat barn åt en afgud, Besosing, nära Kemi träsk, och hvad Castrén (I, sid. 60), enligt Fellman, omtalar, att de ända till drottning Christinas tid fortfarit med samma slags offer.

Om det är sant må lemnas der hän, ty der inot strider deras lifliga önskan att få barn och det värde de sätta på dem, för att icke tala om deras jemförelsevis ganska milda seder.

Offrandet var dock icke den enda heliga akt Lapparne begingo; en sådan var äfven *dopet*. Väl berättar Jessen (sidd. 42—43) att de, för att icke stöta sina gudar, brukade, såsom förberedelse till nattvardsgång i den kristna kyrkan, på vägen dit begå ett slags nattvard till deras egna gudar, som det hette med "Sarakka rätta mat, Saivo bröd och Horagalles mat", bestående af kött eller ost, och sedan en klunk ur bäcken, "Sarakka-blod, Saivo-vatten, Horagalles-vatten", eller i öl eller brännvin om så bar till, under samma formulär. Men detta var en tydlig parodi på den kristna nattvarden, och icke ursprungligt lapskt, som *dopet*, *laugo*, hvilket jag hört uppgifvas ännu vara brukligt för hundarne, och hvilket jag förut omtalat (sid. 205) i samband med Lapparnes sed att i tillfälle af sjukdom döpa om sig och sina barn.

När en Lapska skulle i barnsäng samt följaktligen anbefallt sig i Sarakkas nåd, fick hon gerna i drömmen (*niäko*) tillsägelse af en jabmek hvad barnet skulle heta, eller hvilken jabmek skulle uppstå i detta barn; skedde detta icke, måste fader eller vänner medelst trumma, yxa eller bälte, eller ock någon nåid skaffa reda på rätta namnet. När barnet var födt, fördes det snart till kyrkan och döptes af prästen; men efter återkomsten hem skulle det kristliga *dopet* af tvättas, ty dess förinnan ansågs barnet icke kunna ega någon lycka.

Denna tvättning kallade Lapparne *same-nabma-kastates* (lapp-namna-vätandet, *dopet*) till skilnad från *krist*, *kristem* = kristningen, det kristna *dopet*. Barnet helgades der igenom åt Sarakka, och voro ceremonierna följande (enligt Jessen, sidd. 34—38), så väl vid detta dop, som då en person omdöptes i *alde-nabma-dop*. Bägge förrättades af qvinnor, dock fick vid dop af första slaget ej någon tjenstgöra, som varit fadder vid det kristna *dopet*; vanligen förrättades det af modren, helst af någon hustru, hvilken (till följe af det vid denna förrättning begagnade ris?) kallades *risem-ädne* och som gaf barnet en *skiello*, d. v. s. en messingsring, skifva, spänne eller dylikt, till bevis derpå, att barnet var befriadt från kristendomen. (I Lex. Lapp., under *rigges*, sägas faddrarne vid det kristliga *dopet* gifva sådan messingsring i faddergåfva och till lycka.) Gen-*dopet* förrättades alltid af en hustru, som derföre kallades *laugo-ädne* eller *dop-moder*. Under hennes tillsyn värmdes man det er-

forderliga vattnet, slog det i ett tråg och lade der uti två björk-qvistar, den ena i sin naturliga form, den andra samman böjd till en ring. Derpå tilltalade hon barnet sålunda: "du skall blifva så frugtsam, frisk och stark, som den björk, af hvilken denna qvist är tagen". Der efter kastade hon en ring, skifva eller annat stycke af messing eller tenn i vattnet, eller ock, om folket var förmöget, ett bälte- eller bröstspänne af silfver; men hvad hon än brukade, kallades det *nabma-skiello*, och dervid sade hon: "här kastar jag nabma-skiello i vattnet till att döpa dig; blif du så klingande och herrlig som detta messing (tenn, silfver) är". Derpå skedde dopet under dessa ord: "jag pådöper dig ett nytt namn, N. N., du skall trivas och lefva bättre i det vatten, som vi meddela dig, än i det, hvori presten döpt dig; genom dopet kallar jag dig upp, jabmek N. N., du skall nu stå upp igen, vara frisk och få nya lemmar. Du barn! skall njuta samna lycka och glädje som jabmeken N. N. hade i verlden". Under dessa ord öste döperskan tre gånger vatten på barnets hufvud, och derpå tvättade hon hela dess kropp. Till slutet sade hon: "nu är du *same-nabma* (eller *alde-nabma*) döpt med jabmek-namn, få se hur väl du der med trives".

Så snart förrättningen var slut, blef den i vattnet kastade *skiello* åter upp tagen ur vattnet och bunden på barnet, antingen under armen, om det var en gosse, eller på bröstet, om det var en flicka. Denna *nabma-skiello* ansågs af Lapparne såsom en helgedom, ett medel mot förhåxning och ett tecken till försoning med deras gamla gudar (jabmekerne?); det bars der före ständigt, och när gossebarnen blifvit äldre, hängde de det på sina trunnor. Värmdes dop-vattnet i messings-kittel, behöfdes ingen *skiello*, men kitteln måste före bruket skuras blank och litet salt läggas i vattnet; kitteln tillhörde sedermera barnet.

Same-nabma-dopet förrättades nästan på samma sätt, dock invigdes och helgades vattnet och barnet åt Sarakka innan tvagningen för sig gick, hvilket var ett slags Sarakka-sakrament. För resten måste vid bägge slagen af dop offer frambäras, vid det förra till den jabmeke som uppkallades, vid det senare till Sarakka. Om-dop kunde ske 2—3 eller flera gånger, och skedde öfver hufvud hvar gång barnet blef sjukt och skrikigt, hvilket man ansåg bero derpå "att en innevånare i Saivo icke uppkallats, eller att man gifvit barnet ett oriktigt namn, eller att man icke uppkallat det just efter den döde, som helst ville hafva sitt namn upplifvad" (Leem). Uppkallandet af ett barn efter en död var

ett dennes upplifvande i barnet, och der före uppgaf den döde, i så fall, sin sträfvande att få barnet till sig. Jessen anför en Lapp med 2, en med 3, en med 5, tre med 6 och en med tretton namn, hvilken sist nämde fått tre af sin moder medan hon lefde, fyra efter sin farfar, två efter sin morbroder, ett efter en kusin, två efter mormors syster och ett efter sin fader: allt med *arf-saivok*!

Leem omtalar äfven (sid. 496) sådant dop och berättar särskilt att i badet lades albark. Sidenius (hos Ganander) säger, att vid vederdopet fick den döpte, jemte troll-namnet, en *Nema-* eller *Nemoi-qvele*, d. v. s. ett slags skyddsgud eller fylgia, hvilken han ibland kunde se gå för sig öfver bäckar och moras, ja in i kyrkan, etc.

Rehn, Graan, Tornæus, Scheffer och Högström veta intet här om.

Det kan nu vara starkt tvifvel underkastadt om dopet är lapskt eller om dess bruk är hemtadt från annat håll, ja till och med är af kristet ursprung. Det är dock bekant, att dopet icke är egendomligt för den kristna läran, utan redan före henne bland åtskilliga folk varit i bruk, speciellt bland de nordiska folken; det omtalas under namnet vatten-ösning ofta i de forn-nordiska sagorna. Sjelfva det förhållandet, att dop-ceremonien hos Lapparne bland annat afsåg att aftvätta kristendomen och uppkallandet af Saivok i dop-barnet, häntyder på fiendtlighet mot den kristna läran och ett samband med Saivok, som är allt annat än kristet. Ceremonierna vid dopet, närvaron af den heliga mes-singen, helgandet åt Sarakka, m. m. äro äfven egendomliga, och, utan att vilja med bestämdhet påstå dopet hos Lapparne vara uråldrig och dem egendomlig sed, tror jag dock mycket tala för en sådan åsigt. — Fjellner anser det likaså vara mycket gammalt, och lär det omtalas i de allra äldsta sångerna.

I sammanhang med dopet är en sak att särskilt fram hålla. I dop-formuläret heter det, att en viss jabnek (död) kallas att stå upp, vara frisk och få nya lemmar; till nya namn valde man de döda förfädrens, hvilka man ansåg fortfara under jorden; nyss ofvan säges att genom dröm för modren uppenbarades, hvilken död som skulle uppstå i barnet; Sarakka hade mycket med saken att göra, och hennes lik-som de andra akkornas stora betydelse vid människans daning har redan blifvit omtalad. Lägga vi allt detta samman, synes det tyda på själa-vandring, åtminstone så långt som i forn-nordisk folktro talas om sådan, nämligen att människor kunna åter-födas: *vera endrbornir*, att en men-